

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**ÇOK PARTİLİ SİYASAL HAYATA GEÇİŞ VE
DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE İSTANBUL:
BİR İKTİSADİ VE SOSYAL ANALİZ**

Doktora Tezi

MERAL DELİPİNAR

İSTANBUL, 2011

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**ÇOK PARTİLİ SİYASAL HAYATA GEÇİŞ VE
DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE İSTANBUL:
BİR İKTİSADİ VE SOSYAL ANALİZ**

Doktora Tezi

MERAL DELİPİNAR

Danışman: PROF. DR. TİĞİNÇE OKTAR

İSTANBUL, 2011

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT TARİHİ Bilim Dalı Doktora öğrencisi MERAL DELİPINAR'ın ÇOK PARTİLİ SİYASAL HAYATA GEÇİŞ VE DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE İSTANBUL:BİR İKTİSADİ VE SOSYAL ANALİZ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 16.02.2011 tarih ve 2011-3/19 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 01.03.2011

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. TİĞİNÇE OKTAR
2) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. MURAT KORALTÜRK
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. MEHMET EMİN ARAT
4) Jüri Üyesi : PROF.DR.GÜLDEN ÜLGİN
5) Jüri Üyesi : PROF.DR.MEHTAP ÖZDEĞER

ÖZET

İstanbul, 1946 yılı seçimlerinden sonra çok partili rejime geçilen ülkemizde yaşanan ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel değişimlerin en belirgin izlerinin görüldüğü şehrimiz olmuştur. Türkiye'nin merkezi durumunda olan İstanbul, ülkenin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra içine girmiş olduğu değişim sürecinden son derece etkilenmekle kalmamış, söz konusu değişimin "uygulama merkezi" haline gelmiştir.

14 Mayıs 1950'de başlayan Demokrat Parti iktidarıyla birlikte her alanda liberalizm benimsenmeye başlanmıştır. 1946'dan 1953'e kadar kapalı korumacı dış dengeye dayalı içe dönük iktisat politikaları terk edilerek ithalat serbestleştirilmiştir. 1954'ten 1960'a kadar da, 1946-1953 arası uygulanan ekonomik model tıkanınca, liberal dış ticaret politikaları terk edilerek sınırlı ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikası izlenmiştir. Bu dönemde devlet girişimciliğinin yeri, özel kesime altyapı kurma ve gereksinim duyulan alanlarda koruma sağlama şeklinde belirmiştir.

İstanbul, 1950'lerde uluslararası kapitalizmin belirlediği çerçeve içinde gelişen ülke sanayinin ağırlık merkezi olmuş ve Türkiye'nin değişik yörelerinde, belli bir sermaye birikimine ulaşmış sermaye gruplarının, sanayi yatırımları yapmak üzere toplandıkları yer haline gelmiştir. 1950'ye kadar İstanbul'un temel iktisadi faaliyet alanı sanayi değil ticaret olmuştur. İç ve dış ticarete sahip olduğu pay ile İstanbul, Türkiye'nin en aktif ticaret merkezi olma özelliğini korumuştur.

1946-1960 yılları arasında İstanbul'un genel görüntüsünü belirlemiş olan göç olgusu, şehrin özellikle 1950'den itibaren yüz yüze kaldığı sorunlara yol açan temel etmen olmuştur. Hayat pahalılığı, susuzluk, yangınlar ve asayiş dönemin İstanbullularının temel sorunları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aynı dönemde İstanbul Belediye'sinin eğitim ve sağlık alanında yoğun bir çalışma içine girmiş olduğu görülmektedir. Okul sayısı bu dönem hızla artarken sağlık hizmetlerinde de gözle görülür bir gelişme yaşanmıştır.

1946-1960 yılları içinde İstanbul'un çehresinin değişmiş olduğuna ilişkin somut verilerin elde edilebildiği bir başka alan ise gündelik yaşam ve eğlence kültürüne yönelik yaşanan dönüşümler olmuştur. Devletçilik politikası yerine özel sektöre ağırlık veren liberal sisteme geçilmiş olması ve Batılı ülkelerle, özellikle de Amerika ile yaşanan yakınlaşma, toplumun bazı değer yargılarını da değişime uğratmıştır.

ABSTRACT

Istanbul was the most affected city by the economic, political, social and cultural changes that Turkey has gone through after the elections in 1946 and the transition to multi-party system. Istanbul, the center of Turkey, was not only affected during Turkey's period of change after World War II, but has also become the "center of application" of these changes.

Starting with the government of Democratic Party on May 14, 1950 liberalism began to be adopted in all areas. Between 1946 and 1953 the conservative, self-enclosed economic policy that based on external economic balances was abandoned and importing has been liberalized. Because the economic model that was applied between 1946 and 1953 has become harder to apply liberal foreign trade policy was abandoned, and industrialization policy based on limited import substitution has been applied between 1954 and 1960. In this period, national entrepreneurship was replaced with providing infrastructure services and protection for private sector where necessary.

Istanbul has become the center of country's industry developing within the limits determined by international capitalism. Istanbul also became a place where investment groups, which attained a certain capital stock around Turkey, gathered to invest. Until 1950, the fundamental economic activity of Istanbul was commerce, not industry. Most of the activity in domestic and foreign trade carried out in Istanbul; therefore Istanbul has been the most active center of trade.

The migration phenomenon, which shaped the general look of Istanbul between 1946 and 1960, has been the principle cause of the problems that the city faced. The cost of living, drought, fires and public security were the main problems of Istanbul during this period of time.

During the same period, Istanbul Metropolitan Municipality had been conducting an intensive work regarding education and health. While the number of schools increased, there was also an obvious development in medical services.

Other evidences regarding the alteration of Istanbul's social structure were changes in daily lifestyle and sense of entertainment. The transition to liberal system that is based on private sector rather than statism policy, and the growing relationships with Western countries, United States of America in particular altered some of the society's value judgments.

ÖNSÖZ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan gelişmelerle birlikte Türkiye tarihinde yeni bir döneme girilmiştir. 1946 yılına kadar tek partili dönemin yaşandığı ülkemizde, 1946 yılı seçimlerinden sonra çok partili rejime geçilmiştir. Bundan sonraki süreçte 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti döneminde Türkiye'nin ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel yapılanmasında köklü değişimler meydana gelmiştir.

Ülkede yaşanan köklü değişimlerin en belirgin izlerinin görüldüğü İstanbul, 13 Ekim 1923 günü 450 yılı aşkın bir süredir taşıdığı başkent olma vasfını yitirmesine rağmen İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ve hatta günümüzde pek çok alanda ülkemizin merkezi olma özelliğini sürdürmüştür. Türkiye'nin merkezi durumunda olan İstanbul, ülkenin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra içine girmiş olduğu değişim sürecinden son derece etkilenmekle kalmamış, söz konusu değişimin ilk nüvelerinin görüldüğü bir uygulama merkezi görüntüsü sergilemiştir.

Bu çalışmada, 1946-1960 yılları arasında tüm ülkede yaşanan değişimlerin İstanbul'un iktisadi ve sosyal yaşamına ne tür etkilerde bulunmuş olduğu araştırılmaktadır. Bu araştırma sırasında değerlendirmeler yaparak beni yönlendiren tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Tiğınçe Oktar'a ve bu süreçte desteklerini esirgemeyen Sayın Prof. Dr. Mehmet Emin Arat'a teşekkürlerimi sunarım. Tez konumun belirlenmesinde ve hazırlanmasında her türlü destek ve yardımı gösteren değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Murat Koraltürk'e teşekkür ederim. Tez hazırlama sürecinde sağlık açısından olumsuzluklar yaşadığım dönemlerde beni yüreklendiren değerli Yrd. Doç. Dr. Zübeyde Öktem'e ve sevgili Hadiye Yılmaz'a teşekkürü borç bilirim. Son teşekkürüm her zaman ve her şartta yanımda olan eşime ve kızlarıma...

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

TABLO LİSTESİ	x
GRAFİK LİSTESİ	xii
KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ.....	1
1. ONDOKUZUNCU VE YİRMİNCİ YÜZYILIN BAŞLARINDA İSTANBUL'DA İKTİSADİ VE SOSYAL HAYATA GENEL BİR BAKIŞ.....	4
1.1. Ondokuzuncu Yüzyılda İstanbul.....	4
1.1.1. Tanzimat ve I. Meşrutiyet Dönemi.....	6
1.1.1.1. İstanbul'un Genel Görüntüsü.....	6
1.1.1.2. Sanayi, Ticaret ve Tarım.....	7
1.1.1.3. İdari Yapı	11
1.1.1.4. Nüfus ve Dil	12
1.1.1.5. İmar	14
1.1.1.6. Sosyal Yaşam ve Sağlık	16
1.1.2. II. Abdülhamit Dönemi.....	19
1.2. II. Meşrutiyet Dönemi	21
1.2.1. Balkan Savaşları Yıllarında İstanbul	23
1.2.2. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İstanbul	27
1.3. Mütareke Döneminde İstanbul.....	28
1.4. Cumhuriyet Dönemi İstanbul'u.....	35
1.4.1. Çağdaşlaşma Hareketinin İlk Uygulama Yeri Olarak İstanbul'un Bir Kültürel Merkeze Dönüştürülmesi	35
1.4.2. İstanbul'un Yeni İlgi Merkezleri ve Şehir Planı	36
1.4.3. Sanayi, Tarım, Ticaret ve Bankacılık	37
1.4.4. Nüfus Dağılımı, Eğitim ve Sağlık	39
1.5. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İstanbul	41

2. 1946 -1960 YILLARI ARASINDA İSTANBUL'UN İKTİSADİ VE SOSYAL YAPISI.....	45
2.1. 1946 -1960 Yılları Arasında Türkiye'de Sosyal ve Ekonomik Yapı	45
2.2. 1946 -1960 Yılları Arasında İstanbul'un İktisadi Yapısı.....	51
2.2.1. Tarımın İstanbul Ekonomisindeki Yeri	51
2.2.1.1. Ekip Biçilen Alanlar	52
2.2.1.2. Tarla Ürünlerinin Genel Tarım Üretimdeki Yeri	54
2.2.1.3. Meyvecilik.....	58
2.2.1.4. Çiçekçilik	59
2.2.2. İstanbul'da Hayvancılık.....	60
2.2.2.1. Hayvan Türleri ve Miktarı	60
2.2.2.2. Balıkçılık	65
2.2.2.3. Arıcılık ve İpek Böcekçiliği	66
2.2.3. İstanbul'un Orman Alanları.....	67
2.2.4. Sanayi Alanında Gelişmeler.....	68
2.2.4.1. 1946-1960 Döneminde Sanayinin Gelişimini Etkileyen Faktörler	71
2.2.4.1.1. Göç	71
2.2.4.1.2. Alt Yapı Olanaklarının Gelişmesi	72
2.2.4.1.3. Yabancı Sermaye Girişi ve Kredi Olanakları	73
2.2.4.2. 1946-1960 Döneminde İmalat Sanayisinin Durumu	76
2.2.4.3. Sosyal Güvenlik ve Çalışma Koşulları	81
2.2.4.3.1. Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK)	81
2.2.4.3.2. Toplumsal Örgütlenmeler (Sivil Toplum Örgütleri)	82
2.2.5. Madencilik –Enerji	83
2.2.6. Ticaret	85
2.2.6.1. İç Ticaret	85
2.2.6.2. Dış Ticaret.....	87
2.2.7. Bankacılık ve Sigortacılık.....	91
2.2.8. Kent içi Ulaşım Hizmetleri	92
2.2.8.1. Demiryolculuk.....	92
2.2.8.2. Deniz Ulaşımı.....	93
2.2.8.2.1. Tersaneler.....	93

2.2.8.2.2. Şehir Hatları	95
2.2.8.3. Tramvay	96
2.2.8.4. Karayolu Taşımacılığı.....	96
2.2.9. Turizm.....	100
2.2.9.1. TMTF'nin Turizme Katkıları.....	104
2.2.9.2. Diğer Kurumlar	105
2.2.9.3. Türkiye ve İstanbul'da Serbest Bölge Uygulamaları	106
2.2.10. Hizmet Sektörü	108
2.3. 1946 -1960 Yılları Arasında İstanbul'un Sosyal Yapısı.....	109
2.3.1. Kentleşme ve Belediyecilik	109
2.3.1.1. Belediye Teşkilatı ve Hizmetler	109
2.3.1.2. Bütçe	114
2.3.1.3. İstanbul'un İmarı.....	118
2.3.1.3.1. Gecekondulaşma ve Gecekondulaşmayla Mücadele.....	118
2.3.1.3.2. İmar Planları.....	126
2.3.2. Nüfus.....	136
2.3.2.1. Nüfus Politikaları ve Nüfus Oranları.....	137
2.3.2.2. Nüfusun Bölgeler İtibariyle Dağılımı ve Göç	145
2.3.3. Gündelik Yaşam ve Halkın Sorunları.....	150
2.3.3.1. Hayat Pahallılığı	152
2.3.3.2. Su Sıkıntısı	156
2.3.3.3. Yangınlar.....	157
2.3.3.4. Asayiş.....	161
2.3.4. Eğitim.....	165
2.3.4.1. İstanbul'da Okuryazarlık Oranı	165
2.3.4.2. Örgün Eğitim.....	167
2.3.4.2.1. Okul Öncesi Eğitim Kurumları.....	167
2.3.4.2.2. İlkokul, Ortaokul ve Liseler.....	168
2.3.4.2.3. Yüksek Öğrenim Kurumları	183
2.3.4.2.4. Mesleki-Teknik Eğitim Kurumları.....	184
2.3.4.3. Yaygın Eğitim	187
2.3.5. Sağlık	188

2.3.5.1. Sağlık Kurumları	188
2.3.5.2. Sık Görülen Hastalıklar ve Salgınlarla Mücadele	193
2.3.5.3. Koruyucu ve Tedavi Edici Sağlık Hizmetleri	198
2.3.6. Kültür ve Spor	200
2.3.6.1. Kültürel ve Sanatsal Gelişmeler	200
2.3.6.1.1. Müzecilik ve Kütüphaneler.....	200
2.3.6.1.2. Sinema ve Sahne Sanatları.....	204
2.3.6.1.3. İstanbul'da Eğlence ve Dinlenme Mekânları	206
2.3.6.2. Spor	208
SONUÇ	211
EKLER	216
KAYNAKÇA	245

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1 İstanbul Nüfusunu Oluşturan Milletler (1844-1896)	13
Tablo 2 Mevcut İmalat Kuruluşları (1912-1913)	26
Tablo 3 1919 Yılında İstanbul'un Nüfus Yapısı (Etnik ve Dinsel).....	31
Tablo 4 İstanbul Nüfusunun Dinlere Göre Dağılımı (1935)	40
Tablo 5 İlkokul, Ortaokul, Lise Sayıları (1935-1939)	41
Tablo 6 Bazı Yıllara Göre Türkiye'deki Traktör ve Ekilen Alan Miktarı.....	48
Tablo 7 Tarla Ürünlerinin Ekilen, Hasat Edilen Alan ve Üretimi.....	55
Tablo 8 Türkiye ve İstanbul'daki Meyve Ağacı Sayısı (1946-1960).....	59
Tablo 9 1946-1960 Yılları Arasında Türkiye'de ve İstanbul'da Mevcut Hayvan Sayıları.....	61
Tablo 10 Kümes ve Küçük Evcil Hayvan Sayıları ve Yumurta Üretimi.....	63
Tablo 11 Arıcılık ve İpek Böcekçiliği.....	67
Tablo 12 İşyeri Sayılarının Toplam İçindeki Oranları.....	77
Tablo 13 Limanlar İtibariyle İthalat ve İhracat	90
Tablo 14 Motorlu Kara Taşıtları.....	99
Tablo 15 İstanbul Belediyesi'nin İlkokul Yapımı İçin Harcadığı Toplam Tutar (1950-1955)	113
Tablo 16 Vilayet Gelirleri	115
Tablo 17 Vilayet Giderleri	115
Tablo 18 Belediye Bütçesi Gelirleri	116
Tablo 19 Belediye Bütçesi Giderleri.....	116
Tablo 20 Bütçe (1950-1953)	117
Tablo 21 Bütçe (1954-1957)	117
Tablo 22 İstanbul'da İnşa Edilen Yollar (1954-1955)	132
Tablo 23 Sayım Yıllarına Göre Nüfus, Sayımlar arası Yıllık Artış Hızı ve Yıl Ortası Nüfus Tahmini (bin Kişi)	139
Tablo 24 Nüfusun Yaş Grupları ve Cinsiyete Göre Dağılımı	141
Tablo 25 Yaş Grupları ve Cinsiyete Göre Nüfus(devamı).....	143
Tablo 26 Medeni Durum ve Cinsiyete Göre Nüfus	144

Tablo 27	İlçelere Göre Nüfus Yoğunlukları.....	146
Tablo 28	İlçeler ve Cinsiyete Göre Şehir ve Köy Nüfusu	147
Tablo 29	İstanbul'da Meydana Gelen Bazı Yangınlar (1946-1955).....	159
Tablo 30	Yangın Sayısı ile Kısmen ya da Tamamen Yanan Bina Sayısı	161
Tablo 31	Çocuk İslahevine Giren Hükümlü Çocuk Sayıları.....	164
Tablo 32	İstanbul'da İslahevine Giren Çocuk Sayısının Yıllık Artış Oranları (%) ...	165
Tablo 33	Okuryazarlık ve Cinsiyete Göre Nüfusun Dağılımı (%).....	166
Tablo 34	Okul Öncesi Öğrenci ve Öğretmen Sayısı.....	168
Tablo 35	İstanbul'da Açılan İlköğretim Okulları (1946-1960)	170
Tablo 36	Tüm İlk Okullar Okul Öğrenci ve Öğretmen Sayıları	172
Tablo 37	Resmi ve Özel Okullar; Okul, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları	173
Tablo 38	Özel Türk İlkokullar; Okul Öğrenci ve Öğretmen Sayıları.....	175
Tablo 39	Özel Azınlık İlkokullar; Okul Öğrenci ve Öğretmen Sayıları.....	176
Tablo 40	Özel Yabancı İlkokullar; Okul Öğrenci ve Öğretmen Sayıları	177
Tablo 41	Tüm Ortaokullar; Okul, Yeni Kayıt, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları.....	179
Tablo 42	İstanbul'da Açılan Meslek Lise ve Okulları	180
Tablo 43	İstanbul'da Açılan Liseler (1949-1960).....	181
Tablo 44	Tüm Liseler; Okul, Yeni Kayıt, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları.....	182
Tablo 45	İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu'nun 50'li Yıllardaki Mezun Sayısı.....	187
Tablo 46	1946-1960 Yılları Arası Türkiye'de ve İstanbul'da Kamu ve Özel Hastane Sayıları	189
Tablo 47	1946-1960 Yılları Arası Türkiye'de ve İstanbul'da Doktorların (mütehassıs, pratisyen ve asistan doktorlar) Dağılımı	190
Tablo 48	Hemşire Dağılımı	191
Tablo 49	1946-1960 Yılları Arası Türkiye'de ve İstanbul'da Kamu ve Özel Hastanelerde Yatak Sayıları	192
Tablo 50	Halk Kütüphaneleri ve Kitap Sayıları	202
Tablo 51	Halk Kütüphanelerinden Yararlananlar.....	203
Tablo 52	Devlet Şehir Tiyatrolarında Sahnelenen Oyun Sayısı (1949-1955)	205
Tablo 53	Yerleşim Yerleri ve Hizmete Girdiği Yıla Göre Stadyumlar	210
Tablo 54	Yerleşim Yerleri ve Hizmete Girdiği Yıla Göre Spor Alanları.....	210

GRAFİK LİSTESİ

	Sayfa No.
Grafik 1 Tarla Ürünlerinin Ekildiği Alan (Hektar).....	54
Grafik 2 Nüfus Sayım Yıllarına Göre İstanbul Şehir ve Köy Nüfusu	138
Grafik 3 Yaş Gruplarına Göre İstanbul Nüfusu.....	140
Grafik 4 Yıllarına Göre Kadın ve Erkek Nüfus Dağılımı	142

KISALTMALAR

<i>Age</i>	Adı geçen eser
<i>Bkz.</i>	Bakınız
<i>c.</i>	cilt
<i>CA</i>	Cumhuriyet Arşivi
<i>CCIVS</i>	Uluslararası Gönüllü Hizmetler Koordinasyonu Konfederasyonu
<i>DİE</i>	Devlet İstatistik Enstitüsü
<i>DMO</i>	Devlet Malzeme Ofisi
<i>DPT</i>	Devlet Planlama Teşkilatı
<i>EBK</i>	Et Balık Kurumu
<i>FIOCES</i>	Uluslararası Öğrenci Değişimi Örgütü
<i>FIYTO</i>	Uluslararası Gençlik Turizmi Organizasyonu
<i>GSMH</i>	Gayri Safi Milli Hasıla
<i>GSYİH</i>	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
<i>IMF</i>	Uluslar arası Para Fonu
<i>ISTC</i>	Uluslararası Öğrenci Gezi Federasyonu
<i>IYHF</i>	Uluslararası Genç Hotelciler Federasyonu,
<i>İBBA</i>	İstanbul Büyükşehir Belediyesi Arşivi
<i>İFSAK</i>	İstanbul Fotoğraf ve Sinema Amatörleri Derneği
<i>İİBK</i>	İstanbul İş ve İşçi Bulma Kurumu
<i>İ.K.</i>	İstanbul Külliyyatı
<i>İMÇ</i>	İstanbul Manifaturacılar Çarşısı
<i>İTİ</i>	Milletlerarası Tiyatro Enstitüsü
<i>MKE</i>	Makine Kimya Endüstrisi

<i>MTTB</i>	Milli Türk Talebe Birliği
<i>NATO</i>	North Athlantic Traty Organization
<i>ODTÜ</i>	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
<i>OECD</i>	Organisation for Economic Co-operation and Development
<i>s.</i>	sayfa
<i>SATA</i>	Öğrenci Hava Taşımacılığı Birliği
<i>SSK</i>	Sosyal Sigortalar Kurumu
<i>TMTF</i>	Türkiye Milli Talebe Federasyonu
<i>TPAO</i>	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

GİRİŞ

Türkiye, 18 Temmuz 1945'te Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasıyla çok partili siyasal yaşama geçmiş, ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tüm ülkenin görüntüsünü değiştirecek olan asıl siyasi gelişme, 7 Haziran 1945'te Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuad Köprülü ve Adnan Menderes'in "Dörtlü Takrir" olarak anılan CHP'nin demokratikleşme ve liberalleşme hareketini başlatmaları olmuştur. Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuad Köprülü ve Adnan Menderes, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kurmuşlar, DP, 21 Temmuz 1946 seçimlerinde parlamentoya girmiş ve 14 Mayıs 1950 seçimlerinde alınan yüzde 53.3 oy oranıyla iktidar partisi durumuna gelmiştir. DP'nin seçimleri kazanmasından sonra Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan ise Adnan Menderes olmuştur. Demokrat Parti her alanda liberalizmi savunmuştur. Bu siyasetle artık Atatürk dönemi Türkiye'sinin temel politikalarından vazgeçilmekte, Türkiye siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanda yepyeni bir döneme girmektedir.

DP iktidarı döneminde özel sektörün geliştirilmesine ve Anadolu'da ticaret ve sanayi burjuvazisinin doğmasına yönelik çabalar sergilenmiştir. Bu dönemde karayollarının artırılmasıyla köylünün ürününün çeşitli pazarlara ulaştırılması sağlanırken, değişim aracının ürün olduğu sistemden paranın değişim aracı olduğu bir başka sisteme geçiş yaşanmıştır. Traktör sayısı ile birlikte tarımsal kredilerin de artmasıyla öncelikli bir hal alan tarım politikası içinde köylüler çiftçi haline getirilmiştir. Limanlar, barajlar, köprüler, köy içme suyu gibi hizmetlerin artması da dönemin tarım ve köy politikasının uzantısı olarak yaşanan gelişmeler olmuştur.

Dış politikada yönünü Batılı devletlerle ittifaka çeviren DP iktidarı, bu dönem özellikle ABD ile sıcak ilişkiler geliştirmiştir. Yabancı sermayenin hızla ülke ekonomisinde belirleyici bir hale gelmesi, yalnızca ekonomi politikalarını belirlemekle kalmamış sosyal hayatta da köklü değişimlerin yaşanmasına yol açmıştır. Bu dönem Amerikan yaşam tarzı ülkede benimsenmeye başlamıştır. Bu tarz giyim-kuşamın yanı sıra yapılaşmadan eğlence hayatına kadar pek çok alanda etkilerini hissettirmiştir.

1946-1960 yılları arasında ülkeyi etkileyen temel olgulardan biri de göç olmuştur. Özellikle 1950'den itibaren yaşanan büyük şehirlere göç, Türkiye tarihinde hiç görülmemiş bir hız ve boyut kazanmıştır. Büyükşehirlerin yeni yüksek nüfus karşısında gerekli alt yapı olanaklarına sahip olmaması, bu dönemde büyük şehirler için konut, susuzluk, ulaşım, çevre kirliliği ve işsizlik gibi yeni sorunlar ortaya çıkarmıştır.

1946- 1960 yılları arasında Türkiye'de yaşanan bu değişimlerden en çok etkilenen şehrimiz İstanbul olmuştur. İstanbul her ne kadar 13 Ekim 1923 günü 450 yılı aşkın bir süredir taşıdığı başkent olma vasfını kaybetse de bu dönemde Türkiye'nin merkezi olma özelliğini korumuştur. İstanbul'un coğrafi konumu ve tarihsel mirası nedeniyle edindiği bu özellik, şehrin yeryüzündeki en eski şehirlerden biri olması ile yakından ilişkilidir. İstanbul'un yerleşim tarihi MÖ 5500'lere kadar inmektedir. Bugünkü İstanbul şehrinin ilk nüvesi olarak kabul edilen Byzantion şehrinin kuruluş tarihi kesin olmamakla birlikte çoğunlukla MÖ 750-500 yılları olarak kabul edilmektedir. MÖ 196'da Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına giren şehir MS 330 yılında Roma İmparatorluğu'nun başkenti haline gelmiştir. Bu dönem şehrin adı Konstantinopolis olarak değiştirilmiş ve Konstantinopolis, MS 395 yılında Bizans Devleti'nin başkenti olmuştur. 29 Mayıs 1453'te Osmanlı Devleti'nin şehri fethinden sonra bu kez Osmanlı Devleti'nin başkenti olan şehir çoğunlukla Konstantiniye adı ile anılmıştır. Şehir Balkanlarda ise Stambul adıyla anılmıştır. İstanbul, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 13 Kasım 1918'de gayri resmi, 16 Mart 1920'de ise resmi olarak İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiş, 6 Ekim 1923'te ise işgalden kurtarılmıştır.

13 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin başkentinin Ankara olmasından sonra İstanbul kesintisiz olarak yaklaşık 1600 senedir sahip olduğu başkentlik özelliğini kaybetmiş, 28 Mart 1930'da Konstantinopolis/Konstantiniye adı tamamen yürürlükten kaldırılarak şehrin resmi adı İstanbul olmuştur.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye tarihi için bir dönüm noktası teşkil eden 1946-1960 yılları arasında, ülkenin kalbi durumunda olan İstanbul'da yaşanan değişimleri araştırmak ve ulaşılan bilgi ve bulguları ortaya koymaktır. Dönemin doğru değerlendirilmesinde ve günümüz için ülke yararına sonuçların çıkarılmasında kuşkusuz

İstanbul'un bu dönemde yaşadığı değişimleri objektif ve bilimsel ölçüler ışığında ortaya koyabilmenin önemi büyük olacaktır.

İstanbul, bu zamana kadar sayısız çalışmanın konusu olmuştur. Bu çalışmalar içinde akademik eserlerin yanı sıra çok sayıda popüler eser yer almıştır. İstanbul hakkında çok geniş bir konu içeriğiyle yapılmış olan sayısız çalışma içinde bu zamana kadar 1946-1960 döneminin bağımsız bir çalışma olarak ele alınmamış olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle 1946-1960 yılları arasında İstanbul'un iktisadi ve sosyal yaşamına genel bir bakış içeren bu çalışmanın, İstanbul tarihi açısından önem taşıyacağı şüphesizdir.

Bu çalışmada İstanbul'un 1946-1960 yılları arasında iktisadi ve sosyal yapısı analiz edilmeden önce İstanbul'un Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yirmi yılındaki iktisadi ve sosyal gelişmeleri araştırılmış, bu araştırma için arşiv belgelerin yanı sıra pek çok esere başvurulmuştur. Çalışmanın esas konusunu oluşturan 1946-1960 yılları için ise 1997-1998 yıllarında hazırlanmış olan İstanbul Külliyyatı başvuru eseri olmuştur. Bundan başka genel bir literatür taraması yapıldıktan sonra günün belli başlı gazetelerinin taranması yoluyla da bilgiler elde edilmiştir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Arşivi ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden döneme ilişkin belgelere ulaşılarak İstanbul'un iktisadi ve sosyal yapısına ilişkin genel bir yargıya sahip olunmaya çalışılmıştır.

DP'nin on yıllık iktidarının belirleyici olduğu bu dönemde Türkiye'de ve İstanbul'da yaşanan değişim ve dönüşümlere ilişkin olumlu/olumsuz pek çok yargı bulunmasına rağmen tartışmasız olan gerçek şudur ki, söz konusu dönemde ülkemizin 1923 yılından itibaren benimsemiş olduğu siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel politikalardan kesin bir ayırım yaşanmıştır.

1. ONDOKUZUNCU VE YİRMİNCİ YÜZYILIN BAŞLARINDA İSTANBUL'DA İKTİSADİ VE SOSYAL HAYATA GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Ondokuzuncu Yüzyılda İstanbul

Osmanlı Devleti'nin onaltıncı yüzyıldan sonra Batı'da yaşanan hızlı gelişim ve buna bağlı olarak gerçekleşen değişim karşısında geri kalışı, en başta başkent İstanbul'un ekonomik ve sosyal yaşamını etkilemiştir. Onsekizinci yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısı büyük oranda bozulmuş, ondokuzuncu yüzyılda ise ekonomisi dışa bağımlı hale gelmiştir.¹ Onaltıncı yüzyıldan itibaren askeri, sosyal, ekonomik ve kültürel alanda Batı karşısında Osmanlı Devleti'nin eski ihtişamını yakalamak gayesiyle pek çok alanda reform yapılmış, nihayet ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yöneticileri, Batı ülkelerinde benimsenmiş yenilikleri almaya başlayarak geniş bir modernleşme hareketi başlatmıştır. Bu değişim döneminde İstanbul, devletin merkezi olması hasebiyle reformların başladığı ve ilk kez uygulandığı şehir olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde ilk olarak Sultan III. Selim (1789-1807) döneminde merkezinde ordu olmak üzere geniş çaplı bir yenileşme hareketi başlatılmıştır.² III. Selim'in Nizam-ı Cedit (Yeni Düzen) adı verilen yenileşme hareketi siyasi, iktisadi, sosyal ve askeri alanda kapsamlı bir düzenlemeyi içermektedir. Merkezi otoriteyi güçlendirmek ve devletin sarsılan iktidarını sağlamlaştırmak amacıyla kanunnameler üzerinde yapılan birtakım değişikliklerle idare, adliye ve sosyal alanda yeni bir disiplin sağlanmaya çalışılmıştır. Nizam-ı Cedit hareketinin amacı "Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, ulemanın nüfuzunun kırılması, şeyhülislamın fetvalarına son verilmesi, Avrupa'nın ilim, sanat, askerlik, ziraat, ticaret ve medeniyet hayatında yaptıkları yeniliklerinin Osmanlı Devleti'nde de uygulanması" idi.³ III. Selim öncelikle ordu ile

¹ Yurt Ansiklopedisi, c.5, s.3843.

² Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları –Nizam-ı Cedit–*, Ankara, 1988, s.12-18.

³ Karal, *a.g.e.*, s.187-188.

ilgili yenilikleri uygulamaya koymuş, ordu ve donanmayı Avrupa askeri sanayi ve teşkilatına göre yeniden düzenlemiştir.

III. Selim döneminde başkent İstanbul, devletin ayrıcalıklı şehri olma özelliğini sürdürmüştür. Bu dönem şehrin iâşesinin sağlanması amacıyla pek çok yeni uygulama hayata geçirilmiş ve şehrin iâşesinin karşılanması için esnaf teşkilatında bazı düzenlemelere gidilmiştir. III. Selim döneminde İstanbul'daki fiyat hareketlerinde ise herhangi bir dalgalanmanın görülmediği istikrarlı bir dönem yaşanmıştır.⁴ III. Selim döneminde bu tarihe kadar devletin dış ticaretini tamamen elinde bulunduran yabancı tüccarlar karşısında yeni bir tüccar sınıf ortaya çıkmıştır. Avrupa Tüccarı ya da Hayriye Tüccarı olarak adlandırılan bu yeni tüccar grubu, Avrupa tüccarlarının sahip oldukları haklarla ticaret yapabilme hakkına sahip olmuştur.⁵

1808'de III. Selim'in öldürülmesiyle Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketi sadece kısa bir süreliğine durmuş, 1808'de tahtta geçirilen II. Mahmut, Nizam-ı Cedit zihniyetini sürdürerek Osmanlı ülkesinde pek çok yeniliği uygulama imkânı bulmuştur.⁶ Sultan II. Mahmut, III. Selim'in açtığı yoldan ilerleyerek Nizam-ı Cedit'i (Yeni Düzen) oluşturmaya çalışmış, askeri alanda olduğu kadar siyasi, iktisadi ve sosyal alanda da birtakım yenilikler yapmıştır. 1815'te Saray Topkapı'dan Dolmabahçe'ye taşınmış ve II. Mahmut kendi yaşam tarzında da pek çok değişiklik yapmıştır. Artık pantolon giymeye başlayan Sultan, Batılı tarzda devlet protokollerini yerine getirerek yurtiçinde inceleme gezilerine çıkmıştır. 1828'de askere, 1829'da ulema dışındaki tüm sivilere fes giymek zorunlu hale getirilmiştir. Aynı yıl pantolon giyilmesi de zorunlu kılınmıştır. 1831'de ilk haftalık gazete Takvim-i Vekayi çıkmaya başlamış, 1827'de Askeri Tıbbiye öğretim dili Fransızca olmak üzere açılmıştır. 1870'de Tıbbiye'de Türkçe eğitime geçilmiştir. 1826'da ilk kez 4 öğrenci Avrupa'ya gönderilmiştir. 1836'dan itibaren devlet işleri yeni kurulan birçok nezaret ve meclise bölüştürülmüş ve yeni idari birimler olarak Dahiliye, Hariciye ve Maliye Nezaretleri ile Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye, Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali ve Dar-ı Şura-yı Askeri kurulmuştur. II. Mahmut döneminde İstanbul'la sınırlı

⁴ Salih Aynural, **Selim III Döneminde İstanbul'da İktisadi Hayat (1789-1807)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1989, s.167-170.

⁵ Musa Çadırcı, "II. Mahmut Döneminde (1808-1839) Avrupa ve Hayriye Tüccarları", **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Editörler: Osman Okyar, Halil İnalcık, Ankara, 1980, s.238.

⁶ Karal, **a.g.e.**, s.187-188, 28.

olmak üzere ilkokul zorunlu hale getirilmiş ve 1847'de ortaokullar açılmaya başlamıştır.⁷

1.1.1. Tanzimat ve I. Meşrutiyet Dönemi

1.1.1.1. İstanbul'un Genel Görüntüsü

Bu yıllarda İstanbul da Batılılaşma havasına girmiştir. 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun 1856'da da Islahat Fermanı'nın ilanı ile birlikte Batılılaşma hamlesinin idari adımı atılarak değişim dönemi başlatılmıştır.⁸ Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra idare, hukuk, askerlik ve eğitimde pek çok gelişme yaşanmıştır. 1840'da Ceza Kanunnamesi çıkmış, bütün Osmanlı uyruklarının yasalar önünde eşit olduğu bu Kanunname'de vurgulanmıştır. Aynı zamanda çıkarılan bir fermanla mahalli meclisler kurulmuştur. 1855'te İstanbul Şehremaneti, 1857'de Beyoğlu Belediye Dairesi kurulmuş, 1868'de Dersaadet Belediye İdaresi Nizamnamesi çıkarılarak Belediye Meclislerinin seçimle oluşturulması kararı alınmıştır. 1841'de ordunun adı Asakir-i Nizamiye-i Şahane olarak değiştirilmiş ve askerlik süresi 5 yıl ile sınırlandırılmıştır. 1834'te İstanbul'da kurulmuş olan Harbiye Mektebi, 1845'te Harbiye ve İdadi diye iki kısma ayrılmış ve Harbiye ilk mezunlarını 1848'de vermiştir. 1849'da İstanbul'da Askeri Baytar Mektebi açılmıştır. 1845'te eğitim işlerini düzenlemek üzere Meclis-i Maarif-i Muvakkat ve 1846'da mevcut okulların düzenlenmesi ve bir Darülfünun (Üniversite) açılması işleriyle ilgilenmek üzere Meclis-i Maarif-i Umumiye kurulmuştur. 1847'de mevcut iki rüştiyeye bir tane daha eklenmiş, 1849'da toplam rüştiye sayısı yediye çıkarılmıştır. Rüştiye sayısı 1856'da 60'ı, 1867'de 108'i bulmuştur. 1848'te rüştiyelere öğretmen yetiştirmek üzere İstanbul'da darülmuallimin (erkek öğretmen okulu) kurulmuştur. 1858'de ilk kız rüştiyesi yine İstanbul'da açılmıştır. 1874'te kız rüştiyelerinin sayısı 9'a ulaşmıştır. 1859'da idareci yetiştirmek üzere Mülkiye Mektebi kurulmuştur. 1868'de İstanbul'da Galatasaray Sultanisi (Lisesi), 1872'de Darüşşafaka Lisesi açılmış, İstanbul'da idadi (lise) sayısı 1874'te dörde çıkmıştır. İlk askeri rüştiyeler 1875'te, ilk üniversite Darülfünun 1870'de açılmıştır.

⁷ **Türkiye Tarihi**, c. 3, Yay. Yön. Sina Akşin, İstanbul, 1997, s.117-118.

⁸ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, 2006, s.46-47; Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, İstanbul, 2006, s.11-14.

1870'de kız okullarına öğretmen yetiştirmek üzere Darülmuaallimat (kız öğretmen okulu) kurulmuştur.⁹

Büyük bir ticaret kenti tarihine sahip olan İstanbul ondokuzuncu yüzyılda Batılılaşma hareketi uygulamaya geçirildiği esnada kozmopolit bir yapıya sahipti. Kent sürekli artan Batılı nüfusu barındırıyordu. Batıyı saran kapitalizm Sanayi Devrimi'nin sonucu olarak bağımlı uluslar oluşturmaya devam ediyordu. Bu dönemde dünya pazarı oluşturma politikaları ve buna bağlı olarak Osmanlı Devleti'nde doğal ilişkilerin çözülerek parasal ilişkilere dönüşmesi sürecinde herkesin gözünü diktiği başkent İstanbul diplomatik oyunlara sahne oluyordu. Ondokuzuncu yüzyılda hızla gelişen Avrupa karşısında bütün çelimsizliğine ve zayıflıklarına karşın İstanbul, dünyadaki tüm Müslümanların umutla gözlerini diktikleri kent olmaya devam etti. Bu belirgin niteliğine karşın İstanbul, Fatih döneminden başlayarak Müslüman olmayanlara da önemli yer vererek ve haklar tanıyarak evrensel bir kent olmaya dünyadaki pek çok kentten yakındı.¹⁰

1.1.1.2. Sanayi, Ticaret ve Tarım

İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olmasının yanında aynı zamanda bir imalat ve ticaret merkeziydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Batı kapitalizminin gelişmesinden büyük ölçüde etkilenen ülke ekonomisi, Batı ekonomisine İstanbul kanalıyla ekleniyordu ve bu ekonomik ilişkiler İstanbul'a odaklanmaktaydı. Batı için hammadde üreten ve Batı'nın sanayi ürünlerini tüketen Osmanlı Devleti'nde İstanbul tüm bu ilişkilerin yönetim ve denetim merkezlerinden biri olma işlevini yükledi. Bu dönem Osmanlı ticaretinin 1/3'ü İstanbul'da yapılmaktaydı.¹¹

Bu yüzyılda özellikle İngiltere ile sıkı ticari ilişkiler kurulmuş, tarım ürünleri ve hammadde ihracatı önceki yıllara göre ondokuzuncu yüzyılın başlarında büyük oranda artmıştır.¹² Bu yeni olgu, Osmanlı devletinde Avrupa'dakilerin benzeri yeni

⁹ Sina Akşin, **Türkiye Tarihi 3**, İstanbul, 1997, s.147.

¹⁰ **Yurt Ansiklopedisi**, "İstanbul Maddesi", C. 6, İstanbul, 1982-1983, s.3886.

¹¹ Yılmaz Yıldız, **Osmanlı Döneminde İstanbul'un Yerleşim Bölgelerine Sosyo-Ekonomik Bir Bakış (1700-1923)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1998, s.141.

¹² Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinde en büyük paya Birinci Dünya Savaşı'na kadar İngiltere sahip olmuştur. Bkz. Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, İstanbul, 2002, s.67.

imalathanelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹³ 1832 yılında Eyüp tarafında 3000 kişinin çalıştığı Feshane fabrikası kurulmuştur. Bu tarihten sonra İstanbul sokakları adına fes denilen kırmızı konik şapkalarla dolmuştur. Osmanlı Devleti'nin yöneticisi Padişah aynı zamanda halifeydi; İstanbul ise hilafetin merkezi. Yani Osmanlı Devleti'nin dolayısı ile başkenti İstanbul'un bütün Müslüman ülkeler üzerinde büyük etkisi vardı. Ancak sanayi gerçek anlamda Türk pazarını Avrupa'ya açan ve geleneksel Türk ekonomisinin kaçınılmaz çöküşünü hazırlayan Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 1838'de imzalanan Ticaret Anlaşması'ndan sonra başlamıştır.¹⁴ Bu tarihten sonra sanayileşme için makineler, yapı planları, işletmeciler, mühendisler hatta işçiler bile ithal edilmiştir. Bu dönem kurulan fabrikalar arasında Zeytinburnu Tekstil Fabrikası, Beykoz Teçhizat-ı Askeriye Fabrikası, Tophane Fabrikası, Beykoz İnceköy Fabrikası bulunmaktadır.¹⁵ Öte yandan Avrupa sermayesi kapitülasyonlar aracılığı ile büyük kârlar elde ediyordu. Osmanlı Devleti, bağımsız bir gümrük politikası izleme seçeneğini 1838 Ticaret Antlaşması'yla kaybettiğinden iç ekonomiyi dengelemek için İstanbul'da ayakkabı, dokuma ve askeri malzemeler üretmek üzere 160 kadar fabrika açmış, ancak yerli fabrikalar yabancı ürünlerle rekabet edemeyerek kısa bir zaman sonra kapatılmıştır.¹⁶ Böylece sanayi alanında 1827 tarihinde başlayan seri yeni fabrikalar kurma faaliyeti 1850'lerde son bulmuş, daha önce kurulmuş fabrikalar ise 1855'ten sonra çoğunlukla kapanmıştır.¹⁷

İstanbul'da modernleşme ve sanayileşme çabalarının simgesi olan kışlalar ve fabrikalar sur içinde kurulmuştur. Bu dönemde fabrikalar çevreyi kirleten unsurlar olarak görülmüyordu. Tabakhaneler ise sur dışındaydı. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında endüstrideki denetimsiz büyüme zamanla İstanbul'un geleneksel çehresini de değiştirmişti. 1838'den itibaren yapılan antlaşmalarla Avrupalı devletlere ithal edilecek ürünlerin gümrük haklarının azaltılıp yerli tüccara tanınmış ayrıcalıkların ortadan kaldırılmasıyla yerli üreticinin rekabet gücü büyük oranda zayıflatılarak piyasadan çekilmesine neden olundu. Ticaretin gelişmesi üzerine yaşanan toplumsal iş

¹³ Tezel, **a.g.e.**, s.63-64.

¹⁴ Anlaşmayla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. S.Yerasimos, **Az gelişmiş Sürecinde Türkiye**, İstanbul, 2001, s. 96; Zafer Toprak, **Türkiye Tarihi 3**, s.227-229.

¹⁵ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, İstanbul, 1969, s.54-55.

¹⁶ Tezel, **a.g.e.**, s.73.

¹⁷ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, 2000, s.95.

bölümündeki yapısal değişiklik, lonca örgütlenmesine de yansdı. Loncalarda pek çok suiistimaller meydana gelmeye başladı.¹⁸

Bu dönem Galata Bankerleri, başta İstanbul'da olmak üzere Avrupa'dan gelen ucuz malların pazarlanmasında yaptıkları aracılık sayesinde büyük oranda zenginleşmişti. Osmanlı Devleti'nin 1838 Ticaret Antlaşması'nı imzalanmasından sonra iç sanayi üretim yapısının bozulmasında Galata Bankerleri etkin rol oynamışlardı. 1840'tan itibaren Galata Bankerleri Osmanlı yönetiminde giderek söz sahibi bir konuma gelmişlerdir. Bu gelişmenin ardından 1845'te Galata Bankerleriyle ilişkili olarak İstanbul'un ilk bankası olan İstanbul Bankası kurulmuştur. Uzun süre varlık gösteremeyen banka 1852'de iflas etmiştir.¹⁹

Kırım Savaşı'ndan* sonra Osmanlı Devleti için dış borçlanma süreci başlamıştır. Savaşın harap ettiği maliyeyi düzeltmek amacıyla Avrupa devletlerinden ilk borç 1854 yılında alınmıştır. 1875 yılına kadar alınan toplam 15 borcun tutarı 220 milyon sterlini bulmuştur.²⁰ Osmanlı Devleti'nin 1914 yılına gelindiğinde toplam dış borcu 280 milyon sterlin tutarına ulaşmıştır. Osmanlı Devleti borçlarını ödeyemeyince II. Abdülhamit devrinde 1881'de Muharrem Kararnamesi ile yabancı alacaklılar tarafından idare edilen Düyun-u Umumiye (Genel Borçlar) İdaresi kurulmuştur.²¹ 1873-1874 yılında yaşanan kuraklık, tüm ülkede kıtlık meydana gelmesini sağlamış, bu kötü şartlar altında Osmanlı Devleti ödemekte bir hayli zorlandığı dış borç faizlerini karşılayamaz hale gelmiştir. 1875'te devlet borç faizi ödemelerini yarıya indirdiğini ilan etmişti.²² Başta Galata bankerleri olmak üzere yabancılar, gayrimüslimler ve bazı Müslümanlar bu karardan son derece etkilenmişlerdir.

İstanbul'un kıyıları boyunca gelişmesinde deniz ulaşımının önemli rolü olmuştur. Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısına dek pek çok sayıda kayık ve pereme Haliç ve Boğaziçi'nde deniz taşımacılığını gerçekleştirmekteydi. İdari Mahsusa 1849'da Boğaz'da yolcu taşımak üzere şirketler kurup yolcu taşımacılığı hatlarını genişlettiler.

¹⁸ Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul, 1994, s. 298.

¹⁹ Haydar Kazgan, **Galata Bankerleri**, İstanbul, 1991, s.6-8.

* 1853-1856 Osmanlı-Rus Savaşı.

²⁰ Emine Kıray, **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, İstanbul, 1995, s.30.

²¹ Kıray, **a.g.e.**, s. 38.

²² Alpaz Kabacalı, **Geçmişten Günümüze İstanbul**, İstanbul, 2003, s.180.

Ondokuzuncu yüzyıl sonunda İstanbul'da biri Sirkeci'den Avrupa'ya, diğeri Haydarpaşa'dan Anadolu'ya olmak üzere iki demir yolu hattından ulaşım yapılıyordu.

Osmanlı Devleti'nde İstanbul'un tarım üretimindeki payı çok düşüktü. İstanbul'da var olan tarımın ise $\frac{3}{4}$ 'ü tahıl tarımıydı. Genellikle meyve sebze yetiştirilmekte ve bağcılık yapılmaktaydı. Bağcılık nitelikli şarap yapımına yönelikti. İstanbul çevresinde çoğunluğu hanedan üyelerine ait büyük çiftlikler bulunmaktaydı. Tahıl tarımı, İstanbul'a uzak kazalarda Yalova, Çatalca, Çekmece, Silivri, Şile dolaylarında yapılıyordu. Bağcılık, sebze ve meyve üretimi yakın kazalarda ön plana çıkıyordu.²³ Göztepe'de üretme istasyonu 1880'lerde ülkenin bağlarına önemli ölçüde zarar veren filoksera zararlısının yayılmasına karşı önlemler almak, hastalığın bulaşmadığı bağları korumak için çalışmalar yapmak ve filokseraya dayanıklı fidanlar yetiştirmek amacıyla 1889'da "Erenköy Amerikan Asma Fidanlığı" adı altında kuruldu. İstasyonda üretilen asma fidanları İstanbul ve Marmara Bölgesine dağıtıldı. Daha çok saray ve köşklere yetiştirilen çiçekçiliğin ekonomik değeri yoktu.²⁴ İstanbul'un iâşesi kent içinden ve ülkenin öbür bölgelerinden olmak üzere iki yoldan sağlanmaktaydı. İstanbul'a getirilen malların başında tahıl gelmekteydi. İstanbul çevresindeki tarım alanlarında yetişen tahılın yetersiz olması nedeniyle, bu gereksinim hemen tümüyle dışarıdan sağlanmaktaydı. İstanbul'un yağ gereksiniminin karşılanması önemliydi. Zeytinyağı, bitkisel yağ ve sadeyağlar, diğer yiyecek maddeleri gibi belirli bölgelerden ucuz fiyatlara satın alınarak, uygun fiyatlarla halka dağıtılmaktaydı. İstanbul'un meyve ve sebze gereksiniminin bir bölümü İstanbul içinden sağlandığı gibi kente yakın bölgelerden de getirilmekteydi. İstanbul'un beslenmesinde önemli yer tutan et ve hayvan ürünleri yüzyıllardan beri başkentte ve çevresindeki şehirlerde hayvancılığı özendirdi. İstanbul'a sürekli canlı hayvan ve hayvan ürünleri sevk edildi. Yirminci yüzyılda çok göç alan Trakya bölgesine Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin katkısıyla hayvancılıkta uzmanlaşma dönemi başladı. Göçmenlerin önemli bir bölümü süt hayvancılığına başladı.²⁵

²³ Yurt Ansiklopedisi, "İstanbul Maddesi", s.3904.

²⁴ Yurt Ansiklopedisi, s.3904.

²⁵ Yurt Ansiklopedisi, s.3899.

1.1.1.3. İdari Yapı

Tanzimat Dönemi bürokratları modern belediyelerin kurulup gelişmesini hedeflemiştir. Ancak bu hedef dahilinde şehirlere kominal bir özerklik verilmesi söz konusu edilmemiştir.²⁶ Osmanlı başkenti merkez olmak üzere yapılan uluslararası ticaret, buna bağlı mekânsal ve sosyal değişim, toplumsal hayattaki değişim ve yeni yerleşim yerlerinin ortaya çıkması zamanla belediye görevlerinin fonksiyonlarında azalma meydana getirmiştir. Osmanlı Devleti 19. yüzyıla kadar belediye hizmetlerinin tümünü kapsayan bir örgütlenmeye sahip değildi. Şehirlerinde belediye hizmetlerini yerine getiren başlıca kurumları Mahalle, Esnaf Loncaları ve Vakıflar oluşturmaktaydı. 1826'da İhtisab Nezareti kurularak esnaf denetimi, şehir güvenliği, göç denetimi, vergi denetimi görevlerini bu kurum üstlenmiştir. Aynı yıl İstanbul Muhtarlık Teşkilatı kurularak tayin edilen muhtarlar İhtisab Ağasının yetkisi altında görev yapmaya başlamıştır. İhtisab Ağalarının başlıca görevi, nüfusun tespiti ve giyim nizamnamelerini uygulamaktır.²⁷

Tanzimat sonrasında gelişen yerel yönetimlerin kurulması gerektiği anlayışı doğrultusunda 13 Haziran 1854'te İstanbul'da ilk Şehremaneti kurulmuştur. Şehremaneti'nin başına yetkileri İhtisab Ağasından farklı olmayan bir şehremini tayin edilecek ve şehreminin iki yardımcısı padişah tarafından atanacaktır.²⁸ Şehremanetinin kurulmasından sonra 1850 yılında lağvedilen İhtisab Nezareti'nin zabıta ile alakalı görevleri 1855 yılında aydınlatma ve temizlik işleriyle ilgili olarak 1845'te kurulmuş olan Zaptiye Müşiriyeti'ne verilmiştir. II. Mahmut devrinde yeniliklerin önünde engel görülen Yeniçeri Ocağı'nı kapatılmasıyla şehir idaresinden sorumlu kadılar şehir dahilinde denetim görevini yerine getirecek icra kuvvetinden mahrum kalmışlardı. Bu nedenle vakıf işleri ile yeterince ilgilenemediler. 1836'da Evkaf Nazırlığının kurulması ile kadıların vakıflar üzerindeki denetimi kayboldu. 1837'de İstanbul Kadısının Bab-ı Meşihat binasına yerleştirilerek zamanla Sadaret makamı ile ilişkisinin kesilip Şeyhülislama bağlanması, 1864'de Nizamiye Mahkemeleri'nin kurulması ile kadıların yargı yetkilerinin daraltılması, Belediye kurumların

²⁶ İlber Ortaylı, **Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler**, Ankara, 1974, s.7.

²⁷ Musa Çadircı, "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim 1826-1839", **Belleten**, Sayı: 201 s.1238.

²⁸ Ali İhsan Öztürk, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul Mahalli Kamu Hizmeti İmtiyazları**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2003, s.24.

fonksiyonlarında önemli bir azalmaya sebep oldu. Belediye kurumlarının fonksiyonlarındaki bu azalma vakıf sisteminin bozulmasına yol açtı. Aynı zamanda toplumda bir zihniyet değişikliği meydana gelmişti. Devlet idaresinden kaynaklanan merkezileşme anlayışı, vatandaşı artık her şeyi başkentten bekler hale getirmiştir.

Öte yandan Kırım Savaşı'nı izleyen yirmi yıl içinde surlar içindeki eski İstanbul kimliğini korurken, Galata ve Beyoğlu modern Batı şehirlerine benzer bir görünüm kazanmıştır. İstanbul'un merkezi durumunda olan Galata İstanbul'un ticaret merkezidir. Dar sokaklarında iki yanda meyhaneler, dükkânlar, tüccar, borsa ve gümrük yazıhaneleri, kiliseler, manastırlar, hastaneler ve mağazalar uzanmaktadır.²⁹ Bir zarafet ve sefa şehri olarak nitelendirilen Pera ise tümüyle yabancıların yaşadığı bir bölge durumundadır. Yolun her iki tarafında İngiliz ve Fransız konakları sıralanmış, şık dükkânlar, tiyatrolar, konsoloshaneler, kulüpleriyle tam bir Avrupa şehri görünümündedir.³⁰ Ondokuzuncu yüzyılda şehrin aldığı bu yeni görüntü karşısında Osmanlı Devleti'nin yöneticilerinde idari mekanizmanın yenilenmesi gereği düşüncesi kaçınılmaz olarak oluşmuştu. Yedisi yabancı olan 13 kişilik bir belediye heyeti kuruldu. 1857 yılında şimdiki Şişhane'de, yerel vergi almak yetkisine de sahip olan Altıncı Belediye Dairesi hizmete girdi. 1868 yılında yeni bir örgütlenmeye gidildi, İstanbul 14 bölgesi belediye dairesine ayrıldı. Bu kuruluş daha sonraki yıllarda değişime uğradı; 1877'de 20, 1878'de 10, 1908'de tekrar 20 belediye dairesi kuruldu.

1.1.1.4. Nüfus ve Dil

Ondokuzuncu yüzyıldaki ticari ve sosyal gelişmeler sonucunda loncaların rekabet güçlerinin ve ürettikleri mallara olan talebin düşmesi ile şehir dahilinde fonksiyonları azalmış, aynı dönemde İstanbul'da azınlıkların nüfusu artarak Avrupalı devletlerle ilişkileri gelişmiştir. Ekonomik nedenlerle İstanbul'a göç artmıştır. Ulaşım imkânlarının gelişmesi de bu artışa olumlu bir etki yapmıştır. Şehrin nüfusu 1820'lerde 600.000, 1870'lerde ise 685.200 civarına ulaşmıştır. Ondokuzuncu yüzyılın sonunda 1.030.234 rakamına ulaşan şehir nüfusu yirminci yüzyılın başında azalma

²⁹ Edmondo de Amicis, *İstanbul (1874)*, Çeviren: Prof. Dr. Beynur Akyavaş, Ankara, 1993, s.54-55.

³⁰ Amicis, *a.g.e.*, s.59.

göstermiştir.³¹ 19. yüzyıl boyunca İstanbul nüfusunu oluşturan milletlerin oranları aşağıdaki gibiydi:

Tablo 1
İstanbul Nüfusunu Oluşturan Milletler (1844-1896)

Sayım Yılı	Müslim	Gayrimüslim
1844	% 47.91	% 52.09
1856	% 47.51	% 52.41
1885	% 44.06	% 55.94
1896	% 56.37	% 43.63

Kaynak: Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu, Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 2, s.73.

Şehir nüfusunda başlıca dört unsur, sırasıyla Türkler, Rumlar, Ermeniler ve Museviler ağırlıklı yer tutuyordu. Nüfusun yaklaşık yüzde 10'unu Batı Avrupa'dan servet sahibi olmak amacıyla İstanbul'a gelmiş olan göçmenler oluşturuyordu.

Abdülmecit döneminin 1861 yılında sona erip tahta Abdülaziz'in geçtiği yıllarda İstanbul kozmopolit bir yapı sergiliyordu. Yaklaşık 200.000 kişiye varan Rum cemaati şehrin en büyük azınlık gurubunu oluşturmaktaydı. Başlarında da Baltazzi ve Zarifi gibi topluca "Galata Bankerleri" diye bilinen kişiler vardı. Her türlü ticari teşebbüsün içinde olan bu grup esas parayı devlete yüksek faizle borç vererek kazanıyordu. İstanbul'un kozmopolit yapısı saraylara, büyük elçilik binalarına ve paşaların köşk ve yalıları gibi geniş hizmetkâr kadrosuna sahip yerlere de yansıyor. Genellikle dadılar Çerkes ya da Afrikalı, yanaşmalar Rum, bahçıvanlar Arnavut, haremağaları Afrikalı, mürebbiyeler Fransız ya da Rus kökenli kişilerdi. Zerzevatçılar çoğunlukla Arnavut, sütçülerse Bulgar idi.

O yılların İstanbul'da farklı diller konuşulmaktaydı. Resmi yazışmalarda Osmanlıca ve Fransızca kullanılıyor, ancak takvimlerden faturalara kadar çoğu evrak Osmanlıca, Fransızca, Rumca, Ermenice ve bazen de Yahudice olmak üzere dört-beş dilde basılıyordu. 1831 yılında ilk Osmanlı gazetesi olan Takvim-i Vekayi, Le Moniteur Ottomane adıyla Türkçe ve Fransızca olarak yayın hayatına başladı.³² Galatasaray'da

³¹ **Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu**, Tarihi İstatistikler Dizisi, c. 2, Hazırlayan: Prof. Dr. Cem Behar, Ankara, 1996, s.22, 38, 48. Bir başka bilgiye göre İstanbul'un nüfusu 1844'te 391.000 iken 1856'da 430.000'e çıkmıştır. Bkz. Mustafa Cesur, **19. yy. da Beyoğlu Neden ve Nasıl Gelişti**, XI. Türk Tarih Kongresi Ankara 5-9 Eylül 1990 Kongreye Sunulan Bildiriler, C.VI, Ankara 1994, s.2679.

³² Nuri İnuğur, **Basın Yayın Tarihi**, s.307.

1836 yılında Fransızca ders verilen "cerah okulu" açıldı. Böylece Fransızca Farsçanın yerini alarak Osmanlı Devleti'nin ikinci resmi dili haline geldi.

1.1.1.5. İmar

Ondokuzuncu yüzyıl İstanbul'unun yeni görüntüsünü yansıtan en önemli yapılardan birisi Galata Köprüsü'dür. 1836'da ilk Galata Köprüsü'nün yapılmasından sonra köprü İstanbul'un odak noktası haline gelmiştir. Bu dönemde Galata Köprüsü'nde "yetmiş iki milleti" bir arada görmek mümkündü. Köprünün diğer bir fonksiyonu Galata ve Pera tarafında toplanmış olan gayrimüslimlerle, eski İstanbul surları içindeki Türkler arasındaki yakınlaşmayı artırmak oldu. Saray ve yönetim eski İstanbul'da idi. Ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti üzerinde söz sahibi olan "Düvel-i Muazzama" içindeki devletlere ait sekiz elçilik Pera yani Beyoğlu'ndaydı. Doğal olarak bu durum Galata Köprüsü'nde atlı araba kullanımını da artırmıştı. Haliç'in öte yakasında ondokuzuncu yüzyılda çok kullanılan adıyla Pera, bugünkü adıyla Beyoğlu, Avrupa geleneklerinin sürdürüldüğü bir bölge idi³³. Boğaz'ın Asya yakasındaki Üsküdar ise, Anadolu yaşantısının izlerini taşıyordu.

Bu dönemde İstanbul'da birbiri ardına çıkan yangınlara karşı kagir binalar yapılması ve geometrik caddeler oluşturulması düşünülmüştür. İstanbul'da imar planı ile kenti düzenleme çalışmaları ilk 1837'de Helmuth Van Moltke'nin çalışmaları ile başlamıştır. Motke planı, içerdiği önlemlerin yanı sıra, 1848'de yayınlanan Ebniye Nizamnamesi'ne (Yapı Tüzüğü) de öncülük etmiştir. Bu nizamname kamulaştırma, binalara ruhsat verme, yolları, yapı işlerini denetleme, yol ve sokakların genişliği ile çevrelerine yapılacak binaların yüksekliklerine ilişkin yeni kurallar getirmektedir. İstanbul savaş ortamının ağırlığını taşıyordu ama belirli kesimlerdeki debdebeli yaşam da devam etmekte, balolar, partiler birbirini izlemekteydi. Sultanların saray yaptırma tutkusu sürüyordu. Fatih'in yaptırdığı ilk binalara II. Bayezit'in ilaveleriyle büyüyen Topkapı Sarayı'nın inşa faaliyetleri Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına devam etmiştir.* Devlet bütçesinin açıkları göz önüne alınmadan yapılan masraflar dış borç alınarak karşılanıyordu. Abdülmecit ve Abdülaziz'in padişahlık yıllarında, öteden beri

³³ Amicis, **a.g.e.**, s.59-60.

* Saray 3 Nisan 1924'te müze haline getirilmiştir.

şehrin ileri gelen kişilerinin yaz aylarında gittiği Boğaz kıyılarında da hızlı gelişmeler olmuştur. III. Selim'den itibaren sultanların devamlı oturmak için tercih etmeye başladığı Boğaz'da eski küçük yalılar ve sahil saraylarının yerini tümüyle Avrupai görünümde olan ahşap saraylar almaya başladı. Çırağan ve Beylerbeyi gibi saraylar, yabancı büyük elçiliklerin yazlık binaları ve sahilin her iki yakasında görkemli yalılar dizildi. Hanedan saraylarının yanı sıra hususi sarayların/konakların yapımı da bu yüzyıl artmıştı. Artık ahşaptan inşa edilen bu konakların ilki 1855 yılı civarında inşa edilen Taşkonak ve Suphi Paşa konaklarıdır.³⁴ Aynı dönemde İngiliz kolonisinin tercih ettiği Moda semtinde de saray yavrusu konaklar yapılmıştır.

Bu dönemde İstanbul'da büyük yangınlar meydana geliyordu. Yangınların çıkması, itfaiye alaylarının kurulması³⁵ ve kent nüfusunun artması, su sorununu şehrin en önemli sorunu haline getirmişti. Halkalı suyu ile Belgrat Köyü-Büyükdere'den getirilen Kırkçeşme suları kentin genel su gereksinimini karşılayamıyordu.³⁶ Su sorununa çözüm bulmak için "Su Nezareti" kuruldu. Şehrin sokaklarının geceleri aydınlatılması sorunu, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısının önemli sorunlarından biri haline gelmiştir. Avrupa sokaklarının geceleri havagazı ile aydınlatılmasından esinlenilerek 1850'den itibaren bu talep gündem işgal etmiş ancak belediyeye ciddi bir mali külfet getirecek bu uygulamaya geçilememiştir.³⁷

1865 yılında İstanbul'da büyük bir yangın yaşandı. Marmara, Haliç, Beyazıt ve Ayasofya arasındaki bölge tamamen yandı. Bunu fırsat bilen yeni belediyeçiler sokakları genişletme, imar mevzuatı çıkarma gibi konularda çalışmaya başlamıştır. Özellikle Beyoğlu tarafındaki imar bütün hızıyla devam etmiştir. Çıkarılan ferman ve hükümlere rağmen yangınlardan sonra yeniden yapılan evlerin ahşaptan inşasına devam edilmiştir.³⁸ Bu süreçte 1578 yılında Tophane'de kurulan ilk rasathaneden sonra 1868'de İstiklal Caddesi'nde ikinci rasathane kurulmuştur. 1864-1865 yılları arasında da eski Ceneviz surları yıkılmış, Pera Mezarlıkları Belediye Parkına dönüştürülmüştür. Galata

³⁴ Ahmet Tabakoğlu, **İstanbul'un İktisadî ve İctimai Tarihi**, Yayınlanmamış Ders Notları, s.205, 209, 214.

³⁵ Uzun süreli görev yapan, ilk itfaiye sınıfı 1873'te kurulmuştur. Aynı dönemde sigorta şirketlerinin şehre gelmesiyle birlikte yangına karşı evlerin sigortalınması zorunlu hale getirilmiştir. Bkz. Tabakoğlu, **a.g.e.**, s.245.

³⁶ 1868 yılında mevcut 1557 sarnıç ve 34 halka açık çeşmenin şehrin su ihtiyacını karşılayamadığı bilinmektedir. Bkz. Nur Akın, **19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera**, İstanbul, 1998, s.20.

³⁷ Öztürk, **a.g.e.**, s.20.

³⁸ Tabakoğlu, **a.g.e.**, s.224.

Beyoğlu arasında yeraltı demir yolu hattı olan "Tünel" de aynı dönemde, 1874 yılında işletmeye açılmıştır.

İstanbul, fetihten sonra gelişmiş, büyümüş ve güzelleşmiş ancak ondokuzuncu yüzyıldan itibaren giderek bakımsız bir görünüm kazanmıştır. Yine de yüzyıl boyunca şehrin çehresini değiştiren pek çok yenilik yaşanmış olmasına rağmen İstanbul'un kendine özgü büyüleyici havası ondokuzuncu da kendini hissettirmeyi sürdürmüştür. Şehrin doğal güzellikleri, görkemli saray ve yalıların arka planındaki yeşil bitki örtüsü, Boğazın ve Marmara'nın, hatta Haliç'in temiz, balık dolu denizi, güneş batarken verdiği o eşsiz silüet, ziyaretçilerini hayran bırakıyordu.³⁹ Bu güzellik Batıya göre İstanbul'a sanayinin geç girmiş olmasından kaynaklanıyordu. O dönemin Avrupa başkentleri kömür dumanlarıyla kararan zehirli hava ve Sanayi Devrimi sonunda şehirlere yığılan nüfus kalabalığının getirdiği kirlilik içindeyken İstanbul her şeye rağmen çok daha çekici bir görünüme sahipti.

1.1.1.6. Sosyal Yaşam ve Sağlık

Bu dönemde Batılı hayat tarzının yaygınlaşmış, Dersaadet'deki yaşam İstanbul'un Üsküdar ve Galata bölgelerinin dışına çıkmıştı. Ondokuzuncu yüzyılı yirminci yüzyıla bağlayan bu yıllarda şehir yaşamının değişimine yol açan gelişmelerin başında İstanbul'un tarihi boyunca ilk kez bu dönemde yoğun bir göç dalgasına maruz kalması gelmektedir. İkinci faktör demiryolu ve denizyolu gibi ulaştırma sistemlerinde yaşanan gelişmeler olmuştur. Ondokuzuncu yüzyılda nezaretlerin sadaretin dışına taşınmaya başlaması, Saray'ın merkezin dışına çıkmasına yol açmış, böylelikle sokak düzenlemesi, yol yapım çalışmaları, bina yapımı gibi faaliyetler hız kazanmıştır. Belediye'nin şartı gereği bu yeni imar faaliyetleri Batılı tarzda yapılmaya başlanmıştır.⁴⁰

Bu değişim süreci içinde öncelikle klasik mahalle yapısı değişime uğramıştı. Gündelik yaşamın temel unsuru olarak Osmanlı mahallelerinde ondokuzuncu yüzyıla kadar üç temel kurucu unsur rol oynamıştır. Cami ve dinsel mekanlar, çarşı ve sivil

³⁹ İstanbul konulu pek çok seyahatnamede olduğu gibi İtalyan edip Edmondo De Amicis'in İngilizce ve Almancaya da çevrilmiş olan **İstanbul** adlı eserinde de ondokuzuncu yüzyılda İstanbul'un büyüleyici güzelliğinden bahsedilmektedir. Bkz. Edmondo de Amicis, **İstanbul (1874)**, Çeviren: Prof. Dr. Beynur Akyavaş, Ankara, 1993.

⁴⁰ İlbeyi Özer, **Avrupa Yolunda Batılılaşma ya da Batılılaşma İstanbul'da Sosyal Değişimler**, İstanbul, 2005, s.129-130.

konutlar. Ondokuzuncu yüzyılda gündelik hayat mahallenin dışına taşınmış, pek çok dar ölçekli yerleşim birimi iç içe geçerek şehrin bütününde karmaşık bir kültürel yapılanmaya yol açmıştır.⁴¹ Osmanlı mahallesinde "zengin ile fakir" aynı mekânı paylaşıırken ondokuzuncu yüzyılda varlıklı zümrenin şehrin yeni yerleşim yerlerinde bir araya toplandığı görülmektedir. Ondokuzuncu yüzyılda İstanbul'un cephesi yeni binalarla da değişti. Balyan ailesinin* önderliğinde, yeni yapılan binalar neo-klasik tarzda inşa edilmekteydi. Saraylarda Sevres porselenleri ve Fransız mobilyaları kullanılıyordu. Yemek masalarda ve çatal bıçak kullanılarak yeniliyor, ziyafetlerde en kaliteli şarap ve şampanyalar ikram ediliyordu. 1831 yılında İstanbul'da ilk tiyatro açıldı. Ondokuzuncu yüzyıl boyunca İstanbul'da çeşitli banka şubeleri, bürolar, oteller ve eğlence yerleri de sayıca da artmıştı. Rum, Ermeni, Yahudi gibi gayrimüslimler elinde bulunan eğlence yerleri Batı dünyasının eğlence hayatını İstanbul'a taşıyordu.⁴² Yüzyılın sonunda İstanbul, eski geleneksel gündelik yaşam öğelerinin yanı sıra, Avrupa'dan esinlenen ve gitgide gelişen yeni sınıfların gereksinimlerini karşılamayı amaçlayan büyük bir şehir görünümündeydi.

Kırım Savaşı İstanbul'un sosyal değişiminde oldukça etkili oldu. Osmanlı İmparatorluğu 4 Ekim 1853 tarihinde Rusya'ya savaş ilan ettikten sonra Fransa ve İngiltere savaşa Osmanlı saflarında katılmıştı. Yaklaşık iki yıl süren savaş boyunca İstanbul çok farklı bir görünüme büründü. Ülkenin her yanından gönüllüler gelerek İstanbul'a yerleşiyor, daha sonra "başıbozuk" birlikler şeklinde düzenlenerek cepheye sevk ediliyordu. Bunların yanında her türlü fırsatçı, dolandırıcı vb. şehre akın etmişti. İstanbul kargaşa içindeydi; her tarafta yeni meyhaneler, kumarhaneler ve batakhaneler açılmıştı. Suç işleme oranları bu tarihlerde çok yükseldi. Büyük elçiliklerdeki mahkemeler dolup taşar hale gelmişti.

Bu yıllarda İstanbul'da sağlık alanında da pek çok gelişme yaşanmıştır. Ondokuzuncu yüzyılda İstanbul'da birçok yeni hastane hizmete açıldı, var olanlara da yeni bölümler eklenerek genişletildi. İstanbul'da 1809'da Taksim'de Topçu Askeri Hastanesi, 1828'de Cebehane Hastanesi, 1832'de Üçüncü Alay Hastanesi, 1834'te

⁴¹ Ekrem İşin, **İstanbul'da Gündelik Hayat**, İstanbul, 1995, s.91.

* Balyan Ailesi onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda hassa mimarı olarak Osmanlı Devleti tarafından yaptırılan birçok önemli mimari esere imzasını atan bir mimar ailesidir.

⁴² Özer, **a.g.e.**, s.199.

Mabeyin ve Hassa Askeri Hastaneleri, 1835'te Tophane ve Humbarahane Hastaneleri, 1836'da Maltepe Hastanesi, 1837'de Tersane ve Mihrimah Sultan Medresesi Gariplere ve Bekârlara Mahsus Hastane, 1838'de Karadeniz Boğazı Büyük Liman Askeri Hastanesi, 1840'da Ahırkapı Kışlası, İstinya, Davutpaşa, Rami Hastaneleri, 1841'de Toptaşı Askeri Hastanesi, 1841'de Babı Seraskeri Hastanesi, 1842'de Tarabya Hastanesi, 1843'te Bezmialem Valide Hastanesi, 1862'de Nuhkuyusu (Numune) Hastanesi, 1869'da Haseki Kadınlar Hastanesi, 1874'te Emirgan Hastanesi, 1879'da Beyoğlu ve Altıncı Daire Belediye Nisa Hastanesi, 1887'de Kuduz Tedavi Müessesesi, 1896'da Darülaceze Hastanesi, 1898'de Şişli Etfal Hastanesi, 1895'te Haydarpaşa, Kuleli ve Yıldız Hastaneleri açılmıştır.⁴³ Ondokuzuncu yüzyılda vakıf ve belediye hastaneleri dahil toplam 33 sağlık kurumu açılmıştır. İstanbul'da bunların dışındaki hayır kurumlarının başlıcaları Hristiyanların yoksul evleri, dul ve kimsesiz kadınların barındıkları daireler ve Üsküdar'daki Miskinhane (cüzamlılar evi) idi. Kırım Savaşı sırasında, Osmanlı hastaneleriyle Pera'da Fransız Hastanesi, Haliç'te iki ve Tarabya bir adet olmak üzere üç İngiliz deniz hastanesi cepheden gelen yaralıları iyileştirmek için hizmete girmiştir. Bu hastaneler yeterli olmadığı için Selimiye Kışlası'nın bir bölümü hastabakıcılık mesleğinin simgesi haline gelen Florence Nightingale yönetiminde hastaneye dönüştürülmüştür.

Ondokuzuncu yüzyılda İstanbul'da pek çok alanda gelişmeler yaşanırken ekonominin iyi yönetilmediği, maaşların düzenli ödenemediği devlet içinde İstanbul halkının tepkisi de yükselmeye başlamıştır. 1876 Mayıs'ında tersane işçileri greve gitti, medrese öğrencileri sokaklarda gösteri yaptılar. Ordunun büyük bölümünün o sıralarda Bulgar ayaklanmalarını bastırmak için Balkanlara gönderilmiş olması, bu hareketlerin bastırılmasını engellemiştir. İsyanların asıl amacı Abdülaziz'i tahttan indirmek ve Meşrutiyetin ilanı için V. Murat'ı padişah yapmaktır. V. Murat padişah ilan edildikten üç ay sonra tahttan indirildi ve yerine II. Abdülhamit geçti. Meşrutiyet nihayet 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edildi, seçimler yapıldı ve 18 Mart 1877 tarihinde ilk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı, Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nda görkemli bir törenle açıldı. Meclis'te 67'si Müslüman olan toplam 115 mebus vardı. İstanbul'u temsil eden on bir mebusan beşi Müslüman, üçü Ermeni, ikisi Rum ve biri de Yahudi'ydi.

⁴³ Bedi N. Şehsuvaroğlu, *İstanbul'da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız*, İstanbul, 1953, s.65.

1.1.2. II. Abdülhamit Dönemi

Rusya'nın 23 Nisan 1877'de Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmesi üzerine çıkan savaş sonunda, 1878'de Osmanlı İmparatorluğu Rusya'ya yenildi.* Osmanlı- Rus Harbi sırasında devletin başta maliye olmak üzere hemen tüm kurumları yabancıların kontrolündeydi. Milliyetçilik akımının etkisiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun her tarafında isyanlar patlak vermişti. II. Abdülhamit Osmanlı- Rus Harbi'ni gerekçe göstererek Mebusan Meclisi'ni süresiz tatil etti. Böylece 30 yıl sürecek olan İstibdat Dönemi** başlıyordu. II. Abdülhamit döneminde İstanbul'da merkez Yıldız Saray'ı oldu. II. Abdülhamit, devletin polis ya da jandarmasına yeterince güvenmediği için, bir "hafiye" teşkilatı kurdu. Bu teşkilat İstibdat Dönemi boyunca İstanbul halkını baskı altında tuttu.⁴⁴

Bu dönem İstanbul'da yoğun bir sanayileşme ve nüfus artışı olmadığı halde pek çok sorun gündemi işgal etmiştir. Dönemin temel özelliği bankerlerden dilencisine kadar hemen bütün İstanbul halkının şahsi çıkar peşinde koşması olmuştur. İstibdat Dönemi'ne özgü "jurnalcılık" geleneği ise herkesin bilinç altına korku duygusu yerleştirmiştir. II. Abdülhamit bütün baskılarına rağmen, istibdat karşıtı, Meşrutiyet taraftarı Jön Türk hareketini bastırmayı başaramamıştır. İstanbul halkı basın sansürüne karşı Selanik'te ve Avrupa'da basılan gazeteleri takip etmiş, bu dönem II. Abdülhamit'e karşı pek çok örgüt kurulmuştur. Bunlardan biri de 1908'de iktidarı ele geçirecek olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir.⁴⁵

II. Abdülhamit döneminde, Osmanlı Devleti'nin bu zamana kadar aldığı dış borçlarını büyük oranda ödeyememiş olması nedeniyle yabancı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki baskıları artmıştır. 1854'te ilk dış borcunu alan devlet, ödenememiş borçlarla ilgili olarak Fransa, İngiltere, Avusturya, Almanya ve diğer alacaklı temsilcilerinin katılımıyla başlayan görüşmeler sonunda Düyun-u Umumiye (Genel Borçlar) İdaresi'nin kurulmasını kabul etmiştir. 20 Aralık 1881'de kurulan ve bir yıl

* 93 Harbi adıyla bilinen, 1877-1878 yılları arasında yapılan Osmanlı-Rus harbi. Tuna ve Kafkasya cephesinde verilen mücadelelerden sonra Osmanlı Devleti bu harple birlikte büyük bir toprak kaybına uğramıştır.

** II. Abdülhamit'ten sonra iktidara geçecek olan İttihat ve Terakki Partisi tarafından II. Abdülhamit dönemine "keyfi, baskıcı" anlamına gelen istibdat dönemi adı verilmiştir.

⁴⁴ Selahattin Çetiner, **Çöküş Yılları II. Abdülhamit, Jön Türkler, İttihat ve Terakki**, İstanbul, 2008, s.100-101.

⁴⁵ Kemal Beydilli, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü", **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılâp Tarihi**, Editör: Cemil Öztürk, Ankara, 2007, s.92-93.

sonra çalışmalarına başlayan idare, Osmanlı Devleti içinde devlet gelirlerinin yabancılar tarafından toplanarak Avrupa'ya aktarılması usulünü ortaya çıkarmıştır. Esas ağırlığı taşrada olan Düyun-u Umumiye İdaresi'nde 5 binden fazla çalışan bulunmaktaydı⁴⁶. Merkezi İstanbul'da bulunan Düyun-u Umumiye idaresinin varlığı Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarından büyük oranda vazgeçmesi anlamına geliyordu⁴⁷. Düyun-u Umumiye'nin kurulmasından sonra pek çok gelir kalemiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin en önemli gelir kalemlerinden biri olan tütün geliri de bu idareye bırakılmıştır. Osmanlı Devleti ile Düyun-u Umumiye İdaresi ve Şirket yetkilileri arasında yapılan 27 Mayıs 1883 tarihli sözleşme ile Reji şirketi kurulmuş ve şirket bir yıl sonra faaliyete geçmiştir. Reji Şirketi'nin kurulmasıyla devlet gelirlerinde ciddi bir azalma yaşanmış ve şirket devletin sosyo-ekonomik yapısı üzerinde olumsuz bir işlev görmüştür.⁴⁸

Dönemin İstanbul'unun yaşadığı yeniliklerden biri de haberleşme alanında gerçekleşmiştir. İstanbul'da ilk telefon hattı, II. Abdülhamit döneminde 1881'de kurulmuştur. Ancak II. Abdülhamit "gizli kapaklı iş görmeye çok müsait Frenk icadı" değerlendirmesiyle Galata-Kilyos hattı hariç telefonu Osmanlı memleketinde yasaklamıştır. 10 Mayıs 1909'da Sirkeci Posta ve Telgraf Nezareti binasında ilk kez elli hatlık bir santral kuruldu.⁴⁹

1903 Maarif Salnamesi'ne göre, İstanbul'da toplanan 33 idadi ve rüştiye bulunmaktadır. Aynı dönemde, kentte kız ve erkek öğrencilerin okuduğu özel okul sayısı 28'dir. İstanbul'da 19. yüzyıl başındaki iptidaiye sayısı 264'ü bulmaktaydı.⁵⁰ Bu okulların yanı sıra II. Abdülhamit döneminin özelliklerinden biri de çok sayıda sanayi okulunun açılmış olmasıdır. Tanzimat döneminde açılan sanayi okullarının yetersiz olduğundan hareketle açılan bu dönemin sanayi okulları gerçek anlamda bu dönem sanayi okulları niteliğine kavuşmuştur. 1868'de açılan İstanbul Sanayi Mektebi, bu dönem iyileştirilmiş, bu okula ek olarak İstanbul'da Kız Sanayi Mektepleri açılmıştır.⁵¹ Bu okullarda modern eğitim alan gençler, Avrupa'da yayılan "ulusçuluk" akımı ve bu

⁴⁶ Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İstanbul, 2009, s.231-232.

⁴⁷ Kabacalı, **a.g.e.**, s. 191.

⁴⁸ Tiğinçe Oktar, **Osmanlı Devletinde Reji Şirketi**, İstanbul, 1992, s.43, 65.

⁴⁹ Kabacalı, **a.g.e.**, s. 219.

⁵⁰ Yurt Ansiklopedisi, s.3851

⁵¹ Bayram Kodaman, "Tanzimattan II. Meşrutiyete Kadar Sanayi Mektepleri", **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Editörler: Osman Okyar, Halil İnalcık, Ankara, 1980, s.288-289.

yüzyılın ikinci yarısında başlayan Osmanlı aydınının çözüm arayışları, yirminci yüzyılın hemen başında Osmanlı Devleti'ni yeni bir siyasi düzene yöneltti. İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde örgütlenen Meşrutiyetçiler, Balkanlar'daki genç subayların katılımıyla güçlenmiş ve cemiyetin Saray üzerindeki etkisi zaman içinde iç ve dış olaylara bağlı olarak artmıştır. Bu sırada yaşanan bir dış gelişme cemiyetin faaliyetlerini hızlandıracak ve Meşrutiyetin ilan edilmesine yol açacaktır. 1908'de Reval'de İngiltere ve Rusya'nın Almanya'ya karşı bir denge oluşturmak üzere Uzak ve Yakındoğu'da izlenecek siyaseti görüşmek üzere bir araya gelmeleri, cemiyet içinde Rumeli'nin Batılı devletlerce paylaşılacağı fikrini güçlendirmiş ve bu nedenle subaylar harekete geçerek 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'i ilan etmiştir.⁵²

1.2. II. Meşrutiyet Dönemi

24 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilanı sırasında İstanbul sokaklarında özgürlük ortamı hâkim olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra basın ve örgütlenme özgürlüğünün önü açılmış ve seçim hazırlıkları başlamıştır. İstibdat Dönemi'nde kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti II. Meşrutiyet'in ilanından sonra parti olarak örgütlenmiş, Millet Meclisi seçimlerinde İttihatçıların karşısına rakip olarak sadece İstanbul'da seçime katılan Ahrar Fırkası çıkmıştır. 11 Aralık 1908'de İstanbul'da yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki Partisi tam liste olarak seçimi kazanmıştır.⁵³

İstanbul, II. Meşrutiyeti coşkuyla karşılamış ve kısa sürede şehir "devrim merkezi" havasına girmiştir. O yıllarda şehir halkı meşrutiyetin ilanı ile Osmanlı Devleti'nin kötü gidişinin hızla düzeleceğine inanmaktadır. Kısa bir zaman sonra II. Meşrutiyet'in ilanına tepki olarak 31 Mart Ayaklanması olarak tarihe geçen "gerici-şeriatçı hareket" patlak vermiştir. "Şeriat isteriz" sloganıyla Yıldız Sarayı'na yürüyen ayaklanmacılar İstanbul'da ciddi bir direnişle karşılanmadılar. Mahmut Şevket Paşa komutasında, tarihe "Hareket Ordusu" adıyla geçen birlikler isyanı bastırmak için Selanik'ten İstanbul'a geldi ve isyan 24 Nisan'da bastırıldı. Bundan sonra II. Abdülhamit tahtan indirildi, yerine V. Mehmet Reşat padişah ilan edildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni bu tarihten sonra devlet yönetiminde etkin rol aldı.

⁵² Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.1, İstanbul, 2007, s. 51-55.

⁵³ Kabacalı, a.g.e., s. 206.

II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen ilk yıllarda İttihat ve Terakki Cemiyeti liberal politikaların uygulayıcısı olmuştur. Özel girişimciliğin ve serbest ticaretin önündeki bütün engeller kaldırılmadan ekonomik alanda kayda değer bir gelişme elde edilmeyeceğini savunan İttihat ve Terakki yöneticileri, özellikle İstanbul'da devlet desteğinde bir "orta sınıf" yaratılması için yoğun çaba harcamıştır. İttihat ve Terakkiciler, ülkenin gelişmesi için "İktisadi Milliyetçilik" olarak adlandırılan birtakım koruyucu önlemler almışlardır. Bu dönem ekonomideki büyük pay devlete ayrılmış ve devlet bu payı iktisadi ve sosyal gelişmeler için kullanmıştır. 1889'da 17.2 milyon olan bütçe gelirleri 1911 yılında 28.8 milyona yükselmiş ve aynı yıl eğitim harcamalarının bütçe içindeki payı yüzde 3'e, bayındırlık harcamaları ise yüzde 4'e çıkarılmıştır⁵⁴. II. Meşrutiyet'in ilanın sonra, İstanbul'da görülen bazı modernleşme hamlelerinden birisi de elektrik ve telefonun kullanılmaya başlanması olmuştur. Kölelik resmen bu dönem kaldırılarak, esnaf loncaları feshedilmiş ve bazı yeni fabrikalar açılmıştır. Böylece İstanbul hızlı sayılabilecek bir gelişme sürecine girmiştir.

II. Abdülhamit'in basın sansürü ve yeni gazete, dergi yayımlama izni vermemesi nedeniyle 1908'e doğru İstanbul'da günlük gazete sayısı 4'e inmiştir. Bunlar İkbal, Sabah, Tercüman-ı Ahval ve Saadet gazeteleridir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki iki buçuk ay içinde İstanbul'da iki yüzü aşkın gazete ve dergi yayınlanmaya başlamıştır. Bu gazete ve dergiler dönemin bürokratlarını ve zaman zaman da II. Abdülhamit'i eleştiren yazılar yayınlıyorlardı. Çoğunluğunu ise Mizah gazeteleri oluşturmaktaydı.⁵⁵

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yaşanan iktisadi/sosyal gelişmelerden biri de işçi grevlerinin artması olmuştur. Kaçınılmaz olarak grevlerin en yoğun yaşandığı şehir İstanbul idi. İstanbul'da yaşanmış olan 41 grev, İmparatorluk genelindeki grevlerin yüzde 29.71'ini oluşturmaktaydı. Grev dalgası Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-u Muvakkat'la önlenmeye çalışılmıştır.⁵⁶ Bu dönemde İstanbul'da ilk işçi sendikaları kurulmuş, o yıllarda bütün dünyaya yayılma eğilimi gösteren Sosyalizm düşüncesi İstanbul'da da varlık göstermeye başlamıştı. Aynı günlerde başkentte

⁵⁴ Tezel, **a.g.e.**, s.94-95.

⁵⁵ İnuğur, **a.g.e.**, s. 307.

⁵⁶ Kabacalı, **a.g.e.**, s.207.

Sosyalizmin paralelinde feminist hareketler de başlamış, "Teali-i Nisvan" gibi kadın haklarını savunan pek çok cemiyetler kurulmuştur. Dönemin bir başka akımı da, o güne kadar pek hissedilmeyen Kürt ve Arap milliyetçiliğiydi. Arap milliyetçiliği II. Meşrutiyet'ten sonra Kahire ve Beyrut gibi merkezlerden İstanbul'a kaymış, Araplar Meclis-i Mebusan'da Türklerden sonra en kalabalık grup haline gelmiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra sağlık alanında da pek çok gelişme yaşanmıştır. Sağlık işleriyle ilgilenme görevini 1906'da Umum Mekatib-i Askeriye Nezaret'i'ne bağlı olarak Meclis-i Maarif-i Tıp ismini alan cemiyet üstlenmiş, bu cemiyet 1910'da lağvedilerek Dahiliye Nezaret'i'ne bağlı Sıhhiye Müdiriyet-i Umumiyesi kurulmuştur.⁵⁷ Bizans'tan beri, sokaklarının ayrılmaz parçası olan sürüler halindeki sokak köpekleriyle ünlü olan İstanbul'un bu dönem önemli sağlık sorunlarından birini kuduz vakaları oluşturmaktadır. 1887 yılında İstanbul'da kuduzu tedavi eden ilk sağlık kuruluşu "Daülkelb ve Bakteriyoloji Ameliyathanesi" açılmıştır.⁵⁸

Dönemin İstanbul'unda şehrin görüntüsünü değiştiren büyük yangınlar sürmüştür. Meclis-i Mebusan ile Meclisi Ayanlar binası olarak kullanılan Çırağan Sarayı 19 Ocak 1910'da, Babıâli ise 5 Ocak 1911'de yanmıştır. 1877'de kullanıma açılmış olan ikinci Galata köprüsünün yerini alacak yeni köprü 27 Nisan 1912'de hizmete açılmıştır.⁵⁹

1.2.1. Balkan Savaşları Yıllarında İstanbul

17 Ekim 1912'de başlayan I. Balkan Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin aldığı mağlubiyet imparatorluğun ne ölçüde güçsüz kalmış olduğunu göstermişti. Devletin en önemli şehirlerinden biri olan Edirne Balkan Savaşı'ndan sonra kaybedildi. Başkent İstanbul'da ise aynı yıllarda korku ve kaygı havası hâkim olmuştu. Balkan Savaşı sırasında İstanbul savaş yıllarının zorluğunu en yakından yaşayan şehir oldu. Bu yıllarda şehrin her tarafı göçmenlerle ve yaralılarla dolmuştu. Sultanahmet Camii

⁵⁷ Şehsuvaroğlu, **a.g.e.**, s.103.

⁵⁸ Bu dönem kuduzla savaş için sokak köpeklerinin öldürülmesinden söz edilmesi İstanbul halkı tarafından hoş karşılanmıyordu. Şeyhülislamıktan fetva çıkartılarak köpek öldürülmesinin önüne geçilince 1910 yılında Şehremini Tevfik Bey 80 bin dolayında sokak köpeğini kafesli arabalara doldurup Hayırsız Ada'ya göndertti. Orada aç susuz kalan köpekler ölüme terk edildi. Bu olayın İstanbul halkını çok üzdüğü kaydedilmiştir. Bkz. Kabacalı, **a.g.e.**, s.216.

⁵⁹ Kabacalı, **a.g.e.**, s. 218.

göçmen kampı, Ayasofya koleralıların tecrit edildiği revir, Fatih Camii ise bir hastaneye dönüştürüldü. Alman Sefareti de bir hastane haline getirildi. Ancak Beyoğlu tarafındaki otel, restoran ve barlar eski eğlence dolu günlerini sürmeye devam ediyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş yıllarında, İstanbul o büyüleyici mistik havasını kaybetmeden, hızla değişen koşullara aynı hızla adapte oldu. Savaş yıllarının getirdiği olumsuz koşullardan yararlanmayı bilen gruplar bu dönemde de mevcuttu. Fırsatçılık ve çıkarıcılığın arttığı bu dönemde vagon ticareti adıyla yeni bir vurgun düzeni oluşmuştu. Bu düzende Almanya'dan malzeme getiren trenlerle getirdikleri malları karaborsada satan ve kısa sürede milyoner olan yeni bir tüccar grubu ortaya çıkmıştı. İstanbul ve Osmanlı Devleti bu yıllarda savaşın mahrumiyeti içinde iktisaden ve sosyal hayatta gün geçtikçe gerilerken Düyun-u Umumiye ve Galata Bankerleri İstanbul'daki faaliyetlerine devam ediyor, dolayısıyla ülke ekonomisinin kemikleştirdiği sorunları da sürüyordu.⁶⁰ Sefaletin ve lüksün bir arada yaşandığı İstanbul bu dönem, görkemli sarayların, saray yavrusu köşk ve yalıların, siluete damgasını vuran camilerin yanında, daracık sokaklarda birbiri üstüne yığılı ahşap evlerin ve sık sık çıkan yangınların ardında kalan boş arsa ve harabelerin karışımı bir görüntü içindeydi.

Dönemin İstanbul'unda genelde her evin küçük, meyve ağaçlarıyla dolu bir bahçesi bulunmaktaydı. Zamanla bahçeli ahşap evlerin yerini kargir apartmanlar almaya başlamıştı. Bu dönemde İstanbul'un imarı ile Şehremini ve Belediye Reisi olan Dr. Cemil (Topuzlu) Paşa ilgilenmiştir. Bu alanda önemli adımlar atan Cemil Paşa, işe önce Bükreş, Berlin, Viyana ve Paris gibi Avrupa'nın belli başlı başkentlerini gezerek başlamıştır, Lyon Belediyesi başmühendisini üç yıllık bir anlaşma ile Şehremaneti Fen Kurulu Müdürlüğüne atamıştır. Bu dönemde şehrin tümünü kapsayan bir yenilik planı yapılmışsa da Birinci Dünya Savaşı bu planların uygulanmasını engellemiştir.⁶¹

Balkan Savaşı yıllarında Beyoğlu'nun kafeleri, pastaneleri, Tepebaşı'nın lüks otelleri, Galata'nın balazları, Kumkapı'nın meyhaneleri her sınıfa, her keseye hitap edebilen geniş bir tayf oluşturuyor ancak hiç boş kalmıyordu. Ramazan ayında bunlara bugün efsaneleşmiş olan Direklerarası da ekleniyor, iftarla sahur arasında Müslüman

⁶⁰ Zafer Toprak, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950)*, İttihat – Terakki Ve Devletçilik, İstanbul, 1995, s.55,56.

⁶¹ *Yurt Ansiklopedisi*, s.3836.

halk Tuluat, Kanto, Meddah ve Karagöz gibi geleneksel oyunları seyrediyordu. Göksu, Küçükusu, Kağıthane gibi mesire yerlerinin doğası bozulmadığı için buralar hafta sonları ferahlamak isteyen İstanbulluların akınına uğruyordu. Dönemin moda semtleri olan Nişantaşı, Şişli, Osmanbey, Teşvikiye ve Maçka'yı azınlıklar kadar, modern Türk aileleri de tercih ediyordu. Şehrin denizi, havası ve suyu bu yıllarda halen temizdi.

Bu dönemde hayvancılık ve tarım İstanbul'a yakın kazalarda önemsiz düzeydeydi; Çatalca Sancağı, Yalova Kazası gibi yerlerde ise gelişmişti. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yaygındı. 1913 rakamları ile bu hayvan varlığından elde edilen süt miktarı 16.000 tona yakındı. 100 tondan fazla tereyağı ve 500 ton peynir üretimi, 3.100 arı kovanı ile 30 tona yakın bal ve 3 tona yakın balmumu üretimi 1913 İstanbul tarım ev hayvancılıkla ilgili sayımında ortaya çıkan rakamlardı. İpek böcekçiliği özellikle Yalova'da oldukça önemli seviyelere çıkmıştı.⁶²

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İstanbul tüccarları bir müteahhide ham maddeleri ve parça başına hesaplanan imalat ücreti verir ve müteahhit de genelde evlerde çalışan işçilere bu malzemeyi dağıtıp, imalatı gerçekleştirildikten sonra mamul eşyayı toplayarak tüccara teslim ederdi. Dönemin yaygın sistemi bu idi.⁶³ Bu tip üreticiler Birinci Dünya Savaşı öncesi greve gittiler ve 6045 kadın ve erkek işçi çalışmalarını tatil etti.⁶⁴

Osmanlı Devleti, gelişmiş Avrupa ekonomilerinin ezici rekabeti karşısında hammadde ve yiyecek maddeleri satıp karşılığında mamul madde satın alan bir ülke durumuna geldiğinden, ülkede temel sanayi kurulamamıştı. Osmanlı Devleti'nde yüksek fırınlar ve metalürji fabrikaları bulunmamaktaydı. Üretim için gerekli makineler yabancı ülkelerden ithal edildiğinden makine sanayi kurulmamıştı. Bu dönemde gıda sanayinde 75 asli 3 tali olmak üzere 78 kuruluş kaydolmuş bulunmaktaydı. Bunların 31'i değirmen, 18'i şekerçi, 9'u makarna imalatçısıdır. Gıda sanayinin dışında ülkede 202 imalat kuruluşu bulunmaktaydı. Ülke genelinde bulunan 202 imalat kuruluşunun 145'i İstanbul'da yer almaktaydı.

⁶² **Yurt Ansiklopedisi**, s.3899.

⁶³ Verlag system veya putting-out system.

⁶⁴ **Osmanlı Sanayi 1913-1915 İstatistikleri**, Hazırlayan Gündüz Ökçün, İstanbul, 1984, s.16.

Tablo 2
Mevcut İmalat Kuruluşları (1912-1913)

Kuruluşlar	Ülke Geneli	İstanbul
Makine	9	7
Şekercilik, tahin, bisküvi	18	13
Konserve	8	6
Bira	4	2
Buz	4	2
Tütün	2	1
Tuğla	7	7
Çimento	2	2
Çimento mamulâtı	3	2
Porselen ve elmas traşçılık	2	2
Debagat	13	11
Marangozluk doğramacılık	13	13
Sair ağaç işi	3	2
Yün iplik	13	2
Pamuk iplik	5	2
İpek dokumacılığı	6	1
Sair dokuma	9	6
Sigara kağıdı	9	8
Matbaacılık	42	34
Sabun	3	2
Sair kimya	3	3
Madeni eşya	24	17
Toplam	202	145

Kaynak: Osmanlı Sanayi İstatistikleri 1913-1915, Hazırlayan: A. Gündüz Ökçün, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Tarihi İstatistikler Dizisi, C.4, Ankara, DİE Matbaası, 1997, s. 16, 61, 68, 72, 74, 84, 87, 89, 91, 93, 101, 112, 117, 129, 135, 145, 148, 158, 163, 177, 184.

1912 yılında kentte Şehremaneti yönetimi oluşturulmuş ve savaş öncesi yıllarda İstanbul'a önemli yatırımlar yapılmıştır. Deniz ulaştırması geliştirilerek 1910'da İdari Mahsusa Şirketlerinin yerine Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi kurulmuştur. Telefon, elektrik ve elektrikli tramvay şebekeleri oluşturularak işletilmeye başlanmıştır.⁶⁵ II. Abdülhamit'in siyasi nedenlerle elektriğin İstanbul'a sokulmasına uzun süre izin vermemesinden sonra II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte İstanbul'un elektriğe kavuşturulması gündeme gelmiştir. İstanbul'da ilk elektrik enerjisi 11 Şubat 1914'te İstanbul tramvaylarına verildi. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması, hatların yapım ve genişletme işlerini güçleştirmiş hatta bir dönem ulaşım 8 ay için durdurulmuştur.

⁶⁵ Oktay Yenal, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, İstanbul, 2003, s.43

1.2.2. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İstanbul

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'un geleneksel yapısını bozarak ona bambaşka bir görünüm kazandırmıştır. Şehrin tüm dengeleri değişmiş; geleneksel gelir bölüşümü bozularak kıtlık ve hayat pahalılığı baş göstermiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen başlarında, İstanbul'a tahıl ve başka tüketim malları sevkıyatı durdurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul'a denizyolu ile gelen temel tüketim maddesi olan un, Çanakkale Boğazı kapalı olduğu için kente ulaşamayınca ciddi boyutlarda un sıkıntısı başlamıştır. Bu durum kenti bir anda açlıkla karşı karşıya bırakmış, yiyecek fiyatları büyük bir hızla artmıştır.* Bu duruma iâşe komisyonları ve Men-i İhtikâr Komisyonunun, piyasada oluşan fiyatların çok altında narhlar koyması da eklenince hemen hemen bütün temel tüketim malları piyasadan çekilmiştir. Ardından karaborsacılık önü alınamaz boyutlara ulaşmıştır. İstanbul'un içinde bulunduğu yiyecek sıkıntısını gidermek amacıyla yöneticiler komisyonlar oluşturmuş, 1915'te iâşe ile ilgili Özel Ticaret Kurulları kurularak stokçuluk ve karaborsacılıkla mücadele başlatılmıştır. Savaş sonunda İâşe Nazırlığı kurulmuş ve başına da yıllardır İstanbul'un iâşe sorunlarıyla uğraşan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temsilcisi Kara Kemal Bey getirilmiştir.⁶⁶

Devlet müdahaleciliği ve "milli iktisat" uygulamaları Birinci Dünya Savaşı ile birlikte hızlanmıştır. Savaşın hemen başında kapitülasyonların 1 Ekim 1914'ten geçerli olmak üzere Osmanlı Devleti tarafından tümten kaldırıldığı ilan edilmiştir. Savaş yıllarında İstanbul'da kiralara iki katına çıkmıştır. Sınır boylarından akın eden yüz binlerce göçmen şehirde konut sıkıntısına sebep olmuştur. Babıâli 8 Nisan 1918'de kira artışlarını sınırlayan bir yasa çıkarmıştır.⁶⁷

Bu dönemde devlet işletmelerinde çalışanların ücretleri oldukça düşük tutulmuştur. Şehirde en yüksek ücretleri kayıkçı, mavnacı, arabacı ve hamal esnafı almaktaydı. İttihat ve Terakki içinde önemli yere sahip olan esnaf örgütü taşımacılık işlerinin denetimini ellerinde bulunduruyordu. Taşımacılık ücretlerini kendileri

* Birinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'un karşılaştığı en büyük tehditlerden biri de Rus donanmasının Çanakkale'deki İtilaf donanmasına yardım etmek amacıyla 25 Nisan 1915'te İngiliz ve Fransızların Çanakkale çıkartmasına başladığı gün İstanbul'a yönelik bir eyleme girişmesi ve Boğazı top ateşine tutması olmuştur.

⁶⁶ Zafer Toprak, "Birinci Dünya Savaşında İstanbul" Maddesi, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, s.240.

⁶⁷ Toprak, **a.g.e.**, s.242.

belirliyor, İstanbul'un iâşesini fiilen ellerinde bulunduruyorlardı. Şehreminleri bu kesime söz geçirmekte türlü güçlükler çekiyordu.⁶⁸

Savaş, Osmanlı toplumunun geleneksel gelir bölüşümünü altüst etmişti. Kısa sürede servet edinen savaş zenginleri sınıfı ortaya çıktı ve toplumun geniş bir kesimi yoksullaştı. Zengin kesim savaş yıllarında İstanbul'a alışılmadık bir görünüm kazandırdı. Eğlence düşkünlüğü yayılarak ahlaki bir çöküntü baş göstermeye başladı. İstanbul'da kumar, alkol ve kadın ticareti bu yıllarda geniş boyutlara ulaştı. Öte yandan kent yoksulluk ve sefalet yuvası haline gelerek sokaklar dilenen insanlarla dolmuştu.⁶⁹

V. Mehmet Reşat'ın 3 Temmuz 1918'de ölümü ile VI. Mehmet Vahdettin padişah Osmanlı tahtına geçmiş ve tahta geçtikten kısa bir süre sonra, 21 Ağustos 1918'de İstanbul İngilizlerce bombalanmıştır. Ağustos 1918'de İttihat ve Terakki hükümeti de istifa etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılan Osmanlı Devleti İtilaf Devletleriyle 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamış, bu mütarekeyle Osmanlı Devleti'nin elini kolunu bağlayan ve devleti her türlü işgal ve müdahaleye karşı savunmasız bırakan çok sayıda hüküm de kabul edilmiştir. Çok geçmeden, 13 Kasım 1918 günü ise devletin başkenti İstanbul işgal edilecektir.

1.3. Mütareke Döneminde İstanbul

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanmış, 2-3 Kasım 1918'de de iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Fırkası'nın yöneticileri İstanbul'dan ayrılmıştır. İtilaf Devletlerinin Mondros Mütarekesi imzalanmadan önce "İstanbul'un bir Osmanlı şehri olarak kalacağını" vaat etmelerine rağmen, 13 Kasım 1918 de, İtilaf Devletleri'nin 22'si İngiliz, 12'si Fransız, 17'si İtalyan, 4'ü Yunan gemisi olmak üzere elli beş parça gemiden oluşan donanmalarını Haydarpaşa önlerine demirlemesiyle İstanbul işgal edilmeye başlanmıştır.⁷⁰ Şehrin işgali 1786 gün sürmüştür. Bu fiili durum karşısında, Osmanlı hükümeti mütareke şartlarına uyulmamasını protesto etmekten başka hiçbir şey yapamamıştır.

⁶⁸ Toprak, **a.g.e.**, s.242.

⁶⁹ Toprak, **a.g.e.**, s.243.

⁷⁰ Mehmet Temel, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.3.

Mütareke Dönemi olarak adlandırılan bu dönem 1918-1922 yıllarını arasındaki beş yıldan kırk gün eksik bir süreyi kapsamıştır. Bu dönem, siyasal olduğu kadar toplumsal dönüşümlerin de gerçekleştiği bir dönem olmuştur. Dönem, çok uluslu bir imparatorluktan ulusal bir devlete dönüşümde bir geçiş evresi olduğu için de ayrıca değer taşımaktadır.

Müttefiklerin işgalinden sonra tarihi geçmişi boyunca çok uluslu ve çok dinli bir şehir olan İstanbul'da o güne dek pek görülmemiş olan kıyafetler, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan askerlerinin yanı sıra Fransız sömürge askerlerinin üniformaları, Hintli İngiliz birliklerinin üniformaları sokakları doldurmuştur. İstanbul'un işgal yılları, şehir tarihi için uluslararası bir ortamın yaşandığı bir dönem olmuştur. İşgalle birlikte İtilaf Devletleri'nin baskıları ve keyfi uygulamaları artmış gerek Türk memurları, gerekse İstanbul halkı ikinci sınıf muameleye maruz kalmıştır. Savaşın sosyo-ekonomik çöküntü ile çıkmış olan halk bu ortamda tamamen ümitsizliğe ve geçim derdine düşmüştür. Mütareke'nin yürürlüğe girdiği ilk günlerde İstanbul'da umutsuzluk hâkim olmuştur. Şehirde Mütareke'nin imzalanmasından sonra bir bolluk yaşanacağı umut edilirken tam tersine kömür, elektrik, su, iâşe, asayiş, konut ve eğitim kurumlarının işlemez hale gelmesi gibi pek çok sorun ortaya çıkmıştır. İstanbul'un dönem itibarıyla su, elektrik, tramvay ve vapur hizmetleri için günde 1200 ton kömüre ihtiyacı bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bu ihtiyaç Zonguldak kömür madenlerinden karşılanabilirken savaştan sonra şehrin kömür ihtiyacı karşılanamaz hale gelmiştir. Böylece İstanbul'da şehir hizmetlerinin görülmesini sağlayacak olan kömürün temini konusunda Mütareke döneminde büyük sıkıntılar yaşanmıştır.⁷¹

Kömür sıkıntısı şehirde tramvayların işlememesine ve Boğaz vapurlarının seyrek olarak çalışmasına yol açmıştır. Bu dönem polis sayısı oldukça azalmış, onlara da yolsuzluk yaptıkları inancıyla kimsenin güveni kalmamıştır. Ana caddeler yarı aydınlık, ara sokaklar kapkaranlık olduğu için hırsızların, soyguncuların korkusundan hava karardıktan sonra şehirde kimse silahsız sokağa çıkamaz olmuştur. Savaş yıllarındaki belirsizlikten ve cephe gerisindeki otorite boşluğundan yararlanarak vurgunculuk yapan bir kısım esnaf ve tüccar faaliyetlerini Mütareke döneminde de

⁷¹ Neşe Erdöl, *Mondros'tan Samsun'a İstanbul'un Ekonomik, Sosyal, Kültürel Durumu ve Mustafa Kemal Paşa*, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2003, s.27.

sürdürmeye çalışmıştır. Şehirde özellikle zahire, un ve ekmek temininde sıkıntı çekilmiş, alınan tüm önlemlere rağmen un ve ekmeğin kalitesi zaman zaman insan sağlığını bozacak derecede kötüleşmiştir. Ekmeğin kalitesi ve dağıtımı konusunda yaşanan sıkıntılar üzerine Sadaret'ten Şehremaneti'ne gönderilen bir tezkereyle konuyla ilgilenmek üzere bir heyetin kurulması kararı alınmıştır.⁷² Para değerini kaybederken yiyecek fiyatları artmış ve vurgunculuk yaygınlaşmıştır.

İstanbul'a İtilaf kuvvetlerinin gelmesinden sonra başında bir İngiliz'in bulunduğu Uluslararası Zabıta Kuvveti, kentteki polis kuvvetinin denetimi işini üstlenmiştir. Müttefikler bundan başka üçte biri İngiliz, üçte biri Fransız ve üçte biri de İtalyanlardan oluşan ayrı bir Müttefikler Arası Polis Kuvveti oluşturmuşlar ve kendi askeri mahkemelerini kurmuşlardır.⁷³ İstanbul işgal bölgelerine ayrılmıştır. Haliç'in güney tarafındaki eski İstanbul ve tarihi yarımada da Fransızlar, Tophane ve Beyoğlu'nda İngilizler, Üsküdar'da İtalyanlar ve Fener Rum Patrikhanesi civarında da küçük bir birlikle Yunanlılar egemenlik kurmuşlardır. Bazı caddelerde Türk, İngiliz, Fransız ve İtalyan askerlerinden oluşan dörder kişilik inzibat ekipleri birlikte devriye gezmeye başlamıştır. İstanbul'daki Yüksek Komiserlik görevleri İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar ve Yunanlılar tarafından kendi amirallerine verilmiştir. İstanbul'un işgal altında olduğu süre boyunca Amerikalıların Yüksek Komiseri ise bugün Nişantaşı'ndaki Amerikan Hastanesi'ne ismi verilmiş olan Amiral Bristol idi.⁷⁴

Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesinden sonra saltanat uğruna Sevr Antlaşması⁷⁵ hükümleri doğrultusunda parçalanması ve Batı boyunduruğuna girmesini tek çözüm olarak gören İstanbul'daki Padişah hükümeti yavaş yavaş siyasal etkinliğini yitiriyordu. Öte yandan Anadolu'da Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin toplanması ve ardından Ankara'da TBMM'nin kuruluşuyla birlikte "Müdafaa-i Hukuk" adıyla bilinen ulusalcı hareketin gücünü ve etkinliğini artırdığı yeni bir dönem başlıyordu.

İttihatçı liderler İstanbul'dan ayrılmadan önce iâşeci Kara Kemal'e "Karakol" cemiyetini kurdurmuştu. Bu cemiyet İttihatçıların Ermeni komitecilerinden korunmasını

⁷² Erdöl, **a.g.e.**, s.65.

⁷³ Ali Satan, **İngiliz Yıllık Raporları'nda Türkiye (1920)**, İstanbul, 2010, s.93-94.

⁷⁴ Satan, **a.g.e.**, s.81.

⁷⁵ Antlaşmanın tam metni için bkz. İbrahim Sadi Öztürk, **Sevr Antlaşması Tam Metin**, Fark Yayınları, İstanbul.

ve tutuklanmalarının önlenmesini amaçlıyordu. Karakol, işgale karşı İstanbul mitinglerini düzenleyen kuruluşlardan biriydi. Karakol Cemiyeti Ulusal Kurtuluş Hareketine yardımcı olmak üzere çalışmalar yaparak eylemlere girişmiştir. Anadolu'ya geçmek isteyenlerin İstanbul'dan kaçırılmasını, İngilizlerden ve Babilî'den istihbarat alınıp M. Kemal Paşa'ya iletilmesini, Anadolu'ya cephane ve yardım gönderilmesini sağlamıştır.⁷⁶

Birinci Dünya Savaşı'nda elden çıkan topraklardan İstanbul'a göçler, Ateşkes Dönemi'nde de sürmüştür. Yunanlıların işgal ettiği bölgelerde Yunan zulmünden kaçanlar İstanbul'a sığınmaya başlamıştır. Muhacir Müdüriyet-i Umumiyesi ile Hilal-i Ahmer (Kızılay) bu göçmenlerin barındırılması ve yedirilip giydirilmesi için çalışmalar yapmıştır. Bu dönem Yunan işgalinden kaçanlar için İstanbul'da elli dolayında iskân merkezi belirlenmiştir. 1919'da İstanbul'da nüfusun etnik ve dinsel dağılımı şöyle idi:

Tablo 3
1919 Yılında İstanbul'un Nüfus Yapısı (Etnik ve Dinsel)

Dinsel ve Etnik Topluluklar	Nüfus Miktarı
Müslüman	762.902
Rum Ortodoks	193.150
Ermeni Gregoryan	104.856
Yahudi	59.253
Latin	3.390
Rus, Bulgar	4.782
Keldani, Süryani	1.250
Protestan	70
Genel Toplam	1.129.653

Kaynak: Yurt Ansiklopedisi, s.3832.

İstanbul, 1919'daki nüfus toplamı ile Osmanlı Devleti'nin en büyük kenti olmakla birlikte Avrupa'nın en büyük kentleri sıralamasında da onuncu sırada bulunmaktaydı. Bu dönem Yunanlılar, Rum nüfusunu barış görüşmelerinde pazarlık konusu yapmak için İstanbul'a Rum nüfusun göçünü teşvik etmişlerdir. En büyük göç dalgası Şubat-Mart 1920'de Rusya'dan gelmiştir. Basının ve hükümetin karşı çıkışlarına rağmen 140 dolayında gemi ile 150 bin kadar mülteci İngiltere tarafından İstanbul'a getirilmiştir. İtilaf Devletlerince mültecilerin 55 bini değişik ülkelere gönderilmiştir.

⁷⁶ Kabacalı, a.g.e., s. 247

Kalanlar ise yabancı kuruluşların katkısıyla İstanbul'a yerleştirilmiştir. İstanbul'da Rum mültecilerin yararlanması için Kızılhaç ve Kızılay tarafından hastaneler, sağlık tesisleri açılmıştır.⁷⁷

Şubat 1919'da çıkarılan bir kararname ile yoğunluğu İstanbul'da bulunan basına sansür uygulanmaya başlanmıştır. 15 Şubat 1920'de İstanbul'u işgal eden İngilizler 140 kadar gazeteciyi, aydını, yönetici ve siyasetçiyi tutuklayıp Malta adasına sürmüşlerdir. Malta'ya sürülenler 1921'de serbest bırakılmıştır.⁷⁸ İstanbul basını, Ulusal Kurtuluş Savaşı başlayınca Kurtuluş Savaşını destekleyenler ve karşısında olanlar şeklinde ikiye bölünmüştür. Anadolu hareketini destekleyen gazeteler ise İstanbul Hükümetince sürekli bir sansüre uğrayarak ve sorgulanmışlardır.⁷⁹

İşgal yılları İtilaf Devletleri temsilcilerinin şehre hakim oldukları, Osmanlı hanedanından çok daha güçlü olduklarını göstermeye başladıkları, azınlıkların her geçen gün saldırganlıklarını artırdıkları, ülkeyi terk eden İttihat ve Terakki Fırkası üyelerine karşı başlatılan yıldırma kampanyasının şehre dehşet saçtığı bir dönem olmuştur. Güçlerinin ağırlık merkezini İstanbul'a kaydıran İngilizler, 9 Mart 1920 tarihinde İstanbul Türk Ocağını, 14 Mart'ta da İstanbul Telgrafhanesini işgal etmişler ve 15 Mart gecesi toplu işgal eylemini başlatmışlardır. Bakırköy'den Kadıköy'e kadar bütün İstanbul Limanı İtilaf Donanması tarafından abluka altına alınarak sabaha karşı çok sayıda asker karaya çıkarılmıştır.

İşgal altındaki İstanbul'a İtilaf Devletleri 16 Mart 1920'de yeni kuvvetler çıkarmıştır. Bu işgal kuvvetleri devletin kurumlarına, bakanlıklara, kışlalara, karakollara, postanelere ve telgrafhaneye yerleştirilmişlerdir. İşgalle birlikte Osmanlı devletin milletvekilleri tutuklanmış, Meclis işgal kuvvetlerinin baskıları ile 11 Nisan 1920'de feshedilmiştir. Milletvekillerinden kaçabilenler Ankara'ya gitmişlerdir.⁸⁰

Yaşanan bu gelişmeler, İstanbul'un Müslüman halkı tarafından dehşetle izlenmiştir. Bu sırada Rumlar kiliselerde toplanarak şehrin Yunanistan'a ilhak edilmesi için ayin ve sokaklarda aynı amaçlı gösteriler yapmaktadırlar. Rumların bu

⁷⁷ Kabacalı, **a.g.e.**, s. 247.

⁷⁸ Kabacalı, **a.g.e.**, s. 257.

⁷⁹ İnuğur, **a.g.e.**, s. 337-341.

⁸⁰ Kabacalı, **a.g.e.**, s.252.

faaliyetlerine ilk cevaplar, erkeklerin çoğunluğu milli mücadele saflarına katıldığı ya da bir kısmı kendilerine yapılan baskıdan yıldığı için saklanmak zorunda kaldığından, Müslüman Türk kadınlarından gelmiştir. İstanbul'da kadın direniş i 1919 Mart'ında Fatih'in Türbesi'nde şehitleri anma toplantısıyla başlamış , 19 Mayıs 1919 tarihinde yapılan iş gali telin mitingi ile sürmüştür. Bu mitinglerin en görkemlisi, Halide Edip'in önderlik ettiğ i Büyük Fatih Mitingi olmuştur.

İstanbul'da iş gale ve saraya karşı direniş in diğ er bir boyutunu da gizli örgütler ve faaliyetleri oluşturmaktaydı. Anadolu'ya gizli yollardan asker, silah ve cephane sevk eden bu örgütler aynı zamanda istihbarat görevi de yapıyorlardı. İstanbul'un iş gali ile faaliyetine son verilen Karakol Cemiyeti'nin yerine kurulan Müdafaa-i Milliye Teş kilatı bunların en önde gelenleriydi. Bu cemiyet, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile çok yakın bir iliş ki içinde çalış ı. 10 Ağustos 1920'de Birinci Dünya Savaşı'nın ertelenen antlaşması Sevr Antlaşması Osmanlı Devleti'nin Saltanat Ş urası tarafından imzalandığında Anadolu'daki iş gallere sürmekteydi. İş gallere karşı, Karakol Cemiyeti İstanbul'da yeraltı faaliyetlerini devam ettiriyor, Büyük Millet Meclisi'nin faaliyetlerine paralel çalış malar yapıyordu.

Bu dönemde, Çarlık Rusya'sı Bolş evik İhtilalciler karş ısında yenilince, Beyaz Rus Ordularıyla birlikte kaç an Rus aristokrasisi ve zengin kesimden oluş an Rus mülteciler İstanbul'a sığınmış lardır. Bu mülteciler, yanlarına aldıkları menkulleri İstanbul piyasasına sürerek şehirde geçici bir canlılık yaratmıştır.⁸¹ Bu dönem bir yandan iş gal kuvvetleriyle yabancı askerlerin, diğ er yandan mülteci Rusların istilasına uğ rayan İstanbul, yeni kültürel alış kanlıklar edinmeye başlamış tır. İş gal güç leri bir kısım İstanbulluyu belirli tüketim alış kanlıklarına özendirirken, yoksul halk ve mülteciler de çok güç şartlar altında yaş amlarını sürdürmektedir. Yoksulların sayısı, Rus mültecilerin sayılarının artması ile giderek yüks elmiştir. İstanbul'da Mütareke ile birlikte Boğ azdaki yalılardan ziyade Adalar rağ bet görmeğ e başlamış tır. İstanbul'da denize girme alış kanlığı Rus mültecilerin gelmesiyle birlikte yaygınlaş mıştır. Mütareke yıllarının İstanbul'a getirdiğ i yeni bir kültür de barlar olmuştur. Osmanlı'nın son döneminde dünyanın pek çok yerinden - ülkelerinde gözden düş müş- ş antözler,

⁸¹ Temel, a.g.e., s. 141.

cambazlar, sanatçılar kafekonserleri İstanbullular için cazip hale getirmiştir. İstanbullular zamanla Galata'nın izbe meyhaneleri ve kafekonserleri yerine bu yeni barları tercih etmeye başlamıştır. Yine bu dönemde sinemalar gelişmeye başlamıştır. Mütareke dönemi sinemalarında dünyayı dolaşan eski filmler ard arda gösterilmiştir. Elllerine pastırma-ekmek veya sucuk-ekmek alan İstanbul seyircisi de bu karanlık ve havasız sinemalarda film seyretmeye gelerek şehrin yeni kültürüne uyum göstermiştir.⁸²

Beyoğlu'ndaki lokanta, kabare, bar ve kumarhane gibi işyerleri kısa bir süre sonra mülteci Rusların eline geçmiştir. Bu yerlerde Osmanlı delikanlıları, Ruslara özgü gece hayatı ve eğlencesiyle tanışmış, işgal altında kan ağlayan bir şehir halkının bir kesimi Ruslar sayesinde eğlenmeyi sürdürmüştür. Bu dönem İstanbul'unda fuhuş da artmıştır. Meşrutiyet'in ilanının getirdiği özgürlük ortamının yarattığı "feminizm" dalgası, Osmanlı kadınına da bir ölçüde geleneksel değer yargılarından koparmıştır. Yıllarca süren savaşların neden olduğu yoksulluk ve yalnızlık duygusu kadını sefaletle sürüklerken bu durum fuhuşun yaygınlaşmasında etkili olmuştur.⁸³

İstanbul'da Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile başlayan Mütareke Dönemi, 9 Eylül 1922 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının İzmir'e girmesi, 11 Ekim 1922 günü Mudanya'da İtilaf Devletleri temsilcileri ile Kurtuluş Savaşı'nın galibi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti temsilcileri arasında Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması ile sona ermiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda 1-1,2 milyon olarak tahmin edilen İstanbul nüfusunun ancak yarısı Türklerden oluşuyordu. Geri kalanın 385 bini Rum, 118 bini Ermeni, 44 bini Yahudi ve bir kısmı da "tatlı su Frenkleri" denilen Avrupalılardan oluşuyordu.⁸⁴

13 Kasım 1919 ve 16 Mart 1920'de İstanbul'u iki kez işgal eden İtilaf Devletleri'nin Lozan Antlaşması'na göre en geç 4 Ekim 1923'te şehri terk etmeleri gerekmekteydi. 2 Ekim'de işgal kuvvetleri İstanbul'dan ayrıldılar. 1918'de İtilaf Devletleri'nin işgali altına giren İstanbul, 6 Ekim 1923'te işgalden kurtulmuştu. 6 Ekim'de Türk Ordusu İstanbul'a girmiştir. Bu tarih "İstanbul'un Kurtuluş Bayramı" olarak ilan edilmiştir. 13 Ekim 1923'te kabul edilen bir önerge ile Ankara'nın Türkiye

⁸² Zafer Toprak, "Mütareke Döneminde İstanbul" Maddesi, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, s.21.

⁸³ Kabacalı, **a.g.e.**, s. 258-259.

⁸⁴ Yenal, **a.g.e.**, s.24

Devletin başkenti olmasından sonra İstanbul artık Türkiye'nin kültür ve ticaret merkezi olarak kabul edilecektir.⁸⁵

1.4. Cumhuriyet Dönemi İstanbul'u

1.4.1. Çağdaşlaşma Hareketinin İlk Uygulama Yeri Olarak İstanbul'un Bir Kültürel Merkeze Dönüştürülmesi

Büyük Taarruzdan sonra Türk birlikleri 5 Ekim 1923 günü Anadolu yakasına, 6 Ekim 1923 günü de Sarayburnu'ndan İstanbul'a girdi. Bu tarihten sonra 6 Ekim günü İstanbul'un kurtuluş günü olarak kabul edildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi, 13 Ekim 1923 tarihinde Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'un yerine Ankara'yı Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti yapmaya karar verdi. Ancak bu karar halifelüğün merkezi olan İstanbul'un devlet merkezi olarak da kalmasında ısrar eden İstanbul basını ve halkı tarafından şiddetli tepkilere yol açtı. İstanbul dört yüz yetmiş yıllık bir Türk başkentiydi. Ondan önceki bin yıla yakın bir zaman da Doğu Roma ve Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olarak tarihte iz bırakmıştı. İstanbul'da Osmanlı bürokrasisinin büyük bölümü bulunuyordu. İstanbul'un yerini Ankara'nın alması üzerine 1923 yılında Osmanlı bürokratlarının pek çoğu işini kaybetmişti. Ankara'nın başkent olması nedeniyle İstanbul'un iş dünyası da özellikle devlet ile olan işlerin takibinin güçleşeceği iddiasıyla yeni durumun etkilerini ortaya koymaktaydı.

Bu yıllarda İstanbul'u bir kültür merkezi yapmak isteyen Atatürk, buradaki değerlerin korunmasına ve ortaya çıkartılmasına büyük çaba gösterdi. Ülkeyi terk eden Osmanlı Hanedanı'nın mallarının bir kısmı toplumsal hizmete açıldı. 1924 yılında Topkapı Sarayı müze haline dönüştürüldü. Dolmabahçe Sarayı'nda Resim ve Heykel Müzesi açıldı. Laikliği ve çağdaşlaşmayı getiren yasalar çerçevesinde, hem adalet, eğitim, hem de günlük yaşam alanında yeni yönetmelikler uzun süre Müslüman dünyasına kılavuzluk yapan İstanbul'da uygulandı.⁸⁶ Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin kültürel alanda çağdaşlaşma girişimlerinin ilkinin İstanbul'da başlattı. Yurtdışı gezilerine çıkmayan, Anadolu'daki gezilerinde de hiçbir yerde bir veya birkaç geceden fazla kalmayan Atatürk, 1927'deki ilk resmi ziyaretinden ölümüne değin, İstanbul'da aylarca

⁸⁵ Kabacalı, **a.g.e.**, s. 264-265.

⁸⁶ R. Mantran, **İstanbul Tarihi**, İstanbul, 1996, s.306 -307.

kaldı. 1928 de Harf Devrimi için ilk ders İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda verildi. Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu çalışmalarını ve Üniversite Reformu'nu burada başlattı. 8 Şubat 1928'de ilk Türkçe hutbe İstanbul camilerinde okutuldu. 1935'de Ayasofya müze oldu. İstanbul'un sosyal ve sanatsal çehresinin bozulmaması için çaba gösterildi.

1.4.2. İstanbul'un Yeni İlgi Merkezleri ve Şehir Planı

Atatürk'ün İstanbul'da bulunduğu zamanlar Dolmabahçe Sarayı, Yalova, Florya ve Adalar'ı dinlenme ve çalışma ortamı olarak seçti. Gazi, dinlenme yeri olarak tercih ettiği Yalova'yı kaplıca ve sağlık turizmine açtırdı; burası için bir imar planı hazırlattı. Kaplıcaların modern yapılara kavuşmasını sağlayarak Yalova'yı hareketli, şirin ve güzel bir turizm merkezi haline getirdi. Millet Çiftliği, Atatürk Köşkü, Cumhurbaşkanlığı Köşkü ile Termal Otel Atatürk Döneminde yapıldı. Atatürk döneminde Yalova, Türkiye Cumhuriyeti'nin yazlık kenti oldu.

Atatürk'ün Florya'ya ilgisi 1935'ten sonra başladı. Buradaki doğal plajda İstanbul Belediyesi tarafından Cumhurbaşkanlığı Deniz Köşkü'nün yapılması ve Atatürk'ün 1935, 1936 ve 1937 yaz aylarında burada denize girmesi ile Florya İstanbulluların rağbet ettiği bir yer haline geldi. 1934'te, en ünlü Fransız kentçilik uzmanlarından, Henri Prost İstanbul'a davet edilerek, kenti yenilemek için bir "nazım plan"ı hazırlamasını istendi.⁸⁷ 1937'de, Henri Prost İstanbul içinde, doğudan batıya ve kuzeyden güneye doğru biri boğaz kıyılarında, diğeri Azapkapı'dan Taksim'e doğru iki ulaşım yolunun açılmasını, ikinci bir köprü yapılarak İstanbul ile Galata arasındaki yolların iyileştirilmesini, Karaköy-Eminönü Köprüsü'nün onarılmasını önerdi. Prost ayrıca başlıca tarihsel anıtların çevresinin açılarak anıtların ortaya çıkarılmasını, parkların yapılmasını, özellikle de Sarayburnu'ndan Sultanahmet'e kadar uzanan bir arkeoloji parkının düzenlenmesini öngördü. Ne var ki Atatürk'ün ölümü ve daha sonra da İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi bu planın uygulanmasını geciktirdi ve plan ancak yirmi yıl sonra uygulamaya konulabildi.⁸⁸

⁸⁷ Cengiz Eruzun, "İmar Planları", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, s.163.

⁸⁸ Doğan Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, İstanbul, 1996, s.385.

1930 yılında çıkarılan bir yasa ile kentin yönetimi düzenlendi. İki bölgeye ayrılan İstanbul Belediyesi, aynı zamanda İstanbul ilinin valiliğini de yapan bir belediye başkanınca yönetildi. Belediye Başkanını hükümet atıyordu ve hem kenti hem de ili yönetmekle görevli 68 üyeli bir meclis Belediye Başkanına yardım ediyordu. Dolayısıyla İstanbul'un yönetimi merkezi siyasal iktidarın vesayeti altındaydı. İstanbul Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 23 Nisan 1920'de 8'i seçilen 4'ü İstanbul'dan kaçarak gelen toplam 12 milletvekili, 11 Ağustos 1923'te 17 milletvekili, 1 Kasım 1927'de 17 milletvekili, 4 Mayıs 1931'de 18 milletvekili, 1 Mart 1935'te 20 milletvekili, 3 Nisan 1939'da 19 milletvekili ile temsil edildi.⁸⁹

1.4.3. Sanayi, Tarım, Ticaret ve Bankacılık

Ankara'nın başkent oluşundan en fazla zarar görenler işadamları, bürokratlar, İstanbul'un eski üst tabaka denebilecek kesimi ile safahat düşkünleri ve eski kapıkulları olmuştu. Doğal olarak bu kesim Ankara'nın başkent olmasına karşı çıkmıştı. İstanbul basınının büyük kısmı da Ankara'yı başkent olarak kabul etmiyordu. İstanbul'daki yabancı misyon mensupları, büyükelçilikler ve levanten denilen yerli yabancılar da uzun süre Ankara'yı başkent olarak benimseyemediler. 1923'lerde İstanbul ticaret çevresinde, İstanbul'un iktisadi hayatında Birinci Dünya savaşı kadar egemen olan gayrimüslimler ve yabancıların yerine Müslüman Türk unsurunu egemen kılmının çareleri aranmaktaydı. Bu amaçla Milli Türk Ticaret Birliği adında bir örgüt kuruldu ve bu örgüt aracılığıyla İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası millileştirildi⁹⁰. İstanbul'da bulunan kamu kesimine ait şirketler - elektrik, gaz, su, tramvaylar, Galata'daki tünel, demiryolları- Türk hükümeti tarafından satın alınarak birbiri ardı sıra ulusallaştırıldı ve bu şirketlerin yöneticileri Türkler arasından seçildi. İstanbul'da kurulan Osmanlı Bankası, devlet bankası olma ayrıcalığını, 1930'da Ankara'da kurulan Merkez Bankası'na devretti. Bununla birlikte, birkaç Batı bankası, birkaç sigorta şirketi ve önemi azalmış bazı başka şirketler İstanbul'da varlığını sürdürdü. 1932'de İstanbul'da 14'ü banka olmak üzere 103 yabancı şirket vardı. 1929 ekonomik buhranı ile birlikte bankaların sayısının giderek azalması sonucu 1936'da yabancı bankaların sayısı 9'a

⁸⁹ Yurt Ansiklopedisi, c.6, s.3877-3878.

⁹⁰ Murat Koraltürk, *Türkiyede Sermaye Birikimi Sorununa Tarihsel Perspektiften Bir Bakış ve Ahmet Hamdi Başar'dan Seçmeler*, Ankara, 1997, s.11-25.

düştü.⁹¹ Bununla birlikte İstanbul ülkenin başlıca ticaret, hatta sanayi merkezi olmaya devam etti. Çünkü Batı Avrupa ile ulaşımı kolaydı ve geleneksel ilişkiler sürmekteydi.

İstanbul, yeni dönemde başta işsizlik olmak üzere bir dizi ekonomik sıkıntıyla yüz yüze kaldı. Başkent olma özelliğini yitirdiği için İstanbul'a ayrılan kaynaklar İstanbul'dan elde edilen gelire göre azalmıştı. Alım gücü, buna bağlı olarak ticari etkinlik de azaldı. 1922- 1927 yılları arasındaki beş yıl boyunca İstanbul Saray'ın kapıkullarının açığa çıkması, Babiâli ve Bakanlıkların bürokrat ve teknokrat kadrolarında çalışanlarının açıkta kalması sebebi ile yoksulluk yaşadı. Bütün bu nedenlerden dolayı söz konusu kadrolardan bir kısmı küçük memuriyetlerle Anadolu'ya dağıldılar. Bu İstanbul'un yükünü hafifletirken İstanbul kültürünün ve görgüsünün Anadolu'ya taşınmasına yol açtı.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı'ndan sonra İstanbul'da da korumacı ve devletçi ekonomi politikaları uygulanmaya başlandı. 1930- 1939 yılları arasında İstanbul sanayinde özellikle tekstil ve gıda alanlarında gelişme yaşandığı görülmüştür. Öte yandan 1932 yılında tüm ülke genelinde metal eşya, teçhizat ve makine sanayi işyerlerinin yüzde 67,06'sı, dokuma sanayi işyerlerinin yüzde 62,09'u ve kağıt ürünleri sanayisinin yüzde 56.10'u İstanbul'da bulunmaktadır.⁹² Bu dönem devlet tarafından pek çok fabrika kurulurken küçük işletmeler de şehir sanayisinin gelişiminde önemli bir yer tutmuştur. Bu küçük işletmelerin başında ayakkabıcılık, terzilik, ekmekçilik, demir sanayi, ağaç sanayi, dokuma sanayi, berberlik, inşaat sanayi, reçel-şekerlemecilik, gaz, su, elektrik sanayi, yorgancılık, saraçlık ve deri eşya yapımı, fotoğrafçılık, ciltçilik, camcılık, ağızlık ve tespah yapımı ve motorlu taşıt onarımı gelmektedir. Bu küçük işletmelerde 1930'lu yıllar boyunca toplam 42.750 işçi çalışmıştır.⁹³

Bu yıllarda İstanbul'a talep, küçük bir kent olan Ankara'ya oranla çok daha fazlaydı. Ankara'da yaşayan bazı ayrıcalıklı kimseler her türlü fırsatı değerlendirerek "sürgün" yaşamlarına son veriyorlar ve ünlü Ankara-İstanbul gece treniyle kendilerini

⁹¹ **Yurt Ansiklopedisi**, s.3970.

⁹² Ahmet Kal'a, **İstanbul Külliyyatı/Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri 13. Sanayi I (1932-1982)**, İstanbul, 1998, s.2.

⁹³ **Yurt Ansiklopedisi**, c.6, s.393.

İstanbul'a atarak özlemlerini gideriyorlardı.⁹⁴ Öte yandan Asya ve Avrupa kıtalarını birbirine bağlayan ve Türkiye Cumhuriyeti için stratejik önemi olan İstanbul'un sanayisi, 1936 yılında Çanakkale ile İstanbul Boğazlarını denetleme ve buralara yeniden askeri tesisler kurma hakkının Türkiye'ye verildiği Montreux Sözleşmesi'nin imzalanmasından son derece olumlu etkilenmişti.

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım dışı faaliyetlerde uzmanlaşmış olan İstanbul, ülkenin diğer illerine göre büyük nüfus barındıran il olarak başka yörelerdeki tarımsal faaliyetlerin gelişimine olumlu etkilerde bulundu. İstanbul ülkenin diğer illerinden tarım ürünleri talep eden kent durumundaydı. 1927 tarım sayımına göre İstanbul çiftçi nüfusu 78.700 kadardır. Her çiftçi ailesine 22,8 dönüm toprak, 1,5 çift hayvan, 10,9 çiftlik hayvanı düşüyordu. Her çiftçi ailesinin ortalama 4-5 nüfusu vardı. İldeki 38.200 hektar tarım toprağının yüzde 95'i tahıl, geri kalan üretim alanları ise baklagil ve sanayi bitkilerine ayrılmıştı. 14.000 dolayında tarım aracı vardı; bunun 308'i traktör, biçerdöver ve harman makinesiydi. 1927 yılında İstanbul'da 184.000 dolayında çiftlik hayvanı, 14.000 çeki hayvanı, 73.000 kümes hayvanı vardı.⁹⁵

1.4.4. Nüfus Dağılımı, Eğitim ve Sağlık

İstanbul'un nüfusu 1922 yılında 710.286 iken 1924'te 500.000'e düşmüştü. Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Misak-ı Milli sınırları dışında kalan soydaşlarımız bulundukları topraklardan ülkemize göç ettiler. Gelen aileler İstanbul dışındaki il ve ilçelere yerleştirildiler. Bu dönemde genellikle göçmen aileleri devlet tarafından İstanbul'da iskân ettirilmemekteydi. Bu çok partili döneme kadar devlet politikası olarak devam etti. Kentin nüfusunun büyük bölümünü Türkler oluşturmaya karşın hâlâ kentte kalan azınlıklar ve yabancılar her şeye karşın kentin eskisi kadar olmasa bile, kozmopolit yapısını sürdürmesine neden oluyordu.⁹⁶ İstanbul'da nüfus mozaïği büyük ölçüde kendini korudu. Kurtuluş Savaşından sonra Lozan Konferansı'ndan önce Türkiye Yunanistan arasında 30 Ocak 1923 de bir sözleşme ve protokol imzalandı. Bu sözleşmeye göre, Türkiye sınırları içinde kalan Rumlarla, Yunanistan'da kalan Müslüman Türklerin değişimi yapılacak,

⁹⁴ Mantran, a.g.e., s.308.

⁹⁵ Yurt Ansiklopedisi, s.3900.

⁹⁶ Mantran, a.g.e., s.306.

yalnız 30 Ekim 1918 den önce İstanbul Belediyesi sınırları içinde yerleşmiş (etabli) bulunan Rumlarla, Batı Trakya Türkleri bu değişimin dışında tutulacak, yani bunlar bulundukları yerlerde kalacaklardı. Bu sözleşmede geçen yerleşmiş deyimi anlamının Türk kanunlarına göre tayin edilmesi de kabul edilmişti. Fakat İstanbul'da mümkün olduğu kadar fazla sayıda Rum bırakmak isteyen Yunanistan ile Türkiye arasında anlaşmazlık çıktı. Bu anlaşmazlıklar 10 Haziran 1930 tarihinde imzalanan yeni bir antlaşma ile aşıldı. Yerleşme tarihleri ne olursa olsun İstanbul Rumları ve Batı Trakya Türklerinin hepsi yerleşmiş (etabli) kapsamı içine alındı. 1935 yılında İstanbul nüfusunun dinlere göre dağılımı aşağıdaki gibiydi:

Tablo 4
İstanbul Nüfusunun Dinlere Göre Dağılımı (1935)

Müslüman	Hıristiyan	Musevi	Diğer dinler	Dinsizler	Bilinmeyen	Toplam
664.937	169.512	47.434	1.384	194	138	883.599

Kaynak: İstanbul Külliyyatı (İK) Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri 1 Nüfus ve Demografi (1927 - 1990), İstanbul, 1997, s.137.

İstanbul, Cumhuriyet dönemi okur-yazarlık oranlarının ülke çapında en yüksek olduğu şehir olmuştur. 1935 yılında Türkiye'de toplam 12.862.754 kişi içinde 10.387.105'i okuma yazma bilmezken aynı yıl 799.255 toplam içinde İstanbul'da okur-yazarlığı olanların sayısının toplamı 474.025'tir.⁹⁷ 1928- 29 yıllarından itibaren İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar İstanbul'daki Okul Öncesi Eğitim kurumlarında toplam 2.681 öğrenci eğitim görmüştür.⁹⁸ 1935 yılından 1939 yılına kadar İstanbul'da eğitim veren İlk, Ortaokul ve Liselerin sayısı aşağıdaki gibidir:

⁹⁷ İ.K. Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri 18 Eğitim (1927 - 1990), İstanbul, 1997, s.193.

⁹⁸ İ.K. Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri 18 Eğitim (1927 - 1990), s.115.

Tablo 5
İlkokul, Ortaokul, Lise Sayıları (1935-1939)

Yıllar	İlkokul	Ortaokul	Lise
1935-1936	569	30	26
1936-1937	531	36	27
1937-1938	534	37	26
1938-1939	527	44	28

Kaynak: İ.K. Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri 18 Eğitim (1927 - 1990), s.323.

Bu dönemde hükümetçe ilk ve orta öğretimi Türkçeleştirmek ve geliştirmek arzusu ile Türk okulları, kolejleri, liseleri destekleniyordu ancak İstanbullu aileler, erkek çocuklarını Fransız-Türk lisesi Galatasaray'a ya da Bebek'teki Amerikan Koleji Robert College'a ve kız çocuklarını Notre-Dame-De-Sion'a ya da Amerikan Koleji'ne gönderme geleneğini sürüyordu. Arapça ve Farsça'nın yerine Fransızca ve İngilizce öğretilmeye başlandı. Azınlıklara ait -daha çok da Rum, Ermeni, ya da Yahudi öğrencilerin gittiği- okulların sayısı azaltıldı. 1930'lu yılların sonunda, Fındıklı'da Güzel Sanatlar Akademisi kuruldu. 1933'te İstanbul Üniversitesi yeniden düzenlendi.⁹⁹

Cumhuriyet döneminde Osmanlı devletinden bütün yurttan 78 hastane ve 4400 yatak devralınmıştı. 1938 yılının sonunda yalnızca İstanbul'daki hastanelerin yatak sayısı 6900'ü geçmiştir. İstanbul'da devlet, özel, azınlık ve yabancı hastaneleri olmak üzere dört tip hastane bulunmaktaydı. İstanbul'da devlet tarafından 1924'te İntaniye Hastanesi, 1927'de Akıl Hastalıkları Hastanesi, 1933'de Haydarpaşa Numune Hastaneleri alanlarında örnek olarak kurulmuş sağlık kuruluşlarıydı.¹⁰⁰ Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından önce toplam 153 hastane bulunmaktaydı. Bu hastanelerin 41'i İstanbul'daydı. İstanbul'da 1939 yılında toplam sayısı 41'i bulan hastanelerin 14'ü kamu, 27'si ise özel kuruluşlardı.¹⁰¹

1.5. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İstanbul

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra Türkiye tüm savaş boyunca tarafsızlığını muhafaza ederek, denge politikası izlemesine rağmen savaş yine de Türkiye'nin dolayısıyla İstanbul'un sosyo-

⁹⁹ Mantran, a.g.e., s.310.

¹⁰⁰ Şehsuvaroğlu, a.g.e., s.115-116.

¹⁰¹ İ.K. Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri 18 Eğitim (1927 - 1996), İstanbul, 1997, s.108.

ekonomik hayatında etkilerini göstermekte gecikmedi. Savaş yılları ekonomik sıkıntıların arttığı yokluk yılları oldu. Gerek üretim ve ithalatın azalması, gerekse tüketimin çoğalması ve diğer sebeplerle arz ve talep dengesi bozuldu. 1939'da savaşın başlamasından kısa bir süre sonra, Türkiye'de yaklaşık bir milyon kişi silahaltına alındı. Böylece tarımdaki faal nüfusun önemli bir kısmı üretimden çekilmiş oldu. Bu dönem Türkiye içinde karaborsa ve vurgunculuk olaylarının arttığı, enflasyonist ortamın yaşandığı yıllardır.¹⁰² 14 Ocak 1942'de İstanbul'da, ekmeğin karneyle dağıtımına başlandı. Öte yandan hızlı fiyat artışlarına çare aranırken, olağanüstü savaş kazançlarını vergilendirme fikri gündeme geldi.

Bir taraftan üretim ve ithalatı artırma veya düzenleme ve tüketimi kısımaya yönelik önlemler, diğer taraftan bu dengesizlikten yararlanmaya kalkışan kötü niyetli kimselerin spekülâtif mahiyetteki hareketlerini önleyici tedbirler alınması gereği ortaya çıkmıştı. Bu gerekliliğe paralel olarak Türk ekonomik hayatında yaşanan olağanüstü durum dolayısıyla meydana gelebilecek aksaklıkları önlemek, ordunun devamlı artan giderlerini karşılayabilmek ve bunların hiç olmazsa en az zararla geçirilebilmesi amacıyla, Ocak 1940'ta Milli Koruma Kanunu, Kasım 1942'de Varlık Vergisi Kanunu, 1944'te Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu, 1945'te Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çıkarıldı.¹⁰³

1942'de çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu mallara, mülklere, ticaretten elde edilen kazançlara konan, yerel komisyonlar tarafından tutarı belirlendikten sonra hemen ödenmesi gereken özel bir vergiydi. Yerel ticarete en büyük çoğunluğu oluşturan İstanbullu azınlıklar, Müslüman Türklerden çok daha yüksek oranlarda vergi ödemek zorunda bırakıldılar. Vergilerinin tamamını ödeyecek durumda olmayan birçok yabancı ve azınlık, çok düşük fiyatlarla mallarını satmak zorunda kaldı, bazıları her şeylerini yitirdi. O güne kadar Ermenilerin, Rumların ya da Yahudilerin elinde bulunun birçok ticarethane, şirket ya da ortaklık böylece Müslümanların eline geçti.¹⁰⁴

Savaşın yarattığı sıkıntıları istismar eden bazı istifçilerin şeker, tuz, kibrit, sabun, zeytinyağı gibi zorunlu ihtiyaç maddelerini piyasalardan çekerek bunalım

¹⁰² Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, Bursa, 1997, s.75-76.

¹⁰³ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)**, İstanbul 2005, s.81, 85.

¹⁰⁴ Mantran, s.313; Arslan Başer Kafaoğlu, **Varlık Vergisi Gerçeği**, İstanbul, 2002.

yaratmaları hükümeti ihtikâra karşı daha etkili tedbirler almaya yöneltti. Hükümet bu dönem vurgunculukla sıkı bir mücadele başlattı.¹⁰⁵ 30 Ocak 1942'de Milli Koruma Kanunu'nda yapılan değişiklikle, 29 Mart 1942'de ikisi Rumeli yakasında, biri Üsküdar'da olmak üzere üç Milli Korunma Mahkemesi kuruldu.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında kent, gereksinimlerini karşılamakta ciddi güçlükler çekmekteydi. Günlük yaşamın maliyeti sürekli artmaktaydı. Genel fiyat endeksi 1939'da 101 iken, 1942'de 232'ye, daha sonra da 1945'te 354'e çıktı; besin maddeleri endeksiyse 1938'de 100'ken, 1944'te 1113 oldu.¹⁰⁶

Savaş yıllarında, İstanbulluların çoğunun yaşama koşulları geriledi. Hükümetin, yabacıları çok sıkı polis denetiminde tutma uygulaması nedeniyle siyasal hava da çok ağırlaştı. 1940 yılında şehrin nüfusu 991.237 iken 1945'te 1.078.399'a çıktı. Söz konusu artış köylülerin göçü sonucu ortaya çıktı.¹⁰⁷ İstanbul İli diğer bütün büyük iller gibi göç aldı. İstanbul'un aldığı göç uzak illerden oldu. İstanbul'a göç, İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde düşük düzeyli bir seyir izledi. Savaş ve sonrası dönem ise, sermaye birikiminin sanayiye aktarılabilir miktara yaklaştığı yıllardır. İstanbul sunduğu olanaklarla Anadolu sermayesi için önemli bir çekim merkezi oldu. Sosyal ve ekonomik değişim ve dönüşüm eskiden beri sanayi ve ticaret merkezi olan İstanbul'u öncelikle etkiledi. İstanbul'a gelen grupların büyük kısmı işsizlik sorunuyla karşılaşınca problemler ortaya çıktı. Bu problemler İstanbul'a göç edenlerin buradaki yaşam biçimine ekonomik ve sosyal nedenlerle ayak uyduramamaları, bunun sonucu olarak suç işleme eğilimi ve potansiyelinin artması ve aile içi huzursuzluklardı.¹⁰⁸

Ekonomik alanda, ülkenin merkezi olan İstanbul'un toplumsal hizmetler alanında da önemli bir işlevi vardı. Ülke geneline göre çok gelişmiş olan bu hizmetler, yinede yetersiz düzeyde kalmakta, özellikle çevre sağlığı ve koruyucu sağlık hizmetleri, büyük nüfusun gereksinimini karşılamaktan çok uzaktı. En fazla enerji tüketen, en büyük mali kuruluşların bulunduğu, inşaat sektörünün kentin özel konumu ve emlak rantı dolayısıyla en hızlı gelişme gösterdiği, Türkiye'nin ekonomik hayatını belirleyen

¹⁰⁵ Mahmut Goloğlu, **Milli Şef Dönemi (1939-1945)**, Ankara, 1974, s.166.

¹⁰⁶ Mantran, **a.g.e.**, s.313.

¹⁰⁷ Mantran, **a.g.e.**, s.314; **İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri 1 Nüfus ve Demografi (1927 - 1990)**, s.19.

¹⁰⁸ Tevfik Çavdar, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c.5, s.1172, 1175.

holdinglerin en önemlilerinin ve en büyüklerinin kurulu olduğu, ulaşım ve turizmin kalbinin attığı il olarak İstanbul'un Türkiye ekonomisi içindeki yeri ve önemi rakipsizdi.

İkinci Dünya Savaşı yılları tüm yokluklara rağmen şehrin fiziki dokusunda değişimin başladığı ancak savaşın sebep olduğu kaynak sıkıntıları nedeniyle sınırlı kaldığı dönemdi. Şehrin imarına ilişkin kayda değer yenilikler esas itibariyle 1940 yılında başlamıştır. Savaş sonrasında ise Sirkeci, Sultanahmet, Unkapanı Meydanı düzenlemeleri, Mısır Çarşısı onarımı ve Taksim Gezi Parkı yapılmıştır. 1939 yılından itibaren hızlı bir yol inşası faaliyete başlamış ve 1948 yılının sonuna kadar yol inşaat çalışmaları sürmüştür. Atatürk Bulvarı da bu dönemde inşa edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın başında şehrin yolları 12 milyon 200 bin metrekareye ulaşmıştır.¹⁰⁹ 1939'da millileştirilen tramvay idaresi, savaş nedeniyle 1945'de hizmetini geliştirebildi. Demiryolu kullanımı Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yaygınlaşmıştı. Bu dönem otobüs seferleri az sayıda idi. Deniz ulaşımı savaş sebebiyle sekteye uğramadı.

Savaş yıllarında İstanbul basını savaşan tarafların tepkisini çekmemek için normalden daha sıkı bir sansür altına alındı. Bazı gazeteler talimatlara uymadıkları için süreli-süresiz kapatılabiliyordu, kağıt sıkıntısı sebebi ile sayfa sınırlamasına tabi oluyorlardı. Savaşın sıkıntılarına rağmen tiyatro temsilleri sürüyor, at yarışları, futbol maçları yapılıyordu. 1940'da yapılan II. Balkan Spor Şenliği İstanbul'a hareket getirdi. Savaş sırasında il seferberlik kurulu İstanbul'da sivil savunma önlemleri için halkı bilinçlendirme çalışmaları yaptı. Sığınak olarak tünel düşünüldü. Almanların Balkanlara inmesi ile İstanbullulardan kenti boşaltmaları istenince buna az sayıda kişi uydu. İstanbul'daki teşkilatsız ahşap evlerde çıkan yangınlar savaş yıllarında da sürdü.¹¹⁰

1945 yılında savaşın sona ermesinden sonra İstanbul, bu kez de Soğuk Savaş ve çok partili rejim ortamında yaşanan olaylar ve gelişmeler doğrultusunda giderek artan bir ivme ile değişecekti.

¹⁰⁹ Orhan Gedik, **İkinci Dünya Savaşı Döneminde İstanbul'un Sosyo Ekonomik Yapısı**, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001, s.59.

¹¹⁰ M. Tanju Akad, "İkinci Dünya Savaşında İstanbul" Maddesi, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c.4, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1993, s.147.

2. 1946 -1960 YILLARI ARASINDA İSTANBUL'UN İKTİSADİ VE SOSYAL YAPISI

2.1. 1946 -1960 Yılları Arasında Türkiye'de Sosyal ve Ekonomik Yapı

1945 yılında İkinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra tüm dünyada değişen dengeler Türkiye'nin genel durumunu belirlemiş ve ülkenin siyasi, iktisadi ve sosyal yaşamında yeni dengelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türkiye'nin bu dönemine dış gelişmelere koşut olarak damgasını vurmuş olan temel gelişme, dış siyasette Sovyetlerle ilişkilerin kötüleşerek Amerika ile iyi ilişkiler geliştirilmesi ve bu yakınlıktan kaynaklı olarak iç siyasi yaşamda yeni görüntülerin ortaya çıkması olmuştur. Sovyetler Birliği ile savaş yıllarında gerginleşen ilişkiler, savaştan sonra 19 Mart 1945'te Sovyetlerin, 17 Aralık 1925'te Türkiye ile imzalanan dostluk ve saldırmazlık antlaşmasını yürürlükten kaldırdığını açıklamasına kadar varmış ve bu tarihten sonra Sovyetler Türkiye'den toprak talebinde bulunmuştur. Kars ve Ardahan illerinin kendilerine verilmesini, Trakya'nın bir bölümünün de Bulgaristan'a bırakılmasını isteyen Sovyetler Birliği ayrıca, Montreux Sözleşmesi'nin Rus gemilerine avantaj sağlayacak biçimde yeniden gözden geçirilmesi konusunda da direnç göstermişlerdir. Boğazlar Meselesi ile ilgili olarak Sovyetler, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında Sovyet askeri üslerinin kurulması talebinde bulunmuş, Türk tarafının bu talebi kabul etmemesi üzerine Sovyetler isteklerini ultimatom biçiminde yenilemişlerdir¹¹¹. Gün geçtikçe gerginleşen Türk-Sovyet ilişkileri Türkiye'yi bundan sonraki süreçte güçlü bir başka ülkeyle yakınlaşmaya yöneltmiş, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye Amerika Birleşik Devletleri ile yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır.¹¹²

Türk Hükümeti, Sovyetlerle ilişkilerinin bozulmasından sonra Amerikan Hükümetinin açık desteğini elde etmiştir. 1946'da Missouri kruvazörü ve Leyte uçak

¹¹¹ Sovyet tehdidinin Türkiye kapılarına dayandığı bu dönemde, 4 Aralık 1945'te Sovyet aleyhtarı gösterilerin yapıldığı İstanbul söz konusu tehdidi en çok hisseden şehir olmuştur. Rus isteklerini ikinci defa kabul etmeyen Türk hükümeti, Türkiye'de Türkiye Komünist Partisi'nin -İstanbul'da iyi örgütlenmişlerdi- kurulmasını yasakladı, komünistlerden yana oldukları kabul edilen gazete büroları talan edildi. Bkz. Mantran, **a.g.e.**, s.315.

¹¹² Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, İstanbul, 1995, s.720-721.

gemisini kapsayan bir Amerikan deniz filosu resmi ziyaret için Türkiye'ye gelmiş ve 1946 ilkbaharında İstanbul Boğazı'na demir atmıştır.¹¹³ Bu olay, bir yıl sonra ABD Başkanı Harry Truman'ın başlatacağı askeri ve ekonomik içerikli yardımın ilk adımıydı. Türkiye'nin geç de olsa Müttefiklerin yanında yer alması, ona 1945 ilkbaharında yapılan ilk Birleşmiş Milletler toplantısına katılma olanağı sağlamıştı.

1946-1960 yılları arasındaki dönemde Türk iç siyasetinde yaşanan en önemli gelişme, yeniden çok partili yaşama geçiş olmuştur. 1945 yılı Temmuz ayında Nuri Demirağ'ın kurduğu Milli Kalkınma Partisi ile Türkiye Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek partili idaresinden siyasal çoğulculuğa geçmiştir. Bundan başka rejimin demokratikleşmesini isteyen dört Cumhuriyet Halk Partili (CHP) milletvekili - Celal Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes, Fuat Köprülü- partiden istifa ederek 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi (DP) kurmuştur. Kısa süre içinde pek çok sempatican bu partiye katılmıştır.*

CHP, 1946 yılında DP'nin oy oranını yükseltmesini önlemek için Millet Meclisi seçimlerini önceye almaya karar vermiştir. DP 1946 seçimlerinde ancak 64 sandalye alabildi.** CHP ise artık 395 mebusla Meclis'te temsil edilecekti. Yeni partinin ve her alanda özgürleşmeyi -özellikle de din alanında- öngören programının kazandığı başarı, CHP'nin, 1949'da, anne-babaların isteği durumunda, öğrencilerin okullarda din dersi görmesi kararını almasına yol açmıştır. Bu karar 1950'de genişletilerek, "anne-babası dini eğitim almasını istemediğini" açıkça belirten öğrenciler dışındaki bütün öğrencileri kapsayacaktır.

Aynı dönemde başka partiler de kurulmuş, ne var ki, bu partiler DP kadar ilgi görmemiştir. DP'nin yükselişi 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Türk siyasal yaşamında çok büyük bir değişikliğe neden olacak ve CHP'nin tek parti iktidarı dönemi sona erecektir. Tam bir özgürlük ortamı içinde gerçekleşen seçim kampanyalarında basın ve kamuoyu çok büyük rol oynamıştır. 1950 seçimlerine katılma oranı yüzde 90'ı bulmuş ve seçim

¹¹³ **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1946.

* Yeni partinin İstanbul'un en çok satan gazetelerinden birinin, **Vatan** gazetesinin -gazetenin yöneticisi Ahmet Emin Yalman- desteğini elde etmiş olduğu bilinmektedir.

** İstanbul'da halk ve basının büyük bölümü, CHP'nin baskılarıyla karşılaşan Demokrat Parti'yi desteklemiş, İstanbul'un 28 sandalyesinin 18'ini DP mebusları almıştır.

487 sandalyenin 408'ini Demokrat Parti'nin, 69'unu CHP'nin almasıyla sonuçlanmıştır.¹¹⁴

1950 seçimleri sonrasında İnönü'nün Cumhurbaşkanlığından ayrılması ile Celal Bayar Türkiye'nin üçüncü cumhurbaşkanı olarak göreve başladı. Adnan Menderes ise başbakan olarak atandı. DP'nin ilk yıllarında dışarıdan, özellikle ABD'den gelen yardımlarla bir bolluk dönemi yaşandı. 1952'de Türkiye İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra doğan Sovyet tehlikesine karşı North Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü/North Atlantic Treaty Organization (NATO) ne girdi.¹¹⁵ Truman Doktrini, Marshall Planı ve Avrupa Konseyi üyeliği ile Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşamış olduğu yalnızlık sona ermişti.¹¹⁶ Dış siyasette yaşanan gelişmeler iç politikaya da yansımış ve DP'nin gücü ve halktan aldığı destek bu gelişmelerden sonra artmıştır.

Yeni Türk yöneticilerinin izlediği dış siyaset Batı devletleriyle ilişkileri güçlendirmiştir. Daha 1948 yılında, Türkiye İsrail devletini tanımış 1952'de, Türkiye Marshal Planı'nın kolayca uygulanmasını sağlamak amacıyla Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) kuruluşuna kabul edilmiştir. Türkiye, ABD'nin teşvikiyle, 1953'te, Yunanistan ve Yugoslavya ile Balkan Pakti'nı, 1955'te, Yakındoğu ve Ortadoğu ülkeleriyle Bağdat Pakti'nı imzalamıştır. Bu iki pakt, kimi rejimlerin yıkılması nedeniyle çok uzun ömürlü olmamıştır.¹¹⁷

DP'nin iktidar gelmesiyle birlikte 1923'den beri uygulanan denk bütçe ilkesinden vazgeçilerek para ve maliye politikası kökten değiştirilmişti. Ekonomik canlanmayı gerçekleştirmeye çalışan yeni hükümet, harcamalarını artırdı. DP'nin ekonomideki temel hedefi, ekonomik kurumsallaşmayı gerçekleştirmek ve özel sektörün gelişmesine öncelik tanımaktı. İlk yıllarda ekonomide büyük bir canlanma yaşandı, milli gelir arttı. Fakat 1954 yılından sonra özellikle dış ticarete denge bozulmaya başladı ve hükümet kaçınılmaz olarak dış borçlanmaya yöneldi. Bu borçlanma siyaseti 1958'de devalüasyona, yani Türk parasının değer kaybetmesine yol açtı. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi, İstanbul açısından büyük değişikliklere yol

¹¹⁴ İ.K. Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri Seçim 5 (1950 - 1995), s.142.

¹¹⁵ Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih*, c.I, Ankara, 1992, s.517.

¹¹⁶ Mete Tunçay, "Siyasal Tarih (1950-1960)", *Türkiye Tarihi 4*, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, İstanbul, 2007, s.215.

¹¹⁷ Uçarol, *a.g.e.*, s.734-738.

açtı. Toprakların yabancı sanayi ve ticaret şirketlerinin yerleşimine açılması -eski başkent bundan büyük ölçüde yararlandı- devlet yönetimindeki girişimlerin yabancılara açılması ülkeye ve özellikle de büyük kentlere hızlı bir ekonomik gelişme sağladı. Kırsal kesimde de DP'nin iktidara gelmesiyle canlanma yaşandı, özellikle Marshall yardımı ile başta traktör olmak üzere, tarım aletlerinin yaygınlaştırılması gerçekleştirildi.

Tablo 6
Bazı Yıllara Göre Türkiye'deki Traktör ve Ekilen Alan Miktarı

Yıllar	Traktör Sayısı	Ekilen Alan (milyon hektar)
1924	220	-
1930	2.000	-
1948	1.756	9.5
1950	9.905	-
1956	43.727	14.6

Kaynak: Sina Akşın, **Kısa Türkiye Tarihi**, İstanbul, 2010, s.249-250.

Savaşın sonra ABD'nin özendirmesiyle 1948'de başlayan geniş çaplı karayolu yapımı, kırsal alanın piyasaya açılmasına fırsat sağlamıştı.¹¹⁸ 1950'li yıllarda karayolları 44 bin km.den 60 bin km.ye ulaşmıştır. Ziraat Bankası ve Tarım Kooperatifleri tarafından kullanılan kredi 1947-1948'de 250 bin TL iken 1957-1958'de 2.1. milyon TL'ye yükselmiştir. 1950'de kendi toprağını işleyen aile işletmeleri 2.3 milyon iken bu rakam 1963'te 3.1 milyona yükselmiştir.¹¹⁹

DP, sanayileşme konusunda önceliği özel sektöre vermekle birlikte, devlete ait kuruluşları genişletti ve yeni fabrikalar açtı. Bu dönemde açılan bazı devlet işletmeleri şunlardır: Makine Kimya Endüstrisi (MKE)-1950, Denizcilik Bankası -1951, Et Balık Kurumu (EBK)-1952, Devlet Malzeme Ofisi (DMO)-1954, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)-1954, Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikası-1955 ve Ereğli Demir ve Çelik Fabrikası-1960. Ancak 1957'den sonra dış kredi alınmasının zorlaşması, ekonomik durumu olumsuz yönde etkiledi ve yatırımlarda ciddi bir azalma görülmüştür.

¹¹⁸ Tunçay, **a.g.e.**, s.215.

¹¹⁹ Şevket Pamuk ve Zafer Toprak, **Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)**, Ankara, 1988, s.164.

Bu dönemde ulaşım sektöründe de gelişmeler yaşandı, ancak bu dönemde Atatürk ve İnönü dönemlerinin aksine demiryollarına değil, karayolu yapımına öncelik verildi. DP döneminin eğitim politikası da CHP'den farklı olmuştur. Atatürk döneminde açılmış olan Halkevlerinin 1951 yılında kapatılması ve İnönü döneminde kurulan Köy Enstitüleri'nin kapatılarak İlkokula dönüştürülmesi, aydınlanma hareketine büyük darbe indirdi.¹²⁰ Bununla birlikte bu dönemde ilk ve orta öğretimde okul, öğrenci ve öğretmen sayısında önemli artış yaşandı. 1957'de Ortadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ), 1958'de ise Erzurum Atatürk Üniversitesi açıldı. Bu üniversitelerde yakınlaşan ilişkilerin sonucu olarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD) modeli uygulanmıştır.¹²¹

DP yöneticilerinin iktidara yeterince hazırlıklı olmamaları ve CHP'nin muhalefet deneyimsizliği iki siyasi parti arasındaki ilişkileri gün geçtikçe gerginleştirmiş ve ülke kısa sürede kısır bir siyasi çekişme ortamına sürüklenmiştir. 1951'de Halkevlerinin devletleştirilirken malvarlığının hazineye aktarılması, 1953'de CHP'nin tüm malvarlığının "Haksız kazanç" iddiasıyla hazineye geçirilmesi, 1954'de Köy Enstitüleri'nin kapatılması ile basın üzerindeki baskıların artırılması iktidar-muhalefet ilişkilerini kopma noktasına getirmiştir. DP'nin 4 iktidar yılı boyunca ülkenin yaşadığı ekonomik gelişme, Anadolu'nun kırsal kesiminden büyük kentlere doğru büyük göçlerin gerçekleşmesine yol açmıştır. Bundan sonra 1955'te nüfusu bir milyona ulaşan İstanbul'da ilk gecekondu semtleri oluşmaya başlamıştır.

Bu yıllarda İstanbul hem edebiyat, hem de müzik ve resim alanında taşıdığı geleneksel kültür merkezi olma rolünü oynamaya devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, yeni bir sanat biçimi olan sinema (çeşitli teknikleri Teknik Üniversite'de ve daha sonra da Mimar Sinan Üniversitesi'nde öğretildi) Türk sinema yönetmenlerine kendilerini kabul ettirme olanağı tanıdı. İstanbul'da birçok sinema ve tiyatro salonu, 1948'de, Yeşilköy'de bir ulusal bale okulu açıldı¹²² ve 1951'de lirik programlar sunulmaya başlandı. Bu dönem İstanbul'a ünlü yabancı sanatçılar davet edildi ve bu yoğun kültürel yaşamdan en çok Beyoğlu yararlandı. Mayıs 1953'te, İstanbul'un fethinin beş yüzüncü yıldönümü törenlerle kutlandı; ne var ki, o dönemde çok iyi durumda olan

¹²⁰ Akşin, a.g.e., s.250.

¹²¹ M. Tahir Hatipoğlu, *Türkiye Üniversite Tarihi (1945-1997)*, Ankara, 1998, s.331.

¹²² *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1948.

Türk-Yunan ilişkilerini bozmamak için, söz konusu törenler çok parlak geçmedi. Ertesi yıl Mayıs ayında yapılan seçimlerde, Demokrat Parti oyların büyük çoğunluğunu alarak yeni bir zafer daha kazanmıştır. Bu ortamda yapılan 1954 seçimlerini kazanan DP, Büyük Millet Meclisi'ndeki 535 sandalyenin 490'ını elde etti.¹²³

Demokrat Parti'nin lideri Adnan Menderes, seçim başarılarından güç alarak, muhalefet üzerindeki baskısını, 1954'den sonra daha da artırdı. Memurlara, üniversite öğretim üyelerine, yargıçlara karşı baskı önlemleri getirerek partisinin siyasal hegemonyasını artırdı; bazı gazetecileri tutuklattı, özellikle Kıbrıs olayları sırasında bazı İstanbul gazetelerini geçici olarak kapattı. Bunun üzerine birçok aydın, toplumsal sorunlara daha açık bir parti gibi görünen ve artık gerçekten demokratik bir siyasal sistemin savunuculuğuna soyunan Cumhuriyet Halk Partisi'ne yaklaştı. Parti içindeki huzursuzlukların ancak parti dışına çıkılarak çözülebileceği anlayışıyla da Aralık 1955'te, bazı Demokrat Parti milletvekillerinin de katıldığı Hürriyet Partisi kuruldu.¹²⁴

1954-1957 arasında DP iktidarın belki de en önemi olayı, 6-7 Eylül olaylarıydı. 6 Eylül 1955'de Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba atıldığı yönünde çıkan haberler üzerine, galeyana gelen bir grup tarafından İstanbul'daki Rumların ev ve işyerleri tahrip edildi, mezarlık ve kiliseleri yağmalandı. Ordu birliklerinin müdahalesiyle bastırılan olaylar sonucunda, sıkıyönetim ilan edildi. Bunun üzerine, pek çok İstanbullu Rum kentten ayrılarak Yunanistan'a yerleşti ve burada Türk aleyhtarı akımın güçlenmesine katkıda bulundu. Türkiye-Yunanistan arasındaki gerilim 1959'a kadar sürdü. Bu yeni dönemde DP, ortaya çıkan ekonomik bunalım karşısında çaresiz kaldı ve Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Dünya Bankası'nın dayatmalarına direnemedi. Milli Korunma Kanunu'nu yeniden yürürlüğe koydu. 1958 sonrasında DP iktidarı deflasyonist özellikler taşıyan istikrar politikasını ana hatlarıyla uyguladı.¹²⁵

Demokrat Parti'nin gerilemesi Ekim 1957 seçimlerinde başladı. DP-CHP gerginliğinin artması yüzünden seçimler bir yıl önceye alınarak 1957'de yapıldı. DP seçimleri kazandıysa da oylarında belirli bir düşüş yaşandı. Baskıcı seçim yasalarına karşın, Demokrat Parti ancak oyların yüzde 47.88'ini alabildi ve 419 milletvekilliği

¹²³ İ.K. Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri Seçim 5 (1950 - 1995), s.142.

¹²⁴ Feroz Ahmad, *Demokratikleşme Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, İstanbul, 1996, s.66-67.

¹²⁵ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, Ankara, 2005, s.110,111.

kazanabildi; buna karşılık, İstanbul'da ve birçok başka kentte seçimleri kazanan Cumhuriyet Halk Partisi oyların yüzde 41,09 aldı ve 173 milletvekili kazandı.¹²⁶

1958'de Irak'ta bir askeri darbe ile ordunun yönetime el koyması üzerine DP, ordu ile ilişkileri nedeniyle potansiyel bir tehlike olarak gördüğü CHP üzerindeki baskılarını artırmıştır. DP iktidarının sonunu hazırlayan gelişme ise 1960'da Tahkikat Komisyonu'nun kurulması olmuştur. Başta CHP olmak üzere meclis içi ve dışı tüm muhalefeti her türlü siyasi faaliyetten uzaklaştırmayı hedefleyen bu komisyon, sorunları çözemediği gibi, üniversite öğrencilerinin sokağa dökülmesine neden olmuştur. 28 Nisan 1960'da İstanbul Üniversitesi'nde bir öğrencinin öldüğü ve çok sayıda öğrencinin yaralandığı olaylar sonunda sıkıyönetim ilan edilmişse de, olaylar asıl Ankara'da başlamıştır. 21 Mayıs'ta Ankara'da Harp Okulu öğrencilerinin yapmış olduğu yürüyüşle verilen mesajın, iktidar tarafından anlaşılamamasından kısa süre sonra, 27 Mayıs 1960'da gerçekleştirilen bir askeri darbe sonucu DP iktidarına son verilmiştir.

2.2. 1946 -1960 Yılları Arasında İstanbul'un İktisadi Yapısı

2.2.1. Tarımın İstanbul Ekonomisindeki Yeri

1946-1960 döneminde bitkisel üretim, hayvancılık, ormancılık, su ve kara avcılığı alt sektörlerinin içinde yer alan tarım sektörü, Türkiye'nin ekonomik yapısının bel kemiğini oluşturuyordu. Tarımın Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içindeki payı, tarımsal nüfusun toplam nüfus içindeki büyüklüğü, tarımsal ürünlerin dış ticaretteki payı ve sektörün imalat sanayine katkısı bu yargıyı doğrular niteliktedir. Türkiye ekonomisi içinde tarım üretimi yıllar boyunca devamlı artış göstermiş olmakla birlikte diğer sektörler daha yüksek bir büyüme hızı gösterdikleri için, bu sektörün payı giderek azaldı. Türkiye'nin en önemli döviz kaynağını oluşturan genel toplam ihracatımız içindeki tarımın payı, İkinci Dünya Savaşı yıllarında iç tüketimin çok hızlı bir şekilde artması ve devletin zorunlu tarımsal ürün alımları nedeniyle ciddi bir azalma gösterdi. Yine aynı şekilde tarımsal alandaki istihdamda da savaşın ilk yıllarında görece bir artış olmasına karşılık, sonraki yıllarda azalma oldu. Türkiye'de bu dönemde tarımdaki emek verimliliği artışı diğer sektörlerdekinden daha azdır. Tüm bu etkenler nedeniyle zaman

¹²⁶ İ.K.Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri Seçim 5 (1950 - 1995), s.142.

içerisinde tarımın ülkenin Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) içindeki pay hizmet ve sanayi sektöründen sonra üçüncü sıraya düşmüştür.¹²⁷ Kamu kesiminin tarımda verimliliğe yönelik büyük çoğunluğu sulama projelerinden oluşan yatırımları 1940 yılına kadar sürekli olarak genişletildi. Tarımda kamu yatırımlarının 1948 fiyatlarıyla değeri 1930 yılında 7 milyon TL'den 1940 yılında 50 milyona çıktı. Ancak İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki mali kriz nedeniyle bu yatırımlar daraldı. 1950 yılında tarıma yapılan kamu yatırımı, hala 1940'taki düzeyinin altındaydı.¹²⁸ 1946-1960 döneminde, yıldan yıla değişen hava şartları tarım üretimini ve hatta arazi kullanımını büyük ölçüde etkiledi. Burada tarımdaki artışın istihdamdaki artıştan biraz fazla olduğu görülmektedir. 1926 ve 1950 yılları için trend değerleri, tarımsal istihdamda yüzde 53'lük bir artışa karşın, toplam çiftçilik hasılasında yüzde 74'lük bir artış göstermektedir.

2.2.1.1. Ekip Biçilen Alanlar

İstanbul'un, tarihin eski dönemlerinden beri ekonomik, toplumsal ve kültürel açıdan bir merkez olma niteliği bu dönemde de sürmüştür. İstanbul'un yüzyıllardan beri süren bir başka niteliği de, hiçbir zaman tarımsal üretim açısından bir merkez durumunda olmamasıdır. Bu kentte sanayi, ticaret gibi tarım dışı faaliyetler hep ön planda olmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nde bu tür faaliyetlerin hacmi ve ağırlığı çok daha fazlalaştı, dolayısıyla tarımın önemi ve payı da giderek hızla azaldı. Bu azalma, il faal nüfusunda ve gayri safi hasılasında tarımın paylarının küçüklüğünden de anlaşılmaktadır.¹²⁹ İstanbul ili daha çok bir ticaret ve sanayi bölgesi olmakla beraber geniş çeşitlilikte tarım da yapılmaktaydı. Yine tarihin her döneminde kentin beslenme ihtiyacı ve talebi büyük olduğundan, özellikle tarım ürünleri açısından, ağırlıklı olarak il dışına bağımlı bir yapı göstermekteydi. Tarım toprakları şehrin çevresinde, şehrin yakınlarındaydı ve şehrin içinde de bağlar, bahçeler, bostanlar bulunmaktaydı. Buralarda gündelik sebze meyve ihtiyacına yönelik üretim yapılıyordu. Bununla birlikte İstanbul ekonomisi içerisinde tarım hiçbir dönemde önemli bir sektör olmadı. Ülkenin tarım gelirleri içindeki en düşük paya ve üretime sahip ili hep İstanbul olmuştur. 1940

¹²⁷ Ergün Kip, "Türkiye'de Taban Fiyatları, Destekleme Alımları ve İç Ticaret Hedefleri", **Türkiye'de Tarımsal Yapılar**, Ankara, 1998, s.135.

¹²⁸ Tezel, a.g.e., s.340-355.

¹²⁹ **Yurt Ansiklopedisi**, c.6, s.3898.

ve 1950'lerde bile 5.000 dekardan büyük özel tarımsal işletmelerin toplam ekili alanlara oranı İstanbul'da yüzde 17.6 iken Türkiye ölçeğinde aynı büyüklükteki işletmelerin toplam ekili alanlara oranının yüzde 2.7 olması bunun bir göstergesi olmuştur.¹³⁰

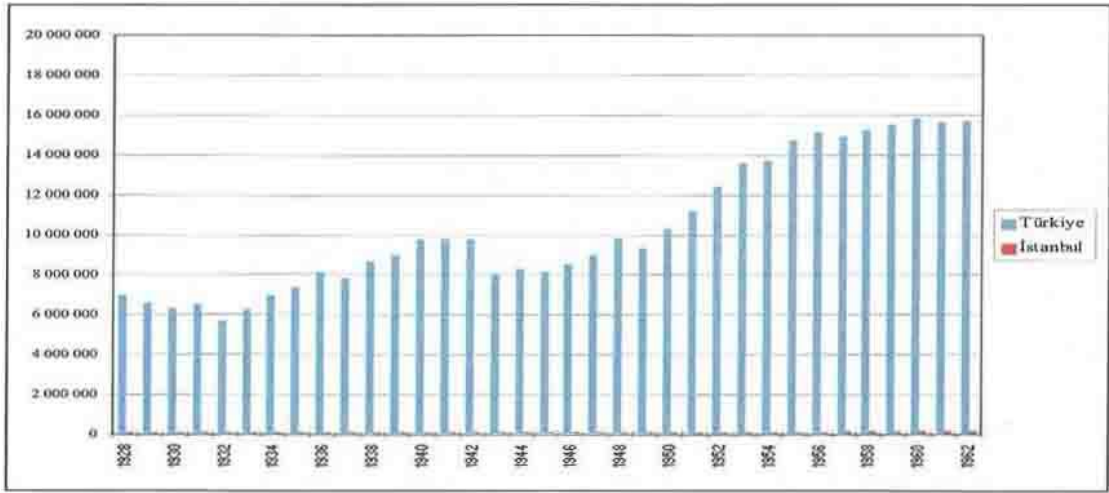
Bu dönemde ilin tarıma elverişli toprak oranı ve toprakların doğal verimliliği oldukça yüksek, iklim yumuşak, yağışlar yeterli düzeydeydi. Ayrıca, ulaşım, enerji, sulama gibi altyapı sistemlerinin gelişkinliği, büyük bir tüketici kitlesinin hazır bulunması, pazarlama bilgilenme olanakları ve daha birçok etken, böylesi bir ortam yaratmaktaydı. Ekonomik işbölümü sonucu, İstanbul tarım dışı faaliyetlerde uzmanlaştı, buna karşın, büyük bir nüfus barındırması nedeniyle, başka yörelerdeki tarımsal faaliyetin gelişimine olumlu etkileri oldu. İstanbul, Osmanlılar Dönemi'nde her türlü tarımsal ürünün aktığı başkent, Cumhuriyet Dönemi'nde de, ülkenin dört bir yanından sürekli tarım ürünleri çeken bir il durumuna geldi.

1950'lerde İstanbul'da tarım yapılan ya da yapılabilecek nitelikteki topraklar, hızla gelişen kentleşmenin yoğun baskısı altındaydı. İstanbul'a göç ve plansız sanayileşmenin ortaya çıkardığı sağlıklı kentleşme, tarımsal faaliyetlere önemli darbeler indirdi. Bu süreçte büyük bir artış gösteren nüfusla birlikte yayılan kentsel alan, ekim alanlarını kimi yerlerde yok etti, kimi yerlerde de gerilere doğru itti. Bu arada tarımsal makineleşmenin karşıt yöndeki etkisiyle yeni alanlar açıldı, var olan tarımsal faaliyetin teknik düzeyi, dolayısıyla verimi ve getirdiği gelir yükseldi. Bunda başlıca etkenler, İstanbul'un bir bilgi ve kültür merkezi oluşu yanında, büyük bir tüketim merkezi olması ve gelir düzeyinin ülke geneline oranla daha yüksek oluşuydu. İstanbul metropolünün geniş bir tüketici kitlesi barındırması, ulaşım ağı ve gıda sanayinin hızla gelişmesi, tarımsal üretim çeşitliliğinde de birtakım değişmelere yol açtı. Ulaşımın gelişmesi bağ-bahçe ürünlerinin pazarlanmasında önemli kolaylıklar sağlayarak sebze ve meyveciliğe yönelişi artırdı. Yağ sanayi ise ayçiçeği üretimine ayrılan alanların tahıl alanlarının zararına bir gelişme oldu.

Bu dönemde İstanbul'un Trakya kesiminde tarla tarımı biçiminde yapılan kavun, karpuz üretimi önemli ölçüde geriledi, yüksek gelir getiren bitkilerin üretimine belirgin bir yöneliş başladı. İstanbul'un Anadolu yakasında da Bostancı'yla Tuzla

¹³⁰ **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c.7, s. 210.

arasında uzanan sebze bostanlarının ve meyve bahçelerinin büyük bir bölümü yerleşim ve sanayi alanları içine kaldı, bu gelişme, buralarda öteden beri var olan ve kenti besleyen meyve ve sebzeciliğin büyük ölçüde ortadan kalkmasına neden oldu¹³¹. İstanbul'da yapılan bitkisel üretimin bir özelliği de verimin yüksekliği idi. Verim yüksekliğinin nedeni, elverişli doğal koşulların yanı sıra, üreticilerin makine, modern girdiler ile her tür teknik bilgi kullanımını hızlı ve kolayca benimsemeleriydi. Bu benimsemede, İstanbul'un ülkenin kültür ve bilgi merkezi olmasının, okuryazarlığın yüksekliğinin yanı sıra, elverişli pazar ve fiyat koşulları da etken olmaktaydı. İstanbul tarımında tarla ürünlerinin ekildiği alanın dağılımı aşağıdaki gibiydi:

Grafik 1
Tarla Ürünlerinin Ekildiği Alan (Hektar)

Kaynak: İstanbul Külliyyatı, Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Tarım (1928-1996), c.I, İstanbul, 1998, s.4.

2.2.1.2. Tarla Ürünlerinin Genel Tarım Üretimdeki Yeri

1955'te tarımda çalışanların, İstanbul'daki faal nüfusun içindeki payı yüzde 14 idi. Aynı oranın ülke genelinde yüzde 77 olduğu göz önüne alınırsa, İstanbul'un daha o zamanlarda Türkiye'deki genel yapısından ne ölçüde farklı olduğu görülür. İstanbul, ülkenin öbür kesimlerine sanayi ürünleri ve kimi hizmetleri sunarken, bu yerler de, İstanbul'u tarım ürünleriyle doyurmakta, beslemekteydi. Aslında, İstanbul'un doğal ve ekonomik koşulları, tarımsal faaliyete çok elverişlidir. İstanbul'da tarımsal faaliyet ve

¹³¹ Yurt Ansiklopedisi, s. 3899.

Üretim alanlarının daralması, bir yandan hızlı kentleşme, öte yandan sanayinin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki hızlı değışim ve dönüşümüne bağılıydı. İlde tarıma elverişli arazi miktarı bu dönemde 392 bin hektardı. Bundan, 298 bin küsur hektar tutarı olan mera, çayır ve bataklık kısmı çıkarılınca, 94 bin küsur hektarlık arazi işlenmekteydi.¹³² Tarım, İstanbul'daki öbür kesimler ve başka illerin tarım kesimindeki gelişmelere göre geri kalmış, kendi içinde ele alındığında, önemli bir ilerleme gerçekleştiği görüldü.

Tablo 7
Tarla Ürünlerinin Ekilen, Hasat Edilen Alan ve Üretimi

Yıllar			Toplam	Tahıl	Baklagiller	Endüstriyel Bitkiler	Yağılı Tohumlar	Yumru Bitkiler
1946	TÜR	A	8468697	7193263	356836	459337	349484	109777
		B	-	-	-	-	-	-
		C	8589935	6972118	283142	795121	155814	383740
	İST	A	61013	56948	1681	1150	661	573
		B	-	-	-	-	-	-
		C	40908	33677	870	4859	262	1270
1947	TÜR	A	8956117	7631092	337981	452206	378304	116584
		B	-	-	-	-	-	-
		C	7943984	6184333	282685	859681	196071	421214
	İST	A	59346	54176	1946	1719	653	852
		B	-	-	-	-	-	-
		C	56412	42923	1353	9991	243	1902
1948	TÜR	A	9761920	8070816	416881	586273	571823	116127
		B	-	-	-	-	-	-
		C	11366226	9042340	378091	997874	317340	630581
	İST	A	92680	87299	2331	1700	448	902
		B	-	-	-	-	-	-
		C	70352	52154	1301	12576	180	4141
1949	TÜR	A	9241098	7525340	394659	591858	610704	118537
		B	-	-	-	-	-	-
		C	7859695	5348707	314572	1222571	3666659	607186
	İST	A	55543	50788	1895	1325	479	1056
		B	-	-	-	-	-	-
		C	64228	52351	1453	5141	299	4984
1950	TÜR	A	10242052	8241182	426761	721110	726076	126923
		B	-	-	-	-	-	-
		C	10363034	77638833	381506	1077811	340817	799067
	İST	A	68995	62593	2325	1924	876	1277
		B	-	-	-	-	-	-
		C	52033	38042	1874	7350	327	4440

¹³² Yurt Ansiklopedisi, s.3898.

Tablo 7'nin devamı

Yıllar			Toplam	Tahıl	Baklagiller	Endüstriyel Bitkiler	Yağlı Tohumlar	Yumru Bitkiler
1951	TÜR	A	11159680	8804700	418300	898860	902620	135200
		B	-	-	-	-	-	-
		C	14108831	10679000	411000	1617490	507341	894000
	İST	A	74728	67438	2393	2400	1121	1376
		B	-	-	-	-	-	-
		C	97347	61429	2576	27945	510	4887
1952	TÜR	A	12353397	9868000	4356000	947397	947900	154500
		B	-	-	-	-	-	-
		C	15716824	12242000	478060	1338834	534930	1123000
	İST	A	79581	73392	780	2652	1157	1597
		B	-	-	-	-	-	-
		C	97892	72920	547	13533	645	10247
1953	TÜR	A	13533066	11077200	462770	921026	910670	161400
		B	-	-	-	-	-	-
		C	18107594	14343900	501500	1442844	486150	1333200
	İST	A	90698	82222	2492	3228	1018	1738
		B	-	-	-	-	-	-
		C	116948	73776	2392	28824	683	11273
1954	TÜR	A	13679084	11270700	460450	890714	892820	164400
		B	-	-	-	-	-	-
		C	13294296	9624200	419150	1460831	475115	1315000
	İST	A	84541	76020	2634	2979	1072	1836
		B	-	-	-	-	-	-
		C	114415	73640	2211	21830	505	16229
1955	TÜR	A	14681280	12073900	499850	983150	957780	166600
		B	-	-	-	-	-	-
		C	16918950	12433400	465400	2031600	538550	1450000
	İST	A	93740	85106	2427	2907	1415	1885
		B	-	-	-	-	-	-
		C	152645	103186	2973	25724	749	20013
1956	TÜR	A	15061539	12369600	508450	1019809	987580	176100
		B	-	-	-	-	-	-
		C	16388097	11817800	476125	2092342	513830	1488000
	İST	A	90434	82960	1853	2708	1220	1693
		B	-	-	-	-	-	-
		C	86869	57764	1836	13657	647	12965
1957	TÜR	A	14902000	12207000	518700	1024200	958400	193700
		B	-	-	-	-	-	-
		C	19624444	14598100	517300	2347224	470	1691000
	İST	A	106703	97543	2115	3373	1398	2274
		B	-	-	-	-	-	-
		C	167607	118159	3059	23549	1000	21840

Tablo 7'nin devamı

Yıllar			Toplam	Tahıl	Baklagiller	Endüstriyel Bitkiler	Yağlı Tohumlar	Yumru Bitkiler
1958	TÜR	A	15238502	12546500	523200	1016432	954970	197400
		B	-	-	-	-	-	-
		C	21068060	15077000	562800	2973370	546890	1908000
	İST	A	109368	97698	1928	3043	4655	2044
		B	-	-	-	-	-	-
		C	177651	129158	4027	20153	3361	20952
1959	TÜR	A	15442073	12687400	533300	1055743	953030	212600
		B	-	-	-	-	-	-
		C	21239903	13996000	589200	4127283	574420	1953000
	İST	A	110560	99295	2039	2993	4353	1880
		B	-	-	-	-	-	-
		C	179598	122682	3163	28441	3759	21553
1960	TÜR	A	15781134	12945000	564000	1106004	940830	225300
		B	-	-	-	-	-	-
		C	23253768	15215500	632400	5023328	552040	1830500
	İST	A	112451	100824	2079	3132	4244	2172
		B	-	-	-	-	-	-
		C	182230	136488	2776	27376	4457	11133

Kaynak: İ.K., Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Tarım (1928-1996), c.I, İstanbul, 1998, s.229,230,231.

1950'lerden sonra ekim alanlarındaki artış hızı Türkiye genelinde artarken, İstanbul'da bu artış oldukça düşüktü. Ancak Türkiye genelinde tarla tarımı yapılan alanların yaklaşık 1/3'ü nadasa bırakılırken, İstanbul'da nadas uygulanmamaktaydı.¹³³

Oldukça düşük bir hızla genişleyen ekili alan 1950'lerde, Türkiye genelinde olduğu gibi Marshall Yardımı çerçevesinde sağlanan traktör vb. araçların bollaşması, yeni yollar yapılması ve pazarın genişlemesiyle artmaya başladı. Bu yıllarda 104 değişik araçtan meydana gelen tarımsal alet ve makineler içinde karabasan ve dövenin zamanla tarımsal alet ve makineler içindeki payı azalmıştır.¹³⁴

1946-1960 döneminde İstanbul'un tarıma elverişli verimli toprakların işletilmesi için çalışmalar yapıldı. 1949 yılında düzenlenen Toprak Bayramı çerçevesinde Çatalca'nın dört köyünde topraksız köylülere İstanbul valisi Lütfi Kırdar tarafından arazi tapuları verildi.¹³⁵ Yine 1951 yılı baharında İstanbul ve ilçelerinde

¹³³ Yurt Ansiklopedisi, c.6,s. 3900-3903.

¹³⁴ İ.K., Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Tarım (1928-1996), c.I, İstanbul, 1998, s.1.

¹³⁵ "Toprak Bayramı Dün Kutlandı", Hürriyet, 13 Haziran 1949.

toprak bayramı kutlamaları dolayısıyla Çatalca'nın Ova, Yenice ve Tepecik, Silivri'nin Orta köy ve Celalliye köylerinde 885 çiftçi ailesine 6863 dönüm araziye ait 1231 tapu senedi dönemin valilerinden Fahrettin Kerim Gökay huzurunda törenle verildi.¹³⁶

1946-1960 yılları arasında İstanbul'un ilçesi olan Yalova'da ise, 1950'lere kadar tarla tarımı egemenken, bir yandan ulaşımda sağlanan kolaylıklar, talebin artması ve kar oranının yüksekliği, öte yandan işlenebilecek toprakların kısıtlılığı nedeniyle tarımsal işletmelerin küçük parçalar işletmesinin tarla tarımını çekici bir uğraş olmaktan çıkarması, üreticilerin sebze, meyve ve daha sonra da çiçek üretimine yönelmelerine yol açtı.

İstanbul'da yetişen tahıl ürünleri, buğday, arpa, yulaf ve mısırdır. İstanbul'daki tahıl üretiminde eskiden beri ön sırayı alan buğdayın bu ağırlığı giderek arttı. Buğday üretiminin şehrin toplam tahıl üretimi içinde 1934-1938 arasında yüzde 33 olan payı, 1950'de yüzde 44'e, yükselerek, ürünler tablosundaki egemenliği belirginleşti.¹³⁷ İstanbul'un başlıca sanayi bitkisi olan ayçiçeği bölgeye 1940'larda Balkanlar'dan gelerek Trakya'ya yerleşen göçmenlerce ekilmeye başlandı. Edirne ve yöresinin bir uzantısı durumunda olan İstanbul'un Çatalca ve Silivri yörelerinde bol miktarda ayçiçeği ekilmeye başlandı ve ekimi hızla yayıldı. 1950'de 2.150 ton dolayında olan ayçiçeği üretimi daha sonra hızla arttı. İstanbul'da eskiden genellikle kentin çevresinde yer alan sebze bostanları, nüfusun artarak kentin gittikçe yayılması sonucu, arsaya dönüştü ve sebze alanları iç kesimlere doğru kaydı. Buna karşın bu dönemde kent içinde kalmış sebze bostanları da bulunmaktaydı. İlin Maltepe, Kartal, İçerenköy, Sarıyer, Beykoz, Üsküdar semtleriyle boğazın iki yakasındaki kimi yörelerde apartmanlar arasında sıkışık kalmış sebze bahçeleri göze çarpıyordu.

2.2.1.3. Meyvecilik

Meyvecilik, geniş bir tüketici kitlesini barındıran İstanbul'da, en kârlı tarım kollarından biriydi. İlde en çok üretilen meyve elmanın yanında armut, muşmula, ayva, erik, vişne, turuncgiller yetişen diğer önemli meyvelerdi. İstanbul 1950'lere kadar

¹³⁶ "Toprak Bayram Kutlamaları Dolayısıyla 885 Çiftçi Ailesine 6863 Dönümlük Toprak Dağıtıldı", *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1951.

¹³⁷ İ.K., *Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Tarım (1928-1996)*, c.I, İstanbul, 1998, s.229,230,231.

Arnavutköy çileğini, Langa salatalığını, Çengelköy salatalığı ve marulunu, Yarımca'nın kirazını yedi. İstanbul İkinci Dünya Savaşı yıllarında sıkıntı çekti ancak açlık çekmedi.¹³⁸ 1946-1960 yılları arasında İstanbul'daki meyve ağacı sayısının ülke geneline oranı aşağıdaki gibiydi:

Tablo 8
Türkiye ve İstanbul'daki Meyve Ağacı Sayısı (1946-1960)

Yıllar	Türkiye	İstanbul
1946	261.796.000	1.004.487
1948	250.036.000	1.010.561
1950	215.842.000	974.899
1952	45.000.280	-
1954	188.071.000	-
1956	203.103.000	-
1958	247.814.415	612.902
1960	259.381.358	621.200

Kaynak: İstanbul Külliyyatı, Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Tarım (1928-1996), c.II, İstanbul, 1998, s.510. Bu tablo kaynaktaki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

2.2.1.4. Çiçekçilik

İstanbul'da çiçekçiliğin gelişmesinde 1917 yılında Rusya'da yapılan ihtilalden kaçarak İstanbul'a gelen Rusların katkıları oldu. Cumhuriyet Dönemi'nin başlarında, çiçekçilikte, özellikle Birinci ve İkinci Dünya Savaşları nedeniyle bir gerileme oldu. Bu dönemde İstanbul'da Ortaköy Vadisi'nde, Ambarlıdere'nin iki yakasında, Arnavutköy-Akatlar vadisi içinde, Emirgan-Baltalimanı yolu üzerinde Kasımpaşa-Feriköy, Şişli-Levent arasında ve Büyükdada ile Heybeliada'da çiçek üretim alanları vardı. Ama üretim çok düşük düzeydeydi. 1945 yılında sınırlı sorumlu çiçek üretim ve satış kooperatifi kuruldu. Türkiye'nin ilk çiçek mezarı Beyoğlu'ndaki Çiçek Pasajı'nda 1946 yılında açıldı. O zamana kadar gayrimüslimlerin elinde bulunan çiçek sektörü bu tarihten sonra Türklerin eline geçti.¹³⁹

İstanbul çiçekçiliği, 1949'da iki çiçek satış ve üretim kooperatifinin kurulması ile gelişti ve çiçek üretimi arttı. Bu yıllarda, modern çiçekçiliğin temeli atıldı. Birçok çiçek serası yapıldı ve üretimi mevsimlere bakmaksızın kesintisiz sürdürme olanağı doğdu. İstanbul Belediyesi çiçekçiliği desteklemek için 6 Mayıs 1950 tarihinde Gülhane

¹³⁸ İlber Ortaylı, *İstanbul'dan Sayfalar*, İstanbul, 2001. s.187

¹³⁹ "Çiçek Yerine Bağış Yap Sözü Çiçekçiyi Hasta Ediyor", *Yeni Şafak*, 27 Ocak 2004.

parkında Çiçek Bayramı yapmaya karar verdi ve bu bayram her yıl kutlandı.¹⁴⁰ 20-21 Mayıs 1950'de bir çiçek gösterisiyle açılan bayram etkinlikleri sırasında 200 bini aşkın ziyaretçi Gülhane Parkı'na gelmiştir.¹⁴¹ Çiçek, günü gününe satılması gereken bir ürün olduğu için, tüketim yerlerine en yakın bölgelerde üretilmekteydi. Çiçekçiliğin İstanbul çevresinde yayılmasının en önemli nedeni iyi pazar bulmasıydı. Çiçek bayramı da çiçekliğin gelişmesine katkı sağlayan gelişmelerden biri olmuştur.

2.2.2. İstanbul'da Hayvancılık

Türkiye'nin en büyük tüketim merkezi olan İstanbul kentinin beslenme sorunu, yüzyıllardan beri İstanbul ve çevresinde hayvancılığı özendiren başlıca etkeni. Bu büyük pazarı tam anlamıyla beslemede oldukça sınırlı imkânlarla sahip olan yakın çevresi hiçbir zaman yeterli olamadı. Anadolu'dan İstanbul'a sürekli canlı hayvan ve hayvan ürünleri getirildi. Bununla birlikte Trakya'nın tarihsel olarak biçimlenmiş bir, "İstanbul'u besleme işlevi" olduğunu vurgulamak gerekir.

2.2.2.1. Hayvan Türleri ve Miktarı

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra traktörlerin tarıma girişi ve meraların sürülerek tarlaya dönüştürülmesi, mera hayvancılığı biçiminde yapılan Trakya koyuncululuğuna önemli bir darbe vurdu. İstanbul'da da köy ortak malı meraların daralması, otlak ve mera kiralarının artması, koyun ıslah çalışmalarının yetersiz kalması ve besi hayvancılığına geçilememesi, koyuncululuğu gerilettili. İl koyun varlığının Türkiye içindeki payı 1950'de yüzde 1 idi. 1950'lerden bütün Türkiye'de görülen koyunculuktaki bu gerileme İstanbul'un çevresini de büyük ölçüde etkiledi. Bu gelişme, İstanbul hayvancılığını tersine olumlu etkiledi. Hayvancılık nitelik değiştirdi. Bir sığrama yapılarak doğal koşullara bağımlı mera hayvancılığından, besi hayvancılığına geçildi.¹⁴²

¹⁴⁰ "Çiçek Bayramı", *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1950.

¹⁴¹ *7 Yıl İçinde Vilayet ve Belediyece Yapılan İşler 1949-1955*, s.138.

¹⁴² *Yurt Ansiklopedisi*, c.6. s.3912.

Tablo 9
1946-1960 Yılları Arasında Türkiye'de ve İstanbul'da Mevcut Hayvan Sayıları

Yıllar		Toplam	Koyun	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi	Sığır	Manda	At	Katır	Eşek	Deve	Domuz
1946	TÜR	53 517 307	23 386 616	12 893 270	3 789 835	9 706 057	900 862	1 036 327	90 649	1 606 429	107 262	-
	İST	368 683	217 794	67 155	51	46 541	10 920	19 711	677	5 611	223	-
1947	TÜR	55 591 274	24 579 866	13 104 071	4 153 767	9 800 919	947 422	1 071 066	95 741	1 732 211	104 211	-
	İST	361 899	202 781	68 510	679	53 247	12 477	17 469	768	5 746	222	-
1948	TÜR	58 600 479	25 840 090	14 612 328	3 945 698	10 179 321	936 751	1 164 026	102 572	1 710 841	108 852	-
	İST	731 837	348 398	73 295	3	57 172	12 122	233 300	1 087	6 216	244	-
1949	TÜR	54 504 922	23 073 071	13 561 350	3 841 871	10 103 741	897 074	1 131 801	104 255	1 686 982	104 777	-
	İST	411 664	224 119	79 775	-	64 751	12 671	21 983	1 672	6 374	319	-
1950	TÜR	55 610 490	23 082 521	14 498 268	3 966 336	10 123 185	947 731	1 140 417	109 093	1 632 634	110 305	-
	İST	398 197	217 164	67 542	-	69 108	14 694	21 489	1 559	6 367	274	-
1951	TÜR	60 201 122	24 832 649	16 531 053	4 370 161	10 395 858	967 062	1 173 103	110 102	1 713 222	107 912	-
	İST	441 524	247 289	82 062	7	70 118	14 071	19 812	1 550	6 368	247	-
1952	TÜR	62 440 902	26 534 233	16 122 632	4 921 736	10 694 807	1 013 388	1 215 818	116 887	1 725 899	95 502	-
	İST	414 168	223 829	95 926	12	59 963	13 410	15 691	1 317	3 788	232	-
1953	TÜR	63 212 235	27 286 602	16 094 185	4 869 063	10 758 553	1 044 134	1 200 938	117 122	1 747 941	93 697	-
	İST	434 546	232 270	102 340	16	62 783	13 225	16 620	1 598	5 471	223	-
1954	TÜR	62 955 694	26 807 557	16 121 403	4 958 029	10 867 500	1 070 716	1 214 336	117 012	1 709 951	89 190	-
	İST	424 993	223 255	96 792	24	64 003	14 394	18 896	1 539	5 826	264	-

Tablo 9'un devamı

Yıllar		Toplam	Koyun	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi	Sığır	Manda	At	Katır	Eşek	Deve	Domuz
1955	TÜR	62 705 975	26 443 838	16 216 513	4 816 389	11 058 935	1 056 000	1 218 980	125 142	1 698 144	72 034	-
	İST	472 746	261 478	102 448	21	67 971	16 052	17 436	1 757	5 373	210	-
1956	TÜR	65 334 901	27 974 232	16 485 836	5 027 971	11 546 208	1 075 438	1 256 870	130 649	1 771 761	65 936	-
	İST	478 539	249 188	117 463	19	70 986	15 986	17 512	1 101	6 079	205	-
1957	TÜR	68 477 881	29 209 029	17 248 378	5 573 147	12 064 130	1 121 727	1 291 264	138 146	1 777 473	54 587	-
	İST	486 957	260 708	105 240	-	74 870	16 908	20 153	1 658	7 219	201	-
1958	TÜR	72 084 476	30 822 994	18 196 438	6 035 534	12 484 211	1 161 803	1 332 826	153 957	1 840 060	56 653	
	İST	530 090	300 595	103 906	-	76 782	16 933	21 735	2 099	7 827	213	
1959	TÜR	76 503 732	33 613 500	18 940 700	6 137 000	13 075 800	1 229 200	1 386 500	172 000	1 873 800	65 500	9 732
	İST	567 439	320 810	104 274	-	79 673	19 160	26 233	1 806	7 582	290	7 611
1960	TÜR	76 120 176	34 463 200	18 636 700	5 995 500	12 435 000	1 140 000	1 312 300	170 200	1 891 800	65 390	10 086
	İST	567 795	331 270	100 463	-	80 026	19 066	20 641	1 687	6 979	307	7 356

Kaynak: İ.K., Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Tarım (1928-1996), c.II, İstanbul, 1998, s.896-897.

Bu dönemde kümes ve küçük evcil hayvancılıkta ülke genelinde ve İstanbul'da tavuk ve horozlar yüzde 90'a varan bir çoğunluk oluşturmaktadır. Kalan miktar hindi üretimiyle karşılanmıştır. 1946-1960 yılları arasında Türkiye'deki kümes ve küçük evcil hayvan sayıları ve yumurta üretiminde İstanbul'un sahip olduğu oranlar aşağıdaki gibiydi:

Tablo 10
Kümes ve Küçük Evcil Hayvan Sayıları ve Yumurta Üretimi

Yıllar		Kümes ve Küçük Evcil Hayvan	Ürün (Yumurta)
1946	Türkiye İstanbul	19.794.000 -	876.872 -
1948	Türkiye İstanbul	20.100.000 113.000	852.039 3.533
1950	Türkiye İstanbul	20.544.000 136.000	919.558 6.355
1952	Türkiye İstanbul	22.411.000 120.000	978.629 4.715
1954	Türkiye İstanbul	24.266.000 128.000	1.113.412 6.935
1956	Türkiye İstanbul	25.260.000 150.000	1.165.672 10.779
1958	Türkiye İstanbul	27.929.000 193.00	1.238.581 13.165
1960	Türkiye İstanbul	28.838.000 238.000	1.322.510 17.897

Kaynak: İstanbul Külliyesi, Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Tarım (1928-1996), c.II, İstanbul, 1998, s.910-911. Bu tablo kaynaktaki veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

İstanbul'un bu dönemde devamlı artan nüfusuna paralel artan et ihtiyacını hayvan ihracı sebebiyle besi hayvancılığına geçilmesi de karşılamadı.¹⁴³ 1946 Eylül'ünde İstanbul'a kasaplık hayvan gelemeyince kasaplar et fiyatlarını artırdı. İstanbul'da artan et ücretlerine paralel olarak 15 Ocak 1947'de İstanbul Belediyesince ete narh kondu. Kıvrıcık 225, karaman 220 kuruşa satılacak şekilde tarife uygulandı.¹⁴⁴ Et fiyatlarını düşürmek üzere alınan önlemlerden biri de İstanbul'a Erzurum'dan 200 bin kesilmiş koyun getirilmesi olmuştur.¹⁴⁵ Belediye zabıta satılmak üzere hazırlanan at ve eşek eti yakalayınca¹⁴⁶, İstanbul Belediyesince bu durumun önüne geçmek için etin

¹⁴³ "İstanbul Kasaplık Hayvan Gelemeyince Et Fiyatları Arttı", **Cumhuriyet**, 3 Eylül 1946.

¹⁴⁴ "Et'e Narh Kondu", **Cumhuriyet**, 15 Ocak 1947.

¹⁴⁵ **Cumhuriyet**, 5 Aralık 1947.

¹⁴⁶ "Şehirde At ve Eşek Eti Satılmaya Başlandı", **Hürriyet**, 18 Nisan 1949.

vesika ile satılması uygun görüldü.¹⁴⁷ İstanbul'da et kesim ve satışlarındaki suiistimallerin önüne geçmek için uygulanan diğer bir çare de suni dölleme ile zamanından evvel koyunları yavrulattmak, kuzu etini artırmak ve ucuzlatmak oldu. Kuzu eti bolluğundan fiyatlar düşmeye başladı.¹⁴⁸ 1953 yılına kadar İstanbul'da et krizi dönem dönem yeniden yaşanmıştır. Et fiyatları kısa süreli düşüşler yaşasa da 1953 yılına kadar esas itibariyle yüksek seyretmiştir.¹⁴⁹ 1953 yılında kuzu etindeki artış nedeniyle fiyatların düşmesinin ardından İstanbul valisi Kasaplara bir ultimatoma vererek et fiyatlarını artırmamalarını istemiş¹⁵⁰, ancak asıl 28 Nisan 1954 sabahı başlayan et tanzim satışları İstanbul'da et fiyatlarının düşmesine yol açmıştır.¹⁵¹ İstanbul'da halkın ucuz et almasını sağlamak için 1955 yılında Et ve Balık Kurumu tarafından da et tanzim satışları başlatılmıştır.¹⁵² Et fiyatlarında tanzim satış ile kasaplar arasında büyük fiyat farkları olmuştur. Et ve Balık Kurumu tarafından 340 kuruşa verilen eti şehirdeki 29 kasabın 400 kuruştan sattığı tespit edilmiştir.¹⁵³

İstanbul'un Silivri ve Çatalca gibi ilçeleri hayvancılığın merkezleriydi. 20. yüzyılda çok göç alan Trakya, bölgeye Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin katkısıyla, hayvancılıkta iyice uzmanlaştı. Bulgaristan göçmenlerinin önemli bir bölümü, kent çevresinde süt hayvancılığına başladı. Bir yandan da İstanbul'da muhallebicilik vb. işler yapan bu göçmenlere, halk arasında kısaca "Bulgar" denirdi.¹⁵⁴

İstanbul hayvancılığında 1946-1960 döneminde, özellikle kültür ırkına geçişte başarılı çalışmalar yapıldı. Ekim alanlarının, meraların zararına gelişmesi sonucu, mera hayvancılığından besiciliğe yöneliş bu alanda önemli gelişmelere neden oldu. Bu noktada da belirleyici etken, büyük İstanbul pazarının her geçen gün artan talebi oldu. 1960'larda yaşanan hızlı sanayileşme ve İstanbul'a yakın, tarım alanlarını daraltırken tüketici kitlesini iyice büyüüttü. Bu etkenler besi hayvancılığına geçişi hızlandırdı. Şehirde bulunan sığırların büyük bir bölümü kültür ırkından oluşmaktaydı. Bu etkenlere, İstanbul'un bilgi ve deney birikimi de eklenince, İstanbul'da modern

¹⁴⁷ "İstanbul Belediyesi Etin Vesika ile Satılmasını İstiyor", **Hürriyet**, 22 Nisan 1949.

¹⁴⁸ "Sunı Dölleme ile Sebebiyle Kuzu Etti Arttı ve Ucuzladı", **Cumhuriyet**, 16 Şubat 1953.

¹⁴⁹ **Hürriyet**, 12 Şubat 1952; **Hürriyet**, 4 Nisan 1952.

¹⁵⁰ **Cumhuriyet**, 31 Ocak 1954.

¹⁵¹ **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1954.

¹⁵² "Et Tanzim Satışları Dün Başladı", **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1955.

¹⁵³ "Et Tanzim Satışları İstanbul'da Eti Ucuza Satıyor", **Cumhuriyet**, 29 Ocak 1955.

¹⁵⁴ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 3912.

hayvancılık yöntemleri hızla yaygınlaştı. Bu süreç içinde hayvancılık işletmeleri de yapı değiştirdi. Küçük aile işletmeleri yerini büyük çiftliklere ve fabrikalara bıraktı. Kentteki "Sütçü Bulgarların" yerini büyük süt ürünleri pazarlama zincirinin halkaları aldı, aynı yıllarda kent çevresinde tavukçuluk hızla gelişti.¹⁵⁵

İstanbul'da kurulan modern tavuk çiftliklerinde de et ve yumurta tavukçuluğu alanlarında büyük ilerlemeler sağlandı, aile tavukçuluğundan çiftlik tavukçuluğuna geçildi. Sığırçılık ve tavukçuluktaki önemli gelişmeler, koyunculukta gerçekleştirilemedi. Türkiye'de asıl mera hayvancılığı biçiminde yapılan koyunculuk, meraların sürülerek yok edilmesi üzerine geriledi. Koyun ıslah çalışmalarının çok sınırlı kalışı da nitel bir gelişmeyi olanaksız kıldı. Ayrıca İstanbul'un Trakya kesiminde Istranca eteklerinde bir miktar kıl keçisi de beslenmekteydi. Ancak zamanla İstanbul'un Türkiye'nin keçi varlığı içinde zaten düşük olan payı giderek daha da azaldı.

Süt ve et sığırçılığı İstanbul çevresinde eskiden beri yapılmaktaydı. Ancak 1950'lere değin sığır varlığına verimi düşük yerli boz ırk egemen oldu. Bu üretimin genel niteliği, üretimin küçük çaplı ve verimin düşük olmasıydı. 1950'lerde meraların daralması, kentin hızla büyümesi ve tarım alanlarını sanayi kuruluşlarının kaplaması, söz konusu küçük çaplı hayvancılığa darbe indirdi ve yetiştiricileri besi hayvancılığına zorladı. Yine bu yıllarda veteriner örgütünün ısrarlı çalışmaları ile sığırdaki kültür ırklarına yönelik ve yem fabrikalarının kuruluşu, besi hayvancılığının gelişmesinin koşullarını yarattı.¹⁵⁶ Bu dönemde İstanbul'un artan nüfusunun et ihtiyacı karşılansa da et fiyatlarının pahalı olması sebebiyle koyun eti satışlarında yüzde 78 düşüş kaydederken fiyatlar artmaya devam etti. Halk et alamaz olunca ucuz olan balığı tercih etti.¹⁵⁷

2.2.2.2. Balıkçılık

Türkiye balık üretiminin yarısından fazlasını 1950'lere kadar İstanbul sağlarken, 1950'lerde üretimde ilk sıra Doğu Karadeniz Bölgesine geçti. Bununla birlikte balıkçılık; üretim, teknolojik düzey, pazarlama, ihracat yollarıyla bir bütün

¹⁵⁵ Yurt Ansiklopedisi, s. 3912.

¹⁵⁶ Yurt Ansiklopedisi, s.3913.

¹⁵⁷ Halk Et Alamaz Olunca Ucuz Olan Balığı Tercih Etti", *Hürriyet*, 1 Mayıs 1949.

olarak ele alındığında, İstanbul'un Türkiye'nin balıkçılık merkezi olma özelliği sürmekteydi. İstanbul ve çevresinde avlanan balıkların başlıca çeşitleri lüfer, palamut, uskumru, istavrit ve Marmara hamsisiydi. Özellikle palamut en çok tüketilen balıktı. 1950 Nisanında Balıkthane Belediye'ye devredildi. Balık satışlarından alınan Say Vergisi kaldırıldı.¹⁵⁸

1940'ların ve 1950'lerin İstanbul'u et üretimi az ve pahalı olduğu için daha çok balıkla beslendi. İstanbul'da balık bollaşınca Balıkçılar Cemiyeti fakir halka 20şer kilo hamsi dağıtmakta, aksi takdirde elde kalan balıklar denize dökülmekteydi.¹⁵⁹ Mevsiminde bollaşan balığı muhafaza ederek daha sonra tüketmek için Et ve Balık Kurumu 1954 yılında Beşiktaş'ta modern donanımlı soğuk hava deposu açtı.¹⁶⁰

2.2.2.3. Arıcılık ve İpek Böcekçiliği

Türkiye'deki arı kovanı miktarı gün geçtikçe artmış, İstanbul'da arı kovanı miktarı her zaman ülke geneline göre yüksek olmuştur. İpek böcekçiliğinde ise benzer bir durumu görmek mümkün değildir. İpek böcekçiliğinde ülke genelinde bir artış yaşanırken İstanbul bu artışın dışında kalmıştır. İstanbul, Türkiye genelindeki arı kovanlarının ve açılan ipekböceği kutusunun yüzde 1'inden daha azına sahiptir.¹⁶¹ 1946-1960 yılları arasında Türkiye genelinde İstanbul'un sahip olduğu arı kovanı ve ipekböceği sayıları aşağıdaki gibidir:

¹⁵⁸ *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1950.

¹⁵⁹ "Fakir Halka 20'şer Kilo Hamsi Dağıtılacak", *Cumhuriyet*, 29 Aralık 1953.

¹⁶⁰ "Soğuk Hava Deposu Bugün Açılıyor", *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1954.

¹⁶¹ İ.K., *Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Tarım (1928-1996)*, c.I, İstanbul, 1998, s.107-108.

Tablo 11
Arıcılık ve İpek Böcekçiliği

Yıllar		Arı Kovanı	İpek Kozası
1946	Türkiye	1.065.772	3.190
	İstanbul	-	-
1947	Türkiye	998.318	2.691
	İstanbul	8.730	
1948	Türkiye	1.070.748	3.166
	İstanbul	7.993	15
1949	Türkiye	1.024.131	3.332
	İstanbul	11.151	16
1950	Türkiye	1.029.131	2.501
	İstanbul	11.984	7
1951	Türkiye	1.034.378	2.387
	İstanbul	11.913	15
1952	Türkiye	1.066.359	2.660
	İstanbul	11.605	15
1953	Türkiye	1.163.139	2.662
	İstanbul	11.575	15
1954	Türkiye	1.249.634	2.132
	İstanbul	11.117	11
1955	Türkiye	1.281.054	1.979
	İstanbul	11.270	11
1956	Türkiye	1.303.577	2.272
	İstanbul	11.316	11
1957	Türkiye	1.330.968	2.781
	İstanbul	11.823	15
1958	Türkiye	1.380.693	2.934
	İstanbul	11.679	-
1959	Türkiye	1.446.160	2.870
	İstanbul	11.209	-
1960	Türkiye	1.487.400	2.444
	İstanbul	12.016	-

Kaynak: İ.K., Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Tarım (1928-1996), c.II, İstanbul, 1998, s.943-944. Bu tablo kaynaktaki veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

2.2.3. İstanbul'un Orman Alanları

İstanbul kenti çevresindeki yeşil alanlar; Elmalı, Ömerli, Alibeyköy, Küçükçekmece ve Büyükçekmece göllerinin çevreleri, yoğun kentleşme ve konut yapımı nedeniyle büyük zarar gördü. Bu alanlarda toprak hızla değerlenmiş, yasadaki "yeşil alan" tanımındaki değişikliklerin de yardımıyla başka amaçlarla kullanılmaya başlanmıştı. Anadolu yakasında Elmalı Bendi ile Üsküdar arasında Hekimbaşı, Değirmençayırı, Şaplanlarbayırı, Tepekoru, Göztepe, Köyekarşı ve Çakmakbayırı

devlet ormanları, 1940'ta sınırlandırıldı ve 1945'te devlet adına tapuya geçirildi. İstanbul'da 1924 yılında yurtta orman sevgisini ve bilincini yerleştirmek amacıyla kurulan Türkiye Ormancılar Derneği bu çerçevede 1949 yılında yayınladıkları beyanname ile vatandaşlara ağaç sevgisini aşılamaya çalışmaktaydı.¹⁶² 1955'te, bu ormanların bir bölümü Elmalı Bendi'nin su rejimini koruma amacıyla, koruma ormanı olarak ayrıldı. 1955'ten sonra Ümraniye yerleşmesinin kurulması, Aşağı Dudullu ve Yukarı Dudullu'nun hızla büyümesi sonucu, bu yedi devlet ormanı yerleşme alanına dönüştü. Yeşil alan kaybı Anadolu yakasına göre daha sınırlı olmakla birlikte, Avrupa yakasında da sürdü. Sarıyer ve Rumelikavağı çevresi ile Bahçeköy, Kağıthane ve Çekmece yakınlarındaki yeşil alanların kullanım biçimleri değişti, yerleşme alanlarına ya da tarlaya dönüştü. Kanlıca çevresindeki Mihribat ve Kavakcık Devlet Ormanları ile Elmalı Bendi koruma ormanı da, benzer etkiler sonucu, yer yer tarla ya da yerleşme alanları haline geldi.¹⁶³

2.2.4. Sanayi Alanında Gelişmeler

Tüm sanayi ülkelerinde yaşanmış olan sanayileşme-şehirleşme ilişkilerinin sonuçları 1946- 1960 döneminde İstanbul'da da kendini göstermiştir. İçinde yer aldıkları ülkelerin toplumsal-ekonomik yapılanmalarının birer ürünü olan şehirler, ülke genelinde yaşanan sosyo-ekonomik değişim ve gelişmelerden son derece etkilenirken, söz konusu yıllarda Türkiye'nin yaşadığı değişimler İstanbul'un görüntüsünü de değiştirmiştir. İstanbul, Türkiye'de sanayileşmenin ve daha geniş anlamda ekonomik gelişmenin hızlandığı devrede adeta ülkenin tek büyük şehriydi. Uzun süre ülkenin ekonomik gelişmesi İstanbul'daki gelişme ile temsil edildi. Dolayısıyla da kalkınmanın, özellikle de sanayileşmenin iyi ya da kötü sonuçları ilk olarak İstanbul'da ortaya çıktı. Batı ülkelerinde ise sanayi devrimi ülkelerin büyük şehirlerinin birçoğunda eşzamanlı olarak gerçekleşmeye başlamıştır.¹⁶⁴

1923-1945 döneminde Türkiye'nin toplumsal-ekonomik gelişmesinin ağır olması, yeni kurulmakta olan devlete bağlı sanayinin oldukça planlı biçimde

¹⁶² "Bakırköy'ün Mahmutbey Nahiyesinde Orman Cemiyeti Beyanname Yayınlayarak Vatandaşları Ağaç Sevgisi Aşılama Çalıyor", **Hürriyet**, 8 Haziran 1949.

¹⁶³ **Yurt Ansiklopedisi**, s.3915.

¹⁶⁴ Erol Tümerterkin, **İstanbul İnsan ve Mekan**, İstanbul 1977. s. 28.

Anadolu'nun çeşitli yörelerine dağıtılmaya çalışılması gibi sebeplerle İstanbul bu dönemde henüz bir çekim merkezi durumunda değildi. 1945 sonrası dönemde, sanayide özel kesimin ve yabancı sermaye girişinin teşviki başlıca politikalar oldu ve bu politikalar, özel sermayenin ve burjuvazinin en güçlü, yabancı sermaye ile olan ilişkilerin de en eski ve en köklü olduğu İstanbul'da belirgin bir başarı kazandı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hem uluslararası kapitalist sistem, hem de onun bir parçası durumuna gelen Türkiye ekonomisi önemli değişiklikler geçirdi. Bu değişim, en açık biçimde İstanbul ekonomisinde yaşandı. Bu dönemde Türkiye, başını ABD'nin çektiği uluslararası kapitalist sistemin yeni strateji ve hedeflerini gerçekleştirmek üzere oluşturulan kurumlara, 1945'ten sonra adım adım katılarak, bu sistem içinde yer aldı. Türkiye'nin 1945'ten sonra izleyeceği ekonomik ve politik çizgiyi belirleyecek olan plan ve programlarda, artık sık sık, uluslar arası kuruluşlar ve gelişmiş kapitalist ülke hükümetlerinin uzmanlarınca hazırlanan öneriler, ağırlığını hissettirmeye başladı. Söz konusu plan, program ve raporların tümünde, savunulan görüşlerin ortak özelliklerinden birisi, belli ölçüde sermaye birikimine ulaşmış özel kesimin sanayi yatırımlarına yönelik eğilimlerinin desteklenmesiydi.

1946'dan 1953'e kadar kapalı korumacı dış dengeye dayalı içe dönük iktisat politikaları adım adım gevşetildi. İthalatın serbestleştirilerek büyük ölçüde artırıldığı, dış açıkların kronikleşmeye başladığı, dolayısıyla dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımları ile ayakta duran bir ekonomik yapı yerleştirildi.¹⁶⁵ 1954'ten 1960 kadar da, 1946-1953 arası uygulanan ekonomik model tıkanınca, liberal dış ticaret politikaları terk edildi ve sınırlı bir ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikası izlendi. İstanbul Ticaret Derneği'nin girişimi ile özel kesimin, görüşlerini belirlediği, isteklerini dile getirdiği Türkiye İktisat Kongresi 1948'de İstanbul'da toplandı. Kongrede devlet girişimciliğinin amacı; özel girişime alt yapı kurmak ve gereksinim duyulan alanlarda koruma sağlamak olarak belirlendi.¹⁶⁶

Devlet altyapı yatırımlarında ve özel kesime girdi üretecek dallarda yoğunlaştı, yabancı sermaye girişini özendirici önemler aldı. Bu dönemde devlet girişimciliğinin

¹⁶⁵ Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, Ankara, 2005 s.94.

¹⁶⁶ Tayanç, **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl**, 1973, s.120.

yeri, özel kesime altyapıyı kurma ve gereksinim duyulan alanlarda koruma sağlama olarak tanımlanıyordu. Ayrıca ekonomik gelişmeyi hızlandırmak için yabancı sermayeyi Türkiye'ye çekecek önlem ve kararların alınması isteniyordu. Bu dönemde devlet daha çok yol, baraj, liman gibi altyapı yatırımlarına ağırlık verirken, teknoloji transferi ağırlıklı yatırımların özel sektörün üstlenmesi şeklinde bir teşvik politikası uygulamaya konmuştur. Sonuçta, dış ve iç sermaye kesimlerinin çakışan görüşleri uygulama alanına sokuldu ve İstanbul, 1950'lerde uluslararası kapitalizmin belirlediği çerçevede içinde gelişen ülke sanayinin ağırlık merkezi oldu. Türkiye'nin değişik yörelerinde, belli bir sermaye birikimine ulaşmış sermaye gruplarının, sanayi yatırımları yapmak üzere toplandıkları yer İstanbul şehriydi.¹⁶⁷

1945 sonrasında Türkiye'nin yaşadığı derin ve hızlı toplumsal, siyasal, ekonomik değişme sürecinde, İstanbul'un sanayinde de yapısal denilebilecek dönüşümler ve bu değişimin yarattığı önemli sorunlar ortaya çıktı. Hızlı büyüme, sosyal sınıf ve tabakaların gelir ve yaşam düzeylerinin yükselmesini sağladı. Buna bağlı olarak artan talep, kırsal kesimlerde tarımda kapitalizmin gelişmesiyle başlayan göç eğilimi, İstanbul'un birinci dereceden göç alan kent haline getirdi. Yedek iş gücü ordusunun göçle büyümesi, savaş zengini bir kesimin elinde sermaye birikmesi ve benzeri olgular 1945 sonrası belirginleşti ve 1950 sonrası dönemi etkiledi.

Henri Prost'un Planı'yla başlayan Haliç'in sanayiye açılması süreci, İmar Müdürlüğü'nün "İstanbul Sanayi Bölgelerine Ait Talimatname"yi ve 1949 yılında da ilgili komisyon raporunu yayımlanmasıyla tamamlandı. 1947 Talimatnamesi ile Eyüp-Silahtarağa, Eyüp-Edirnekapı ve Yedikule-Bakırköy arasını ağır sanayi, Haliç'in iki yakasını ise orta ölçekli sanayinin yerleşimine açıldı. 1949 raporu da bunlara ağır sanayi alanları olarak Eyüp'ün kuzeyini, Maltepe çevresi ile Davutpaşa yolunu, Kazlıçeşme, Zeytinburnu, Bakırköy'ün dış kesimini, Yeşilköy ve Küçükçekmece'yi, Anadolu yakasında ise, Maltepe-Kartal arasıyla Pendik'i ve Kadıköy-Gazhane çevresini ekledi.¹⁶⁸

Türkiye'de sanayinin belirli bir gelişme içine girdiği 1950'li yıllarda İstanbul'da sanayi kuruluşları sur dışında kurulmaya başladı. Şehrin bu bölümüne bu faaliyetler

¹⁶⁷ Yurt Ansiklopedisi, c.6, s.3932.

¹⁶⁸ AnaBritanica, c.12, s.9.

ilgili ya da ilgisiz bir nüfus akışı ile hızlı mekansal değişimleri meydana getirdi. Örneğin ülkenin ilk gecekondu ilçesi olan Zeytinburnu ve 1950'de sadece 358 nüfusa sahip Eyüp'e bağlı bir köy olan Sağmalcılar'ın (Bayrampaşa), bugünkü hale gelmelerinde sanayi ve iç göçler (bir ölçüde de dış göçler) başrolü oynadı. Sanayi bölgesi olarak kabul edilen alanlarla da ilişkisi olan Bayrampaşa tipik bir örnekti. Kuruluşundan beri sütçülük ve tarımın başlıca ekonomik faaliyet olduğu Sağmalcılar'da ilk kez 1952 yılında sanayi tesisleri kurulmaya başladı. Bu gelişme ile fonksiyonel değişime uğrayan yerleşimin nüfusu, işçilerin sanayi kuruluşlarında çalışmaya gelmesiyle, büyük ölçüde arttı. 1955 yılında uygulanmaya başlayan İstanbul Sanayi Bölge Planı'yla Topkapı sanayi alanı adı altında 207 hektarlık bir alan sanayi kuruluşlarında ayrıldı ve böylece aynı yıllarda şehir içindeki sanayi kuruluşlarının doğrudan ve dolaylı etkilerini hızlandırdı.¹⁶⁹

2.2.4.1. 1946-1960 Döneminde Sanayinin Gelişimini Etkileyen Faktörler

2.2.4.1.1. Göç

İkinci Dünya Savaşı sonrasında İstanbul'da sanayinin ve özel sermaye birikiminin gelişimini etkileyen faktörler çeşitliydi. İstanbul'a göç, 1940'ların sonlarına kadar önemli boyutlarda yaşanmamıştı. Bu toplumsal-ekonomik özellikler, 1950'den itibaren değişecek ve göç olgusu, İstanbul'u pek çok yönden etkileyecektir.¹⁷⁰ 1947-1950'lerde Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik yapısında köklü değişimler yaşandı; içine kapalı köy ekonomisinden, tarımdaki geleneksel mülkiyet ve üretim yapısından kapitalist pazara dönük büyük ölçekli üretim ekonomisi ve ilişkilerine geçilmeye başlandı. Bu değişme, kırsal kesimlerde ve kırların uzantısı olan kasaba kentlerde yerel nüfusu iten etki yarattı.

Sanayileşmenin ve kentleşmenin hızlandığı, bir "olanaklar merkezi" olarak görülen büyük kentlerde de, nüfus çekim merkezleri yaratıldı. Toprağın artık besleyemez olduğu, kırsal kesimden kopan veya koparılan nüfus, yeni açılan pazar ve ona bağlı yeni iş olanaklarından yararlanmak üzere, kabuğunu çatlatmaya başladı, toplumların insanlarda görülen akışkanlık ve dinamizmin de etkisiyle, başta İstanbul

¹⁶⁹ Tümertekin, a.g.e., s.74.

¹⁷⁰ **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994, c. 3. s.406.

olmak üzere ülkenin belli başlı kentlerine yöneldi. Göç hareketi 1960'ların ortalarına kadar çoğunlukla iş bulma ve çalışma amacıyla aile reislerinin şehirlere göç etmesi şeklinde gerçekleşmiştir.¹⁷¹ 1950-1955 arası İstanbul'un gerek nüfusu gerekse kent yapısını belirgin biçimde etkileyen ilk büyük göç dalgası, doğrudan doğruya Türkiye çapındaki bu toplumsal-ekonomik nedenlerin sonucudur.¹⁷²

İstanbul ekonomisinde 1950 sonrasındaki gelişmeyi hazırlayan önemli bir etken de şehir nüfusundaki hızlı artış oldu. İstanbul'un Anadolu'dan önemli ölçüde göç alış, büyük bir yedek işgücü yarattığı gibi, şehirde pazarlanan ürünler için önemli bir tüketici kitlesi de oluşturdu. 1950'lerden İstanbul'da var olan yerli işgücüne ek olarak Anadolu'dan da İstanbul'a sürekli bir işçi akımı olmakta ve iş gücü arzı hızlı artmaktaydı. 1950'lerde Türkiye tarımında yaşanan makineleşme sonucu işsiz kalan ortakçı ve yarıcılardan bir bölümü, kentlere, kasabalara ve bu arada özellikle İstanbul'a göç etti. İstanbul 33 ilden göç alan il oldu. 1955-1965 yılları arasında aldığı göçlerin etkisiyle İstanbul'da imalat sanayindeki faal nüfus yüzde 66 oranında artış göstermiştir.¹⁷³

İstanbul nüfusu 1940 yılında 815.000'e, 1950 yılında 1.166.000'e ve 1960 yılında 1.882.000 ulaştı. Başka bir ifade ile 1950 yılı ölçü alınıp 100 kabul edildiğinde, 1940 yılında 85 olan endeksin 1960'ta 148'e çıktığı görülmektedir.¹⁷⁴ Artan nüfusu istihdam edecek bir sanayi yapısının bulunmaması, oldukça büyük bir yedek işgücü doğmasına yol açtı, bu da işgücü piyasasında sermayedarlar lehine bir gelişmeye neden oldu.

2.2.4.1.2. Alt Yapı Olanaklarının Gelişmesi

Savaş sonrasında Türkiye'de, başta Dünya Bankası ve Exim-Bank olmak üzere çeşitli uluslararası kuruluşlar ve çokuluslu bankalardan proje ve program kredileriyle gerçekleştirilen enerji, ulaşım, haberleşme gibi alt yapı yatırımlarından İstanbul büyük pay aldı. Ulaşım alanında, İstanbul'un Anadolu ve Avrupa ile olan kara, deniz ve hava ulaşım ağı önemli ölçüde genişledi. İl içi yollar ve ilin çevre iller ile olan karayolu

¹⁷¹ Yurt Ansiklopedisi, c.6, s.3893.

¹⁷² Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, s.406.

¹⁷³ Yurt Ansiklopedisi, c.6, s.3895.

¹⁷⁴ İ. K. Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Nüfus ve Demografi (1930-1995), 1997.s.

bağlantıları güçlendirildi, geniş asfalt yollar açıldı. Vatan ve Millet Caddeleri, Sahil Yolu ve Londra Asfaltı bu dönemde gerçekleştirilen karayolu yatırımlarından bazılarıdır. Enerji alanında ise, İstanbul'da kurulu olan Silahtarağa Termik Santrali genişletilirken, bir yandan çevre illerle kurulan elektrik enerjisi iletim bağlantılarıyla İstanbul'un tüketim olanakları genişletildi.¹⁷⁵

Ekonomi politikasındaki köklü değişmeye ve bunun uygulanmasına bağlı olarak dış ticaret bu dönemde ekonomik gelişmede etkinlik kazandı. Dış ticarete 1946 devalüasyonunu izleyen yıllarda, göreceli bir serbesti politikası izlendi. İthalatın hızla artışı 1952 yılına kadar sürdü. Dış ödeme güçlüklerinin belirmesi üzerine önce dış alım sınırlamalarına gidildi. İstanbul'da sanayi yatırımlarını artıran en önemli faktörlerden biri de, 1952'den başlayarak ödemeler dengesinde karşılaşılan büyük açığın etkisiyle, Türkiye genelinde izlenen yeni dış ticaret rejimi oldu. Yeni rejimle, yurt dışından getirilmesi yasaklanan ya da kısıtlanan birçok sanayi ürünü ağırlıkla İstanbul'da üretilmeye başlandı.

2.2.4.1.3. Yabancı Sermaye Girişi ve Kredi Olanakları

Bu dönemde İstanbul sanayindeki gelişmenin önemli bir kaldırıcı da, yoğun yabancı sermaye girişi oldu. 1947 ve 1951 yıllarında çıkarılan 5583 ve 5821 sayılı "Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasaları", yabancı sermayeye yeterince çekici bulunmamış, bunun üzerine 1954'te 6224 sayılı yeni bir yabancı sermayeyi teşvik yasası çıkarıldı.¹⁷⁶ Bu yasa, kar ve anapara aktarımlarında tam bir seferberlik sağlıyor; yerli yatırımcıların sahip olduğu tüm hak ve kolaylıkları yabancılara da tanıyordu. Bu yasanın yabancı sermayeye girişini önemli ölçüde etkilediği görüldü. Böylece, Türkiye'nin 1946-1950 yılları arasında yabancı sermayenin ülkede yatırımını kolaylaştırmak amacıyla yaptığı değişiklikler asıl olarak 1950'den itibaren Demokrat Parti döneminde etkisini hissettirmeye başlamıştır. Yabancı kaynakların Türkiye ekonomisindeki toplam kaynak kullanımına etkisi 1946'da yüzde 1 iken 1950'de yüzde 4'e çıkmıştır. 1947-1950 yılları

¹⁷⁵ Yurt Ansiklopedisi, s.3933.

¹⁷⁶ S. Rıdvan Karluk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 1997, s. 522-527; Boratav, **a.g.e.**, s.100.

arasında Amerika'dan alınan krediler hükümetin sanayileşme politikasında ağırlığı yeniden özel sektöre vermesine yol açmıştır.¹⁷⁷

İstanbul ekonomisinde gelişmeye hazırlayan önemli bir süreç de, mali kesimde yaşandı. 1940'ların ortalarında başlayarak, merkezi İstanbul olmak üzere, çok sayıda özel banka kuruldu. Türkiye'de 1944 -1964 arasında kurulan 31 bankanın 20'sinin merkezi İstanbul'daydı. Bu bankalardan dokuzu aynı dönemde tasfiye edildi. Yeni bankaların büyük bir çoğunluğu, sanayide de faaliyetleri olan sermaye gruplarınca kuruldu ya da kısa sürede bu gruplarının denetimine geçti. Türk bankacılık sisteminde önemli yerleri olan bazı özel bankalar da bu yıllarda kuruldu. Yapı ve Kredi Bankası 1944'te, Türkiye Garanti Bankası 1946'da, Akbank 1948'de, İstanbul Bankası 1953'te, Pamukbank 1955'te hizmete girdi. Şube sayıları hızla artan bu bankalar, bağlı bulundukları sermaye gruplarını, topladıkları fonlarla finanse ettiler. Ayrıca 1950-1960 döneminde, ekonominin canlandırılması amacıyla düşük faiz oranıyla finansman ve kredi imkanlarının sağlanmasına dayalı ucuz para politikası da bu gelişmede etken oldu.

1938 yılında düzenlenen ve İkinci Dünya Savaşı ile savaş sonrası dönemde de kredilere uygulanan yüzde 8.5'lik faiz oranı, 1951 yılında çıkarılan 5841 sayılı kanunla yüzde 7'ye düşürüldü. Böylece izlenen ucuz para politikası da, bankacılığın merkezi sayılan İstanbul'da, genel olarak ekonominin, özelde sanayinin gelişmesinde önemli bir rol oynadı. Bütün bu elverişli koşullarıyla, 1950'lere kadar ağırlıkla ticaret kesiminden ve bir ölçüde de tarımsal üretimden belli büyüklükte sermaye biriktirmiş sermayedarlar İstanbul'u yatırım yeri olarak seçtiler. Birbiri ardına kurulan birçok sanayi kuruluşu, kendisini bütünleyen yan kuruluşları da buraya çekerken, dolaylı olarak başka sanayi kollarına da öncülük etti ve bu süreç giderek hızlandı.¹⁷⁸

Türkiye'deki başlıca ithalat kapısı da İstanbul'du. Yeni dönemle birlikte, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde belli bir birikim sağlamış sermaye grupları, "iş yapmak" üzere İstanbul'a taşındı. Gelişmiş batılı ülkelerde sermaye birikiminin vardığı boyutlar, az gelişmiş ülkelere yapılan sermaye ihracının yoğunlaşacağı alanların ağırlığında ve niteliğinde belli değişiklikler yarattı. Eskiden metropollerin ihtiyaç duyduğu hammadde

¹⁷⁷ Tezel, a.g.e., s.474-475.

¹⁷⁸ Yurt Ansiklopedisi, c.6, s.3933.

alanlarına, ticaretine ve onun taşınmasını kolaylaştıracak altyapı yatırımlarına yönelen yabancı sermaye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında imalat sanayi ve onun gelişimini destekleyecek üretken alanlarda yoğunlaştı. Batılı ülkelerin bu stratejisi, Türkiye'de ticaretten sanayiye yönelmek isteyen yerli sermayenin eğilimleri ile de çakıştı. 1950'lerin başlarında boy gösteren döviz darboğazı ile birlikte, daha önce yurt dışından getirilen birçok ürünün yapımına başlandı. O döneme kadar ithalatla uğraşan İstanbul'da merkezleşmiş sermaye grupları, bu malları, bu kez aynı malın üretimi için gerekli makine-donanım ve girdiyi yurt dışından getirip, yabancı sermaye ortaklığıyla ve genellikle yabancı teknoloji kullanarak, Türkiye'de üretmeye başladı.¹⁷⁹

1930-1940 arasında sayısı 4 adet iken dokuma sanayindeki gelişmenin başladığı 1941-1950 yılları arasında, faaliyete geçmiş olan 23 işletmenin kuruluş yerleri, bu sanayideki bugünkü dağılışı örgüsünün temellerini teşkil eder. 1949-1950 yılları, artık Bakırköy, Zeytinburnu-Kazlıçeşme, Topkapı-Sağmalcılar, Rami-Topçular ve Bomanti yoğun sanayi alanları haline gelmeye başlamıştır. Şehrin Anadolu yakasında ise sadece Kartal'da iki işletme vardı.¹⁸⁰

Dokuma atölye ve fabrikalarının yoğunluk kazandığı alanlar göz önüne alınarak dağılışı değerlendirilmeye çalışıldığında, bunların yüzde 50'sinin Bakırköy (Aksu Caddesi), Topkapı, Topçular ve Bomonti olmak üzere dört alanda toplanmış olduğu görülür. Duruma biraz daha yakından bakacak olursa, kuruluş büyüklüğü ile dağılışı arasında yakın bir ilişki olduğu anlaşılır. Bomonti, Topkapı ve Topçular'da kuruluşlar sayıca daha fazladır ancak Bakırköy'dekilerle oranla daha küçük işletmelerdir. Bakırköy'dekiler gerek işçi gerek yatırım değeri gerekse katma değer ve üretim bakımından, İstanbul dokuma sanayinin büyük bir kısmını temsil etmektedirler.¹⁸¹ Dokuma sanayinde yer seçimini etkileyen faktörler esas itibarıyla "alan" ve "merkezi iş alanına yakınlık" dır. Bunları işçi ve su faktörleri izler. Merkezi iş alanına yakınlık özellikle küçük işletmelerin yer seçimlerinde rol oynadı.

¹⁷⁹ **Yurt Ansiklopedisi**, c.6, c.3924

¹⁸⁰ Tümertekin, **a.g.e.**, s.165.

¹⁸¹ Tümertekin, **a.g.e.**, s.166.

2.2.4.2. 1946-1960 Döneminde İmalat Sanayisinin Durumu

Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun etkin olduğu 1932-1941 döneminde imalat sanayi işyerlerinin dörtte biri İstanbul'da bulunmaktaydı. 1964-1982 döneminde de İstanbul'un imalat sanayindeki ağırlığı sürmüştür. İstanbul'un ülke genelinde imalat sanayindeki payı metal eşya, makine, teçhizat, kağıt ve kağıt ürünleri ile dokuma sanayinde yüzde ellilere ulaşmıştı.

1950-1960 yılları arasında İmalat sanayindeki sanayi grupları ve işyeri sayıları dağılımı ülke genelinde ve İstanbul'da aşağıdaki gibiydi:

Tablo 12
İşyeri Sayılarının Toplam İçindeki Oranları

Yıllar			Toplam	Gıda, İçki ve Tütün Sanayii	Dokuma Sanayii	Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayii	Kağıt ve Kağıt Ürünleri Sanayii	Kimya, Petrol Sanayii	Taş ve Toprağa Dayalı Sanayii	Metal Ana Sanayii	Metal Eşya Makine ve Teçhizat Sanayii	Diğer İmalat Sanayii
1950	TÜR	T	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
		D	3,93	2,83	3,42	4,70	4,35	2,20	3,96	6,00	13,98	-
		Ö	96,07	97,17	96,58	95,30	95,65	97,80	96,04	94,00	86,02	100,00
	İST	T	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		D	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		Ö	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1951	TÜR	T	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
		D	4,04	3,52	2,84	4,92	5,71	2,13	3,42	13,16	13,25	-
		Ö	95,96	96,48	97,16	95,08	94,29	97,87	96,58	86,84	86,75	100,00
	İST	T	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		D	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		Ö	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1952	TÜR	T	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
		D	3,80	3,30	2,76	5,33	5,13	1,91	2,56	12,50	12,43	-
		Ö	96,20	96,70	97,24	94,67	94,87	98,09	97,44	87,50	87,57	100,00
	İST	T	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		D	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		Ö	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1953	TÜR	T	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
		D	4,25	3,94	3,17	4,30	7,07	2,40	2,01	17,65	12,04	4,65
		Ö	95,75	96,06	96,83	95,70	92,93	97,60	97,99	82,35	87,96	95,35
	İST	T	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		D	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		Ö	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 12'nin devamı

<i>Yıllar</i>			<i>Toplam</i>	<i>Gıda, İçki ve Tütün Sanayii</i>	<i>Dokuma Sanayii</i>	<i>Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayii</i>	<i>Kağıt ve Kağıt Ürünleri Sanayii</i>	<i>Kimya, Petrol Sanayii</i>	<i>Taş ve Toprağa Dayalı Sanayii</i>	<i>Metal Ana Sanayii</i>	<i>Metal Eşya Makine ve Teçhizat Sanayii</i>	<i>Diğer İmalat Sanayii</i>
1958	TÜR	T	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
		D	3,81	4,46	2,09	2,56	4,27	2,28	2,87	11,11	6,98	12,64
		Ö	96,19	95,54	97,91	97,44	95,73	97,72	97,13	88,89	93,02	87,36
	İST	T	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		D	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		Ö	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1959	TÜR	T	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
		D	3,95	4,64	1,96	3,94	4,12	2,14	2,54	9,24	6,11	18,87
		Ö	96,05	95,36	98,04	96,06	95,88	97,86	97,46	90,76	93,89	81,13
	İST	T	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		D	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		Ö	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1960	TÜR	T	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
		D	3,98	4,23	1,88	4,01	4,12	2,24	3,22	9,57	7,30	19,81
		Ö	96,02	95,77	98,12	95,99	95,88	97,76	96,78	90,43	92,70	80,19
	İST	T	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		D	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		Ö	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: İ.K. Cumhuriyet Döneminde İstanbul İstatistikleri Sanayi 1932-1982, I, İstanbul, 1998, s.256.

1950 yılında Türkiye genelindeki imalat sanayi işyerlerinin yaklaşık yüzde 20'si (16.098 işyeri) İstanbul'daydı. Bu oran gıda, kürk, deri, madeni eşya dallarında yüzde 10'a, içkide ise yüzde 11'e denk düşmekteydi. Gıda ve içki dallarının paylarının il ortalamasının altında kalmasının nedeni bu iki sanayi dalının gelişimi, büyük ölçüde nüfusla açıklanabilir. Öte yandan söz konusu sanayilerin gelişmesinin, nüfustan sonra gelir düzeyine bağlı olduğu da söylenebilir. Dolayısıyla İstanbul'un, ülkedeki gıda ve içki dallarındaki toplam işyerleri içindeki payı, toplam nüfus içindeki payından daha yüksek olmaktaydı.¹⁸²

1950'de giyim eşyası sanayi kuruluşları ancak 16'yı buldu. 1950 sonrası gelişme kendini bariz bir şekilde gösterdi. 1950 yılında İstanbul'un Türkiye dokuma, mobilya-mefruşat ve makine sanayii işyerleri içindeki payı yüzde 30 dolayında idi.¹⁸³

İstanbul'da dokuma sanayinin büyük bir kısmı atölye karakterinde, fason çalışan tezgahlar olup bu tip kuruluşların dağılımlarını tam olarak saptamak olanaksızdı. Şehrin hemen hemen her yerinde özellikle Sultanhamam, Mahmutpaşa, Yeşildirek ve çevresinde faaliyette bulunuyorlardı. Giyim eşyası sanayinde 20 ve daha fazla işçi çalıştıran kuruluşlar 1941-1950, 23 adet, 1951-1960'da 71 adetti.

Üretim teknolojinin gelişmiş olduğu sanayi kollarında, sayıları yüksek olmayan ve çoğunlukta sanayi merkezleri yakınında kurulmuş olan büyük tesisler egemendi. Türkiye'de de bu tür sanayi kolları İstanbul'da yoğunlaşmıştı. Elektrikli araçlar sanayindeki işletmelerin yüzde 48'i, metal ana sanayi kuruluşların yüzde 67.7'si İstanbul'da kuruluydu. Türkiye'deki kağıt ve kağıt ürünleri işletmelerinin ise, yüzde 82'si İstanbul'daydı.¹⁸⁴ Bu yüksek oran, İstanbul'da okuma yazma oranının yüksek olması, İstanbul'un Türkiye'nin matbaacılık merkezi niteliğini taşıması ve şehirdeki öbür sanayi kollarının, ambalaj kağıdı, kağıt ürünlerine ihtiyaç duyması gibi etkenlerle açıklanabilir.¹⁸⁵

1950 Sanayi ve İşyerleri Sayımı, İstanbul Sanayine ilişkin şu genel bilgileri de vermektedir. İstanbul, sanayide çalışan işçi sayısı, üretimin toplam maliyeti, üretim

¹⁸² Yurt Ansiklopedisi, c.6, s.3932.

¹⁸³ Yurt Ansiklopedisi, c.6, s.3932.

¹⁸⁴ Yurt Ansiklopedisi, c.6, s.3932.

¹⁸⁵ Yurt Ansiklopedisi, c.6, s.3932.

sonucunda yaratılan net toplam katma değer açısından, toplam üretim değeri ölçütlerine göre Türkiye toplamının 1/3'üne ulaşmaktaydı. İstanbul sanayi, öteki illere oranla çok daha fazla elektrik enerjisi tüketmekteydi. Ayrıca İstanbul'un işyeri açısından payı yüzde 20 iken, üretim değeri açısından payının yüzde 32 olması, İstanbul'da işletmelerin Türkiye ortalamasından daha büyük ölçekli ve daha verimli olduğunu ortaya koymaktaydı.¹⁸⁶

2.2.4.3. Sosyal Güvenlik ve Çalışma Koşulları

1946'da çıkartılan İşçi Sigortaları Kanunu ile, İstanbul'da sosyal sigorta hizmetleri bir şube müdürlüğüne yürütölmeye başlandı. 1936 tarihli İş Kanunu'nun yürürlükte olması nedeniyle, sosyal sigorta hizmetleri başlangıçta 10'dan az işçi çalıştıran işyerlerinde uygulandı. İstanbul'da 1952'den sonra 4-9 işçi çalıştıran işyerlerinde sigorta kapsamına alındı.

2.2.4.3.1. Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK)

1946'da başlayan sosyal sigorta uygulamalarıyla önce iş kazası, meslek hastalığı ve analık sigortası uygulamaları tek bir yasa çerçevesinde toparlandı; bunu 1949'da ihtiyarlık, 1950'de de hastalık ve analık sigortaları izledi. 1957'de ihtiyarlık sigortası yasası yürürlükten kaldırılarak, yerine malûllük ve ölüm hallerini tam olarak kapsayan, malûllük, ihtiyarlık ve ölüm sigortaları kuruldu. Başlangıçta, yasa yalnızca 10 ve daha çok işçi çalıştıran işyerini kapsarken, 1952'de basına çalışanlar, 1954'te de gemi adamları da yasa kapsamına alındı. Sosyal sigortalar uygulaması 1952'den başlayarak 50.000 ve daha çok nüfuslu kentlerde, çeşitli işkollarında 4-9 kişi çalıştıran işyerlerini de kapsayacak biçimde genişletildi.

1946'da SSK Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak kurulan İstanbul Şube Müdürlüğü'nün alanı, Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli illerini de kapsıyordu. 1952'de İstanbul Şube Müdürlüğü'ne bağlı olarak Eminönü, Beyoğlu ve Kadıköy ilçelerinde birer "irtibat bürosu" kuruldu. Bu üç büro, 1954'te bağımsız birer şube oldu. Daha sonra İstanbul Şube Müdürlüğü kaldırıldı.

¹⁸⁶ Yurt Ansiklopedisi, s.3932.

1950-1960 döneminde Türkiye imalat sanayi işyerlerinin ve bu kesimde çalışan işçilerin yüzde 20'si İstanbul'daydı. 1950 Sanayi Sayımı'na göre, Türkiye'de toplam 82.331 işyerinin 15.168'i (yüzde 18,4) İstanbul'da kuruluydu. 1951'de İş Kanunu kapsamına giren toplam 427.364 işçinin 84.130'u da (yüzde 19,7) İstanbul Bölge Çalışma Müdürlüğü'ne bağlı işyerlerinde çalışmakta idi. 1950'ler boyunca, İstanbul'un Türkiye genelinde 10'dan fazla işçi çalıştıran büyük sanayi işyerleri içindeki payı yüzde 20 dolayında dalgalanmıştır (1950'de yüzde 20, 1955'te yüzde 18, 1959'da yüzde 20,7). Sosyal güvenlik alanında da bulunan koşut bir olay ortaya çıktı. Örneğin, 1957'de Türkiye'de sigorta kapsamına giren işçilerin yüzde 20,8'i (126.699) İstanbul'da çalışıyordu. Sigortalı işçi ve SSK kapsamındaki işyeri bakımından İstanbul'un ülke içindeki payı 1950'lerde yüzde 20 dolayındaydı. Bu paylar, 1960'ta yüzde 23,5 oldu. 1950-1960 döneminde, en fazla işyeri açılan sigorta bölgeleri Fatih ve Beyoğlu oldu.¹⁸⁷

İstanbul'da 1946'da İş ve İşçi Bulma Kurumu (İİBK) şubesi olarak faaliyete geçen müdürlük, 1979'da İİBK Bölge Müdürlüğü adını aldı. Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli'nde de, İstanbul İş ve İşçi Bulma Kurumu Bölge Müdürlüğü'ne bağlı birer şube müdürlüğü vardı. İstanbul İş ve İşçi Bulma Kurumu Bölge Müdürlüğü, 1946'dan 1964'e değin yurt içi ve yurt dışı hizmetleri birlikte yürüttü. İstanbul Bölge Çalışma Müdürlüğü de 1946'da faaliyete geçti.

2.2.4.3.2. Toplumsal Örgütlenmeler (Sivil Toplum Örgütleri)

İstanbul, hem Osmanlı İmparatorluğu'nun, hem de Cumhuriyet Türkiye'sinin gelişmişlik ve sosyal hareketlilik bakımından her dönem ülkenin diğer bölgelerini etkileyen ve yönlendiren merkezi olmuştur. 1925'te çıkarılan 655 sayılı kanun ile ticaret ve sanayi odaları tüzel kişilik kazandı ve tüccar ile sanayicilerin odalara kaydolması zorunluluğu getirildi. 8 Mart 1950'de de 5590 sayılı "Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları ve Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği Kanunu" yürürlüğe girdi. Bu yasanın yürürlüğe girmesinden sonra, İstanbul'da "İstanbul Sanayi Odası" adlı ayrı bir oda kuruldu. Ticaret ve Sanayi Odası'nın adı da "İstanbul Ticaret Odası" oldu. Odanın üye sayısı 1976'da 54.000'i aşıyordu.

¹⁸⁷ Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c.6, s.441.

5590 sayılı yasa ve buna ilişkin tüzüklere göre, İstanbul Ticaret Odası, seçimle kurulan meslek komiteleri, oda meclisi ve yönetim kurulundan oluşmaktaydı. 1950'lere kadar İstanbul'da ticaret hem de sanayi kesim tek bir çatı altında örgütlendi. Ancak, İstanbul sanayindeki hızlı gelişme sonucu bu örgüt sanayicilerin taleplerini yeterince karşılayamaz duruma geldi. 8 Mart 1950'de çıkarılan 5590 sayılı kanunun, oda bünyesindeki sanayicilere bağımsız örgütlenme olanağını verdi. Böylece İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'ndan, ayrılan 603 sanayicinin girişimiyle 30 Mayıs 1952'de, İstanbul Sanayi Odası kuruldu.¹⁸⁸ Bu yıllara değin, İstanbul sanayicilerinin oluşturdukları bağımsız kuruluşlar, Cumhuriyetin ilanından sonra kurulan "Milli Sanayi Birliği" ve 1953'te kurulan "Bölge Sanayi Birliği" idi.

2.2.5. Madencilik –Enerji

Savaştan sonra devletin 1945-1946 yılları arasında ivedilikle uygulanmasını önerdiği sanayi projeleri içinde Madencilik ve Elektrik Enerjisi alanları da bulunmaktaydı. Bu projeye göre savaştan sonra Türkiye'de Lave taşkömürü, linyit, konsantre krom, konsantre kükürt, saf kükürt, blister bakır ve saf kurşun üretiminin artırılması planlanmıştı.¹⁸⁹ Madencilik alanında bu yıllarda yapılması planlanan atılımda İstanbul önemli bir yer işgal etmemiştir. Çünkü madencilik, İstanbul ekonomisinde yeri sınırlı olan bir faaliyetti. İstanbul ili sınırları içinde kalan bölge, maden bakımından hayli fakirdi. Cevher olarak, Sarıyer'in Maden semtinde pirit (demirsülfür), bakır, hatta altın ve gümüş ihtiva eden seriler bulunmakla birlikte, bunların işletilmesi rantabl olmadığından maden yatağı olarak kabul edilmezdi. İstanbul ili alanı sedimanter (tortul) formasyonlarından ve onların yüksek ısı basınç altında başkalaşıma uğramalarıyla oluşmuş metamorfik serilerden (özellikle killi şistler) meydana gelmişti. Manganez sayılmazsa, metal cevheri anlamında maden yoktu, yüksek vasıfta olmayan kömüre (turba, linyit) sahipti. İlde daha çok seramik ve cam sanayi ile taş ve toprağa dayalı sanayinin talebi olan cevher üretilirdi. Kentte elde edilen maddeler, esas olarak inşaat malzemesi sayabileceğimiz türdendi. Bu bakımdan çok miktarda taş ocağı vardı.

¹⁸⁸ Murat Koraltürk, *Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880- 1952)*, İstanbul, 2002, s.106.

¹⁸⁹ Tezel, *a.g.e.*, s.318.

İstanbul'un cam ve döküm sanayinde döküm ve kuvars kumu üretiminde de önemli bir yeri vardır. Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları AŞ*, cam üretiminde kullandığı kumun önemli bir bölümün Çatalca'dan sağlamaktadır. Kuvars taşı da denilen kuvarsitler kırıklı olduğu için, daha çok öğütülerek izolasyon malzemesi olarak kullanılmaktadır. Kuvarsit üretiminde kurulu kapasitenin 1/3'ü İstanbul'dadır.¹⁹⁰

İstanbul'un sanayide kullanılan yer zenginliklerine gelince, bunlar arasında cam ve seramik endüstrisini, dolayısıyla kuvarsit ve kaoleni başta saymak gerekir. Arnavutköy, Şile ve Ağaçlı yörelerindeki kil ve kaolenler, İstanbul'un ve Türkiye'nin belli başlı rezervleri arasındaydı. Bu rezervlerden çıkarılan hammaddeler esas olarak tuğla-kiremit fabrikalarında işlendi, üretilen malzemenin de büyük çoğunluğu İstanbul'da harcandı. İstanbul'da mermer uzun yıllar çok az da olsa (iki ocakta) çıkartılmaktaydı. Mermer üretimi sınırlı olmakla birlikte, mermer işletmeciliği oldukça gelişmişti. Yeraltı kömürü diyebileceğimiz turp (turba) ya da linyit yatakları ise, daha çok kentin kuzey batısında ve kuzeyindeydi. Kemberburgaz, Eyüp ve Şile'de çeşitli linyit ve diğer doğal kömür ocakları bulunmaktaydı. İstanbul'da metalik cevher anlamında işletilir yegane madeni manganez ise Çatalca ve Silivri'de elde edilmekteydi. "Metal maden" sınıfına giren manganez, demir-çelik, kimya, cam ve seramik sanayinde kullanılmaktaydı.¹⁹¹

Hükümetçe satın alınan elektrik işletmesini bir yıl süreyle Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı İstanbul Elektrik İşleri Genel Müdürlüğü (İETT) yönetti. Santral 1939 yılında İstanbul Belediyesi'ne devredilerek İETT Genel Müdürlüğü'ne bağlandı ve 1982'de Türkiye Elektrik Kurumu'na (TEK) bağlanıncaya kadar bu kuruluş tarafından işletildi. Fueloil kullanan Ambarlı Santrali ise 1960'larda 630 megavatlık bir kurulu güce sahip olacak şekilde tevsi edilmiş, daha sonra da bu santrale doğalgaz ile çalışacak

* 17 Şubat 1934'te Bakanlar Kurulu'nun 2/162 sayılı kararıyla Türkiye'de şişe ve cam sanayinde faaliyet göstermek amacıyla kurulan anonim şirkettir. 1 milyon TL olan kuruluş sermayesinin tümü Türkiye İş Bankası tarafından konan şirketin ilk fabrikası 1 Temmuz 1935'te Paşabahçe'de açılmıştır. Bugün şirkete bağlı pek çok şirket bulunmaktadır.

¹⁹⁰ **Yurt Ansiklopedisi**, c.6, s.3922. İstanbul'un iskan edilmemiş yörelerinde kontrolsüz şekilde açılan çok sayıda taşocağı, peyzajın bozulmasına yol açmıştı.

¹⁹¹ **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c.5, s.238

daha büyük bir ünite eklenmiştir. Ancak doğalgaz ikmali ve maliyetleri bu santral için önemli bir sorun oluşturmuştur.¹⁹²

İstanbul kişi başına elektrik tüketiminde Ege Bölgesi'yle birlikte ülkede en yüksek düzeyi oluşturmaktaydı. Elektrik enerjisinin yaklaşık yüzde 45'lik kısmı büyük sanayi, yüzde 25'lik kısmı küçük sanayi ve ticarethaneler, yüzde 30'luk kısmı ise konutlarda tüketilmekteydi. Toplu taşımada elektrik kullanımı ise çok azdı. Elektrikli trenler, Anadolu yakasında 1955 yılında, Anadolu yakasında ise ancak 1961 yılında hizmete girdi.

2.2.6. Ticaret

2.2.6.1. İç Ticaret

İstanbul, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonraki yapısal değişmelere, Cumhuriyet'in kuruluşunu izleyen yıllardaki sanayileşme çabalarına rağmen 1950'lere kadar ülkenin ticaret merkezi olarak kaldı. Cumhuriyetin kuruluşundan 1950'lere kadar İstanbul'da, Avrupa sermayesinin ülkedeki uzantısı, komisyon ve aracı kârlarıyla beslenen dışa bağımlı bir ticaret sermayesi varlığını koruyordu. Büyük tüccarların çoğu gayrimüslimlerdi. Cumhuriyetin kuruluşu ile bu yapı darbe yediyse de, İstanbul özellikle dış ticarete ülke içindeki önemini ve ilk sıradaki yerini korudu.¹⁹³

İstanbul tarihin her döneminde olduğu gibi 1946 -1960 yılları arasında da iç ve dış ticaret açısından en hareketli merkez durumundadır. İstanbul'da çok sayıda sanayi tesislerinin bulunması, ili sanayi ürünleri ticaretinde lider yapmaktaydı. Ticaret ve sanayinin merkezi durumunda olan şehirde ticaret ve küçük çaplı sanayi faaliyetlerin bir bölümü, çok sayıda girişimcinin bir arada bulunduğu iş hanlarında gerçekleşmekteydi. Çoğu asırlık olan bu iş hanları Unkapanı ve Eminönü'nde bulunmaktaydı. İş hanları ortalarında bir avlu kenarlarında dükkanlar bulunduğu bu dönemin ticaret merkezleriydi. 1950 yılından sonra yapılanları genellikle iki paralel sokağa açılır, çoğu zamanda bir geçit işlevi görürdü. Bu geçitlere pasaj denilmekteydi.¹⁹⁴ 1950 de Sultan Hamam'da Piyasa Han, 1954 de Kapalıçarşı yangınından sonra Kapalıçarşı esnafının bir

¹⁹² M.Tanju Akat, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3, s.175

¹⁹³ Nevra Necipoğlu, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul 1993, s.268.

¹⁹⁴ *Yurt Ansiklopedisi*, s.3961.

bölümünün taşındığı Beyazıt'taki Beyaz Saray, 1955'de Yeşildirek'te yapılan Demiray Han toptan ticaretin ve küçük çaplı sanayinin merkezi olmuşlardı. İstanbul toptancıları dokuma ve giyim eşyası üzerine yoğunlaşmış; ikinci sırayı makine, yedek parça ve motorlu araç satanlar izliyordu. Gros toptancılar denilen büyük toptancılar ikici el İstanbul toptancılarına ve Anadolu toptancılarına mal satardı. İstanbul piyasasının perakendecileri genellikle ikinci el toptancılardan mal alırdı. Perakendecilerin çoğunluğunu gıda malları satan dükkânlar oluşturmaktaydı.¹⁹⁵

Gıda malları toptancıları genellikle Eminönü ve çevresinde toplanmaktaydı. İstanbul toptancı piyasasında kereste ve yapı gereçleri ticareti yapan işyerleri, ülke genelindeki bu tür işyerlerinin 1/3'ünü oluşturmaktaydı. Kereste tüccarları Cıbalı-Eyüp çevresinde, yapı gereçleri satıcıları da Karaköy-Perşembe Pazarı'nda toplanmıştı.¹⁹⁶ İstanbul'da büyük perakendeci mağazalar içinde 1955'de bir İsviçre firmasınca kurulan Migros, Demirören gurubunca kurulan Ankara Pazarları, Yeni Karamürsel(Nuri Güven) en önemlileriydi.¹⁹⁷

İstanbul, Kocaeli ve Bursa başta olmak üzere Türkiye'nin diğer bölge illerinin, hem de Marmara Bölgesi dışında bulunan illerin ürünlerinin pazarlandığı, Türkiye'nin ithalatının büyük bir bölümünün yapıldığı bir ticaret merkezi görünümündeydi.¹⁹⁸ İstanbul ilinde üretilen, yurt dışından alınan, İstanbul dışında üretilip satılmak için İstanbul'a getirilen ürünlerin pazarlanması, toptancı ve perakendeci işyerlerince yapılmaktaydı. Satışlar daha çok İstanbul ve Anadolu'ya yönelik olmakla birlikte, bir bölümü de dış ülkelere yapılmaktaydı. Türkiye'deki büyük toptancıların yüzde 44.5'inin İstanbul'da bulunuşu, İstanbul'un toplayıcı-dağıtıcı özelliğini açıkça ortaya koymaktadır.¹⁹⁹ İstanbul'daki toptancıların büyük bir bölümü, dokuma ve giyim eşyaları dağıtımını üzerinde yoğunlaştı. Kumaş ve konfeksiyon toptancılarının, toplam İstanbul toptancıları içindeki payı yüzde 44'tü.²⁰⁰ Tekstil alanında toptancı işletmeler çok çeşitli büyüklükteydiler.

¹⁹⁵ Yurt Ansiklopedisi, s.3962.

¹⁹⁶ Yurt Ansiklopedisi, s. 3962.

¹⁹⁷ Yurt Ansiklopedisi, s.3963.

¹⁹⁸ Yurt Ansiklopedisi, s.3961.

¹⁹⁹ Yurt Ansiklopedisi, s. 3961.

²⁰⁰ Yurt Ansiklopedisi, s. 3961.

Kumaş ve konfeksiyon toptancılarını topladığı yer Sultanhamam, özellikle de bu semtteki Aşirefendi Caddesi'ydi. Tekstil ürünlerinin pazarlanması zincirinde ilk halkayı, "gros toptancılar" olarak tanımlanan ticarethaneler oluşturuyordu. Gros toptancılar, hem ikinci el İstanbul toptancılarına, hem de Anadolu toptancılarına mal satarlardı. İstanbul piyasasının perakendeci tüccarları, genellikle ikinci el toptancılardan mal alırdı. İstanbul toptan ticaretinde sayıca ilk sırayı alan kumaş ve konfeksiyoncuları makine, yedek parça ve motorlu araç satanlar izlemekteydi.

İstanbul, öteki illere göre kişi başına geliri de yüksek olduğu bir tüketim merkeziydi. İstanbul'da her 10 perakendeci ticarethaneden 4'ü gıda malları satan dükkanlardı. Bu tür kuruluşların ise, ancak yüzde 5.5'i büyük işyerleriydi. İstanbul'daki perakendeciler arasında yüzde 40'lık payla ilk sırayı alan besin maddeleri perakendecilerini, yüzde 18.5'lik payla kumaş ve konfeksiyon satan tuhafiyeciler ve mağazalar izlemekteydi. Bunların yalnızca yüzde 9'u büyük işyeri niteliğindeydi. 1950 tarihli 5590 sayılı kanun ile odalar yeni bir döneme girdi ve yine özel kesimin sözcüsü konumunu kazandı. Özellikle yeni kanunla ticaret odalarından bağımsız sanayi odalarının kurulması olanağı gündeme geldi.²⁰¹ Bağımsız sanayi odalarından ilki 1951 yılında kurulan İzmir Sanayi Odası oldu. Mayıs 1952'de ise İstanbul Sanayi Odası kuruldu.²⁰²

Ticaret işkolunun payını yükselten bir başka işkolu da turizmdi. İstanbul'un turizm açısından hem bir konaklama merkezi, hem de bir geçit noktası olması İstanbul'da otel, lokanta, eğlence yeri ve benzerleri alanlarda geniş iş olanakları yaratmıştı. İstanbul'da ticaret etkinliklerinin ağırlıklı olduğu yer Eminönü oldu. Burada ticaretle uğraşanların payı diğer ilçelere göre daha fazla idi. Eminönü'nde ticaret kesiminin payını yükselten asıl etmen toptan ticaretti.²⁰³

2.2.6.2. Dış Ticaret

İstanbul ticareti 1950'lere değin ağırlıklı azınlıkların ve yabancı şirketlerin elindeydi. 1942'de çıkarılan Varlık Vergisi'nin azınlık tüccarlarına mülksüzleştirme

²⁰¹ Mustafa Armağan, *İstanbul Armağanı 3 Gündelik Hayatın Renkleri*, s. 335.

²⁰² M. Koraltürk, *a.g.e.*, s. 106.

²⁰³ *Yurt Ansiklopedisi*, c.6, s.3895.

yönünde bir etkisi oldu. Azınlık tüccarlarının ve yabancı sermayeli şirketlerin Türkiye temsilcilerinin İstanbul ticaretindeki egemenliği, özellikle yabancı sermayeli olanların, 1959'lerden sonra ticarete geçtikleri görüldü. Bunlara örnek olarak G.A. Baker, Fiat, Neft Sendikat, AEG, Philips N.B. Rubber Company, Singer, Socony, Vacum (Mobil Oil) verilebilir.²⁰⁴

Savaş sonrası dönemde yapılan devalüasyon sonunda ilke olarak ihracatın artacağı beklendi. Oysa 1947 yılından itibaren ihracat dengesizlik gösterirken ithalat sürekli artmaya devam etti ve dış ticaret açık verdi.²⁰⁵ İkinci Dünya Savaşı sona erince, Türkiye ekonomisinde büyük bir ithal talebi baskısı hissettirmeye başladı. Türkiye de bu çalışmalara ayak uydurdu. 1948 yılında, dış ticaretin bağlandığı kayıtlar Ticaret Bakanlığı'nın yayımlandığı iki sirkülerle açıklığa kavuştu. 1949 yılında yürürlüğe giren yeni Gümrük Kanunu'nun 12. maddesi de hükümete dış ticaret sınırlama yetkisi vererek, bugünkü dış ticaret rejiminin dahi bir dayanağı olan sistemi getirdi.²⁰⁶

Cumhuriyet kuruluşu sırasında ve Cumhuriyeti izleyen ilk yıllarda İstanbul'da, Avrupa sermayesinin ülkedeki uzantısı, komisyon ve aracı karlarıyla beslenen dışa bağımlı bir ticaret sermayesi varlığını korudu. Büyük tüccarların çoğu gayrimüslimlerdi. Cumhuriyetin kuruluşuyla bu yapı darbe yediyse de, İstanbul özellikle dış ticarete ülke içindeki önemini ve ilk sırayı korudu. 1950'lerden sonra İstanbul'da ticaret, ekonominin önde gelen sektörü olmaya sürdürdüyse de sanayi de giderek gelişmişti.²⁰⁷

Dış ticarete 1946 devalüasyonu sonrası yıllarda, görece bir serbest politika izlendi. İthalatın hızlı artışı 1952 yılına kadar sürdü. Dış ödeme güçlüklerinin belirmesi üzerine önce dış alım sınırlamalarına gidildi. İstanbul'da sanayi yatırımlarını artıran en önemli faktörlerden biri de, 1952'den başlayarak ödemeler dengesinde karşılaşılan büyük açığın etkisiyle, Türkiye genelinde izlenen yeni dış ticaret rejimi oldu. Yeni rejimle, yurt dışından getirilmesi yasaklanan ya da kısıtlanan birçok sanayi ürünü ağırlıklı İstanbul'da üretilmeye başlandı.

²⁰⁴ **Yurt Ansiklopedisi**, c. 6,s.3964.

²⁰⁵ Erdiñ Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1997)**, s.108

²⁰⁶ **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c.2, İstanbul,1983, s.452.

²⁰⁷ Nevra Necipoğlu, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 7,s.268.

Türkiye uyguladığı savaş ekonomisi politikası ve dış koşulların da uygun olması sonucu, savaşı izleyen yıllara önemli miktarda altın ve döviz rezerviyle girdi. 1946-1953 yılları arasında dış ticarete liberal ilkeler benimsendi. İhracatta artış olmamasına karşılık, bu dönemde ithalatın hızla artmasıyla 1938 yılı dışında, 1930 yılından beri açık vermeyen dış ticaret dengesi 1947 yılında 21 milyon dolar, 1948 yılında 78 milyon dolar açık verdi. Demokrat Parti iktidarında daha da liberalleştirilen dış ticaret politikası, ithalatın daha da artmasına yol açtı. 1952 yılında ihracat gelirleri aynı yılın toplam dış alım giderlerinin ancak yarısını karşılıyordu.²⁰⁸ 1952 sonunda önemli bir ödemeler dengesi bunalımına girildi. Sonuçta 1947 yılından beri uygulanan liberal nitelikli dış ticaret politikası, 1952 sonbaharından başlayarak terk edildi. Bunu yerini korumacı nitelikte bir politika aldı. Bu dönemde Türkiye genelinde olduğu gibi, İstanbul'da da izlenen sanayileşme çizgisi uygulanan korumacı dış ticaret politikasından etkilenmiştir. İstanbul'un Türkiye toplam ithalatındaki payı 2/3'e yakın olduğundan ithalatın büyük çoğunluğu yine İstanbul'daydı.

Özellikle ticaret alanında gerek etkin korumacılık önlemleri sonucunda, gerek İkinci Dünya Savaşı'nda elde edilen karlarla belli bir birikime ulaşmış olan özel kesim, artık sanayide yatırımlar yapmak istemekteydi. Savaş sonrası yıllar aynı zamanda belli miktar Anadolu sermayesinin de iş yapmak üzere İstanbul'a geldiği yıllardı. İstanbul'un iç ticarete olduğu kadar dış ticarete de önemli bir yeri vardı. Türkiye'nin tüm ithalatının 1/3'ü, ihracatının ise 1/5'i İstanbul'dan, yapılmaktaydı. İlin Türkiye ithalatındaki önemi, her türlü sanayi ve inşaat faaliyeti ile toptan ve perakende ticaretin yoğunlaştığı bir merkez olmasından kaynaklanmaktaydı. İstanbul üzerinden yapılan ithalatın büyük bölümünü, sanayinin talebi olan makine donanımı ve hammaddele oluşturmaktaydı.²⁰⁹

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin başında önemli bir döviz ve altın stoku olan Türkiye ve İstanbul savaş sonrası döneminde gelişmiş batılı ülkelerin sanayi ürünleri için küçümsenemeyecek bir pazar oluşturdu. Türkiye'deki başlıca ithalat kapısı da İstanbul'du. Yeni dönemle birlikte, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde belli bir birikim sağlamış sermaye grupları, "iş yapmak" üzere İstanbul'a taşındı.

²⁰⁸ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, Ankara, 2005, s.94-100.

²⁰⁹ *Yurt Ansiklopedisi*, s. 3964.

Batılı ülkelerin bu stratejisi, Türkiye'de ticaretten sanayiye yönelmek isteyen yerli sermayenin eğilimleri ile de çakıştı. 1950'lerin başlarında boy gösteren döviz darboğazı ile birlikte, daha önce yurt dışından getirilen birçok ürünün yapımına başlandı. O döneme kadar ithalata uğraşan İstanbul'da merkezleşmiş sermaye grupları bu malları, bu kez aynı malın üretimi için gerekli makine-donanım ve girdiyi yurt dışından getirip, yabancı sermaye ortaklığıyla ve genellikle yabancı teknoloji kullanarak, Türkiye'de üretmeye başladı.²¹⁰

İstanbul'un dış ticareti ülke çapında büyük önem taşımaktaydı. İstanbul'dan yapılan ihracat, genellikle ithalattan daha azdı. Bunun nedeni İstanbul'a gelen ithal malların yalnızca İstanbul ve çevresinin gereksinimini karşılamak amacıyla kullanılmayarak, büyük bölümün Anadolu'ya gönderilmesiydi. Anadolu'daki tüccarların ürünlerini satmak için İstanbul yerine genellikle İzmir Limanını tercih etmeleri İstanbul'un ihracatını azaltan ikinci bir etkeni. Bunun yanı sıra varlıklı kesimlerin yabancı kökenli lüks tüketim maddelerine rağbet etmesi de İstanbul Limanı'nda ithalatın ağır basmasına neden olmaktaydı. İstanbul'dan dışa satılan malların içinden tarımsal ürünler ve tarıma dayalı sanayi ürünleri ilk sırayı almaktaydı. İstanbul Limanı'na, mal getiren yerli ve yabancı gemilerin yanı sıra Marmara, Boğaziçi'ne yolcu taşıyan gemiler, yine Karadeniz'deki limanlara mal ve yolcu götüren yabancı gemiler de yanaşmaktaydı.

Tablo 13
Limanlar İtibariyle İthalat ve İhracat

Yıllar	Değer (000)				Miktar (Ton)			
	İthalat		İhracat		İthalat		İhracat	
	İstanbul	İzmir	İstanbul	İzmir	İstanbul	İzmir	İstanbul	İzmir
1946	15849	1071	14296	13108	22791	2832	18166	22277
1947	49820	3285	19090	18174	26497	4822	18944	21210
1948	54035	3700	14992	18252	48597	9435	12202	19217
1949	53959	5639	17003	26263	56996	16084	12042	24398
1950	51203	5242	16288	25675	62198	16972	11537	23294

Kaynak: İstanbul Belediyesi Neşriyat ve İstatistik Müdürlüğü, İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı, 1946-1953, İstanbul, 1954, s.93.

Yurtdışından İstanbul limanlarına gelen başlıca malları, sentetik elyaf, demir ve çelik, alüminyum, çeşitli makine ve aygıtlar, mekanik araçlar, elektrikli makine ve

²¹⁰ Yurt Ansiklopedisi, c.6, s.3924

araçlar, motorlu kara taşıtlarının donanım ve parçaları, optik araç ve aygıtlardır. Yurt dışından İstanbul'a gelen malların bir bölümü ya doğrudan, ya da işlenerek İstanbul'da kullanılmakta, bir bölümü de Anadolu'ya satılmaktaydı. 1947- 1954 yılları arasındaki ithalat, ihracat ve ticaret açığı oranları ise ihracatın bir duraklama safhasına girdiğini ve ihracat bedellerinin ithalat bedellerini karşılamadığını göstermektedir.²¹¹

Türkiye'de ticaret kesiminin tamamlayıcı unsuru olan reklamcılık İstanbul'da doğdu. İlk reklam şirketi Kemal Salih- Hoffer-Samaron-Huli adıyla kuruldu. 1945'te kurulan Faal adlı ikinci reklam şirketinde 1950'lere kadar tek reklam biçimi ilancılık, reklam kanalı da **Cumhuriyet** gazetesi olmuştur.²¹² Bu reklamlar genellikle yurt dışından gelen giyim eşyaları ve her türlü tüketim mallarını içermekte, gazeteye ithalatçı-komisyoncu firma tarafından verilmekteydi. 1950 sonrasında kitle iletişim araçları Türkiye'deki ekonomik politikalara paralel olarak değişmiştir. Kapitalist ekonomi reklamcılığın da gelişmesinde belirleyici olmuştur. İster yurt içinde üretilsin ister yurt dışında, reklam, ürünlerin halka tanıtılmasında önemli rol oynamıştır. Bankalar yüksek faizle halktan mevduat toplamada reklam kanalıyla yarışmışlardır. Böylece reklam gelirleri artmış, buna bağlı olarak reklam ajansı sayısı da artarak ajanslarda belli konularda uzmanlaşma başlamıştır. Gazete ilanlarının yanında, 1951 de radyoda da reklam programlarına Bakanlar Kurulu kararı ile yer verilmeye başlanmıştır.

2.2.7. Bankacılık ve Sigortacılık

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye 1946'da çok partili döneme girdi. İktisat politikaları giderek liberalleşti. Bu dönem, Türkiye'de ulusal ölçekte özel bankaların hızla kurulduğu yıllardır. Bu dönemde, üçü özel yasalarda olmak üzere (bankalar arası birleşmelerle birlikte) 30 yeni banka kuruldu, 1945'te 40'a düşmüş olan banka sayısı, 1958'de 62'ye yükseldi. Banka sayısına paralel olarak şube sayısında da hızlı bir artış olan bu dönemde, 1945'te 405 olan şube sayısı, 1958'de 1.759'a çıktı. Özellikle 1950'lerin ikinci yarısında başlayan enflasyon, Türkiye'de bankacılık kesiminin gelişmesini oldukça hızlandırdı. 1944-1960 döneminde İstanbul'da biri kamu

²¹¹ **Cumhuriyet**, 18 Şubat 1958.

²¹² **Yurt Ansiklopedisi**, s.3968.

bankası olmak üzere, 17 yeni banka kurulmuştur.²¹³ İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yabancı bankaların Türkiye'den çekilme süreci devam etti. Deutsche Orient Bank ve Deutsche Bank 1945'te, SSCB Ticareti Hariciye Bankası 1951'de ve Şarkı Karip Bankası 1956'da Türkiye'de Şube faaliyetlerine son verdiler.

İstanbul her zaman Türkiye'de bir ekonomik merkez olmuştur. Cumhuriyet Türkiye'sinin bir tür ekonomik başkent olan İstanbul'un sigortacılığın merkezi olması doğaldı. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda tümüyle yerli sermaye ile kurulan Doğan, Halk ve Türkiye Genel Sigortaları'nın merkezleri de hep İstanbul oldu. Yine bu ulusal şirketlerin kurulma dönemi olan 1940-1950 arasında İstanbul sigorta piyasasında sözü geçen ve uzman sayılan kişiler, Mösyö Cuidici, Mösyö d'Andrea ve Mösyö Kaneti gibi azınlıklardı.²¹⁴ Sigortacılık konusunun ülkede yaygın hale gelmesini sağlayan adım 1953'te motorlu taşıt araçlarına zorunlu kaza sigortası koşulunu getiren kanundu.

2.2.8. Kent içi Ulaşım Hizmetleri

2.2.8.1. Demiryolculuk

İstanbul'da ulaşım ve imar planlama çalışmaları onsekizinci yüzyılda başladığı halde, ulaşım planlamasının gerekliliği 1950'ler sonrasında gündeme gelmiştir. Ulaşım sektöründe, cumhuriyetin kuruluşundan 1950'ye kadar olan dönemde demiryolu ulaşımına öncelik verilmiş; demiryolu yapımı, ulaşım sistemimizin oluşturulmasında odak noktasını oluşturmuştu. Bu dönemde ulaşım politikasının esasını demiryollarının kamulaştırılması ve yenilerin yapılması oluşturdu. Tabii bu çabalar Cumhuriyet döneminin başından 1950'ye kadar olan zaman diliminde aynı hızla sürdürülemedi. Çalışmaların yoğunluğu genel olarak bu dönemin ortalarında yoğunlaşırken, başlangıç ve son yıllarda oransal bir durgunluk dikkati çekmekteydi. Burada ilk durgunluk yılları, herhalde bir hazırlık ve gerekli faktörleri oluşturma yıllarını teşkil etti. Dönem sonu olan ikinci durgunluk yılları ise, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle dikkat ve olanaklarıyla ağırlık savaş yönüne verilmiş olmasından kaynaklandı. Bununla birlikte bu dönemde yurttan önemli bir demiryolu ağının oluşturulduğu bir dönem oldu. Bununla birlikte, belirtilen dönemde demiryolu yapımındaki motifte ekonomik, kültürel ve siyasal

²¹³ Behzat Üsdiken, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, s.48.

²¹⁴ Ali H. Neyzi, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 6, s. 550.

etkenlerden hangisinin ağır bastığı veya karma mı olduğu konusunda bazı kuşklar olduğu üzerinde durulmaktadır. Demiryolu yapımında ekonomik motifin ağırlıkta olduğu söylenebilir.²¹⁵

2.2.8.2. Deniz Ulaşımı

2.2.8.2.1. Tersaneler

İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet 1455'te Haliç'in kuzey kıyılarında İstanbul Tersanelerini kurmuş (Tersane-i Amire) ve bu tersane dönemin en büyük gemilerini yapabilecek kapasiteye erişmiştir. Tersane-i Amire, Osmanlı devletinde, Batı tekniği ve modern bilimin ilk kez uygulandığı bir endüstri merkezi olarak her dönemde büyük önem taşımıştır. Tersane, 1830 yılında ilk Türk-Amerikan Dostluk, Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Amerikan gemi inşa teknolojisinden yararlanılmaya başlanmıştır. İstanbul Tersanesi 1913 yılında bölünmeye uğrayarak, bugünkü Taşkızak Tersanesi donanmaya bırakılmış, günümüzdeki Haliç ve Camialtı bölümleri, İnşaat-ı Bahriye Şirketi Osmaniye adlı bir şirket kurularak bu şirkete devredilmiştir.²¹⁶

Cumhuriyetin ilanından sonra Haliç ve Camialtı bölümleri "Fabrika ve Havuzlar İşletmesi Müdürlüğü" adı altında, Atatürk'ün emriyle 1924 yılında Seyr-i Sefain İdaresi'ne bağlanmıştır. Böylelikle tarihi İstanbul Tersanesi, Taşkızak Tersanesi ve Fabrika ve Havuzlar İşletmesi Müdürlüğü olarak iki tersane şeklinde faaliyetine devam etmiştir. İstanbul Tersanesi'nin Hasköy civarında küçük bir bölümü de Şirket-i Hayriye'ye bağlanarak bu şirket gemilerinin tamirâtı için kullanılmıştır.²¹⁷ 1933 yılı 1 Temmuz'unda Seyr-i Sefain İdaresi lağvedilerek yerine Devlet Demir Yolları Müdürlüğü, AKAY İşletmesi Müdürlüğü (Adalar, Kadıköy, Anadolu yakası, Yalova arası vapur işletmeciliği yapmak üzere) ve Fabrika ve Havuzlar İşletmesi Müdürlüğü olmak üzere 3 bağımsız müdürlük kurulmuştur. Şubat 1938'de İstinye Dok Şirketi Fransızlardan devralınarak İstinye Tersanesi adını almış ve Denizbank'a bağlanmıştır. İktisat Vekaletine bağlı olarak çalışan Denizbank'ın 1 Temmuz 1939'da

²¹⁵ Nazif Kuyucuklu, *Türkiye İktisadi*, s.457.

²¹⁶ *Türkiye Mühendislik Haberleri*, Sayı 413, Mart 2001, s.40.

²¹⁷ *Dünden Bugüne Gemi İnşa Sanayimiz*, T.C. Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı Gemi İnşa ve Tersaneler Genel Müdürlüğü, s. 15.

lağvedilmesinden sonra Devlet Demir Yolları İşletmesi ve Limanlar İşletmesi Umum Müdürlüğü adları ile 2 ayrı Umum Müdürlük kurulmuştur. Fabrika ve Havuzlar İşletmesine bağlı Haliç ve Camialtı Tersaneleri ile İstinye Tersanesi de yeni kurulan Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne bağlanarak faaliyetlerine devam etmiş, Camialtı Tersanesi müstakil tersane konumundan 1944 yılında çıkarılarak "Yeni Atölye" adı altında Haliç Tersanesi'ne şeflik adıyla bağlanarak faaliyetini sürdürmüştür.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından evvel Pendik'te kurulması düşünülen tersanenin ihtiyacı için yurt dışına mühendislik eğitimi amacıyla gönderilen kişilerin ülkeye geri dönmeleri de 1950'lerde gemi inşa sanayi alanında atılan adımlar açısından bir şans olur. Dolayısı ile ekonomik koşulların lehte gelişme gösterdiği bir dönemde yeni iktidarın gemi inşa sanayi alanında atılan adımları desteklediği Haliç'teki tezgahlarda ve İstinye Tersanesi'nde ihtiyaç duyulan bazı gemiler inşa edildi. Bunlar içinde yerli yapım ilk köy sınıfı şehir hatları vapuru 1950'de İstinye Tersanesinde, Türkiye tersanelerinde inşa edilen ilk arabalı vapur 'Kartal' 1954'te Haliç Tersanesi'nde buharlı araba vapuru olarak yapıldı. İstinye Tersanesinde 1954 yılında Bostancı ve Caddebostan motorlu yolcu gemileri, 1955 yılında Camialtı Tersanesinde Abidin Daver Şilebi inşa edildi.²¹⁸

Haliç Tersanesi ve ona bağlı Camialtı, Hasköy Tersaneleri ile Boğaz'daki İstinye Tersanesi, Devlet Denizyolları İşletmesi Müdürlüğüne bağlı olarak 1952 yılında Denizcilik Bankası kuruluncaya kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.²¹⁹

1950'li yıllarda Özel Sektör Tersaneleri çekek yerlerinde bakım onarım faaliyetlerini sürdürmek amacıyla Haliç ve İstanbul Boğazı'nda kurulmuş ve ancak 1960'lı yılların sonlarına doğru gelişme göstermeye başlamıştır. Bu tarihte özel sektör tersaneleri küçük tonajlı gemi inşalarına başlamışlardır.²²⁰

²¹⁸ Murat Koraltürk, **Türkiye'de Gemi İnşa Sanayinin Tarihsel Gelişimi, Türk Denizcilik Tarihi**, Editör Zeki Arıkan - Lütfü Sencer, Deniz Kuvvetleri Katalog Yayınları, İstanbul, 2009, s.259.

²¹⁹ **Dünden Bugüne Gemi İnşa Sanayimiz**, T.C. Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı Gemi İnşa ve Tersaneler Genel Müdürlüğü, s. 16.

²²⁰ **Dünden Bugüne Gemi İnşa Sanayimiz**, s. 20.

2.2.8.2.2. Şehir Hatları

İkinci Dünya Savaşı yıllarında şehir hatları gemilerinin toplam sayısı 55'tir. Ancak bu yıllarda İstanbul'da taşınan yolcu sayısında büyük artış olduğu tespit edilmiştir. 1940-1945 yılları arasında ortalama günde Haliç hattında taşınan yolcu sayısı 21.600, Boğaziçi hattında 46.000, Marmara hattında 55.000 olmak üzere 122.600 kişi toplamına ulaşmıştır.²²¹ 1948 yılından itibaren şehir hatları filosunda yenileştirmeye gidilmiş, 1948-1952 yılları arasında filoya Hollanda tipi 6, Beşiktaş sınıfı 2, Beylerbeyi sınıfı 3, Bahçe tipi 3 gemi olmak üzere toplam 14 gemi eklenmiştir. 1950 yılında sayısı 63'e çıkan şehir hatları gemileri ile toplam 151.000 yolcu taşınmaktaydı. Günde ortalama Haliç hattında 22.300, Boğaziçi hattında 55.000, Marmara hattında 70.000 ve İzmit hattında 3.700 yolcu taşınıyordu.²²²

Bu dönem yeni araba vapuru seferlerinin de açıldığı görülmektedir. 15 Temmuz 1949'dan itibaren Kartal-Yalova, 10 Nisan 1950'den itibaren de Sirkeci-Harem araba vapuru seferleri yapılmaya başlanmıştır. 1950 yılında günde ortalama 960 araç araba vapuru ile geçiş yapmaktaydı.²²³ Şirket-i Hayriye'nin²²⁴ İstanbul'daki ilk araba vapurları 1870'lerde göreve başlayan Suhulet ve Sahilbent idi. Bu araba vapurlarına 1940 yılında Kabataş, Bağdat ve Basra eklendi. 1946'da ise Mudanya, Çardak, Derince ve Silivri gemileri araba vapurları filosuna katılmıştı. Bu araba vapurları farklı işlevlerde kullanılırken sonradan araba vapuru biçimine sokulmuşlardı. İlk kez araba vapuru olarak tasarlanan ve hizmete giren vapurlar Kasımpaşa, Kızkulesi, Kadıköy ve Kuruçeşme vapurları olmuştur. Karaköy 1951'de, Kuruçeşme, Kasımpaşa ve Kızkulesi ise 1952 yılında Fransa Nantes'ta S.A. Des Ancies Chantiers Dubigeon tezgâhlarında inşa edilmişti. Kartal, Kabataş ve Hürriyet vapurları ise İstanbul'da Haliç tersanesinde inşa edildi. Filoya 1952'de Paşabahçe, Dolmabahçe ve Fenerbahçe vapurları eklendi.²²⁵

²²¹ İlhan Tekeli, *İstanbul ve Ankara için Kent içi Ulaşım Tarihi Yazıları*, İstanbul, 2009, s.44.

²²² Tekeli, *a.g.e.*, s.49.

²²³ Tekeli, *a.g.e.*, s.49.

²²⁴ Türkiye'de kurulan ilk anonim şirketi olan Şirket-i Hayriye, ilk kent içi toplu taşıma işletmesidir. 1851 yılında Boğaziçi'nde yolcu taşımak üzere Şirket-i Hayriye kurulmuş, 1844'te kurulmuş olan Hazine-i Hassa Vapurları İdaresi ise Kadıköy-Pendik, Yeşilköy, Adalar yolcu taşımacılığını üstlenmiştir. Bkz. Murat Koraltürk, *Haliç'te Ulaşım ve Haliç Vapurları Şirketi (1909-1941)*, İstanbul, 2005, s.13.

²²⁵ Murat Koraltürk, *İstanbul'da Deniz Ulaşımı*, İstanbul, 2008, s.129-134.

1 Mart 1952'den itibaren Denizcilik Bankası T.A.O. adını alan vapur işletmelerinde 1955 yılında günde ortalama 209.900 yolcu taşınmıştır. 1955-1960 yılları arasında hem Türkiye'de hem de yurt dışında inşa edilen gemilerle filonun sayısı artırılmış ve 1960 yılında 10'u araba vapuru olmak üzere filodaki gemi sayısı 78'e çıkarılmıştır.²²⁶

2.2.8.3. Tramvay

Bu dönemde İstanbul'un ulaşım araçlarından en önemlisi tramvaylardı. Tramvay kente önce 1870 yılında atlı tramvay olarak girmişti. 1914 yılından itibaren İstanbul'da atlı tramvaylar kalktı, yerini elektrikle çalışan tramvay aldı. İstanbul'da ilk elektrikli tramvay bir Belçika şirketi kurmuş ve 1939 yılına kadar da aynı şirket tarafından çalıştırılmıştı. 1939 yılında ise millileştirme uygulamaları çerçevesinde İstanbul tramvayının mülkiyeti ve işletilme hakkı İstanbul Belediyesi'ne devredildi. Yabancı idareyle başlayan İstanbul tramvayının temizliği, bakımı ve kontrollerindeki titizlik belediye tarafından işletildiği dönemde de devam etti.

İstanbul tramvaylarının Harbiye-Fatih, Maçka-Beyazıt, Şişli-Beyazıt, Bahçekapı-Topkapı, Bahçekapı-Edirnekapı, Eminönü-Bebek, Beşiktaş-Fatih, Ortaköy-Aksaray hatları vardı. En yaygın olarak 1956'da hizmet verdi. 1956 yılı içinde 56 hatta, 270 servis ile tramvaylar, yılda 14500000km yol kat etti ve 108 milyon yolcu taşıdı. İstanbul tramvaylarının hat sayısı 1960 yılında 16'ya indi. İstanbul'da tramvayların kaldırıldığı 1961 yılında kadar, her şey biraz daha gevşeyerek, biraz daha bozularak devam etti.²²⁷

2.2.8.4. Karayolu Taşımacılığı

Karayolu taşımacılığının görece küçük bir yatırım gerektirmesi, yer ve taşınacak madde bakımından herhangi bir sınırlandırmaya bağlı olmaması, hızla yaygınlaşmasına olanak sağlamaktaydı. İhmal edilen demiryolu taşımacılığı ise, karayolu karşısında rekabet şansını yitirdi. Karayolu taşımacılığındaki hızlı gelişme hem kendi içinde hem de öteki ulaştırma alt sistemlerinde atıl kapasiteler yarattı. 1950

²²⁶ Tekeli, a.g.e., s.53.

²²⁷ Yurt Ansiklopedisi, c.6, s.4028.

sonrasında Dünya Bankası, Exim-bank ve çeşitli uluslararası kuruluşlardan alınan proje ve program kredileri esas olarak altyapı yatırımlarına yönlendirildi. Bu yatırımlardan önemli bir paydan İstanbul'un Anadolu ve Avrupa ile ulaşım bağlantıları genişletildi ve güçlendirildi. Yine bu yıllarda Boğaz Köprüsü'nün yapımı için hazırlıklar başladı. Salıpazarı'nın rıhtım uzunluğu 610 metreye çıkarıldı. Böylelikle, 10.000 tonluk 4 geminin yanaşabileceği ve 3.000 vagonluk yükün aynı anda boşaltılabileceği bir kapasite sağlandı. Liman tesisleri 4 ambar ve 3 antrepoyu içeriyordu. Haydarpaşa Limanı'na 900 metre uzunluğunda bir dalga kıran yapıldı. 1953 yılında Yeşilköy Havalimanı genişletildi.²²⁸

Otobüs seferleri İkinci Dünya Savaşı yıllarında yok denecek kadar azdı. Bin bir güçlükle temin edilen 15 adet kamyon şasisi üzerine eldeki imkânlarla birer otobüs karoseri oturtuldu ve 1943 yılında sefere çıkarıldı. Ancak lastik ve yedek parça yokluğu nedeniyle bunlarında hepsi aynı anda seferde tutulamadı. 1945 ve 1946 yıllarında İsveç'ten 5 adet ABD'den 4 adet otobüs alınarak sefere konuldu. Fakat İstanbul'da ciddi olarak ilk otobüs işletmeciliği Ekim 1947'de getirilen 50 araç ile başlatıldı. 1951-1954 yılları arasında 150 otobüs, 1956-1957 yılları arasında 300 otobüs alındı.²²⁹

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem İstanbul için "trafikçi yaklaşım"ın başlangıcıydı. Motorlu kara taşıtları miktarı ülke geneli ve İstanbul'da yıllar itibarıyla artmıştır. Ancak, bu artış ülke genelinde İstanbul'a göre daha yüksektir. Nitekim, 1933 yılında ülke genelinde 7.133 olan bu miktar, 1959'da yüz bin olmuştur. İstanbul'da ise 1933'de 2.326 motorlu taşıt var iken, 1952'de on'a ulaşmıştır.²³⁰ BAK!

Ülke geneli ve İstanbul'da ticari taşıtların, resmi ve belediye taşıtlarına göre oldukça yüksek paya sahip olduğu görülmektedir. 1966 yılında ülke genelinde ticari taşıtların motorlu taşıtlar içindeki payı oldukça yüksek olup yüzde 58,23 iken, 1996'da yüzde 17,23'e, aynı yıllarda İstanbul'da da yüzde 51,39'dan yüzde 13,14'e düşmüştür.²³¹

Özel taşıtların ülke geneli ve İstanbul'daki miktarı zamanla artmış ve bu artış ülke genelinde İstanbul'a göre daha yüksek olmuştur. Nitekim, 1956 yılında ülke

²²⁸ Yurt Ansiklopedisi, c.6, s.3985.

²²⁹ Yurt Ansiklopedisi, c.6, s.4028.

²³⁰ İ.K. Cumhuriyet Döneminde İstanbul İstatistikleri Ulaştırma 1933-1996, İstanbul, 1998, s.1.

²³¹ İ.K. Cumhuriyet Döneminde İstanbul İstatistikleri Ulaştırma 1933-1996, İstanbul, 1998, s.14.

genelinde 52.418 özel kullanım amaçlı taşıt bulunmaktaydı. İstanbul'da özel olarak kullanılan taşıtların ülke genelindeki payı bazı yıllarda artmakla birlikte ilk ve son yıl oranları birbirine yakındır. Nitekim, 1956 yılında yüzde 24,79 olan bu pay 1968'de yüzde 43,09'a yükselmiştir. İstanbul'da bulunan özel otomobillerin ülke genelindeki payı yıllar itibariyle azalmaktadır. Nitekim, bu pay 1956 yılında yüzde 40,59 olmuştur.²³²

Ticari amaçla kullanılan otomobillerin miktarı 1956-1996 döneminde ülke geneli ve İstanbul'da artmıştır. Ancak bu artış ülke genelinde İstanbul'a göre daha düşük olmuştur. 1956 yılında ticari amaçla ulanılan taşıt miktarı ülke genelinde 12.194'e yükselmiştir. 1956 yılında otomobillerin ülke genelinde yüzde 36,53'ü, İstanbul'da yüzde 43,45'i ticari olarak kullanılmıştır.²³³

Ticari amaçla kullanılan kamyonet ve kamyonların miktarı yıllar itibariyle artmıştır. Ancak, hem kamyonetlerin hem de kamyonların miktarındaki artış ülke geneline göre İstanbul'da daha yüksek olmuştur.²³⁴

1956 yılında ülke genelinde resmi amaçla kullanılan taşıt miktarı 3.577'den 12,63 kat artmıştır. İstanbul'da bulunan ve resmi amaçla kullanılan otomobillerin payı 1956 yılında yüzde 5 olmuştur.²³⁵

²³² İ.K. Cumhuriyet Döneminde İstanbul İstatistikleri Ulaştırma 1933-1996, İstanbul, 1998, s.16.

²³³ İ.K. Cumhuriyet Döneminde İstanbul İstatistikleri Ulaştırma 1933-1996, İstanbul, 1998, s.22.

²³⁴ İ.K. Cumhuriyet Döneminde İstanbul İstatistikleri Ulaştırma 1933-1996, İstanbul, 1998, s.19.

²³⁵ İ.K. Cumhuriyet Döneminde İstanbul İstatistikleri Ulaştırma 1933-1996, İstanbul, 1998, s.25.

Tablo 14
Motorlu Kara Taşıtları

Yıllar		Toplam	Otomobil	Minibüs	Otobüs	Kamyonet	Kamyon	Motosiklet
1945	TÜR	10.279	3.649	-	1.213	-	5.417	-
	İST	2.778	1.801	-	161	-	816	-
1946	TÜR	14.542	4.676	-	1.615	-	8.251	-
	İST	3.367	2.052	-	195	-	1.120	-
1947	TÜR	18.592	5.798	-	2.198	-	10.596	-
	İST	4.881	2.695	-	223	-	1.963	-
1948	TÜR	22.093	8.001	-	2.622	-	11.470	-
	İST	6.044	3.587	-	320	-	2.137	-
1949	TÜR	26.457	10.071	-	3.185	-	13.201	-
	İST	7.518	4.495	-	346	-	2.677	-
1950	TÜR	32.564	13.405	-	3.755	-	15.404	-
	İST	8.221	5.782	-	295	-	2.144	-
1951	TÜR	39.352	16.427	-	4.569	-	18.356	-
	İST	8.759	6.121	-	323	-	2.315	-
1952	TÜR	54.170	23.938	-	5.510	-	24.722	-
	İST	14.303	9.472	-	531	-	4.300	-
1953	TÜR	69.519	27.692	-	5.933	-	27.549	8.345
	İST	16.827	11.219	-	514	-	5.094	-
1954	TÜR	74.614	28.599	-	6.671	-	29.834	9.510
	İST	16.685	10.688	-	617	-	5.380	-
1955	TÜR	81.382	29.970	-	6.848	-	34.429	10.135
	İST	18.066	10.463	-	598	-	7.005	-
1956	TÜR	86.104	33.377	-	7.914	-	35.070	9.743
	İST	21.447	12.953	-	682	-	6.578	1.234
1957	TÜR	91.694	36.755	-	8.291	-	36.919	9.729
	İST	24.181	14.290	-	1.010	-	7.625	1.256
1958	TÜR	89.359	34.244	-	8.065	-	39.721	7.329
	İST	24.126	13.178	-	972	-	8.644	1.332
1959	TÜR	102.806	37.616	-	8.881	-	48.094	8.215
	İST	27.314	14.264	-	1.077	-	10.394	1.579
1960	TÜR	123.588	45.767	-	10.981	-	57.460	9.380
	İST	32.948	17.916	-	1.254	-	12.074	1.704

Kaynak: İ.K. Cumhuriyet Döneminde İstanbul İstatistikleri Ulaştırma 1933-1996, İstanbul, 1998, s.141-142.

1958 yılı yaz ve sonbahar aylarını kapsamak üzere İstanbul'daki otomobil yolcusu sayısı 71.782'ye, taksi yolcusu sayısı 205.795'e, kamyon yolcusu sayısı 9.277'ye, otobüs/tramvay yolcusu sayısı 554.074'e, vapur yolcusu sayısı 184.381'e ve tren yolcusu sayısı 73.807'ye ulaşmıştır. Aynı yıl İstanbul'da 173 kişiye bir özel otomobil, 329 kişiye bir at arabası ve 63 kişiye de bir motorlu araç düşmekteydi.

1958'de Türkiye genelinde bir motorlu taşıta 250 kişi düşmekteyken İstanbul'da bu sayı 50'yi bulmuştur.²³⁶

Motorlu araçların artışı ile kent içi karayolu trafiğinde ciddi darboğazlar ortaya çıkmaya başlamış ve istimlakler yapılarak, geniş yol ve bulvarlar açılarak, meydanlar düzenlenerek karayolu trafiğinin rahatlatılması yönünde imar hareketlerine girişilmiştir. Yine bu dönemde, İstanbul'un ulaşım sorununa ciddi çözüm getirmesi beklenen, tüm projeleri ve finansman kaynakları hazırlanmış olan metronun yapımı gündemden çıkarılmıştır.²³⁷

2.2.9. Turizm

İki bin beş yüz yıllık bir tarihsel geçmişe sahip olan İstanbul'un her köşesinde, uygarlık tarihinin hemen hemen her dönemine ait izlere rastlamak mümkündür. Bu özelliği ile kent bir açık hava müzesi durumundadır. İstanbul uzun tarihi boyunca farklı dönemlerden kalan anıtları, yapıları, sarayları, doğal güzellikleri, modern konaklama tesisleriyle Türkiye'de turizmin en önemli merkezi olmuştur.²³⁸

Türkiye'de turizm alanında faaliyet gösteren ilk kuruluş Türk Seyyahin Cemiyeti* 1923'te İstanbul'da kurulmuştur.²³⁹ 1930'lardan İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemde, bağımsız kuruluşlar veya acenteler aracılığıyla çeşitli ülkelere turist grupları İstanbul'a gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı ortamı ve belirsizliklerinden ekonominin bütün kesimleri olduğu gibi turizm sektörü de derinden etkilenmiştir. İstanbul turizmi bu dönemde en kötü günlerini yaşamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası ise, İstanbul'un turistik önemi artmıştır. Bu yıllar Avrupa'nın savaş yaralarını sarıp ekonomik büyüme ve gelişme dönemine girdikleri yıllardır. Kitle turizmi başta İtalya, İtalya'yı izleyerek Yunanistan ve İspanya olmak üzere Akdeniz ülkelerine yönelirken

²³⁶ İstanbul Trafik Etüdü, Bayındırlık Bakanlığı Karayolları Müdürlüğü Planlama Fen Heyeti Raporu, İstanbul, 1958.

²³⁷ Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi. c.7.s.320

²³⁸ Aylin Dikmen, "Turizm", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi. c.7.s.304.

* Bu cemiyet daha sonra Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu adını aldı. Türkiye'ye Bir Işıktı Turing, 1977-1993, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, İstanbul, 1995, s.8.

²³⁹ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, c.9, s.2555.

Türkiye bundan çok az pay almakla birlikte, yine de İstanbul'da daha fazla turist görülmeye başlanmıştır.²⁴⁰

İkinci Dünya Savaş sonrası her ülkede olduğu gibi Türkiye'de de bir dizi yatırım ve kalkınma planları hazırlanmıştır. 1947 yılında hazırlanan taşımacılıktan tarıma kadar uzanan kalkınma planı için ABD'den yardım istenmiştir. ABD ancak istediği değişikliklerin yapılması sonucunda desteğini vermiştir. Bu planda, devletçilik ilke olarak terk ediliyor, özel sektöre ağırlık veriliyordu. Bu dönemde Türkiye turizminin geliştirilmesi için yurtiçinde ve yurtdışındaki uzmanlardan oluşan birçok komisyon oluşturuldu. Özellikle yabancı uzmanların turizm hakkında verdikleri raporlarda Türkiye ekonomisi içinde turizmin yüksek bir gelişme potansiyeline sahip olduğu vurgulandı. Diğer yandan, bu tür çalışmaları değerlendiren hükümet, turizmde özel sektörün rolünü artırmaya yönelik çalışmalar başlattı. Bakanlıklar arası Turizm Komisyonu, turizm tesislerinin devlet eliyle değil, özel (yerli ve yabancı) sektöre, yerel idarelere verilmesi durumunda bütçenin bu yükten kurtulabileceğini karara bağladı. Aynı kararlar doğrultusunda yabancı turizm şirketleriyle işbirliği yapılması ve finansmanın büyük bölümünün buralardan alınması da esas alındı. Böylece Amerika'nın Marshall Planı ve Avrupa ülkelerine kredi ve bağış yoluyla yardım yapma kararı doğrultusunda ülkemizde turizm alanına da büyük önem verilmiş, ülkenin resmi makamlarının turizme karşı ilgisi artırılmıştır.²⁴¹

Turizmin gelişmesine paralel olarak devlet içinde turizmle ilgilenen bölümler yeni görev tanımları içinde geliştirilmeye çalışıldı. 1949 yılındaki hükümet programı çerçevesinde Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü'ne dönüştürüldü ve turizm işleri bu müdürlük içindeki Turizm Dairesi'ne bırakıldı.²⁴²

Turizm sektörü ilk olarak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ve yol, liman, havaalanı gibi alt-yapıların ele alınmasıyla birlikte 1950 yılından itibaren gelişmeye başladı. Nitekim bu dönemde Türkiye'ye gelen turist sayısı 1950'de 29 bindi. Bu rakam, 1953'te 91'e 1960'ta ise 124 bine yükseldi. Türkiye'den giden turist sayısı ise,

²⁴⁰ Dikmen, **a.g.e.**, s.304.

²⁴¹ Çelik Gülersoy, "Turizm Olgusunun Gelişimi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c.9, s.2558.

²⁴² **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c.9, s.2558.

1950-1953 liberasyonunun son yılı olan 1953'te 80 bin iken kısıtlamalar sonucu 1960'ta 28 bine indi.²⁴³

Turizmde devlet sektörünün ağırlığının azaltılması çalışmaları 1950'li yılların başında somut girişimlerde kendini gösterdi. Türkiye'de ilk defa düzenlenen Turizm Danışma Kurulu ve bu kurulda alınan kararlar Türkiye turizminde özel sektörün ağırlığını koymaya başladığı dönemi başlattı. Bu yılların turizm kurumlarından biri de kurucuları arasında Cihat Baban, Nedim Tör, Nadir Nadi ve Burhan Felek gibi kişilerin bulunduğu 1949 yılında kurulan Türkiye Turizm Kurumu'dur. 1950 ve 1953 yıllarında turizm kurumlarını teşvik kanunları çıkartıldı. Teşvik önlemlerinin yanı sıra turizmde alt ve üstyapı yatırımlarına kaynaklık etmek amacıyla 1954 yılında Türkiye Turizm Bankası kuruldu. Bu banka uzun yıllar turizme açtığı kredilerle gerek altyapı gerekse üstyapının oluşturulmasında önemli katkılar sağladı. Yine aynı dönem gelişmeleri olarak 1954 tarih ve 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası ve Turizm İşbirliği Nizamnamesi'nin geliştirilmesi sayılabilir.²⁴⁴

Türkiye turizmi, bir yandan devlet diğer yandan özel sektörün girişimleri sonucunda 1950'li yıllarda ivme kazandı. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki NATTA, PASSRAPID, TUTTA gibi öncülerinin yanı sıra 1923 yılında Turing'in kurulmasıyla birlikte hız kazanan seyahat acentalığı bu yıllarda gelişimi devam ettirdi. 1923 yılında 4-5 dolayında acentaya sahip olan Türkiye Turizmi 1950'li yıllara gelindiğinde 100 dolayında acentaya ulaştı. Türkiye'nin acentaları birer birer kurulmaya başladı. 1940'lı yılların sonu ve 50'li yılların başında, aralarında Doktoroğlu, Moris, Hitit, H.W.Faustel, Globtur, Kontuar, Covo, Wan Der Zi acentalarının ön sıraları aldığı bir dizi acenta faaliyete başladı.

1940'lı yıllardan 50'li yıllara dünya turizminde yaşanan örgütlenme faaliyetlerinden etkilenen Türkiye, Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF) adı altında gençlik turizminin yapılandığı bir kuruma kavuştu. Aynı dönemde dünya çapında Uluslararası Öğrenci Gezi Federasyonu (ISTC), Uluslararası Gençlik Turizmi Organizasyonu (FIYTO), Uluslararası Öğrenci Değişimi Örgütü (FIOCES), Uluslararası

²⁴³ DİE, Türkiye İstatistik Yıllıkları, 1959,s.443-447 ve 1963, s. 91-95.

²⁴⁴ Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye Ansiklopedisi, c.9, s.361.

Gönüllü Hizmetler Koordinasyonu Konfederasyonu (CCIVS), Uluslararası Genç Hosteller Federasyonu (IYHF), Öğrenci Hava Taşımacılığı Birliği (SATA) gibi gençlik ve sosyal turizm örgütleri dünya ve Türkiye turizminde taze bir rüzgar estirdiler. Özellikle TMTF Türkiye turizmi ve acentacılığı için bir eğitim okulu oldu.²⁴⁵

Savaş ekonomisinin dayatmaları, sınırların kapanması gibi bir dizi unsur Türkiye'ye gelen turist sayısında büyük düşüşler meydana getirdi. 1950 yılında gelen turist sayısı 30 binlere kadar geriledi. Türkiye'nin payı 25 milyonluk dünya dış turist sayısı içinde binde 1 idi.²⁴⁶ Erzurum Milletvekili Emrullah Nutku 25 Ocak 1951 tarihli konuşmasında İstanbul'un potansiyelinin altında turizm hareketlerine sahip olmasını İstanbul'un genel görüntüsüne bağlamaktadır. Çoğu kesimlerin iddia ettiği üzere turist sayısını etkileyen faktörün İstanbul'daki otellerin sayısının az olması değil, şehrin limanlarının, yollarının, cadde ve mahallelerinin kötü durumu olduğunu vurgulamaktadır.²⁴⁷ 1950 yılında Türkiye turizmden 2.2 milyon dolar gelir elde ederken 1950'li yılların bir diğer gelişmesi de, gönüllü öğrencilerin kurduğu ve yurtdışından Türkiye'ye öğrenci grupları getiren Türkiye Milli Talebe Federasyonu'nun (TMTF) kurulması oldu. Dünyadaki benzer gençlik örgütlenmelerinin yapısını taşıyan federasyon, sosyal ve öğrenci turizmi yanında acentaların nasıl kurulacaklarına ilişkin kriterleri ortaya koymaya çalıştı. Kuruluş için teminat ve ruhsatname alınması gibi yöntemleri denemeye çalıştı. Federasyonun ayrıca folklor, gezi, tiyatro gibi sosyal ve kültürel faaliyetlerde yoğunlaşan bir yapısı da bulunuyordu.²⁴⁸

1950'li yıllara gelinirken konaklama sektöründe Türkiye İstanbul'da 164 adet otele sahipti. Bu otellerin 25 kadarı turistik faaliyetlere uygun olarak nitelendirilirken her otelde ortalama 18 oda ve her odada ortalama iki yatak bulunuyordu. 1955'den itibaren İstanbul'un geniş kapasiteli bazı lüks otelleri açılmaya başlamıştır. 1955 yılında

²⁴⁵ 25. Yılında TURSAB, Editör Fehmi Köfteoğlu, İstanbul, s.21.

²⁴⁶ Yurt Ansiklopedisi, c.6, s.3981.

²⁴⁷ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (CA), 030.01.50.301.1.

²⁴⁸ 25. Yılında TURSAB, Editör Fehmi Köfteoğlu, İstanbul, s.22.

100 odalı kapasitesiyle beş yıldızlı Hilton Oteli açılmış²⁴⁹, 1959'da ise Hilton'dan daha az kapasiteli olan Yeşilköy'deki Çınar Oteli açılmıştır.²⁵⁰

2.2.9.1. TMTF'nin Turizme Katkıları

1950'li yıllarda kurulan Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı (TMGT) seyahat acentalığı alanında yaşanan en ciddi deneyimlerden biri idi. TMTF, bünyesindeki Talebe Turizmi Komisyonu ile de Turizm Danışma Kurullarında görev yaptı. Türkiye'de turizm uzun yıllar hatta 1945'li yıllarda uçak bileti satmak gibi faaliyetlerde yoğunlaşan acentalarla gelişim trendi yakaladı. Ancak organize olmuş ve kendi başına tur düzenleyebilir duruma gelmek sektörde epey bir zaman aldı. Bu yıllarda Türkiye'nin turizmine ve acentacılığa önemli katkıları bulunan Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF) adında bir örgütlenmeye gitti.²⁵¹

Tamamen gönüllü insanların çalıştığı bu federasyon, yurt dışından öğrenci getirilmesi ve bu insanların Türkiye'yi turlarla gezdirilmesinde yoğunlaşıyordu. Folklor, tiyatro, gezi ve rehber kursları gibi bir dizi faaliyeti bağrında barındıran bu kurum Türkiye turizminde ortaya çıkan ilk ciddi örgütlenme hareketidir. TMTF kendi bünyesi içinde turizm faaliyetlerini örgütlemek için bir de Turizm Müdürlüğü'ne sahipti. İşte bu bölüm, amatör rehber kurslarının açılması ve ülkeye rehber yetiştirilmesi konularında önemli sayılabilecek faaliyetlerde bulundu.²⁵²

Bu dönemde Türkiye'ye gelen turistler kültürel ve sosyal turizme ilgi gösteriyor ve gezilen yerler klasik deniz-kum-güneş mekanları değil daha ziyade köy ve kasabalardan oluşuyordu. Bu dönemin broşürlerinde kültür ağırlıklı imgeler ön plana çıkıyordu. Doğa, kültür ve medeniyet ve hatta dini merkezlerin rahatlıkla ziyaret edileceği zengin kaynaklarımız turizmde ön plana çıkan ürünlerimizdi.²⁵³

Turizm alanında ve özellikle de sosyal alanda faaliyetlerini yoğunlaştıran TMTF tipi örgütlenmeler dönemin siyasi otoritelerinin genel karakteristiği olan

²⁴⁹ Hilton Oteli'nin açılışına İstanbul Şehir Meclisi'nin davet edilmemiş olduğu dönemin gazetelerine yansıyan bir bilgidir. *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1955.

²⁵⁰ *Cumhuriyetin Devraldığı İstanbul'dan Bugüne*, Editör Çelik Gülersoy, İstanbul, 1999, s. 15.

²⁵¹ *25. Yılında TURSAB*, s.23.

²⁵² *25. Yılında TURSAB*, s.23.

²⁵³ *25. Yılında TURSAB*, s.23.

sürtüşmelerden kurtulamadı. TMTF'nin çalışmaları 1950'li yıllar boyunca da hızla gelişti ve serpildi. Ancak, 1957 yılında Oktay Alpin'in başkan olmasından sonra, turizm sektörü ve Demokrat Parti iktidarı TMTF'ye müdahale etmeye başladı. 1958 yılında TMTF kongresine müdahale eden DP'liler, hem turizm hem de acentacılığın gelişimi sürecinde bir dağılma dönemini başlatmış oldu. Bu yıllarda DP'nin ağırlıkta olduğu Milli Türk Talebe Birliği'ni MTTB kuruldu.²⁵⁴

TMGT ve TMTF Türkiye turizmine hem sayısal hem de niteliksel bir dizi değişim getirdi. O dönemlerde getirilen yeniliklerden biri şu anda bütün dünyada uygulanan vadeli ödeme olanaklarına ilişkindi. TMGT'nin başlattığı bu uygulamada peşin ödeme yerine kupon usulü ödeme gerçekleştiriyor, otel ve diğer turistik birimlere ödenen paralar vadeye bağlanıyordu. O dönemin iktisadi koşullarının ve özellikle enflasyonun bu denli yüksek olmadığı bir süreçte otelciler ve lokantacılar bu kuponları bir yıl sonra TMGT'den tahsil ediyorlardı.²⁵⁵

Merkezi İstanbul'da olan ve TMTF'nun devamı niteliğinde olan TMGT, 1946-1960 yılları arasında Türkiye turizminin ve bir anlamda acentacılığının/operatörlüğünün gelişiminde çok önemli bir yeri olmuştur.

2.2.9.2. Diğer Kurumlar

1957 yılına gelindiğinde Türkiye turizminde yeni bir aşamaya girildi. Bu yıl, tanıtım ve propaganda faaliyetlerinin bir bakanlık hizmetinde daha etkin olacağı görüşünden hareketle Basın Yayın ve Turizm genel Müdürlüğü Bakanlık haline getirildi. Bu gelişmelerin ardından 1963 yılında Turizm ve Tanıtma Bakanlığı kuruldu. Bu bakanlık daha sonra Turizm ve Kültür Bakanlığına dönüştürüldükten sonra sektördeki gelişmeler 1989 yılında bu bakanlığın Turizm ve Kültür bakanlıklarına ayrılmasına yol açtı.²⁵⁶

1960 yılı bütçesine göre Türkiye'nin 1950 yılında 15 adet turistik otel bulunuyordu. Bu otel sayısı 60 yılı başında 50 kadardı. 1950 yılında bu otellere ait yatak sayısı 1650 iken 1960 yılında bu rakam 6163'e çıktı. Aynı dönemde İngiltere, İtalya ve

²⁵⁴ 25. Yılında TURSAB, s.24.

²⁵⁵ 25. Yılında TURSAB, s.25.

²⁵⁶ 25. Yılında TURSAB, s.27.

Almanya turistik otellerinin yatak sayısı 1 milyonun üzerindeydi. Yunanistan'ın ise 50 bin yatağı bulunuyordu.²⁵⁷

1960'lı yılların turizmle ilgili bir diğer kuruluşu da, kuruluş amacı tarihi ve kültürel zenginliklerin tanıtılması olan İstanbul Muallimler Turizm Cemiyetidir. Yine 1960 yılında 1954'de kurulan Türkiye Turizm Bankası sermayesini TC Turizm Bankası AŞ'ye devretti. Bu banka ise faaliyetine 1962 yılında başlayabildi.²⁵⁸

1950'li yılların sonuna doğru Türkiye seyahat acentalığı sektörü hızlı bir gelişme kaydetmeye başladı. Her yanda acentalar kurulmaya başlanıyordu. Bunun yanında yabancı kökenli acenta ve operatörler de Türkiye'ye olan ilgisini artırıyorlardı. Kurulan seyahat acentaları, sektöre çeki düzen vermek için kendi aralarında bir örgütlenme gereksinimini tartışmaya açtılar.²⁵⁹

1950'li yılların sonuna doğru sektörde meydana gelen canlanma acentaları yeni bir örgüt kurmaya teşvik etti. Bu dönemde IATA acentaları ve diğer acentalar bir cemiyet kurma kararı aldı. Yeni kurulan bu cemiyetin adı Türkiye Seyahat Acentaları Cemiyeti (TÜSTAC) oldu. Bu Cemiyet 1970'li yıllara kadar faaliyetlerini devam ettirdi. Türkiye Cumhuriyeti 1960'lı yıllarda uluslararası iktisadi işbirlikleri ve anlaşmaları çerçevesinde ilk turizm işbirliği sözleşmesini de gerçekleştirdi.²⁶⁰

2.2.9.3. Türkiye ve İstanbul'da Serbest Bölge Uygulamaları

Serbest bölge, ülkenin herhangi bir yerinde, çoğunlukla liman kentlerinde, sınırları hükümet tarafından belirlenen ve gümrük yükümlülükleri ve koruma dışında kalan bölgedir. İstanbul'da ve Türkiye'de ilk serbest bölge kurma girişimi, 1920'lere rastlar. Ancak bu girişim sonuç verdi.

1940 yılında hükümet İstanbul'da dar kapsamlı bir serbest bölge kurma girişiminde bulunmuştur. Bu serbest bölge alanı Şark halı ve kilim vb. transit ticaretini kapsamaktadır. Çünkü Birinci Dünya Savaşı öncesindeki döneme göre bu alanda büyük

²⁵⁷ 25. Yılında TURSAB, s.27.

²⁵⁸ 25. Yılında TURSAB, s.27.

²⁵⁹ 25. Yılında TURSAB, s.22.

²⁶⁰ 25. Yılında TURSAB, s.28.

düşüşler yaşanmış, halı ve kilim transit ticaretindeki yoğunluk Yunanistan'daki Pire bölgesine kaymıştır. Bu gelişme üzerine İstanbul'da bir "serbest mıntıka" kurulmak istenmiştir. İkinci Dünya Savaşı koşulları tasarının TBMM'ye sevkini anlamsız kılmış, ancak tasarı 1946 yılında Bilecik Milletvekili Kasım Gülek'in "... Bu işin biraz daha ileri götürülmesi ve memlekette serbest mntıkaların tesisi yolunda da aynı gelişmeler temin edileceğini beklemek zannederim Meclisimizin arzusudur, hakkıdır." sözleriyle TBMM'de gündeme getirilmiştir.²⁶¹

14 Mayıs 1950 seçimleriyle iktidara gelen DP, yabancı sermayeye özel bir önem verdi ve bunu liberal iktisat politikalarının temel öğelerinden biri olarak ele aldı. Bu çerçevede "Serbest Bölgeler" kurulması fikri tekrar hızla politik gündeme girdi. Bu konuda ilk önemli öneri DP Urfa Milletvekili Feridun Ergin'in Cumhuriyet gazetesine yazdığı makalede dile getirilmiştir. Ergin bu makalede Serbest Bölgelerin "iktisadi bakımdan sıkıntılı bir vaziyet gösteren Güneydoğu illerinin ticaretine canlılık verecek, Güneydoğu'daki komşu ülkelerle olan iktisadi ilişkileri geliştirecek, yörede Hazine hesabına fedakârlığı istilzam etmeksizin bir kalkınma hareketi yaratmak için zaruri şartları sağlayacağını"²⁶² belirtmektedir.

1953'te 6209 sayılı "Serbest Bölge Kanunu" kabul edilerek serbest bölge için yasal düzenleme yapıldı. Daha sonra bu yasaya dayalı olarak "Serbest Bölge Nizamnamesi" çıkarıldı, bu hükümlerin bir uygulaması niteliğinde olmak üzere, TCDD İskenderun Limanı'nda 4.6 dekarlık bir alanı "Serbest Bölge" olarak açıldı, ihraç edilmek üzere buraya ikibin ton kadar krom madeni geldi, fakat sonra burası da kapatıldı.²⁶³ Sözü edilen "Nizamname"de değişiklik çalışmaları ve bu arada yeni bazı yasa tasarıları hazırlanmışsa da, uygulamadaki başarısızlığın nedenleri pek açıklanmamakla birlikte, herhalde görülmüş olmalı ki, sık sık yasal düzenlemelere ve değişikliklere gidildi.

1958 yılında da Tuzla Serbest Bölge Sözleşmesi'ni Bakanlar Kurulu onayladı. Tuzla'da jip üretilen bir alana Serbes Bölge statüsü verildi. Bu alanda Serbest Bölge kurulması ve işletilmesi sözleşmeyle Verdi (Lmt. Ortaklığı) şirketine verildi. Bir süre

²⁶¹ TBMM Tutanak Dergisi, c.23.17.05.1946 tarihli gündem, s.96-97.

²⁶² Feridun Ergin, "Memleketimizde Serbest İktisadi Bölgeler Tesisine Doğru", Cumhuriyet, 3 Temmuz 1950.

²⁶³ DTP, s.3.

sonra şirket başarısız oldu. Arazi kamu kuruluşuna devredildi. Bir daha da buradan Serbest Bölge olarak yararlanılamamıştır.²⁶⁴

2.2.10. Hizmet Sektörü

İstanbul kenti, tarihinin bütün dönemlerinde bu sektörün ağırlık taşıdığı bir merkez oldu. Sanayinin gelişip göreceli olarak öne çıkmaya başlaması İkinci Dünya Savaşı sonrasındadır. Her çeşit hizmetin ve hizmet erbabının İstanbul'da yoğunlaşmış olmasının başlıca nedeni, kentin Osmanlı döneminde payitaht, Cumhuriyet döneminde ise, gerek dış bağlantılar gerekse ulusal yaşam açısından Türkiye'nin en büyük, en önemli, en kalabalık merkezi olmasıydı. Öte yandan hem deniz hem kara hem de havayollarının kıtalar arası buluşma noktalarında yer alması, İstanbul'da ulaşım, haberleşme, ticaret ve turizmin ülkenin diğer şehirleri ile kıyaslanmayacak boyutlarda gelişmesine yol açtı. Bu durum adı geçen alanlardaki hizmetlerin kentte gelişmesini ve çalışanların sayısının hızla artmasını beraberinde getirdi.

Cumhuriyet sonrasında İstanbul'un başkent konumu ve toplumsal görüntüsü tümüyle değişti. Ancak kent ekonomisinin çeşitli sektörler içinde, ticaretin yanı sıra hizmetler de, 1950'lere kadar mutlak, daha sonra ise göreceli olarak oransal üstünlüklerini büyük ölçüde korudu.

Hizmet sektöründe yer alanların faal nüfusa oranı 1945'te yüzde 55.6, 1955'te yüzde 52.7'di. Bu oranlara ev hizmetlerinde gündelikçi olarak çalışan ancak istatistiklerde görülmeyen ve ev kancını sayılanlar vb. sigortasız çalışan ve işsiz görünenler de eklenirse, yüzde 55'e varan bir hizmet sektörünün varlığından söz edilebilirdi. İstanbul hizmet sektörünün Türkiye'de aynı sektörün yarattığı katma değer içindeki payı, sadece serbest ve hizmetler alt bölümde yüzde 25'ler civarındaydı. Daha geniş olarak ticaret, ulaştırma ve mali kuruluşlarda üretilen hizmetler de göz önüne alındığında bu pay örneğin ticaretle yüzde 40, ulaştırmada yüzde 25 civarındaydı.²⁶⁵

1946-1960 döneminde hizmet sektörünün ve bu sektörde çalışanların İstanbul'un çeşitli bölge, ilçe ve semtlerine dağılımı da özellik göstermekteydi. İstanbul

²⁶⁴ Engin Erdoğan, *Serbest Bölgeler ve Türkiye'de Bir Model Denemesi*, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 1985, s.96.

²⁶⁵ Burcu Özgüven, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.4, s. 79.

ilçelerinde istatistiklerde toplum hizmetleri ile sosyal ve kişisel hizmetlerde çalışanlar belirtilen dar anlamda hizmet kesimindeki faal nüfusun toplam nüfusa oranı en yüksek olan ilçeler Beşiktaş ve Adalar'dı. (yüzde 26.3). Şişli (yüzde 23.03), Üsküdar (yüzde 22.73), Kadıköy (yüzde 22.69) ilçeleri Beşiktaş ve Adalar'ı izlemekteydi. Hizmet sektörü turizm, konaklama, ticaret, ulaştırma ve haberleşme, bankacılık vb iyi tanımlanmamış denen, büyük çoğunlukla çeşitli hizmetleri içeren çalışma alanlarını da kapsayacak şekilde genişletecek olursak Adalar (yüzde 72.49), Beşiktaş (yüzde 72.47), (yüzde 71.18), Eminönü (61.38) hizmet sektörün en yaygın olduğu ilçelerdi. Ticaret ve turizm özellikle Eminönü'nde, Adalar'da, Kadıköy, Fatih, Beşiktaş ve Üsküdar'da gelişmişti.²⁶⁶

Bu veriler aynı zamanda çeşitli ilçelerin sosyo-ekonomik düzeylerini yansıtmak bakımından da önemliydi. İstanbul'da hizmet sektöründe çalışanların çok büyük çoğunluğu ücretliydi. Öte yandan istatistik saptamalardan kaçan ve ayakkabı boyacısından gündelik temizlikçilere kadar çok kişiyi içeren geniş bir tanımlanmamış hizmet kesimi vardı.

2.3. 1946 -1960 Yılları Arasında İstanbul'un Sosyal Yapısı

2.3.1. Kentleşme ve Belediyecilik

2.3.1.1. Belediye Teşkilatı ve Hizmetler

3 Nisan 1930 tarihli 1580 sayılı Belediye Kanunu'na göre belediye "beldenin ve belde sakinlerinin mahalli mahiyetteki müşterek ve medeni ihtiyaçlarını düzenleme ve giderme ile ödevli tüzel bir kişidir". Toplu nüfusu 2000'i aşan yerlerde belediye teşkilatının kurulması zorunlu kılınarak belediye alanları mahallelere ayrılmıştır. Belediyenin en doğal görevi şehrin ve şehir halkının sağlık, selamet ve refahını temin, düzenini koruma, güzellik ve her türlü ihtiyacın karşılanması olarak tanımlanmıştır.²⁶⁷

Belediye tüzel kişinin organları Belediye Meclisi, Belediye Encümeni ve Belediye Başkanıdır. Bunlardan başka Meclis ve Encümen müzakere ve karar organları,

²⁶⁶ Burcu Özgüven, **a.g.e.**, s.80.

²⁶⁷ İsmet Giritli, **Kamu Yönetimi Teşkilatı ve Personeli**, İstanbul, 1983, s.179-180.

Belediye Başkanı ise yürütme organıdır. Belediyenin en yetkili organı Belediye Meclisi'dir ve Meclise Belediye Başkanı başkanlık eder. Belediye Encümeni Belediye Başkanı ile seçilmiş üyelerden kurulmaktadır. Encümenin görevi bütçenin, Belediye talimatnamelerinin ve her türlü idari ve yargısal işlerin düzenlenmesidir. Belediyelerin icra kuvveti ise belediye zabıtasıdır.²⁶⁸

Osmanlı Devleti döneminde şehrin fethinden Tanzimat'a kadar olan dönemde İstanbul şehri kadılar tarafından yönetilmiştir. Hızır Bey Çelebi, İstanbul'un ilk kadısıdır ve Tanzimat'a kadar 422 kadı görev yapmıştır. Batılı tarzda belediye teşkilatı ilk kez 1854 yılında kurulmuş ve İstanbul'un ilk şehremini Pepe Salih Paşa olmuştur. 13 Haziran 1854'te yayımlanan Belediye Nizamnamesine göre artık şehremanetini kurulduğu ve bu memuriyete gelecek olanların tayinle belirleneceği ifade edilerek şehreminin iki yardımcısının olacağı bildirilmiştir. 15 kişiden meydana gelecek bir meclisin kurulacağı ve meclis üyelerinin dördünün her sene kura ile değiştirileceği de Belediye Nizamnamesi'nde yer almıştır.²⁶⁹

1857'de İstanbul dairelere ayrılmış ve ilk daire Beyoğlu'nda kurulmuştur. 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile İstanbul 14 belediye dairesine ayrılmış, 1868'de yeni düzenlemeler yapılmıştır²⁷⁰. 1876'da Belediye idaresinde yapılan değişiklikle Paris şehri model alınarak İstanbul belediye dairelerinin sayısı 20'ye çıkarılmış ancak bu yenilik uygulanamamıştır. 1878 yılında belediye ve başkanı ve üyelerinin seçilmesi usulünden vazgeçilip belediye daireleri sayısı 10'a indirilerek 1908 yılına kadar her daireye hükümet tarafından bir müdür atanması usulü benimsenmiştir. 1908'de Şehremaneti merkez olmak üzere İstanbul 20 belediye dairesine ayrılmıştır. 1912'de İstanbul Şehremaneti adıyla tek bir belediye idaresi kabul edilip belediye 9 şubeye ayrılmıştır. 1930'da 3 Nisan 1930 tarihli Belediye Kanunu'na göre İstanbul şehri bir tek belediye olmak üzere on şubeye ayrılmış, Hususi İdare Belediye ile birleştirilmiş, Şehremaneti ve Şehremini adlandırmaları yerine Belediye ve Belediye Başkanlığı adları getirilmiş, Belediye Reisliği kaldırılarak bu vazife maaşsız ve ücretsiz olarak İstanbul Valiliği'ne

²⁶⁸ Giritli, a.g.e., s. 182-186.

²⁶⁹ M. Ali Gökaçtı, **Dünyada ve Türkiye'de Belediyecilik**, İstanbul, 1996, s. 95.

²⁷⁰ Gökaçtı, a.g.e., s. 102.

verilmiştir.²⁷¹ 1 Mart 1957'de belediye ile özel idare tekrar birbirinden ayrılarak Belediye ve özel idare işleri, halk tarafından seçilen Belediye Meclisi ve Vilayet Meclisi'nin yetki ve denetimine bırakılmıştır.

1945 yılı, her alanda olduğu gibi Belediyecilik tarihinde de bir dönüm noktası haline gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tüm dünyaya yayılan harap olan şehirlerin yeniden imarı ve inşası çalışmaları Türkiye'de de etkili olmuştur. 1945 yılından sonra çıkarılan bazı kanunlar ve yapılan düzenlemelerle hem Türkiye belediyeciliğinde hem de İstanbul belediyesinde yeni bir dönem başlatılmıştır. 29 Nisan 1946'da Belediye seçimleri usulü değiştirilmiş, 1 Temmuz 1948'de ise Belediye Gelirleri Kanunu çıkarılmıştır. Bu dönem özellikle artan kaçak yapılaşmaya karşı planlı şehirleşmeyi korumak gayesiyle pek çok imar kanunu çıkarılmıştır. 1950'den itibaren İstanbul'da ciddi boyutlara varan konut sıkıntısını ortadan kaldırmak üzere 24 Nisan 1950'de 5686 sayılı kanun çıkarılmış, 16 Ocak 1954'te çıkarılan 6217 sayılı kanunla İstanbul'un çehresini değiştirecek yoğunluklu yapı inşası serbest bırakılmıştır. 21 Temmuz 1959 tarihli 7367 sayılı kanunla hazine arsalarının bedelsiz olarak belediyelere aktarılması kabul edilmiş ve bu yolla Belediyelerin arsa üretiminin ucuz yoldan karşılanması sağlanmıştır.²⁷²

1946-1960 yılları arasında İstanbul belediye başkanlığı ve Valilik görevlerini şu isimler yürütmüştür:

1. Lütfi Kırdar (8 Aralık 1938- 16 Ekim 1949)
2. Fahrettin Kerim Gökay (24 Ekim 1949- 26 Ekim 1957)
3. Kemal Hadımlı (12 Temmuz 1957- 5 Ekim 1957)
4. Mümtaz Tarhan (29 Kasım 1957- 11 Mayıs 1958)
5. Ethem Yetkiner (14 Mayıs 1958- 24 Aralık 1958)
6. Kemal Aygün (25 Aralık 1958- 27 Mayıs 1960)

²⁷¹ Osman Nuri Ergin, *Türk Belediyecilik ve Şehircilik Tarihi Üzerine Seçmeler*, İstanbul, 1987, s.77-78; Osman Nuri Ergin, *Cumhuriyet ve İstanbul Mahalli İdaresi*, İstanbul, 1933, s.1-2.

²⁷² Gökaçtı, *a.g.e.*, s.140-147.

1946-1960 yılları arasında Belediye Meclisi başta şehrin imarıyla²⁷³ ilgili kararlar olmak üzere yoğunluklu olarak okul²⁷⁴, yol, hastane²⁷⁵ ve konut yapımı ile ilgili kararlar almıştır.²⁷⁶ Bu on beş yıllık zaman aralığında Belediye Meclisi kararları içinde şehrin su ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak alınması gerekli tedbirler de ağırlıklı yer tutmaktadır. Belediye Meclisi, 1946 yılında 1945 yılının Sular İdaresi raporunun incelenmesinden sonra şehre verilen su miktarının özel ve acil bir şekilde artırılmasına karar vermiş, su miktarını iki katına çıkarması tasarlanan 1.200.000 liralık su tesisatının yapımına önem verilmesi kararını almıştır.²⁷⁷ Şehre verilen su miktarı 1948'de 33.444.682, 1949'da 35.208.348, 1959'de 35.029.756, 1951'de 40.992.887, 1952'de 44.687.555, 1953'te 49.162.892, 1954'te 56.428.629, 1955'te 58.153.089 ve 1956'da 60.304.569 metreküp miktarına ulaşmıştır.²⁷⁸ Bu dönem Belediyenin şehrin su sıkıntısını önlemek üzere başvurduğu çarelerden birisi de çeşitli bölgelerde çeşmeler açmak olmuştur. Belediyenin yeni çeşmelerin yapılması hakkında karara vardığı yerler arasında Beykoz ve Anadolu Feneri²⁷⁹ ile Eyüp, Emniyetstepe, Güneştepe, Araphani²⁸⁰ bulunurken Eminönü'nde bulunan 150 yıllık bir çeşme gibi bazı mevcut ancak suyu kesilmiş olan çeşmelere de su verilmesi kararları alınmıştır.²⁸¹ Belediye 1960 yılında umumi çeşme tahsisatının artırılmasına karar vermiştir.²⁸²

Bu dönemde belediye tarafından pek çok yeni ilkokul yapılmıştır. Bu yeni ilkokulların yapımı için belediyenin sarf ettiği tutar aşağıdaki gibidir:

²⁷³ Belediye Meclisi 11 Nisan 1958'de şehrin imarına 700.000 liranın tahsis edilmesi kararı almıştır. Bkz. **İstanbul Büyükşehir Belediyesi Arşivi (İBBA)**, Meclis Kararları, Karar No: 274. Ek-2.

²⁷⁴ Belediye Meclisi'nde okul yapımı hakkında aldığı kararlara örnek için bkz. **İBBA**, Karar No: 296, Karar No: 466, Karar No: 123, Karar No: 414.

²⁷⁵ Florence Nightingale Hemşire Mektepleri ve Hastaneleri yapımı hakkında Belediye Meclisi kararı için bkz. **İBBA**, Meclis Kararları, Karar No: 227. Ek-3.

²⁷⁶ **İBBA**, Meclis Kararları (1930-2007).

²⁷⁷ **İBBA**, Meclis Kararları (1930-2007), Karar No: 31. Ek-4.

²⁷⁸ CA, 030.01.116.734.3. Bkz. Ek-5, Ek-6.

²⁷⁹ **İBBA**, Karar No: 163. Ek-7.

²⁸⁰ **İBBA**, Karar No: 471. Ek-8.

²⁸¹ **İBBA**, Karar No: 164. Ek-9.

²⁸² **İBBA**, Karar No: 81. Ek-10.

Tablo 15
İstanbul Belediyesi'nin İlkokul Yapımı İçin Harcadığı Toplam Tutar (1950-1955)

Yıllar	Şehir okulları	Köy okulları
1950	510.306	-
1951	929.108	110.000
1952	1.043.262	295.374
1953	1.172.922	107.500
1954	931.824	478.412
1955	706.251	107.666
Toplam	5.293.673	1.098.962

Kaynak: 7 Yıl İçinde Vilayet ve Belediyece Yapılan İşler 1949-1955, İstanbul Belediyesi Neşriyat ve İstatistik Müdürlüğü, İstanbul, 1956, s.19.

Buna göre 1950-1955 yılları arasında şehir okullarına toplam 5.293.673 lira ve köy okullarına 1.098.962 lira harcanmıştır. Okul tamirleri için 1950'de 227.025, 1951'de 354.712, 1952'de 395.136, 1953'te 379.067, 1954'te 329.100 ve 1955'te 500.000 lira sarf edilmiştir.²⁸³

Yol yapımı, 1950-1955 yılları arasında İstanbul Belediyesi'nin sunduğu belli başlı hizmetler arasında yer almaktaydı. Belediye Meclisi'nde 11 Mart 1954'te Bayındırlık Müdürlüğünce hazırlanmış olan 3 yıllık yol çalışma ve bakım programı kabul edilmiştir.²⁸⁴ Yollar için vilayet bütçesinden 1949-1955 yılları arasında toplam 13.508.432 lira tahsisat ayrılmış, son beş sene içinde 178.667 metre asfalt, 88.701 metre Makadam şosesi, 64.418 metre stablize, 3900 metre parke, 75.320 metre toprak tesviyesi, 2000 metre blokaj olmak üzere toplam 413.003 metre vilayet yolu yapılmıştır.²⁸⁵

1949-1955 yılları arasında İstanbul Belediyesinin hizmetleri arasında abidelerin onarımı da bulunmaktadır. 1949-1950 yılları arasında abidelerin onarımı için belediye 211.100 lira, 1951'de 396.106 lira, 1952'de 753.246 lira, 1953'te 910.570 lira, 1954'te 832.431 lira ve 1955'te 739.897 lira sarf etmiştir.²⁸⁶ Belediye Meclisi'nin

²⁸³ 7 Yıl İçinde Vilayet ve Belediyece Yapılan İşler 1949-1955, İstanbul Belediyesi Neşriyat ve İstatistik Müdürlüğü, İstanbul, 1956, s. 24.

²⁸⁴ İBBA, Karar No: 104. Ek-11.

²⁸⁵ 7 Yıl İçinde Vilayet ve Belediyece Yapılan İşler 1949-1955, s.35. Belediye Meclisi'nde yeni yol yapımı hakkında alınan kararlara örnek için bkz. İBBA, Karar No: 141, Karar No: 139, Karar No: 103, Karar No:69, Karar No: 243, Karar No: 250, Karar No: 216.

²⁸⁶ 7 Yıl İçinde Vilayet ve Belediyece Yapılan İşler 1949-1955, s.59-62.

abidelerle ilgili olarak aldığı kararlar arasında Beyoğlu İstiklal Caddesi ve Tünel mevkiindeki eski eserlerin ortaya çıkarılması da bulunmaktadır.²⁸⁷

2.3.1.2. Bütçe

İstanbul şehrinin birleşik mahalli idare bütçesi Vilayet, Belediye ve müşterek bütçe kısımları olmak üzere üç kısımdan oluşmuştur. Vilayet gelirlerini vergiler, resimler, harçlar, mülkler ve kurumlar gelirleri ile türlü gelirler, yardım ve bağışlar oluşturmaktaydı. 1945 yılı bütçesinde Birinci genel kısım ile gelirleri 478.592, ikinci genel kısım belediye gelirleri 10.628.849, genel gelirler tutarı 15.414.831 lira ve gider kısmında birinci genel kısımda adi il giderleri 3.377.769, olağanüstü il giderleri 577.231, ikinci genel kısım belediye adi giderleri 7.292.472, olağanüstü belediye giderleri 2.570.648, üçüncü ortaklama kısım 1.596.711, genel gider tutarı 15.414.831 lira olarak belirlenmiştir.²⁸⁸ 1947 yılı bütçesinin hazırlandığı tarihte Vilayet ve Belediye gelirlerinin toplamı 27597891 lira olarak tespit edilmişti. Aynı yılın giderleri toplamı ise 35433336 liraya indirilmişti.²⁸⁹ 1947 bütçesine göre 3996 kişiden ibaret bulunan maaşlı ve ücretli kadrolar alanlara göre şöyle dağılmıştı: Milli Eğitim işleri 2.065, Belediye Sağlık işleri 472, Mahalli İdareler Sağlık işleri 35, Tarım işleri 24, İl veteriner işleri, 12, Belediye veteriner işleri 20, İktisat işleri 64, Teftiş işleri 29, Zat işleri 20, Hukuk işleri 28, Fen işleri 24, İmar işleri 17, Makine, elektrik, sanayi işleri 30, Kamulaştırma işleri 14, Temizlik işleri 32, Bayındırlık işleri 9, Evlendirme işleri 14, Mezarlıklar 6, Yangın söndürme işleri 5, Bahçeler 8, Yazı işleri 79, İdare işleri 44, Bina ve arazi itiraz komisyonu 15, Hesap işleri 830 kadro²⁹⁰ 1948 yılının 37.300.800 lira olan toplam bütçesinde 6.810.500 lirası vilayet, 30.490.300 lirası ise belediye kısmına ayrılmıştı. 1945-1955 yılları arasında Vilayet gelirleri aşağıdaki gibiydi:

²⁸⁷ İBBA, Karar No: 114.

²⁸⁸ İBBA, Karar No: 9. Ek-12.

²⁸⁹ İstanbul Valisi ve Belediye Reisi Dr. Lütfi Kırdar'ın Özel İdare ve Belediyenin Mali Durumu Hakkında İçişleri Bakanlığına Yazdığı Rapor, İstanbul, 1947, s.3-4.

²⁹⁰ İstanbul Valisi ve Belediye Reisi Dr. Lütfi Kırdar'ın Özel İdare ve Belediyenin Mali Durumu Hakkında İçişleri Bakanlığına Yazdığı Rapor, s.10.

Tablo 16
Vilayet Gelirleri

Sene	Vergi	Harçlar ve Resim	Mülkler ve Kurumlar	Türlü gelirler	Bağışlar, yardımlar vs.	Bütçe harici gelir	Yekûn
1949	6.330.500	50.000	415.000	15.000	-	-	6.810.500
1950	6.330.000	50.000	403.000	10.000	-	-	6.793.000
1951	6.460.00	100.000	265.000	10.000	-	-	6.835.000
1952	6.460.00	100.000	280.000	20.000	2.720.000	-	9.580.000
1953	7.260.000	50.000	205.000	35.000	-	-	7.550.000
1954	9.050.000	60.000	351.000	60.000	-	-	9.521.000
1955	12.625.000	60.000	416.000	310.000	-	-	13.411.000

Kaynak: 7 Yıl İçinde Vilayet ve Belediyece Yapılan İşler 1949-1955, s.5.

Aynı yıllar arasında Vilayet giderlerinin bütçedeki hizmet çeşitlerine göre dağılımı ise aşağıdaki gibiydi:

Tablo 17
Vilayet Giderleri

	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Nafia	1.425.713	1.385.793	2.060.395	2.710.096	1.712.464	2.115.715	2.299.840
Maarif	1.706.640	1.693.940	3.040.503	3.437.046	3.408.984	3.894.265	5.437.553
Ziraat	331.292	345.442	326.871	354.421	386.720	474.020	682.111
Veteriner	135.104	133.053	135.093	142.992	148.991	154.181	161.581
Sağlık	232.919	164.818	255.078	238.102	275.545	450.704	490.904
Kanuni paylar	859.748	899.448	1.058.895	1.011.367	1.030.536	1.212.181	1.480.900
Yardımlar	129.500	164.000	753.001	698.001	250.000	215.000	780.000
Çeşitli masraflar	1.147.874	515.675	422.567	685.368	558.760	486.940	1.073.106

Kaynak: 7 Yıl İçinde Vilayet ve Belediyece Yapılan İşler 1949-1955, s.7.

Belediye bütçesi ise adi ve olağanüstü olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. 1946-1960 yılları arasında belediye bütçesinin gelir dağılımı aşağıdaki gibi olmuştur:

Tablo 18
Belediye Bütçesi Gelirleri

Gelirler	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Yapılar	5.362.000	5.826.000	7.181.000	7.990.000	10.396.333	13.320.000	16.050.000
İşletme Gelirleri	7.693.000	8.400.000	0.215.000	10.535.000	11.795.000	14.599.000	17.210.000
Harcırahlara iştirak	530.000	585.000	585.000	320.000	270.000	415.000	580.000
Belediyece tahsil olunan	6.697.000	7.962.750	8.272.000	9.176.250	9.812.750	11.992.250	12.894.500
Tahsili isteğe bağlı	67.000	36.000	36.000	37.000	32.000	30.500	28.500
Ruhsatiye ve harçlar	256.000	341.000	333.500	403.000	504.000	548.500	554.500
Diğer gelirler	3.415.000	5.422.875	6.892.367	8.266.125	8.714.875	0.472.625	10.667.250
Mülkler ve kurumlar	6.307.000	5.381.000	4.890.180	8.261.000	6.011.000	7.457.800	9.246.100
Çeşitli gelirler	863.000	1.553.000	1.160.000	2.090.000	2.550.000	3.112.000	3.530.000
Toplam	31.190.000	35.507.625	1.160.000	2.090.000	2.550.000	3.112.000	3.530.000

Kaynak: 7 Yıl İçinde Vilayet ve Belediyece Yapılan İşler 1949-1955, s.9.

Aynı yıllar arasında belediye bütçesinin gider dağılımı aşağıdaki gibi olmuştur:

Tablo 19
Belediye Bütçesi Giderleri

Giderler	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
İktisat	612.672	762.472	516.282	2.053.382	1.065.641	1.856.921	1.900.775
Evlendirme	54.001	54.001	54.001	54.001	56.841	65.821	70.801
Sağlık	4.459.567	4.321.956	5.065.582	6.859.308	7.482.857	8.060.902	8.281.062
Veteriner	117.681	69.841	102.841	112.101	154.281	153.641	304.741
Fen	472.481	453.161	466.601	573.461	5.982.901	5.875.022	8.919.902
İmar	2.265.101	2.075.101	1.070.848	2.861.862	1.820.984	1.796.941	19.059.922
Makine, elektrik	845.941	943.201	1.277.541	1.389.841	1.564.021	1.925.001	
İtfaiye	1.994.572	1.864.222	1.924.222	2.021.252	2.177.612	2.263.881	2.633.571
Bahçeler	447.141	450.141	450.141	527.841	599.862	652.661	1.314.201
Mezarlıklar	147.041	137.041	143.841	223.701	266.662	685.762	931.221
Temizlik	147.041	2.544.922	2.315.002	2.859.791	2.915.801	5.571.581	4.228.661
Sosyal, kültürel	95.520	92.700	111.200	182.000	202.703	208.101	178.902
Müze, kütüphane	61.380	69.880	69.880	82.841	82.840	91.340	178.902
Çeşitli giderler	12.364.746	17.378.614	18.588.007	22.064.258	18.533.835	23.935.657	22.694.383
Toplam	23.181.170	31.264.478	31.926.823	41.919.494	44.173.982	54.561.075	72.661.224

Kaynak: 7 Yıl İçinde Vilayet ve Belediyece Yapılan İşler 1949-1955, s.10-11.

Tablo 20
Bütçe (1950-1953)

	1950	1951	1952	1953	Toplam
Sağlık	59.784.278	66.987.125	84.955.725	115.747.697	327.478.825
Eğitim	193.426.742	205.643.875	221.452.582	266.965.233	887.488.431
Sosyal Güvenlik	123.047.484	139.631.831	148.816.104	166.331.148	577.826.567
E. Kalkınma	289.822.496	320.486.008	382.805.900	520.671.534	1.513.785.938
Savunma	520.912.611	529.776.392	541.919.236	634.999.673	2.227.607.912
Borç Ödeme	98.393.857	105.165.148	114.888.697	126.473.229	444.921.271
Genel İdare	201.857.096	212.068.018	256.047.157	296.318.222	966.290.493
Toplam	1.487.208.563	1.579.758.737	1.750.925.401	2.127.506.736	6.945.399.437

Tablo 21
Bütçe (1954-1957)

	1954	1955	1956	1957	Toplam
Sağlık	126.358.957	148.957.081	161.886.496	192.655.526	629.858.060
Eğitim	310.856.724	426.879.619	493.030.575	579.331.137	1.810.098.055
Sosyal Güvenlik	167.053.020	192.763.374	224.502.504	235.932.112	820.251.010
E. Kalkınma	556.775.006	815.599.468	925.817.547	1.236.072.728	3.534.264.749
Savunma	663.861.440	804.562.296	873.144.952	1.053.914.645	3.395.483.333
Borç Ödeme	126.475.447	131.491.237	137.580.668	157.244.552	552.791.904
Genel İdare	337.094.406	420.474.203	509.011.410	551.522.159	1.818.102.178
Toplam	2.288.475.000	2.940.727.278	3.324.974.152	4.006.672.859	12.650.849.289

İstanbul Belediye bütçesinin 1950-1953 ile 1954-1957 yılları arasındaki genel dağılımına göre 1950-1957 yılları arasında geçen sekiz yıllık süre içinde belediye bütçesinde ekonomik kalkınma ve savunma alanlarına en fazla payın aktarıldığı görülmektedir. 1950-1953 yılları arasında belediye bütçesinde en az payın ayrıldığı alan sağlık iken 1954-1957 yılları arasında bütçeden en az payın ayrıldığı alan borç ödeme olmuştur.

1947 yılı, Belediye bütçesinin gelir ve gider oranları arasında ciddi açıkların bulunduğu bir yıl olmuştur. İstanbul Belediyesi 1947 yılında memurlara maaş veremeyecek durumda olduğundan 655.000 liralık ek ödeneğe ihtiyaç duymuş²⁹¹, 28 milyon lira olan 1947 yılı bütçesinin 24 milyonunu memur aylıkları tutmuştur.²⁹² Belediye bütçesinin giderlerinin hizmetlere göre dağılımına bakıldığında 1950-1955

²⁹¹ Cumhuriyet, 17 Ocak 1947.

²⁹² Cumhuriyet, 22 Ocak 1947.

yılları arasında özellikle imar²⁹³, fen, sağlık ve temizlik işlerine önem verildiği görülmektedir. Bu dört hizmete ayrılan bütçe, 1955 yılında genel bütçenin % 58.94'üne, yani 40.499.557 liraya tekabül etmektedir.

2.3.1.3. İstanbul'un İmarı

2.3.1.3.1. Gecekondulaşma ve Gecekondulaşmayla Mücadele

Cumhuriyet tarihimiz Cumhuriyet'in kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönem ile çok partili rejimi ve kapitalist görünümü ile İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem genel özellikleri itibarıyla birbirinden ayrılmaktadır. 1945'ten önce devletin bütün kaynakları Ankara ve Anadolu'ya akmıştır. Savaş öncesi ekonomisi, İstanbul'un yeniden inşa edilmesi için gerekli olan hiçbir yatırıma izin vermemiştir. Nitekim yeni bir başkentle birlikte Anadolu'yu ve yeni devleti inşa etmek, devletin bütün kaynaklarını tüketmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında eski kentin ahşap mahalleleri ve evleri, Boğaziçi'ndeki en güzel eski yalılar ve köşkler ya da kent içinde ya da dışındaki büyük bahçeli konaklar ve köşkler eski önemlerini yitirmişlerdi. Küçük ahşap evler ise bakımsızdılar. Eski kentin Fatih, Süleymaniye ve Cerrahpaşa gibi en önemli bölgeleri, Anadolu'dan yeni gelenlere terk edilmiş burada oturanlar kentin daha prestijli bölgelerine, yeni yeni gelişmekte olan kuzeydeki konut alanlarına, batıdaki Bakırköy-Yeşilköy bölgesine ya da Kadıköy'e taşınmışlardır.

İstanbul'un başkent statüsünü ve ayrıcalıklarını yitirmesinden sonra yaşanan bu dönemde, İkinci Dünya Savaşı'na karşın ilgi çekici bir kentsel yenileme dönemi oldu. Fakat Ziya Ülken'in dediği gibi, İstanbul'un örgütlenmemiş bir mekânsal yapısı vardı. Çünkü kapladığı alan bir milyondan az bir nüfus için çok genişti ve ulaşım ağı yetersizdi. Kırdar'ın çabalarına karşın İstanbul, bir milyonluk bir kent olarak, ne halkın ne de yavaş yavaş gelişmekte olan sanayinin gereksinmelerini karşılayabilecek alt yapıya sahipti. Konut standartları düşük, yapılar eskiydi. Savaş yıllarının ardından hükümet yeni yapıları özendirecek yasalar çıkarttı.²⁹⁴ Fakat hızlı değişim için gerçek bir

²⁹³ 1937-1957 yılı bütçelerinde imar işlerine ayrılan tahsisat cetveli için bkz. Ek-13.

²⁹⁴ Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, s.388.

özendirme, ülkenin siyasal yapısının değişiminden kaynaklandı. Modern Türkiye tarihinin önemli dönüm noktalarından biri 1947'de Demokrat Parti'nin kurulmasıydı. Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet Halk Partisi 1950 seçimlerini kaybetti. Yeni siyasal liderler, aynı partiden gelmekle birlikte, çoğunlukla taşralı büyük toprak sahipleriydi.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gömlekten arabaya, arabadan gökdelenlere ve gökdelenlerden kente kadar bütün Amerikan imgeleri, yaşamın her kesiti için üstün bir statü niteliği kazandı. Marshall Planı ile ülkeye giren yardım da, kent imgesini etkileyen sınırsız bir Amerikanlaşmanın göstergesine dönüştü. Politikacılar için başarıya giden en kolay yol kentleri ve ülkeyi yeniden inşa etmek ya da kalkındırmaktı.

Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşları'nda yaşadığı sarsıntılardan sonra İstanbul ülke ölçeğindeki gücüne İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda yeniden kavuştu. İkinci Dünya Savaşı'nın bitimi ile beraber savaş ekonomisinin etkilerinden kurtulan Türkiye'de nüfus artışı, buna paralel olarak da İstanbul'da nüfus artışları görülmüştür. 1945-1950 yılları arasında Türkiye'de nüfus artış oranı yüzde 11.47 iken İstanbul'da bu oran yüzde 8.16'ydı.²⁹⁵ İstanbul'daki yüzde 8.16'lık oranındaki nüfus artışı konut sorununu da beraberinde getirdi. 1950'lerde İstanbul Anadolu'dan göç eden geniş kitlelerin akınına uğradı. 1950'de 983.041 olan kent nüfusu, on yıl sonra 1.466.535'e ulaştı. 1950-1955 yılları arasında ise Türkiye'de, yüzde 15.53, İstanbul'da yüzde 31.49 oranı ile büyük nüfus artışı olmuştu. İstanbul'daki artış oranı, bu dönemde daha çok iç göçün etkisi ile ülke nüfus artış oranının önüne geçmiştir. 1955-1960 yılları arasında Türkiye'de yüzde 15.33'lük İstanbul'da ise yüzde 21.40 artış oranı kaydedilmiştir.²⁹⁶ İstanbul, 1950 sonrasında ülkenin çeşitli yerlerinden en fazla göç alan kent olmuştur. Göçlerle nüfusu hızla artan kentte eski yerleşme alanları yoğunlaşıp dolarken bu yerleşmelerin çevresindeki ilçeler de hızlı bir kentleşme hareketine konu olmuştur.

1950-1960 döneminin bunalımına Başbakan Adnan Menderes kapsamlı bir kalkınma planı hazırlayarak çare bulmak istemiştir. İmara duyduğu kişisel ilgi nedeniyle Menderes'in İstanbul'un gelecekteki gelişimi üzerinde önemli bir etkisi olmuş ve yeni

²⁹⁵ İ.K. Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatikleri I, Nüfus ve Demografi 1927- 1990, İstanbul, 1997, s.2.

²⁹⁶ İ.K. Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatikleri I, Nüfus ve Demografi 1927- 1990, İstanbul, 1997, s.3.

göçmenlerin yaygın isteklerini siyasal yaşamlarının asıl amacı olarak kullanan sonraki politikacılar için bir örnek oluşturmuştur. İstanbul, tarihi boyunca her zaman siyasal amaçlarla kullanılmıştır, fakat savaş sonrası bu dönemde yaşanan hızlı değişim, başka tarihsel değişimlerle eş zamanlı olduğu için etkisi çok daha fazla olmuştur. Yavaş yavaş gelişmekte olan bir sanayi toplumu için bu yıllarda kaydedilen göç hızı denetlenebilecek sınırları aşmıştır.²⁹⁷

İkinci olarak, siyasal demokrasi yeterince gelişmeden, köy kökenli, yoksul, toprak sahibi olmayan, cahil ve siyasal tercihleri olmayan geniş bir kitle, oy kanalıyla politik dengeye ağırlığını koymuştur. Kırsal kökenli bu insanlar, haklı olarak, yüzyıllardır göz ardı edildiği bir fiziksel çevre içinde yaşamış olmanın yarattığı duyguları yenebilmek için, gözlerini uzaklardaki bir bulanık imgeye çevirmişlerdir.²⁹⁸

Üçüncü olarak da Batı'dan, özellikle Amerika'dan ithal edilmiş bu kent imgesi, Türk geleneğine bütünüyle yabancıdır. Bu temel etmenlere bir de belediye örgütlenmesinin yetersizliği, uzman eksikliği ve ülkenin yetersiz ekonomisi eklenmiştir. Nüfus artışı ve sürekli göç, belediye ve hazine arazileri üstünde gecekonduların yükselmesine yol açmıştır. Devletin doğrudan denetimindeki İstanbul Belediyesi'nin profesyonel plancıları oldukça azdır. Öte yandan kent idaresi halkın artan günlük isteklerini karşılayacak durumdan yoksundur. Üstelik İstanbul o zamana kadar yeterli bir alt yapıya sahip de olamamıştır. Yeni caddeler, yüksek yapılar ve arabalarla alt yapı yetersizliği daha da geniş boyutlara ulaşmıştır.²⁹⁹

1950'lerde İstanbul köylerden gelen geniş bir kitlelerin akınına uğramıştır. 1950'de 983.041 olan kent nüfusu, 10 yıl sonra 1.466.535'e ulaşmıştır. İlk göç dalgasıyla gelenler Haliç yöresiyle sur dışındaki sanayi kuruluşlarının çevresine yerleşmiş, Kâğıthane ve Zeytinburnu'nda ilk gecekondu mahallelerinin çekirdekleri oluşmuştur. Anadolu yakasında da o zamanlar Ankara Asfaltı diye anılan karayolu üzerindeki sanayi kuruluşlarının çevresinde gecekondulaşma başlamıştır.³⁰⁰ 1951'de kentin tümündeki gecekondu sayısı 8.500 iken, 1957'de yalnızca Zeytinburnu da 26 bin

²⁹⁷ Kuban, **a.g.e.**, s.389.

²⁹⁸ Kuban, **a.g.e.**, s.389.

²⁹⁹ Kuban, **a.g.e.**, s.389.

³⁰⁰ **Yurt Ansiklopedisi**, s.4001, 4014.

konutta 60 bin kişinin yaşadığı bir gecekondulu mahallesi haline gelmiştir. Nüfusu hızla artan Zeytinburnu, 1957'de ilçe haline gelmiştir. 1962 yılına gelindiğinde şehirdeki gecekondulu sayısı 78 bine ulaşmıştır.³⁰¹

Zeytinburnu'nun ardından Eyüp-Rami sanayi bölgesinin yakınlarında, kentin ikinci büyük gecekondulu mahallesi olan Taşlıtarla ortaya çıkmıştır.³⁰² İlk kez 1950'lerde Bulgaristan ve Yugoslavya'dan gelen göçmenlerin yerleştirilmesiyle oluşan Taşlıtarla, daha sonra kente Anadolu'dan gelen göç akınıyla büyümüş ve 1963'te Gaziosmanpaşa adıyla yeni bir ilçe oluşturulmuştur.³⁰³

Bu yıllarda konut sorununun tüm boyutlarıyla en şiddetli biçimde yaşandığı kent İstanbul olmuştur. Türkiye'de kentleşme sürecinin, sanayileşmeden önce başlayarak 1950'lerde patlaması ve günümüze değin hızını koruması, kentlerde bir konut sorunu yaratmıştır. Bu sorun beraberinde İstanbul'da gecekondulaşma olgusunu getirmiştir. Özellikle 1950'den sonra göç edenleri barındıran gecekondulu sayısı sürekli artmış ve artan nüfusun yaşam koşullarının düzenlenmesi her geçen gün zorlaşmıştır. Gecekondulaşmayı yaratan ana etmen ise kentlerdeki konut arzının yetersizliği olmuştur. Konut açığının büyük bir bölümü gecekondulu yapıyla karşılanmış ve 1950 öncesinde yapılmaya başlayan ilk gecekondulara karşı, 1948'de "Gecekondulu Mücadele Yasası", 1953'te de "yetersiz yapılar" ile ilgili ve bunların yıktırılmasını öngören yasa çıkartılmıştır.³⁰⁴

İstanbul, 1950 sonrasında ülkenin çeşitli yerlerinden en fazla göç alan kent olmasıyla birlikte artan nüfus eski yerleşme alanlarını doldururken bu yerleşmelerin çevresindeki ilçelerde hızlı bir kentleşme hareketi başlamıştır. Bu hareketin en etkili olduğu ilçeler ise Gaziosmanpaşa, Eyüp, Sarıyer ve Kartal olmuştur. İstanbul'da gecekondulu mahalleleri 1950'lerde kurulmaya başlamıştır. İlk kurulan mahalleler, 1950'de kurulan Kâğıthane ve 1952'de Eyüp İlçesinin Rami Bucağında kurulan Taşlıtarla gecekondulu mahalleleri idi.³⁰⁵ 1947'de oluşmaya başlayan Zeytinburnu gecekonduları ise, 1957'de 26.000 konut ve 60.000 nüfus ile en hızlı gelişen

³⁰¹ Yurt Ansiklopedisi, s.4020.

³⁰² Yurt Ansiklopedisi, s.3994, 3996.

³⁰³ Yurt Ansiklopedisi, s.4001.

³⁰⁴ Yurt Ansiklopedisi, s.4020.

³⁰⁵ Yurt Ansiklopedisi, s.3995.

mahallelerden birisi duruma geldi. Bu tür mahallelerin gelişmesi 1960'tan sonra daha da hızlanmıştır. İlk dönem gecekondularından Kâğıthane ve Alibeyköy, sanayi bağlantılı yerleşmeler iken, Zeytinburnu gecekondualarının kökenini İkinci Dünya savaşı sonrasında Balkan Paktı çevresinde Türkiye-Yugoslavya arasında yapılan göçmen değişimi ile Türkiye'ye gelen göçmen gurupları oluştuyordu. Göçmenler Zeytinburnu'nun yanı sıra, Sağmalcılar ve Taşlıtarla yörelerine de yerleşmişlerdi. Taşlıtarla 1958'de Rami Bucağı'ndan ayrılarak Göktepe Bucağı oldu.³⁰⁶

1955'te Vatan ve Millet caddelerinin yapımı sırasında evleri istimlak edilenler Bayrampaşa'nın arazisinin düz ve yerleşmeye elverişli, İstanbul Belediyesi'nce sanayi bölgesi olarak belirlenmiş olması gibi nedenlerle buraya yerleştiler. 1955'ten önce açılan 3-4 fabrikaya yenilerinin eklenmesiyle burada bir işçi mahallesi oluştu.³⁰⁷

İstanbul Boğazı'nın batı yakasında bulunan Sarıyer ilçesinde yoğun yerleşme alanları boğaz kıyısındaiken, 1950 sonlarında açılan Barbaros Bulvarı'yla Beşiktaş ve Eminönü, Büyükdere Caddesi ile Şişli-Taksim ile bağlantının güçlenmiş olması ilçenin iç kesimlerindeki yerleşmelerinin gelişmelerini hızlandırmış, Ayazağadaki sanayide batı yamaçlarında gecekondulaşmaya yol açmıştı.³⁰⁸ 1954'te Avrupa yakası için hazırlanan sanayi planı, Mecidiyeköy-Levent, Mecidiyeköy-Şişli, Bomonti ve Kasımpaşa-Kâğıthane arasında kalan kesimleri sanayiye açmıştır. 1955'te yürürlüğe giren İstanbul Sanayi Planı ise Haliç'teki sanayi yerleşmesini bir ölçüde dondururken, Topkapı-Rami ve Levent'te yeni sanayi alanları belirlenmiştir. 1950'lerin üçüncü büyük gecekondu alanı Kâğıthane çevresinde gelişmiştir. Yeni sanayi alanları açılması Avrupa yakasında Halkalı Anadolu yakasında ise Maltepe, Kartal gibi denetim dışı alanların parsellenerek gecekondulaşmasına neden olmuştur.

1940'lı yılların sonunda İstanbul Belediyesi ve Emlak Bankası artan nüfusun konut ihtiyacını karşılamak amacıyla bir şirket kurarak modern binalar yapmaya hazırlanırken, Belediye'den izin almadan yapılan inşaatlar da sürmüş, Zeytinburnu ve Veli Efendi Çayırı civarındaki arazi gecekondu evleri ile dolmuştur.³⁰⁹ 3 Ekim 1947

³⁰⁶ **Yurt Ansiklopedisi**, s.3994.

³⁰⁷ **Yurt Ansiklopedisi**, s.4001.

³⁰⁸ **Yurt Ansiklopedisi**, s.4001.

³⁰⁹ **Cumhuriyet**, 14 Mart 1946, 13 Temmuz 1947.

tarihinde Vali Muammer Rüştü Alper başkanlığında kaymakamlar ve sağlık müdürlüğü belediye başkanlığında katıldıkları toplantıda "mevcut gecekonduların peyderpey yıktırılmasına, sağlıklı, altyapı olanaklarından yoksun, salgın hastalıklara açık gecekonduların yapımının engellenmesine" karar verilerek gecekonduların, hakiki ihtiyaç sahibinden ziyade bazı karaborsacılar tarafından kendilerine menfaat sağlamak için yapıldığı, çaresiz vatandaşların kanalizasyonu olmayan bu sağlıklı koşullarda karaborsacıların yaptıkları kulübeleri satın aldıkları anlatılmıştır.³¹⁰

Belediye, gecekonduların sahiplerine yeni ve sıhhi evler verilmesi koşuluyla yıktırılmasına karar vermiş ve Kumkapı, Yedikule ve Zeytinburnu'ndaki gecekonduların yıkımına 8 Ekim 1947 tarihinde başlanmıştır. 1947 yılından sonra da gecekondu yıkımları devam etmiş, gecekonducularla yıkım ekipleri arasında çıkan çatışmalarda yaralanmalar olmuştur.³¹¹ Belediye kesin bir kararla sahipli arsalar üzerine yapılmış gecekonduların derhal yıkılacağını duyurmuştur.³¹² Gecekondu sahiplerinin yıkımlara karşı itirazları "*şehrin temizliği, halk sağlığı*" gerekçeleriyle kabul edilmemiştir.³¹³

İstanbul Belediyesi konut sorunu çözmek için birden fazla evi olanların ya da az nüfuslu büyük apartman sahiplerinin evsizler için fedakârlık yapmalarının gerektiğini öne sürerek, bu işlerle meşgul olmak üzere "Belediye Mesken Müdürlüğü"nin kurulması kararını almıştır. Belediye Meclisi'nden üç kişinin de bu işleri kontrol ve tahkike memur edilmesi kararlaştırılmıştır.³¹⁴

İstanbul'da konut problemine paralel kiralarda artmaktaydı. Ev sahipleri eski kiracılardan yüksek kira alamadıkları için çeşitli bahanelerle kiracıları evlerinden çıkarmakta ya da yüksek kiraya mecbur bırakmaktaydı. Belediyenin bu duruma karşı aldığı tedbirlere rağmen Ev Sahipleri Derneği İstanbul'da mesken buhranı olmadığını, kiracı hâkimiyeti yüzünden mülklerini tamir edemediklerini, kiraların serbest

³¹⁰ **Cumhuriyet**, 4 Ekim 1947.

³¹¹ **Cumhuriyet**, 14 Ekim 1949, 24 Şubat 1955.

³¹² **Cumhuriyet**, 21 Aralık 1949:

³¹³ **Cumhuriyet**, 9 Ekim 1947.

³¹⁴ **Cumhuriyet**, 11 Ekim 1947.

birakılmasını istediler.³¹⁵ Oysa İstanbul'da 2500'den fazla boş apartman ve ev vardı ve Belediye hava parası almak isteyen ev sahipleri ile mücadele etme kararı almıştı.³¹⁶

Diğer taraftan şehir meclisinde Cemil Topuzlu, konut bunalımından doğan gecekondular evlerinden belediye üyelerinin sorumlu olmadıklarını söyleyip, belediyenin maddi olanaksızlıkları sebebiyle esaslı tedbirlere başvurulması; inşaat malzemesinin ucuzlatılması, kat mülkiyeti kanunun çıkarılması, kereste, çimento, demir gibi malzemeden gümrük resminin kaldırılması, ev yapacaklara az faizle para sağlanması, yeni yapılacak evlerden hiç olmazsa 10 sene vergi alınmaması için hükümet nezdinde teşebbüslerde bulunulmasını istemiştir.³¹⁷ Buna cevaben Belediye Başkanı Lütfi Kırdar *"Hükümet mesken burhanını önleme işini programa dahil etti ve bu görevi Kredi Fonsiye Bankası'na verdi. Gerekirse bankaya yardım edecektir. Maliyenin, Vakıfların hatta Belediyenin elindeki geniş arazilerden yararlanılacaktır. İlk olarak bin kadar ev yapılacaktır. Üç bin liraya mal edilecektir."* demiştir.³¹⁸ Bütün önlemlere rağmen gecekondular yapımının engellenememesi nedeniyle gecekondular yapılan bölgelerde jandarmalar nöbet tutmaya başlamıştır.³¹⁹

5 Kasım 1948'de Belediye ile Emlak Kredi Bankası tarafından Silivrikapı - Haseki yolu üzerinde yapılan 26 ev Vali ve Belediye Başkanı Dr. Lütfi Kırdar tarafından satışa açılmıştır. Evlerden bazıları 7500 liradan bir kısmı 9500 liradan bazıları ise 11500 liradan satılığa çıkmıştır. Evlerde elektrik, su tesisatları bulunmaktadır. 1/3 peşin vererek geri kalanı ayda yüzde 5 faizle 38, 48 ve 58 lira üzerinden 20 yılda ödeyerek isteyen herkes evleri alabilecektir.³²⁰ Aralık 1948'de satışı yapılan 100 ev içinde 12.000 ve 13.700 liralık satın alındığı, daha yüksek fiyatlı evlerin rağbet görmediği tespit edilmiştir.³²¹ 1950 yılı Aralık'ında Emlak Bankası'nın ucuz ev yapımı

³¹⁵ **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1947.

³¹⁶ **Hürriyet**, 12 Ocak 1950.

³¹⁷ **Cumhuriyet**, 1 Kasım 1947.

³¹⁸ **Cumhuriyet**, 1 Kasım 1947.

³¹⁹ **Cumhuriyet**, 3 Kasım 1948.

³²⁰ **Cumhuriyet**, 6 Kasım 1948.

³²¹ **Cumhuriyet**, 23 Aralık 1949.

sürmektedir.³²² Bu evler, 7-8 bine mal olacak taksitlerle ödenebilecek şekilde maliyetlendirilmiştir.³²³

İstanbul'da yeni pek çok bina yapılmasına rağmen süren mesken buhranı sebebiyle belediye boş ev, boş dükkân, iş yeri, depo, iş hanı gibi yerleri tespit ederek yeni konutlar için yeni imkânlar aramaktaydı. Bu dönemde şehirde 10, 12 bin boş ve kiralık yer olduğu tahmin edilmekteydi.³²⁴ Belediye, İstanbul'da ucuz ev inşasını temin edene mükâfat verilmesini bile kararlaştırmıştı.³²⁵

Gecekondulaşma ile mücadelenin bir başka yöntemi de gecekonduların taşınması idi. 1950 yılında Şehir Meclisi surlar civarındaki gecekonduların Feriköy'e nakline karar verdi.³²⁶ Evkaf idaresi ise Evkaf arazileri üzerindeki gecekonduların bir süre daha yıktırılmaması kararını almıştı.³²⁷

Gecekondulaşma ile mücadele kapsamında yeni, ucuz konut yapımı 1950 yılında Anadolu yakasında da sürmüştü³²⁸ ancak İstanbul'da inşaat özellikle 1951 yılında artmıştır. 1951 yılında yapılan ev ve apartmana adedi 3200'ü bulmuştur.³²⁹ Aynı yıl Rami sırtlarında yapılacak 2000 göçmen evinin temeli atılmıştır.³³⁰ 1952'de göçmen evi inşaatı için yeni kararlar alınmış, Yakuplu ve Murat Bey köyleri arazilerinin göçmenlere verilmesi istenmiştir. Öte yandan göçmenler için büyük şirketlerin para yardımı sürerken³³¹ İstanbul'da yapılan 2000 göçmen evinin sıvalarının dökülmesi, evlerin toprak zemine oturtulması ve evlerin kapılarının mukavvadan yapılması tepkileri çekmiştir.³³² 1952 yılında gecekondu'lara karşı yeni evlerin yapımı sürmüştür.³³³ Bu faaliyetler esnasında şehir de süratle genişlerken İstanbul'da 10 yılda 18.957 bina yapıldığı tespit edilmiştir. 1951 yılında resmi ruhsat olarak 1536'sı ev 1964'ü apartman ve muhtelif binalar olmak üzere toplam 3461 bina inşa edilmiştir. Savaşın önce ve

³²² **Cumhuriyet**, 17 Aralık 1950.

³²³ **Cumhuriyet**, 26 Nisan 1951.

³²⁴ **Tan**, 28 Eylül 1949.

³²⁵ **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1950.

³²⁶ **Cumhuriyet**, 21 Ekim 1950.

³²⁷ **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1951.

³²⁸ **Cumhuriyet**, 17 Mart 1951.

³²⁹ **Cumhuriyet**, 26 Ağustos 1951.

³³⁰ **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1951.

³³¹ **Hürriyet**, 4 Ocak 1952.

³³² **Hürriyet**, 9 Nisan 1952, **Cumhuriyet**, 27 Temmuz 1952.

³³³ **Cumhuriyet**, 27 Temmuz 1952.

sonra İstanbul'da konutlaşma ilk kez bu kadar yüksek seviyelere ulaşmıştır. Üstelik yapımı kaçak da olsa süren gecekondular bu sayıya dahil değildir.³³⁴ İstanbul'da 1953 yılında da 8000 ev yapılmıştır. Göçmen evleri ve gecekondular bu sayıya dahil değildir.³³⁵ Aynı yıl bir sene içinde bin işçi evi inşa edilmesi kararı da alınmıştır.³³⁶ 1953 yılında gecekonduların vakıf arazileri ve tapulu arazileri işgal etme problemleri halka ucuz arsa dağıtılarak aşılmaya çalışılmıştır. Maltepe Belediyesi 1953 yılında 80.25.112 parsel arsayı 6188, 5228, 5218 sayılı kanunlardan yararlanarak cüzi bir karşılıkla halka dağıtmıştır.³³⁷

2.3.1.3.2. İmar Planları

İstanbul'u gerçek anlamda planlama çabaları 1830'larda başlamıştır. II. Mahmut devrinde tarihsel çekirdek çevresinde ve daha çok haritalama amacıyla yapılan ilk plandan günümüze kadar İstanbul'u planlama çalışmalarının 14 ana dönem geçirdiği bilinmektedir. Bu dönemler Cumhuriyet öncesi plan denemeleri³³⁸, 1932-1933 dönemi Alfred Agache, Herman Elgötz, H. Lambert'in önerileri ile Prof. Martin Wagner'in çalışmaları ve önerileri, 1935-1938 dönemi olarak sıralanabilir. 1946'dan 1960'a kadar olan zamanda 5 ana planlama dönemi yaşanmıştır:

1. Prof. Henri Post nazım planı ve uygulama planları (1936-1950)
2. "Revizyon Komitesi" çalışmaları, (1951)
3. Müşavirler Heyeti'nin yürüttüğü plan faaliyetleri, (1953-1956)
4. Prof. Hans Högg'ün nazım planı ve detay çalışmaları, (1950-1960)
5. Prof. Luigi Piccinato'nun İller Bankası, İstanbul İmar ve Planlama Müdürlüğü'nde yaptığı ayrıntı çalışmaları ve İstanbul çevresini de içeren nazım plan önerisi, (1958-1961).³³⁹

³³⁴ Cumhuriyet, 21 Eylül 1952.

³³⁵ Cumhuriyet, 30 Mart 1953.

³³⁶ Cumhuriyet, 17 Ağustos 1953.

³³⁷ Cumhuriyet, 4 Kasım 1953.

³³⁸ Von Moltke, a.g.e., 1837-1851.

³³⁹ Cumhuriyet Dönemi İstanbul Planlama Raporları 1934-1995, Derleyen: Şener Özler, İstanbul, 2007; Yurt Ansiklopedisi, s.4031.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kent nüfusunun artış hızı, Türkiye ortalamasının altında olduğundan İstanbul'un imarını olanaklı kılan koşullar bu dönemde mevcuttu. 1930'larda Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden İstanbul'a çağrılan planıcı ve mimarlar kent için çeşitli planlar hazırlamıştır. 1937 yılında Henri Prost'un hazırladığı plan, kentin sonraki mekânsal yapısı üzerinde belirleyici bir etki yapmıştır. Prost Planı'nın özelliklerinden biri, kentin İstanbul, Beyoğlu ve Üsküdar-Kadıköy olmak üzere üç ayrı bölümde ele alınmasıydı. Bu planın en önemli yanı, Haliç kıyılarını orta ve büyük sanayinin yerleşimine açmaya olanak sağlamasıydı. Plan doğrultusunda, Atatürk Köprüsü'nden Haliç'in kaynağına uzanan alanlara büyük sanayi, eski kentin Galata ve Atatürk Köprüleri arasındaki kesimine ise hal, balıkthane ve toptan gıda maddeleri ticareti yapan işyerleri yerleştirildi. Öte yandan Haliç'in yıllar boyu süren kirlenme süreci bu gelişmelerle başlamıştır.

Prost planı gözden geçirilerek 1943 yılında on yıllık yeni bir imar programı ilan edilmiştir. Prost'un öne sürdüğü projelerden bazıları bu dönem uygulanmıştır. Bunlardan biri, Dolmabahçe Sarayı arkasındaki vadi için tasarlanan stadyumdur. Kentin sonraki gelişimi için bu projenin büyük bir hata olduğu anlaşılabacaktır. İkincisi ise Taksim'de yapılması öngörülen opera binası projesidir. Bu proje otuz yıl gecikme ile uygulanabilmiştir.³⁴⁰ Prost'un Taksim Gezisi (sonradan İnönü Gezisi) için hazırladığı plan da Lütfi Kırdar'ın belediye başkanlığı sırasında (1938-1949) uygulanmıştır.³⁴¹ 1946 yılında Çırağan Sarayı'nın bina ve arsası ile birlikte İstanbul Belediyesi'ne parasız olarak devri kararlaştırılmış³⁴², aynı yıl İstanbul Adalet Binası'nın yapımına karar verilmiştir.³⁴³

Unkapanı-Aksaray eksen (Atatürk Bulvarı) ve Storari'nin^{*} önerisi doğrultusundaki Aksaray Meydanı düzenlemesi Prost planına uygun olarak yapılmıştır. Sirkeci ile Haydarpaşa arasında bir vapur seferi önerilirken, Prost, Asya ile Avrupa'yı

³⁴⁰ 8 Kasım 1952 tarih ve 6164 sayılı kanunla Opera Binası'nın Hazinece ikmal kararı alınmıştır. Bkz. TBMM Tutanakları, Dönem 9, 37. Birleşim, **TBMM Tutanak Dergisi**, c.24.

³⁴¹ **Yurt Ansiklopedisi**, s.4031.

³⁴² TBMM Tutanakları Dönem 4, **TBMM Tutanak Dergisi**, c.22/1946, 1 Şubat/29 Nisan.

³⁴³ TBMM Tutanakları Dönem 8, **TBMM Tutanak Dergisi**, c.4, Ocak-Şubat 1947.

^{*} Luigi Storari, 1850-1860 yılları arasında Aksaray yangını yeri planlarını hazırlamış ve bu tarihten sonra her yangın yeri için benzer planlar yapılmıştır.

birbirine bağlayacak bir Boğaz Köprüsü ya da denizin altından geçecek bir tünel planlamıştır.³⁴⁴

1950'lerden önce İstanbul'un iş alanı Çarşıkapı, Sirkeci, Eminönü ve Karaköy'ü kapsamaktaydı. Beyoğlu'na yerleşen üst gelir grubuna yönelik ticaret ise Karaköy'den İstiklal Caddesi'ne kaymıştı. İstanbul, sunduğu olanaklarla Anadolu sermayesi için önemli bir çekim merkeziydi. Prost Planı'yla başlayan Haliç'in sanayiye açılması süreci, 1947'de Belediye İmar Müdürlüğü "tarafından "İstanbul Sanayi Bölgelerine Ait Talimatname"nin ve 1949'da da ilgili komisyon raporunun yayınlanmasıyla tamamlandı. 1947 Talimatnamesi, Eyüp-Silahtarağa, Eyüp-Edirnekapı ve Yedikule-Bakırköy arasını ağır, Haliç'in iki yakasını ise orta ölçekli sanayinin yerleşimine açtı. 1949 raporu da bunlara ağır sanayi alanları olarak Eyüp'ün kuzeyini, Maltepe çevresiyle Davutpaşa yolunu, Kazlıçeşme, Zeytinburnu, Bakırköy'ün dış kesimini, Yeşilköy ve Küçükçekmece'yi, Anadolu yakasında ise Maltepe-Kartal arasıyla Pendik'i ve Kadıköy-Gazhane çevresini ekledi. Bu yıllarda, Boğaz kıyılarına kamuya ait şişe ve cam, ispirto ve rakı, kibrit fabrikaları ile kömür depoları yerleşti.

Lütfi Kırdar'ın Belediye Başkanlığı döneminde (1938-1949) Post planı uygulanmaya başlandı. Plan dahilinde Eminönü Meydanı dahil bir dizi meydan düzenlendi. Prost'un planının önemli noktalarından biri de İstanbul'un bahçeler ve yeşil sahalarla rahatlatılmasını önermesiydi.³⁴⁵ Önemli kamu yapıları, Açık Hava Tiyatrosu, Stadyum, Opera*, Radyo Evi, ünlü Taksim Gazinosu*, Sergi Sarayı, bir dizi okul ve hastane ile Zincirlikuyu Mezarlığı onun döneminde yapılarak İstanbul Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi tamamlanmıştır.³⁴⁶ Taşkılla ise İstanbul Teknik Üniversitesi'ne dönüştürülmüştür. Bu dönemde Sultanahmet Adliye Sarayı yarışması açılmış, Taksim ile Harbiye arasındaki eski Ermeni mezarlıkları kaldırılarak yerine yüksek apartmanlar inşa edilmiştir. 1948 yılı Ocak ayı sonunda Harbiye Açık Hava Tiyatrosu'nun temelleri

³⁴⁴ **Yurt Ansiklopedisi**, s.4031. Boğaz Köprüsü fikri ilk kez İttihat ve Terakki iktidarı döneminde gündeme gelmiş ancak Birinci Dünya Savaşı nedeniyle bu fikir geliştirilememiştir. Bundan sonra Cumhuriyet döneminde Nuri Demirağ vasıtasıyla bir Amerikan şirketi tarafından köprü yapımı hakkında bir teklif verilmiş ancak bu teklife hükümet bir cevap vermemiştir. Bkz. **Cumhuriyet**, 13 Aralık 1949.

³⁴⁵ **Cumhuriyet**, 6 Ocak 1947.

* Sonraki dönemde tamamlanmıştır.

* Sonradan yerine Sheraton Otelı yapılmıştır.

³⁴⁶ TBMM Tutanakları Dönem 8, **TBMM Tutanak Dergisi**, c.4, Ocak-Şubat 1947.

atılmıştır.³⁴⁷ Kanalizasyon sistemi, Boğaz Sahil Yolu dahil ulaşım sistemi ve su sistemi ıslah edilmiştir. 5 Kasım 1949 tarihli Genel Meclis kararıyla Boğaziçi Anadolu yakası sahil yolunu teşkil eden 1/500 mikyaslı Üsküdar- Beykoz güzergahı imar planı kabul edilmiştir.³⁴⁸ Kırdar ayrıca Levent gibi kent çevresinde geniş konut alanlarının gerçekleştirilmesine de öncülük etmiştir. Eski anıtların onarımı ve yeniden canlandırılması, büyük saray bahçelerinin halka açık bahçelere dönüştürülmesi, Kırdar'ın İstanbul'un imarına katkılarından bazılarıdır.³⁴⁹

Prost'un planı İkinci Dünya Savaşı sonrasında İstanbul'un nüfusunun hızla artması karşısında, büyümeyen bir kentin planı olarak hazırlandığı için yetersiz kalmıştır.³⁵⁰ Öte yandan yaşanan mali sıkıntılar da planın tamamlanmasına engel olmuştur.³⁵¹ 1948 yılında Lütfi Kırdar'ın Vali ve Belediye Başkanlığı'ndan ayrılmasıyla duran bu imar operasyonu sırasında 1148 bina yıkılmıştır.³⁵² 1950 yılının Ekim ayında Prost valiye gönderdiği bir mektupta *"planım o kadar değişti ki, şimdi onu ben bile tanıyamıyorum"* diyerek İstanbul'un imarı çalışmalarından ayrılmıştır.³⁵³ Öte yandan yeni yapılan bütçe tasarısında da 1951 yılı için Prost'un ödeneği kaldırılmıştır. Profesör Prost, 19 Aralık 1950 günü verdiği demeçte *"İstanbul imar planı 50 sene içindedir. Halbuki bu planların 5 senede uygulanması isteniyor. Bana Ankara'dan İstanbul'u tanımayan 20 mimar gönderdiler. Ben İstanbul'u tam tanıyan mimarların atanmasını istediğim halde planlar alt üst oldu. Ben de şehrin Anadolu yakasına ait olanları imza etmedim."*sözleriyle planın uygulanması sırasında yaşanan sıkıntıları dile getirmiştir.³⁵⁴ 1950 yılı Aralık'ında Prost'un mukavelesinin uzatılması kararlaştırılmış³⁵⁵, İstanbul

³⁴⁷ **Cumhuriyet**, 31 Ocak 1948.

³⁴⁸ **İBBA**, Meclis Kararları (1930-2007), Karar No: 189. Ek-14.

³⁴⁹ Doğan Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, İstanbul, 1996, s.388.

³⁵⁰ Prost'un planı bazı çevrelerce eleştirilmiştir. Bu çevrelerden biri olan Emlak Sahipleri Derneği, öncelikle ülkede bulunan konu ile ilgili uzmanlardan bilgi alınmayıp planın tek bir kişiye verilmesini eleştirerek, Atatürk'ün Ankara'nın imarı sırasında yerli uzmanlardan fikir aldığını ifade etmiştir. Bundan başka dernek Prost'un planını susuzluk vs. gibi şehrin ihtiyaçlarına karşılık vermektense park, meydan gibi konulara ağırlık vermesi nedeniyle eleştirmiştir. Bkz. **Cumhuriyet**, 27 Aralık 1947. Öte yandan İstanbul'un imarı çalışmalarında Türk uzmanlardan ziyade yabancıların çalıştırılması mimarlar tarafından da protesto edilmiştir. Bkz. **Hürriyet**, 16 Mart 1949.

³⁵¹ **Cumhuriyet**, 9 Şubat, 1948.

³⁵² "İstanbul İmarı, Hızlı kentleşme Dönemi ve Menderes İmar Operasyonu (1950-1960)", **İstanbul Dergisi**, s.32-33.

³⁵³ **Cumhuriyet**, 31 Ekim 1950.

³⁵⁴ **Cumhuriyet**, 19 Aralık 1950.

³⁵⁵ **Cumhuriyet**, 27 Aralık 1950.

Belediye İmar Müdürü tarafından 1951 yılı başında Prost'un planının tatbik edileceği açıklanmıştır.³⁵⁶

1950 yılından sonra İstanbul'un şehirleşme hızı oldukça yükselmiştir. 1950'lerin ortasına gelindiğinde İstanbul batıda Yeşilköy, kuzeyde Levent, doğuda da Bostancı'ya uzanan bir alana yayılmıştı. Zeytinburnu, Bakırköy ve Yeşilköy, birbirlerinden yeşil alanlarla ayrılmış mahalleler durumundaydı. Kentin Bostancı uzantısının bahçeli konutlardan oluşan seyrek bir dokusu bulunuyordu. 1945'te İstanbul Belediyesi'ne bağlı alanlar 7.000 hektar kadarken 1960'ta bu sayı 28.000'e yükselecekti. İstanbul'un şehirleşme hızının 1950'den itibaren atması sonucu kent planlamasının önüne dört önemli sorun çıkarmıştı. 1950'den sonra kentin nüfus artışının gerektirdiği konut arzı sağlanamamıştır.³⁵⁷ Bunun sonucu olarak önce, Zeytinburnu'ndan başlamak üzere kentin çevresinde gecekondu mahalleleri oluşmaya başlamıştır.³⁵⁸ İkincisi, İstanbul'un plan ve belediye sınırları dışında kalan alanları, tarlalar parsellenerek hızla satılmaya başlanmıştır. Bu spekülatif faaliyet karşısında Yapı ve Yollar Kanunu'nun hükümleri yetersiz kalmıştır. Üçüncüsü, İstanbul'un o zamana kadar düşünülmeyen bir hızla sanayileşmeye başlamasıdır. Bu gelişme üzerine şehirde sanayi arsası talebi hızla artmış, plan içinde bu talebin karşılığı yer almamıştır.³⁵⁹ Dördüncüsü ise geçmişe göre otomobil, dolmuş, vb. motorlu araçların artışının kent içi trafiğinde dar boğazlar yaratmaya başlamasıdır.³⁶⁰

Başlangıçta bu sorunları çözmek için bazı kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. 1956 yılında Belediyenin sınırları büyütülmüş, 5656 sayılı yasayla belediyelerin konut yapımındaki görev alanları genişletilmiştir. Konut finansmanına yardımcı olacak şekilde Emlak Bankası'nın programlarında değişiklikler yapılmıştır. Sosyal Sigorta kaynakları devreye sokulmaya çalışılarak, 1954 yılında tapu yasasında yapılan bir değişiklikle kat

³⁵⁶ **Cumhuriyet**, 11 Şubat 1951.

³⁵⁷ "İstanbul İmarı, Hızlı kentleşme Dönemi ve Menderes İmar Operasyonu (1950-1960)", **İstanbul Dergisi**, s.32.

³⁵⁸ "İstanbul İmarı, Hızlı Kentleşme Dönemi ve Menderes İmar Operasyonu (1950-1960)", **İstanbul Dergisi**, s.32.

³⁵⁹ 1953'te İstanbul'un sanayi bölgelerinin özel bir komisyon tarafından tespitine başlanmıştır. Bkz. **Cumhuriyet**, 13 Ocak 1953.

³⁶⁰ "İstanbul İmarı, Hızlı Kentleşme Dönemi ve Menderes İmar Operasyonu (1950-1960)", s.32.

mülkiyetine olanak sağlanmıştır. Ancak tüm bu düzenlemeler yaşanan hızlı kentleşmenin boyutları karşısında yeterli olamamıştır.³⁶¹

Prost'un ayrılmasından sonra plan için bir revizyon komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon Prost'un çalışmalarını değerlendirerek, planın kentin güzelleştirilmesini esas aldığını, kentin ulaşım, konut ile ekonomik ve sosyal sorunlarını çözmeye eğilmediğini ve planın yeterli araştırmaya dayanmadığını ifade ederek eleştirmiştir. Komisyon bu durum karşısında İstanbul'u gelişme alanları ve hinterlandı ile birlikte ele alan bir çalışma (Bölge Planlama) başlatılmasını, 1/5000 ve 1/2000 ölçekli nazım planların tamamlanmasını izleyerek, 1/2000 ölçekli umumi planlara hemen başlanmasını, bunlar tamamlanıncaya kadar imar uygulamalarının var olan planlara göre yapılmasını önermiştir.³⁶²

Komisyonun raporunun kabul görmesi üzerine mimar ve kent plancısı Prof. Dr. Kemal Ahmet Aru, mimar Prof. Dr. Ali Mukbil Gökdoğan, mimar Cevat Erbel ile mimar Ord. Prof. Emin Onat'tan oluşan "Müşavirler Heyeti" çalışmalara başlamak üzere görevlendirilmiştir. Böylece İstanbul'un imarında 1952-1956 arasında sürecektir olan "Müşavirler Heyeti" dönemi başlamıştır. Bu dönemdeki çalışmaların başlıcaları 1/5000 ölçekli Beyoğlu nazım planı, 1/10000 ölçekli sanayi planı, 1/500 ölçekli Beyoğlu tatbikat planları ve özel bürolara yaptırılan 1/2000 ölçekli Boğaz köyleri planıdır.³⁶³ Bu heyet gerekli araştırmaları yaparak Küçükçekmece'den Tuzla'ya kadar uzanacak alanda 1/10000 ölçekli bir nazım plan yapmayı amaçlamış ancak başarılı olamamıştır. Heyet, hızla büyüyen kentin sorunlarının baskısı altında 1/5.000 ölçekli "Beyoğlu Ciheti Nazım Planı'nı ve 1/10.000 ölçekli Sanayi Bölgeleri Planı'nı hazırlayarak günlük taleplere yanıt vermeye çalışmıştır.³⁶⁴ Bundan başka yol yapımına hız verilerek 1953 yılında şehir içinde 5.5 milyon liralık yol yapılacağı açıklanarak³⁶⁵ Belediye Genel Meclisi'nde 2 Mart 1954'te 1954-1955 ve 1956 yıllarına ait üç yıllık yol çalışma ve

³⁶¹ "İstanbul İmarı, Hızlı Kentleşme Dönemi ve Menderes İmar Operasyonu (1950-1960)", s.32.

³⁶² "İstanbul İmarı, Hızlı Kentleşme Dönemi ve Menderes İmar Operasyonu (1950-1960)", s.33.

³⁶³ **Cumhuriyet Dönemi İstanbul Planlama Raporları 1934-1995**, s.392.

³⁶⁴ "İstanbul İmarı, Hızlı Kentleşme Dönemi ve Menderes İmar Operasyonu (1950-1960)", **İstanbul Dergisi**, s.33. 1953 yılında belediye tarafından genişletilecek caddelerdeki yapıların yıkım çalışmalarına başlanmıştır. Bkz. **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1953.

³⁶⁵ **Hürriyet**, 30 Haziran 1953.

bakım programı kabul edilmiştir.³⁶⁶ Temmuz ayında Mecidiyeköy-İstinye yoluna başlanmış³⁶⁷ ancak 1955 yılı Ocak'ına gelindiğinde bu hat üzerindeki yol ile ilgili tetkikler devam etmiştir.³⁶⁸ Bu yoğun yeni yol açma çalışmaları içinde kötü neticelerin alındığı örnekler de ortaya çıkmıştır. 1953 yılında Arnavutköy- Bebek sahil yolu kaymaya başlamış³⁶⁹, 1954 Aralık'ının son gününde açılan Maslak yolu yer yer çöktüğü için açılışından bir gün sonra yolun tamiratına başlanmıştır.³⁷⁰ 1954-1955 yıllarında İstanbul'da inşa edilen il yolları aşağıdaki gibidir:

Tablo 22
İstanbul'da İnşa Edilen Yollar (1954-1955)

Yıllar	Yollar
1954	Ayvansaray- Yedikule Şişli- Büyükdere Silahtarağa- Küçükköy Davutpaşa- Metris Büyükçekmece- Çatalca Çatalca- Karacaköy Silivri- Sinekli Yalova- Taşköprü- Kılıç Yalova- Samanlık- Çınarcı-Hamamlar Küçüksu- Ümraniye Topkapı- İltisak Çatalca- Karaköy Davutpaşa- Metris Küçüksu- Ümraniye
1955	Küçükköy- Silahtarağa Ayvansaray- Yedikule Kısıklı- Merdivenköy Pendik- Kurtköy Silahtar- Kemerburgaz Şişli- Büyükdere Silivri- Sinekli Çatalca- Karacaköy Kartal- Pendik arası istinad duvarı Zincirlikuyu- Etiler- Bebek Boğaz yolu

Kaynak: 7 Yıl İçinde Vilayet ve Belediyece Yapılan İşler 1949-1955, s.39-41.

³⁶⁶ İBBA, Meclis Kararları (1930-2007), Karar No: 104.

³⁶⁷ Cumhuriyet, 30 Temmuz 1953.

³⁶⁸ CA, 030.01.116.734.4.

³⁶⁹ Cumhuriyet, 6 Mayıs 1953.

³⁷⁰ Cumhuriyet, 5 Ocak 1955.

1956 yılı İstanbul'un imarı açısından kritik bir yıl olmuştur. Bu yılda 6785 sayılı yeni imar, 6830 sayılı yeni istimlâk yasaları TBMM'den geçmiş, aynı günlerde dönemin başbakanı Adnan Menderes İstanbul'da gösterişli bir imar operasyonu başlatmıştır. 1956 yılına gelindiğinde Türkiye dışta ödemeler dengesi sorunuyla karşılaşarak dış borç bulamayacak duruma gelmiştir. İç muhalefetin de yükselmesiyle birlikte Menderes ülke içinde siyasal desteğini artırmak ve dışa karşı gücünü göstermek için İstanbul'da siyasal amaçlı bir imar operasyonuna girişmiştir. Böyle bir operasyon için gerekli kaynak kısmen ulusal bütçeden, kısmen kamu iktisadi kuruluşlarının ve sosyal güvenlik kurumlarının kaynaklarına başvurularak kısmen de halka yapılacak ödemeler geliştirilerek, büyük ölçüde de enflasyonla sağlanmıştır.³⁷¹

Başbakan Adnan Menderes, 23 Eylül 1956 günü İstanbul Gazetecileri İşverenler Sendikası'nda düzenlediği basın toplantısında İstanbul için tasarlanan imar çalışmalarını "İstanbul'u Tanınmayacak kadar değiştireceğiz. Şehirdeki kışlalar kaldırılacak, abideler dikilecek. Trafik tıkanıklığı yapan bütün meydanlardaki düğümler çözülecek. Gecekondu davası halledilecek. Beşiktaş'ta büyük bir meydan açılacak. Boğaz'da bazı sığ koylar doldurularak mesire yerleri yapılacak. Eminönü-Florya arasında bir sahil yolu yapılacak." sözleriyle özetlemiştir. 1957 yılından başlayarak Menderes İstanbul'un imarı işiyle bizzat ilgilenmiştir. Şehri dolaşarak, kamulaştırma işlemlerini, yapım çalışmalarını denetlemiş, yetkililere bizzat talimatlar vermiştir.

Bu dönemde genişletilen ve açılan başlıca yollar Topkapı- Silivri- Tekirdağ Yolu³⁷², Vatan ve Millet Caddeleri, Beyazıt-Aksaray arasındaki cadde, Şehzadebaşından Edirnekapıya uzanan Şehzadebaşı, Macar kardeşler ve Fevzipaşa Caddeleri, Sirkeci-Florya Sahilyolu³⁷³, Eminönü-Unkapanı Yolu, Karaköy-Azapkapı Yolu, Karaköy ve Kemeraltı caddesi, Karaköy'den Dolmabahçe'ye uzanan yol idi. Karaköy'den Dolmabahçe'ye uzanan yol ve Barbaros Bulvarı'nın genişletilmesi çalışmaları için 7.289 bina kamulaştırılıp yıkılmıştı.

³⁷¹ "İstanbul İmarı, Hızlı Kentleşme Dönemi ve Menderes İmar Operasyonu (1950-1960)", s.33.

³⁷² 17 Mayıs 1956 tarihli raporda yolun inşaat durumu hakkında bilgi verilirken yolun tamamlanabilmesi için belirlenmiş olan ihale bedelinin artırılması talep edilmiştir. CA, 030.01.116.734.14.

³⁷³ 26 Haziran 1955 tarihli rapora göre Şişli-Büyükdere ve İstinye-Tarabya yolları hakkında çıkarılmış olan maliyet yekûnu yaklaşık 5.000.000 liradır. CA, 030.01.116.734.4.

İmar çalışmaları sırasında evleri dükkânları imar edilen İstanbullular istimlak bedellerini düşük bularak iktidarı sert bir biçimde eleştirmiştir. Öte yandan genişletme ve imar çalışmalarından memnun olan İstanbullular da mevcuttu.³⁷⁴

Adnan Menderes imar çalışmalarına başlamadan önce yaptığı basın toplantısında bu planlamanın üç amacı olduğunu ifade etmişti. Bunlardan birincisi trafiği rahatlatmaktır. Bunun için trafiğin düğümlendiği meydanlar ve ana yollar yıkımlarla genişletilecek, o zamana kadar görülmemiş bir hızda ve genişlikte yollar açılacaktı. Ancak bu yollar karayolu mühendislerince kentin topografyasına ve tarihsel eserlerine duyarlılık göstermeden gerçekleşmişti. Bu çalışmalar sırasında İstanbul'da yıkılan bina sayısı 7289'a ulaştı. Çalışmanın ikinci amacı ise kenti güzelleştirmektir. Bu amaç, meydanların ve camilerin çevrelerinin açılması esasına dayanan Hausmanian bir estetik anlayışının ürünüydü. Üçüncüsü ise camilerin ve dini yapıların restorasyonu yapılacaktı. Bir yandan tutucu çevrelerden siyasal destek sağlamaya dönük bu eylem, aynı zamanda Menderes'in imar operasyonunun tarihi çevreyi tahrip ettiği biçimindeki eleştirilere bir yanıt olarak sunulacaktı. Bu operasyonun içinde kenti çevreleyen gecekondulu kuşakları için bir çözüm önerisi bulunmuyordu.³⁷⁵

İstanbul'un imarı operasyonunun başlangıcında bu kararların Başbakanın kişisel kararları olarak kamuoyuna sunulmasına karşın, çoğu kez, Prost ve Müşavirler Heyeti planlarının seçmecisi bir tutumla, çevreye çok daha az duyarlı olarak uygulanmasından ibaret olduğu kanaati gelişmiştir. Menderes operasyonunun kuralları dışlayan uygulama biçimi özellikle Mimarlar Odası'nın muhalefetiyle karşılaşmıştır. Bunun üzerine operasyonun meşrulaştırılması için yeni planlama çalışmaları başlatılmıştır. 1957 yılında hem uygulamayı yönlendirmek hem de kentin tümü için bir öneri geliştirmek üzere Almanya'dan planlama uzmanı Högg çağırılmıştır. Högg'ün önerisinde, 1956 yılında bir ABD firmasına yapılabilirlik etüdü yaptırılan Boğaz Köprüsü de bulunacaktı. Karayolları Umum Müdürlüğü tarafından 27 Temmuz 1957'de

³⁷⁴ 1957-1960 yılları arasında yapılan imar çalışmaları hakkında Prof. Dr. Doğan Kuban dönemin Başbakanı Adnan Menderes'in imarını şöyle değerlendirmektedir: "Menderes'in dört yıllık yeniden inşa dönemi yarı kırsal bir toplumun modern dünya ve modern kent yorumunu yansıtır. Sürekli göçün bu ihtiraslı ortamı içinde ortaya çıkan kentsel-kırsallaşma ya da kırsal-kentleşme karışımı çıkmıştır". Bkz. Doğan Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, s.399. Özellikle 1955'ten itibaren İstanbul'da istimlak edilen yerlerle ilgili haberlerin yoğunluğu artmıştır. Bkz. **Cumhuriyet**, 13 Ekim 1957, 8 Ocak 1958, 27 Mayıs 1958, 19 Nisan 1958.

³⁷⁵ "İstanbul İmarı, Hızlı Kentleşme Dönemi ve Menderes İmar Operasyonu (1950-1960)", **İstanbul Dergisi**, s.33.

verilen bilgilere göre Amerikan firmasına hazırlanmış olan tatbikat projesinde yapılması kararlaştırılan köprünün toplam uzunluğu 1340 metre ve köprünün iki kulesi arasındaki açıklık da 675 metre olarak planlanmıştır.³⁷⁶ 2 Aralık 1957 yılında bir Avrupa-Amerika firması olan Dyckerhoff&Widmann firması yapılacak köprü hakkında teknik bir rapor sunarak inşa edilecek köprünün bir de planını hazırlamıştır.³⁷⁷ Boğaz Köprüsü hakkındaki 26 Aralık 1958 tarihli rapora göre de kesin projenin 6-8 ay zarfında tamamlanacağı ve inşaatla ilgili olarak bir Amerikan ve iki Alman firmasının teklif sunduğu belirtilmektedir.³⁷⁸ Högg'ün çalışmalarının kamuoyundaki plansızlık tartışmalarını kaldırmaya yetmemesi üzerine 1958 yılında İller Bankası'na K. Han'da İstanbul İmar ve Planlama Müdürlüğü kurulmuştur. Bu büronun müdürlüğüne Cevat Erbel getirilmiş ve ünlü İtalyan Plancısı Luigi Piccinato'nun yönetiminde İstanbul Metropolitan Planı hazırlanmaya başlanmıştır.³⁷⁹

Adnan Menderes 1950- 1960 arasında Demokrat Parti Başkanı ve Başbakan olarak iktidarda kalmış, İstanbul'un imarı 1950'lerin ikinci yarısında kendisi için bir tutku haline gelmiştir. Ancak yapılan ayaküstü planlamaları ve uygulamaları bizzat yönetirken İstanbul için yapılmış olan planları göz ardı ederek³⁸⁰ çeşitli çevrelerden yoğun eleştiriler almıştır.³⁸¹ 1957-1960 yılları arasında açılan yollar nedeniyle İstanbul'un kültür varlıkları büyük oranda zarar görmüştür. Yol açma çalışmaları sırasında Bizans döneminden kalma kara surları yer yer yıkılmış, Millet Caddesi ve Vatan Caddesi'nin yapımı sırasında surlara büyük zarar verilmiştir. Eminönü- Unkapanı yolu yapımı sırasında da surların yanı sıra Bizans ve Osmanlı dönemi hanlar yıkılmıştır. Millet Caddesi'nin açılması ile bölgede bulunan pek çok cami ve tekke binasına zarar verilmiş, Şimkeşhane ile Hasan Paşa Hanının yarısı yıkılmıştır. Karaköy Meydanı'nı

³⁷⁶ CA, 030.01.74.471.7. Bkz. Ek-15.

³⁷⁷ **Projekt Bosphorusbrücke**, Dyckerhoff&Widmann Kommanitgesellschaft, 1957. Plan için bkz. EK-16. 1950 yılından itibaren Sarayburnu- Beylerbeyi arasında yapılacak olan köprü ile ilgili olarak yabancı firmalar tarafından çeşitli teklifler verilmiş ve planlar hazırlanmıştır. Bkz. **Cumhuriyet**, 21 Aralık 1951, 17 Ocak 1953, 1 Kasım 1953, 3 Ağustos 1954; **Hürriyet**, 9 Ocak 1952, 16 Nisan 1952; **Akşam**, 19 Ekim 1953.

³⁷⁸ CA, 030.01.116.735.4.

³⁷⁹ "İstanbul İmarı, Hızlı Kentleşme Dönemi ve Menderes İmar Operasyonu (1950-1960)", **İstanbul Dergisi**, s.33.

³⁸⁰ Prost'un 1937 yılında yaptığı 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı Etüdü hemen hemen hiç uygulanmadan 1950'li yılların ortasında bir kenara atılmıştır. Bu planın uygulanmayarak keyfi uygulamalar ışığında yapılan imar çalışmaları şehri büyük bir yıkıma uğratmıştır. Bkz. Besim Çeçener, **İstanbul'un Kültür ve İmar Sorunları**, İstanbul, 1995, s.130.

³⁸¹ Bu eleştirilerin başlıcası Menderes planına uygun olarak Boğaziçi korularına apartmanlar dikilerek koruların beton binalarla tahrip edildiği hakkındadır. Bkz. **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1958. Bundan başka 25 Ocak 1957'de İstanbul Kalkınma Derneği bu zamana kadar yapılan imar faaliyetlerini değerlendirerek başarıya ulaşılabilmesi için çeşitli önerilerde bulunmuştur. Bkz. CA, 030.01.116.734.19.

Tophane Meydanı'na bağlamak amacıyla açılan Kemeraltı Caddesi'nin yapımı sırasında da 1850-1920 tarihleri arasında yapılmış bazı önemli binalar yıkılmıştır. Yıkılan binalardan biri de Tophane Müşirliği Binası olmuştur. Beşiktaş'ta da Mimar Sinan'ın eseri olan hamam yıkılmış, Üsküdar İskele Meydanı'nın yapımında ise 40 m. Uzunluğunda bir bedesten yok edilmiştir. Fındıklı Hamamı'nın tümüyle yok olması da bu dönemin çalışmalarının sonucudur.³⁸²

Mimarlık ve Mimarlık Tarihi alanlarında önde gelen isimlerinden biri olan Doğan Kuban ise Menderes dönemi imar faaliyetlerini şöyle değerlendirmiştir:

"Menderes imarı denilen 4 yıllık dönem, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sanayileşmekte geç kalmış yarı köylü toplumların çağdaş dünya yorumlarının iç göçlerle dolup taşan kentlere yansımalarının özgün bir örneğidir. Çoğu fakir olan bu ülkelerde politik egemenliği ellerine geçirenler bir balon gibi sürekli şişen metropollerdeki arazinin rant potansiyelini bütün diğer kentleşme boyutlarını unutarak paraya çevirmeyi ulusal politika haline getirmişler ve bunu da dünyadaki büyük kentlerin içinden geçtikleri deneyimleri göz ardı ederek, çağdaşlık uygarlık adına yaptıklarını söylemişlerdir. Fakat köklü değişiklik isteklerinin yağmaya dönüşmesi politik bir süreçse, kentleri temelden değiştirme isteği bir kültürel süreç, kentlerin kontrolsüz büyümesi ise tarihi ve biyolojik bir süreçtir. 1950'li yıllara kadar Türkiye'nin içinde bulunduğu tarihi koşullar, büyük kent toprağı spekülasyonunu kısıtlamıştı. Zamanla bütün devlet politikasını kent toprağı rantı üzerine yoğunlaştıran mekanizmalar, toplumun kültürel davranışlarını da bu süreci destekleyecek şekilde yoğurmuşlardır. Menderes imarı olgusu geç sanayilen toplumların kontrol edemedikleri tarihi bir sürecin başlangıcıdır".³⁸³

2.3.2. Nüfus

Her ülke veya bölgenin sahip olduğu sosyoekonomik gelişme düzeyi ve topraklarının biçimine göre nüfusun kentsel ve kırsal dağılımı ile toprakları üzerinde kilometre kare başına düşen insan sayısı yani nüfus yoğunluğu da farklılık arz etmektedir. İstanbul'un bir sanayi ve ticaret kenti olması ve kırsal alanının sınırlı olması nedeniyle bu İstanbul'un toplam nüfusundaki şehirli nüfus ülke genelinden farklı olarak bütün yıllar kırsal nüfusa göre sürekli daha yüksek olmuştur. İstanbul daima kentsel bir yerleşim alanı olarak kalmıştır. İstanbul tarihsel gelişme sürecinde kazanmış olduğu

³⁸² Besim Çeçener, a.g.e., s.102.

³⁸³ Kuban, "Menderes ve İstanbul", *İstanbul Ansiklopedisi*, c.5, İstanbul, 1994, s.392.

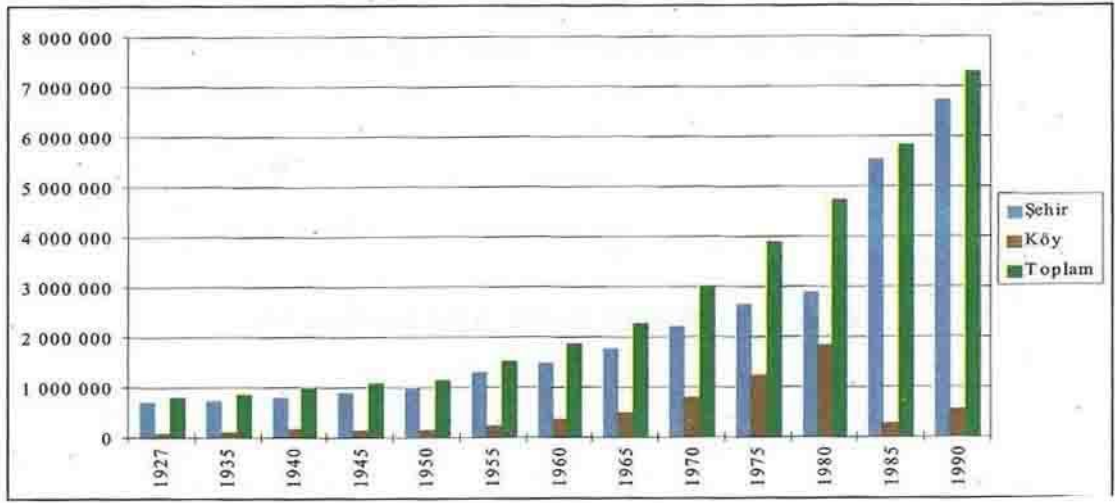
üstün yapısı, zenginlikleri ve birikimi ile ülkenin birincil metropoliten hizmet merkezi olma özelliğini 1946-1960 yılları arasında da sürdürmüştür.

İstanbul'un merkez olma fonksiyonuna bağlı olarak nüfusça büyümesi ülkenin nüfusça büyümesi olayı ile paralellik göstermektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitimi ile beraber savaş ekonomisinin etkilerinden kurtulan ülkemizde nüfus artışı yaygın bir biçimde görülmüştür. Bu yeni dönemde nüfus, nüfusun yerleşim yapısı grup ilişkileri düzeyinde önemli yeni tercihler söz konusudur. Bu tercihler hiç şüphesiz hem sosyal-idari hem siyasal-idari hem de ekonomik yapı ile karşılıklı yeni bir etkileşim süreci ortaya çıkarmıştır. Bu etkileşim sürecinin düzeyi, yönü ve Türkiye'nin kalkınma sürecindeki yerini özel olarak ele almak gerekmektedir. Türkiye'nin sanayileşme sürecinde yaşadığı sosyal değişimi, bu değişimin en yoğun olarak yaşanan şehir olan İstanbul'un mevcut yapı içindeki konumunu ortaya koymak ayrıca önem arz etmektedir.

2.3.2.1. Nüfus Politikaları ve Nüfus Oranları

Türkiye'de 1924-1960 yılları arası dönemde nüfusun artırılmasına yönelik politikalar takip edildi. "Teşvik Dönemi" olarak isimlendirilen bu dönemde nüfusun artırılmasına yönelik politikaların uygulanması için konjonktür de müsaitti. Zira uzun bir savaş döneminin ardından ortaya ciddi bir nüfus sorunu çıkmıştı. Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre sonra yapılan sayımlarda nüfus miktarının oldukça düşük olduğu tespit edildi. İşte bu miktarın artırılmasının gerekliliği hususunda herkes hemfikirdi.

1957 yılından itibaren nüfus politikalarında yavaş yavaş değişimler göze çarpmaktadır. Bu dönemden sonra fazla nüfusun ve hızlı nüfus artışlarının iktisadi kalkınma önünde bir engel olduğu düşüncesi yaygınlık kazanmaya başladı. 1960'tan sonra DPT'nin kurulmasıyla bu düşünceler resmi politikalar haline dönüştürüldü. 1960 öncesi dönemde nüfus artışı teşvik edilip aile planlaması, kürtaj gibi nüfusu azaltan doğum oranlarını düşüren tutum ve davranışlar yasaklanırken, 1960'tan sonra aile planlaması teşvik edilmeye başlandı.

Grafik 2
Nüfus Sayım Yıllarına Göre İstanbul Şehir ve Köy Nüfusu

Kaynak: İ.K. Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatikleri I, Nüfus ve Demografi 1927- 1990, İstanbul, 1997, s.2.

Görüldüğü gibi 1946-1960 yılları arasında İstanbul'un şehir nüfusu köy nüfusundan daha fazla olmuş ve bu yıllar arasında köy nüfusunun artış hızı da şehir nüfusunun artış hızının gerisinde kalmıştır. 1946-1960 yılları arasında İstanbul'un nüfus artış hızının en yüksek olduğu yıl 1955 olmuştur.

Tablo 23
Sayım Yıllarına Göre Nüfus, Sayımlar arası Yıllık Artış Hızı ve Yıl Ortası Nüfus Tahmini (bin Kişi)

YILLAR	TÜRKİYE		İSTANBUL		TÜRKİYE / İSTANBUL %
	Sayım Yılı Nüfus	Yıl Ortası Nüfus**	Sayım Yılı Nüfus	Yıl Ortası Nüfus**	
1945*	18 790	18 664	1 078	1 072	5,74
1946		19 074		1 090	5,71
1947		19 493		1 107	5,68
1948		19 921		1 124	5,64
1949		20 359		1 142	5,61
1950*	20 947	20 809	1 166	1 160	5,57
1951		21 352		1 211	5,67
1952		21 953		1 279	5,83
1953		22 751		1 351	5,94
1954		23 206		1 427	6,15
1955*	24 065	23 859	1 533	1 507	6,32
1956		24 442		1 577	6,45
1957		25 252		1 643	6,51
1958		25 983		1 712	6,59
1959		26 735		1 783	6,67
1960*	27 755	27 509	1 882	1 858	6,75

Kaynak: DİE Nüfus Sayımları (Türkiye ve İstanbul İli), s.61.

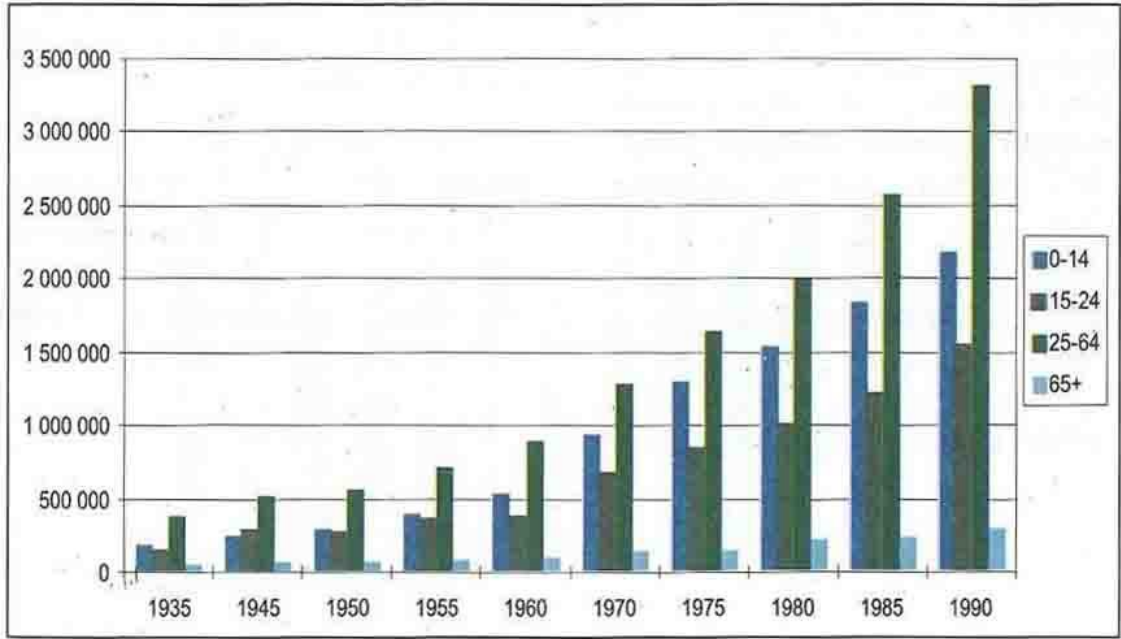
* Sayım yıllarına ilişkin kesin sonuçlardır.

** Yıl ortası tahmini nüfus sonuçlarıdır.

Tabloda da görüldüğü gibi nüfus artışında en yüksek değerlere ülkede ve İstanbul'da, 1950-1955 yılları arasında rastlanmaktadır. Ancak bir önceki 5 yıllık dönemin nüfus artış oranı ile karşılaştırılırsa, İstanbul'daki artış ülkenin nüfus artış oranından çok daha yüksek bir değerdedir. Bu artış oranı devam eden sonraki 5 yıllık dönemde düşüş yaşamıştır. Nüfus artış oranı 1945-1950 yılları arasında Türkiye'de yüzde 11.47, İstanbul'da yüzde 8.16, 1950-1955 yılları arasında Türkiye'de yüzde 15.53, İstanbul'da yüzde 31.49, 1955-1960 yılları arasında Türkiye'de yüzde 15.33, İstanbul'da yüzde 21.40 olmuştur.³⁸⁴ Ülkenin gelişmiş bölgesinin en gelişmiş şehri olarak İstanbul bu dönemde nüfus artışının en önemli nedeni yoğun iç göç ile açıklanır.

³⁸⁴ Hande Suher, *Şehirleşme ve Sanayileşme Sürecinde İstanbul'un Yeri ve Geleceği*, s.34.

1945'ten sonra kadın nüfus doğal nüfus artışına paralel olarak nüfustaki yerini aldı. Yüzde 49'lar dolayında seyretti. İstanbul'daki tüm yaş gruplarının Türkiye geneli içindeki oranları 1946-1960 yılları arasında genelde bir artış gösterdiği görülmektedir. 1945 ve 1950 yıllarında İstanbul'da toplam nüfusun yüzde 55'ten fazlasını erkekler oluştururken, Türkiye genelinde yüzde 50'lik bir oran söz konusudur.³⁸⁵

Grafik 3
Yaş Gruplarına Göre İstanbul Nüfusu

Kaynak: İ.K. Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatikleri I, Nüfus ve Demografi 1927- 1990, İstanbul, 1997, s.5.

İstanbul nüfusunun çoğunluğunu 25-64 yaş grubu oluşturmaktadır. Bu yaş grubundan sonra İstanbul nüfusunda 0-14 yaş grubu ağırlıklı bir yer tutmaktadır. İstanbul'un genç nüfusu ise (15-24 yaş) Türkiye geneline göre yüksektir. 1950 yılından sonra bu yaş grubunda Türkiye genelinde bir azalma yaşarken İstanbul'da artış gözlenmiştir. İstanbul nüfusu içinde en az yeri tutan yaş grubu ise 65 yaş ve üstüdür. Yukarıdaki grafiğe göre İstanbul'un 1946-1960 yılları arasında genç bir nüfusa sahip olduğu görülmektedir.

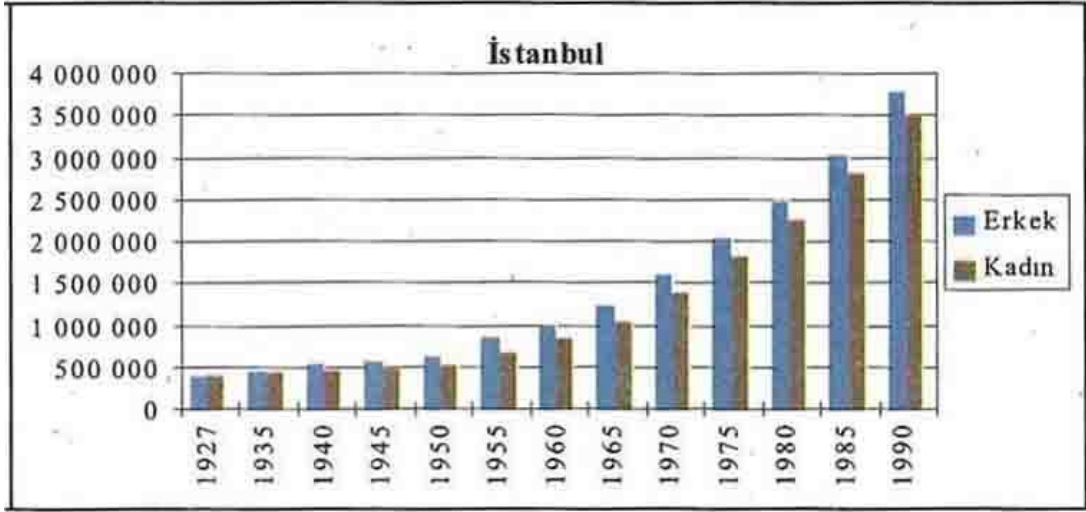
³⁸⁵ Murat Sedat, *Dünden Bugüne İstanbul'un Nüfus ve Demografik Yapısı*, İstanbul 2006, s.170.

Tablo 24
Nüfusun Yaş Grupları ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Yıllar		Toplam	0-4	5-9	10-19	20-29	30-39
1945	TÜR/ T	18790174	2471504	2590727	2618759	2584282	2616707
	E	9446580	1286705	1348446	2333653	1273533	1338660
	K	9343594	1184799	1242281	2005541	1280749	1278047
	İST/ T	1078399	73881	77612	199975	243791	171230
	E	593494	37096	39427	108529	167285	94112
	K	484905	36785	38185	91446	76506	77118
1950	TÜR/ T	20947188	3090323	2573501	4742606	3440448	2401293
	E	10527085	1583013	1336758	2543557	1715882	1210952
	K	10420103	1507310	1236743	2199049	1724566	1190341
	İST/ T	1166477	100112	93158	212787	321025	167137
	E	615308	51455	47400	118806	186925	87230
	K	551169	48657	45758	93981	134109	79907
1955	TÜR/ T	24064763	3858713	3233882	4715314	4295705	2521646
	E	12233421	1982328	1674361	2540037	2166306	1266503
	K	11831342	1876385	1559521	2175277	2129399	1255143
	İST/ T	1533822	144844	130149	266977	360598	199781
	E	858565	77157	67154	1576993	233519	112640
	K	675257	67687	62995	109284	127079	87141
1960	TÜR/ T	27754820	4255861	3997238	5478927	4632656	3451407
	E	14163888	2180155	2072538	2935075	2331109	1774453
	K	13590912	2075706	1924700	2543832	2301547	1676954
	İST/ T	1882092	183740	178933	341260	557432	209960
	E	1028130	94071	91986	196941	333560	114359
	K	853962	89669	86947	144319	223872	95601

Kaynak: DİE Nüfus Sayımları (Türkiye ve İstanbul İli), s.65.

1946-1960 yılları içinde İstanbul'un nüfusunun çoğunluğunu erkekler oluşturmuştur. 1945 ve 1950 yıllarında İstanbul'un nüfusunun yüzde 55'ten fazlasını erkekler oluştururken, 24 yaş altındaki çocuk ve genç nüfus içinde ağırlık yine erkek nüfustadır.

Grafik 4
Yıllarına Göre Kadın ve Erkek Nüfus Dağılımı

Kaynak: İ.K. Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatikleri I, Nüfus ve Demografi 1927- 1990, İstanbul, 1997, s.7.

Tablo 25
Yaş Grupları ve Cinsiyete Göre Nüfus(devamı)

Yıllar		40-49	50-59	60-69	70-85+	Bilinmeyen
1945	TÜR/ T	1880179	1107523	772385	403273	24400
	E	943680	454018	298572	158019	11294
	K	936499	653505	473813	245254	13106
	İST/ T	127779	89365	63150	30951	665
	E	64832	40902	28315	12668	328
	K	62947	48463	34835	18283	337
1950	TÜR/ T	2091144	1334812	818433	427881	26747
	E	1050473	603184	307004	162583	13679
	K	1040671	731628	511429	265298	13068
	İST/ T	125037	* 82840	* 63642	* * * *	739
	E	* 60450	* 36033	* 26601	* * * *	417
	K	* 64587	* 46807	* 37041	* * * *	322
1955	TÜR/ T	2282882	1666966	928133	523620	37902
	E	1189924	831296	368908	194469	19289
	K	1092958	835670	559225	329151	18613
	İST/ T	178870	127325	77280	45546	2452
	E	96290	61914	32794	18018	1386
	K	82580	65411	44486	27528	1066
1960	TÜR/ T	2160978	1920393	1208446	599143	49771
	E	1114180	971268	534318	221974	28818
	K	1046798	949125	674128	377169	20953
	İST/ T	* 184763	126958	* 95248	* * * *	3798
	E	* 97575	* 59271	* 38271	* * * *	2096
	K	* 87188	* 67687	* 56977	* * * *	1702

Kaynak: DİE Genel Nüfus Sayımları, Not:1950 ve 1960 İstanbul verilerinde 25-34 yaş grubu 25-29 içinde, 35-44 yaş grubu 35-40 içinde,45-54 yaş grubu 45-50 yaş grubu içinde 55-64 yaş grubu 55-60 yaş grubu içinde 65+ yaş grubu 65 yaş grubu içinde gösterilmiştir. Bkz. **DİE**, s.72-75.

Toplam nüfus içinde hiç evlenmeyenlerin oranı ülke ve İstanbul genelinde zaman zaman farklılıklar, zaman zaman da benzerlikler gösterebildiği gibi; İstanbul'a yoğun göçün yaşandığı bu dönemde kente çoğunlukla çalışma amacıyla bekar gençlerin gelmiş olması medeni durumun ülke genelinden farklı bir yapı ortaya koymasına neden oldu. Toplam nüfus içinde evlilerin oranı ülke geneline göre İstanbul'da daha düşüktür.1948 Haziranında gazete haberine göre; İstanbul'da evlenenler pek az,

boşananlar pek çok, diğer taraftan nikahsız olarak yaşayan çiftlerin fazlılığı da göze çarpıyor.³⁸⁶

Ülke geneli ve İstanbul'da toplam nüfus içinde evlilerin oranı 1945'li yıllardan 1960'lı yıllara kadar artış gösterdi. Boşanmalar 1945'de Türkiye genelinde yüzde 0,45 iken bu oran İstanbul'da yüzde 1,13 dür. Hem ülke genelinde hem de İstanbul'da eşi ölen kadınların oranı eşi ölen erkeklerin oranından yüksektir. Eşi ölenlerin 1945 yılı itibariyle ülke genelinde oranı yüzde 10,3 dür. İstanbul'da bu oran aynı yıl itibariyle yüzde 10,7'dir.

Tablo 26
Medeni Durum ve Cinsiyete Göre Nüfus

Yıllar		Toplam	Evlenmedi	Evli	Eşi Öldü	Boşandı
1945*	TÜR/ T	11368911	2623482	7480801	1171260	51150
	E	5526477	1661105	3691722	138318	17719
	K	5842434	962377	3789079	1032942	33431
	İST/ T	839152	288349	450358	90030	9521
	E	470955	198730	256945	11189	3652
	K	368197	89619	193413	78841	5869
1950*	TÜR/ T	12928709	2877127	8708585	1142840	98785
	E	6333433	1825673	4271977	147517	37541
	K	6595276	1051454	4436608	995323	61244
	İST/ T	884180	274122	501797	88490	16376
	E	470028	182416	269024	10816	6051
	K	414152	91706	232773	77674	10325
1955*	TÜR/ T	14589543	2924958	10302239	1137100	120215
	E	7282983	1935755	5098936	161174	48113
	K	7306560	989203	5203303	975926	72102
	İST/ T	1145218	340068	682512	96101	20937
	E	653172	243803	386663	12440	8053
	K	492046	96265	295849	83661	12884
1960*	TÜR/ T	16327814	2974836	11941534	1186122	136810
	E	8223517	1978537	5960104	183771	59134
	K	8104297	996299	5981430	1002351	77676
	İST/ T	1357369	362481	842655	105979	24650
	E	755770	256192	462460	13856	9680
	K	601599	106289	380195	92123	14970

Kaynak: DİE, s.188.

Hiç evlenmeyenlerin oranı ülke geneline göre İstanbul'da daha yüksek olmasına rağmen bu fark zamanla azaldı. Ülke geneli ile İstanbul arasında bir özellik

³⁸⁶ Cumhuriyet, 8 Haziran 1948.

her ikisinde de hiç evlenmeyenlerin oranının 1945'de hiç evlenmeyenlerin oranı Türkiye genelinde yüzde 21, İstanbul'da yüzde 34,4 iken, 1960'da Türkiye genelinde yüzde 18,2'ye İstanbul'da ise yüzde 26,7'ye düştü.³⁸⁷

2.3.2.2. Nüfusun Bölgeler İtibariyle Dağılımı ve Göç

Türkiye ekonomisinde İkinci Dünya Savaşı sonrası önemli değişimler yaşandı. Ülke ekonomisinde belirleyici bir role sahip olan İstanbul bu süreçten ilk ve en geniş biçimde etkilenen il oldu. 1946 yılından başlayarak Türkiye'de üretim ve bölüşüm dengelerinin değişimi ile bu dönemde alınan dış yardımlar, ülke ekonomisinde gelişim ve yapısal değişime bağlı olarak İstanbul'a dev boyuta ulaşan nüfus akımına neden oldu.

1950'lerden İstanbul'da var olan yerli işgücüne ek olarak Anadolu'dan da İstanbul'a sürekli bir işçi akımı oldu ve iş gücü arzı hızlı arttı. 1950'lerde Türkiye tarımında yaşanan makineleşme sonucu işsiz kalan ortakçı ve yarıcılardan bir bölümü, kentler kasabalara ve bu arada özellikle İstanbul'a göç etti. Nitekim iç göçlerin dağılımına bakıldığında, Ankara'nın 9, İzmir'in 8 Adana'nın 7 ilden ağırlıklı olarak göç almasına karşılık, İstanbul 33 ilden göç edenlerin özellikle tercih ettikleri bir şehir oldu. Bunun bir sonucu olarak 1955-1965 yılları arasında İstanbul'da imalat sanayindeki mutlak nüfus yüzde 66 oranında bir artış gösterdi.³⁸⁸

Ülke genelinde faal nüfusun dağılımında tarım egemenken İstanbul'da imalat sanayinde çalışan nüfus fazla olmasının nedeni ticaret iş kolunun payı ülkedeki ticari gelişmelere paralel olarak İstanbul'da da artış göstermiş olmasındandır. Ticaret iş kolu; büyük ve küçük işletmeler, turizmin gelişme göstermesine karşılık ulaştırma kesiminde küçükte olsa faal artış gösterdi.³⁸⁹

Hızlı göç başlamadan önce İstanbul'da 16 ilçe bulunmaktaydı. 1954'te Şişli, 1957'de Zeytinburnu ilçe yapıldı.³⁹⁰ İlk yoğun gecekondu yerleşmesi olan Zeytinburnu ile yine gecekondu ve toplu konutların yoğunlaştığı Şişli ilçeleri yoğun göçlerle oluştu ve genişledi.

³⁸⁷ Sedat, Murat, **Dünden Bugüne İstanbul'un Nüfus ve Demografik Yapısı**, İstanbul 2006, s.170.

³⁸⁸ **Yurt Ansiklopedisi**, s.3895.

³⁸⁹ **Yurt Ansiklopedisi**, s.3893-3895.

³⁹⁰ Zafer, Toprak, "İstanbul'da Nüfus", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, s.114.

Tablo 27
İlçelere Göre Nüfus Yoğunlukları

İlçeler	1945	1950	1955	1960
Adalar	1301	1426	1534	1983
Bakırköy	175	184	390	373
Beşiktaş	5048	5828	6722	8513
Beykoz	75	85	122	136
Beyoğlu	11958	12987	9682	10821
Eminönü	24144	26751	31934	33713
Eyüp	101	106	215	435
Fatih	9283	11633	14704	23123
Kadıköy	1515	1773	2339	3980
Kartal	71	87	138	158
Şişli	-	-	-	45350
Üsküdar	-	-	-	601
Zeytinburnu	-	-	-	7362
Çatalca	53	29	38	36
Silivri	35	38	38	43
Şile	25	23	24	25
Yalova	46	50	54	67
TOPLAM	200	216	273	329
TÜRKİYE	23	26	30	34

Kaynak: DİE, s. 69.

1960 yılında nüfusu en yoğun olan ilçe Şişli'dir. Eminönü ve Fatih 1945-1960 yılları arasında Şişli'den sonra İstanbul'un en kalabalık ilçelerini oluşturmaktadır. Şehrin nüfus yoğunluğu en az olan ilçesi ise Şile'dir.

Tablo 28
İlçeler ve Cinsiyete Göre Şehir ve Köy Nüfusu

Yıllar			Adalar	Bakırköy	Beşiktaş	Beykoz	Beyoğlu	Eminönü	Eyüp	Fatih	Kadıköy	Kartal
1945	Toplam	T	14053	40595	63611	32813	257091	111064	43009	181025	66680	21395
		E	6831	25294	32664	20017	131305	62269	27425	90202	31689	12279
		K	7222	15301	30947	12796	125786	48795	15584	90823	34991	9116
	Şehir	T	14053	29870	63611	25611	253588	111064	28934	181025	66540	14842
		E	6831	18614	32664	15606	128361	62269	16672	90202	31621	8959
		K	7222	11256	30947	10005	125227	48795	12262	90823	34918	5883
	Köy	T	-	10725	-	7202	3503	-	14075	-	140	6553
		E	-	6680	-	2791	2944	-	10753	-	68	3320
		K	-	4045	-	4411	559	-	3322	-	72	3233
1950	Toplam	T	15405	42596	73432	37152	279238	123056	44938	226853	77993	26150
		E	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		K	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Şehir	T	15405	30090	73432	29658	277807	123056	33572	226853	77798	5301
		E	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		K	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Köy	T	-	12506	-	7494	1431	-	11366	-	195	20849
		E	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		K	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 28'in devamı

Yıllar			Adalar	Bakırköy	Beşiktaş	Beykoz	Beyoğlu	Eminönü	Eyüp	Fatih	Kadıköy	Kartal
1955	Toplam	T	16564	107287	84698	48832	208158	146896	90996	286733	102926	41351
		E	9517	64714	47367	29550	113672	91162	53824	149511	52128	23838
		K	7047	42568	37331	19282	94486	55734	37172	137222	50798	17513
	Şehir	T	16564	89702	84698	36859	208158	146896	52132	286733	102685	7442
		E	9517	53809	47367	21764	113672	91162	30566	149511	51984	4388
		K	7047	35893	37331	15095	94486	55734	21566	137222	50701	3054
	Köy	T	-	17585	-	11973	-	-	38864	-	241	33909
		E	-	10910	-	7786	-	-	23258	-	144	19450
		K	-	6675	-	4187	-	-	15606	-	97	14459
1960	Toplam	T	19834	102617	93647	58317	216425	134852	180011	300594	131328	68462
		E	12109	59676	51094	32611	118337	82929	98014	155850	66616	39847
		K	7725	42941	42553	25706	98088	51923	81997	144744	64712	28615
	Şehir	T	19834	61459	93647	45679	216425	134852	72237	300594	129918	14815
		E	12109	36481	51094	25649	118337	82929	40199	155850	65843	10337
		K	7725	24978	42553	20030	98088	51923	32038	144744	64075	4478
	Köy	T	-	41158	-	12638	-	-	107774	-	1410	53647
		E	-	23195	-	6962	-	-	57815	-	773	29510
		K	-	17963	-	5676	-	-	49959	-	637	24137

Kaynak: İ.K. Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatikleri I, Nüfus ve Demografi 1927- 1990, İstanbul, 1997, s.98.

İstanbul'un nüfusu 1945'te 860.558, 1950'de 983.041, 1955'te 1268.771'dir. Bunun 700.250'si erkek, 568.521'i kadındır. Erkek nüfusun yüksek oluşunun bir nedeni de mevsimlik işçi göçüdür. 1950'lerden sonra nüfus hızlı bir biçimde artar. 1950'de İstanbul'da yaşayanların 1/3'ü göç yoluyla gelmiştir. Başka ilde doğmuş olup İstanbul'da oturmakta olanların oranı bu yıl içinde yüzde 35'tir. 1950- 1953 yılları arasında Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya gibi Balkan ülkelerinden Türkiye'ye göç eden göçmenlerin büyük bölümü İstanbul'a yerleştirildi. Bu göçmenlerin topluca yerleştiği bölge İstanbul'un ilk gecekondualarının olduğu Zeytinburnu ilçesi idi.³⁹¹ Bu dönemde İstanbul yurt içi ve yurt dışından alınan göçlerle beraber göç de verdi.

1955'lerde İstanbul'dan bir miktar azınlık nüfusun yurt dışına göçü gibi tersi bir olgu da yaşandı. *İstanbul Ekspres* adlı akşam gazetesinin 6 Eylül 1955 tarihli haberinde Selanik'te doğduğu evde bomba patladığı haberini vermesiyle İstanbul'da öfkelenen Türk halkı başta Rumlar olmak üzere gayrimüslimlerin ev ve işyerlerine saldırdı. 7 Eylülde ordunun yardımıyla azınlıklara ait dükkânların ve kiliselerin yakılıp yıkılması, yağmalanması önlenemedi ve sıkıyönetim ilan edildi. 1955 yılında Cumhuriyet'in neredeyse tüm gayrimüslimleri İstanbul'da yaşıyordu. Amerikan konsoloslugu'nun verdiği sayılara göre, aralarındaki dağılım şu şekildeydi: 103 809 Rum-Ortodoks; 60.260 Ermeni-Gregoryen; 76.965 Yahudi ve 21.950 Roman –Katolik.³⁹²

6-7 Eylül olayları Rum, Ermeni ve Yahudilerin dalgalar halinde göç etmelerine sebep oldu. 1955 yılında Türk hükümeti'nin resmi verilerine göre, Türkiye'de 79.691 Rumca konuşan kişi yaşarken; bu rakam 1960'ta 65.139'a düştü.³⁹³ İsrail Devleti'nin kurulması ile Cumhuriyet'in kuruluşundan beri süren Türk Yahudilerinin göçü 1955 yılından sonra ivme kazandı. 1948-1949 arasında Türkiye'de yaşayan 76.945 Yahudi'nin yüzde 40 göç etmişken; 1955'te 339, 1956'da 1.710 ve 1957'de 1.911 kişi Türkiye'yi terk etti.³⁹⁴

³⁹¹ **Yurt Ansiklopedisi**, s.3994.

³⁹² **Nara** 782.00/10-855, ABD Baş konsoloslugu, İstanbul'dan Devlet Departmanına.14.09.1955. Dilek Güven, **6-7 Eylül Olayları**, İstanbul 2005, s.141.

³⁹³ **Alexandris, The Greek Minority of Istanbul and Grek-Turkish Relation (1918-1974)**, s.291; Güven, s.146.

³⁹⁴ Rıfat Bali, **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Aliya, Bir toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.370; Güven, s.146,147.

2.3.3. Gündelik Yaşam ve Halkın Sorunları

Osmanlı Dönemi'nde İstanbul'un "Batı'ya açılan kapı" olma özelliği, tüm olumsuzluklara karşın, Cumhuriyet döneminde çağdaş yaşam doğrultusundaki atılımlara uygun bir ortam sağlamıştır. 1950'lere kadar İstanbul yaşama biçimi dıştan gelen öğeleri de içine alan bir oluşum sergilemiştir. Yaşama biçiminde yeni bir "terkip" oluşturan bu dönem, 1950'deki iktidar değişikliğine kadar sürmüştür.³⁹⁵ Ondokuzuncu yüzyıldan bu yana belli çevrelerce Batılı yaşam biçimi, 1950 ve sonrasında ekonomik-politik hedeflerle birleşmiştir. Bu kez Batılı yaşamın sembolü Amerikan yaşam tarzı olmuştur. Üretim biçimlerinin, koşullarının değişimine bağlı olarak yaşam biçimi de değişmektedir.³⁹⁶ Varlıklı kesimler, yönetimde temsil edilme çabasıdadır. Bu öbür sonuçların yanında asker-sivil bürokrasinin etkin olduğu yaşam-yönetim biçiminin de reddini getirmektedir.

Özellikle ticaret alanındaki gelişimler, "Anadolu Eşrafı"nın İstanbul'a göçüne yol açmıştır. Kırsal alandaki değişimler de nitelsiz işçi göçünü başlatmıştır. Farklı beklentilerle birdenbire çığ gibi büyüyen göç olgusu, İstanbul'un tüm toplumsal dokusunu değişime uğratmıştır. Geleneksel İstanbullu tipinin yanında, Anadolu'nun dört bir yanından gelen tipler belirmiştir. Ekonomik alandaki değişim, yerleşim düzeninden, davranış biçimlerine, giyim-kuşama dek yaşamın tüm alanlarına yansımıştır. 1940'ların sonuna doğru beliren gecekondulaşma, kent içi ulaşımında dolmuşçuluk 1950'lerde yaygınlık kazanmıştır. Ev yapılarına büyük bir değişim söz konusudur. Zeytinburnu, Bakırköy, Kartal gibi göçle oluşan yerleşim birimlerinin yanında, kent içi yapı biçimleri de değişime uğramıştır.³⁹⁷

Geçmişte Galata yöresiyle sınırlı "Bekâr Odaları" da bu kez değişik bir biçimde yaygınlaşmıştır: Aksaray, Beyazıt, Fatih, Galata gibi merkezlerdeki eski konaklar, oda oda mevsimlik işçilere kiralanmaya başlanmıştır. Kahvehaneler bu dönemde mevsimlik işçilerin uğrak yeri, iş bekleme, buluşup konuşma merkezlerine dönüşmüştür. Öte yanda yaygınlaşan bir "Hacı Ağa" tipi ve "Gazino Kültürü" vardır. Bu

³⁹⁵ Yurt Ansiklopedisi, s.4091.

³⁹⁶ Yurt Ansiklopedisi, s.4090.

³⁹⁷ Yurt Ansiklopedisi, s.4094.

kesimin beğenisini kazanan "İnce Sazlar", daha üst kesimde "Çare Saz Opereti" biçimini almaktadır.³⁹⁸

Varsılların yaşamında belirleyici bir düzeye ulaşan moda olgusu, yalnızca giyim-kuşamda değil, gezmede dolaşmada yemede-içmede de geçerlidir. Düşünsel düzeyde ise bunun bir başka yansıması görülür. Dönemin ortalarına doğru aydın kesim yaşamında "bohem"lik öne çıkmıştır. Örneğin, Avrupa'da yaygınlık kazanan varoluşçuluk akımı ile 1950 ortalarında Baylan, Markiz gibi pastanelerde, Krizantemler'de aydınlarca yaşama biçimi olarak savunulmuştur.³⁹⁹

1950'de yoğunlaşan göçler, yerleşim sorununu gündeme getirmiştir. Önceleri kent içinde-aralarda-oluşan gecekondu kentini kuşatır. biçimde gelişmiştir. Gecekondu mahalleleri, akrabalık-hemşerilik temeli üstünde yükselmektedir. İlk çalışan kadınlar ve çocuklar bu alanlarda geldikleri bölgelerin değerlerine dayanan yaşam biçimlerini sürdürmüşlerdir. Zamanla geçim koşullarının dayatması, bu kesimleri de üretim sürecine girmeye zorlamıştır. Kitle iletişim araçlarının da etkisiyle, gecekondu bölgelerindeki halkın yaşantısı kentinkiyle birleşmiştir.

1955 sonrasında ekonomik durgunluğa karşı, göçün sürmesi İstanbul'da geniş bir işsiz kitlesi yaratmıştır. Geleneksel İstanbullu aileler de Osmanlı'dan bu yana varlığını koruyan "Hizmetçi-Ahretlik"lere de yol verilmeye başlanmıştır. Din olgusu yeniden öne çıkmıştır. Mali-itibari konumlarını yitiren yoksul kesim için dinsel tutumlar yer yer savunma aracı niteliği kazanmıştır.

Değişik kültürlerin kesişme alanı niteliğine bürünen kentin yaşam biçiminde 27 Mayıs'ı hazırlayan etkenler yoğun olarak belirmiştir. Üniversite çevresindeki etkinlikler, halktan da katılımlar olmuştur. 27 Mayıs sonrasındaki değişimlerin de en belirgin olduğu merkezlerden biri yine İstanbul'dur. Özellikle düşünsel alandaki yenilikler, gençlik ve aydın kesimin yaşamı algılayış biçimlerini etkilemiştir. Aynı dönemde sanayinin gelişimine koşut artan işçi sayısı da İstanbul yaşama biçimine değişik bir boyut getirmiştir.

³⁹⁸ Yurt Ansiklopedisi, s.4094.

³⁹⁹ Yurt Ansiklopedisi, s.4094.

2.3.3.1. Hayat Pahallılığı

1946-1960 yılları arasında İstanbul'da gündelik yaşamı etkileyen belli başlı olgular hayat pahallılığı, su sıkıntısı, yangınlar, deprem ve asayiş sorunu olmuştur. Söz konusu yıllar içinde İstanbul'da başta et olmak üzere ekmek, kömür, şeker sıkıntısının çekilmesinin yanı sıra kiraların yüksekliği gibi olgular nedeniyle hayat pahallılığı gündelik yaşamı etkileyen en önemli unsur olmuştur. İstanbul Milletvekili Senihi Yürüten'in 1949 yılında TBMM'de yaptığı bir konuşmada *"hayat pahallılığının halk üzerine kabus gibi çöktüğü, özellikle dar gelirlilerin ezildiği"* belirtilerek *"özellikle İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde yaşayanların hayat pahallılığından sefil oldukları"* vurgulanmıştır.⁴⁰⁰ Senihi Yürüten aynı konuşmasında fiyatların yüksekliğinin nedenlerine de değinmiş, başlıca üretim yerleri olan Adana, Tarsus, Mersin'de yaptığı incelemeler sonunda üreticinin ucuza pazarladığı ürünlerin kabzımallar tarafından yüksek fiyatlarla büyük şehirlere getirildiği bu nedenle hem üretici hem de tüketicinin mağdur olduğunu belirtmiştir. Denizyollarının mevcut vapurlarla ürün nakline yeterli olmadığını, bu nedenle posta trenlerinin de ürün taşımacılığında kullanılması gerektiğini sözlerine eklemiştir. Hükümet, Senihi Yürüten'in eleştirilerine karşı üretici ve tüketicuyu mağdur eden araçlarla mücadele için yeni yasaların çıkarılacağını söylemiştir.⁴⁰¹

Öte yandan hayat pahallılığının bir başka nedeninin, İkinci Dünya Savaşı yıllarında yüksek kâr ile mal satışına alışan toptancıların aynı düzeyi yakalamak için belediyenin belirlediği fiyat listesine uymamaları olduğu ifade edilmektedir.⁴⁰² Bir başka görüşe göre ise İstanbul'da hayat pahallılığının nedeni, Milli Korunma Kanunu'nun kaldırılmasından sonra hükümetin taban fiyatı koymaması ve bu nedenle esnafın fiyatları keyfi olarak belirlemesidir.⁴⁰³ İstanbul Belediyesi 1949-1960 yılları arasında fiyatların düşürülerek şehirde hayat pahallılığını önlemeye yönelik çeşitli tedbirler almış, 1956 yılında İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Gökay, düzenlediği basın toplantısında Belediye'nin ürünlere taban fiyatı koyulması ve Migros'un yaz aylarında geniş stok yapması yoluyla hayat pahallılığını önleyici tedbirler aldığını

⁴⁰⁰ İstanbul Belediyesi Meclis Tutanakları, Dönem 8, c.19, 96. Birleşim 30 Mayıs 1949.

⁴⁰¹ İstanbul Belediyesi Meclis Tutanakları, Dönem 8, c.19, 96. Birleşim 30 Mayıs 1949.

⁴⁰² Cumhuriyet, 5 Temmuz 1947.

⁴⁰³ Cumhuriyet, 8 Temmuz 1947.

duyurmuştur.⁴⁰⁴ Türk Migros'u kuruluş ve faaliyetinde Belediye teşkilatından büyük bir ilgi ve yardım görmüştür.⁴⁰⁵ Narh ve azami fiyatların belirlenmesi uygulaması Belediye tarafından 1948 yılında da yapılmıştır. Belediye Meclisi'nin 1 Temmuz 1948 tarihli kararıyla yiyecek, içecek vesair ihtiyaç maddelerine taban ve azami fiyat uygulaması, üretici ve aracı arasındaki ilişkilerin belirlenmesi ile nakliye ücretlerine müdahale kararı alınmıştır⁴⁰⁶, 1957 yılında fiyat kontrolleri şiddetlenmiş⁴⁰⁷ ancak bu önlem de fiyatların sürekli artışını ve hayat pahalılığını durduramamıştır.

Bu dönemde İstanbul'da özellikle et fiyatlarında büyük bir artış yaşanarak şehirde ciddi boyutlarda et sıkıntısı olmuştur. Ocak 1946'da et satışlarının serbest rekabete açılması⁴⁰⁸, İstanbul'a kasaplık hayvan gelmemesi nedeniyle dış satım et fiyatlarının artması⁴⁰⁹ üzerine 1947 yılı başında ete taban fiyatı konulmuş, Kıvırcık'ın 225, Karaman'ın ise 220 kuruşa satılması kararlaştırılmıştır.⁴¹⁰ Ancak et sıkıntısı Şubat ayı boyunca devam ederken⁴¹¹, Nisan ayında Ege bölgesinden getirilen hayvanlar sayesinde İstanbul'da kısa süreli bir et bolluğu başlamıştır.⁴¹² Aynı günlerde yaşanan balık bolluğu da et fiyatlarını düşüren etkenlerden biri olmuştur.⁴¹³ Öte yandan ete konulan taban fiyatları nedeniyle Haziran ayında toptancı kasaplar grev kararı almış⁴¹⁴ ve Haziran ayında et buhranı en şiddetli evresine girmiştir.⁴¹⁵ Belediye et sıkıntısını azaltmak üzere bir dizi tedbir almış, et satmamakta ısrar eden kasapların ruhsatlarının ellerinden alınacağı ifade edilmiştir.⁴¹⁶ Ancak kasaplar ve toptancı eti belediyenin belirlediği taban fiyatı üzerinden satmamakta direnmiş⁴¹⁷, ceplerin istediği fiyat kabul edilmeyince mezbahalarda koyun kesimi de azalmıştır.⁴¹⁸ Belediye, et sıkıntısını

⁴⁰⁴ CA, 030.01.116.734.11.

⁴⁰⁵ İBBA, Karar No: 251. Ek-17.

⁴⁰⁶ İBBA, Karar No: 116. Ek-18.

⁴⁰⁷ Cumhuriyet, 24 Temmuz 1957.

⁴⁰⁸ Cumhuriyet, 26 Ocak 1946.

⁴⁰⁹ Cumhuriyet, 3 Eylül 1946.

⁴¹⁰ Cumhuriyet, 15 Ocak 1947.

⁴¹¹ Cumhuriyet, 10 Şubat 1947.

⁴¹² Cumhuriyet, 16 Nisan 1947.

⁴¹³ Cumhuriyet, 5 Mayıs 1947.

⁴¹⁴ Cumhuriyet, 23 Haziran 1947.

⁴¹⁵ Cumhuriyet, 28 Haziran 1947.

⁴¹⁶ Cumhuriyet, 30 Haziran 1947.

⁴¹⁷ Cumhuriyet, 21 Aralık 1947.

⁴¹⁸ Cumhuriyet, 13 Ocak 1948.

çözebilmek için 1949 yılı başında toptancının ucuz et alabilmesinin çarelerini gündeme getirmiş⁴¹⁹, aynı günlerde etin tanzim satışına başlanmıştır.⁴²⁰

1949 yılında da et sıkıntısının önüne geçmeyi başaramayan Belediye, hayat pahalılığını önlemek üzere bir rapor hazırlamış, şehirde et sıkıntısı nedeniyle at ve eşek eti satılmaya başlanmasından dolayı etin vesika ile satılmasını istemiştir.⁴²¹ 1950 yılında et fiyatlarının sebepsiz yere yeniden yükselmesi üzerine Vali, Milli Korunma Kanunu'nun yeniden uygulanabileceğini belirtmiş⁴²², kasaplar ise et fiyatlarının artmasını nebati yağların piyasaya sürülmesi üzerine kuyruk fiyatlarının düşmesine bağlamıştır.⁴²³ 1953 yılında suni dölleme ile zamanından önce koyunların yavrulaması sağlanarak kuzu sayısı artırılmış, böylece İstanbul'da et fiyatlarında kısa süreli de olsa et fiyatlarında düşüş yaşanmıştır.⁴²⁴ Nisan 1954'te et tanzim satışlarının başlaması üzerine⁴²⁵ et fiyatları düşmüş, 1955 Ocak'ında et fiyatı kasapta 400 kuruş iken tanzimde 340 kuruşa satılmıştır.⁴²⁶

1958 yılına gelindiğinde Türkiye'nin hiçbir yerinde perakende koyun fiyatının 470, sığır fiyatının 310 kuruşu geçmeyeceği ilan edilmesine rağmen⁴²⁷ et fiyatlarının artışının sürekli olarak önlenememesi üzerine Başbakan tarafından et meselesi ile ilgilenmek üzere bir heyet vazifelendirilmiştir.⁴²⁸ 1946-1960 yılları arasında et fiyatlarının yükselmesini önlemek üzere alınan tüm tedbirlere rağmen çok kısa süreli düşüşlerin dışında İstanbul'da et fiyatları oldukça yüksek seviyelerde seyretmiştir.

Bu dönemde İstanbul halkının belli başlı sıkıntılarından biri olan hayat pahalılığı ekmek fiyatlarına da yansarak ekmek sıkıntısının baş göstermesine yol açmıştır. 1946 yılında ekmek Belediye tarafından belirlenen karne karşılığında 27 kuruşa, fırınlarda ise karnesiz 25 kuruşa satılmaya başlanmıştır.⁴²⁹ Eylül 1946'da karne

⁴¹⁹ **Hürriyet**, 2 Ocak 1949.

⁴²⁰ **Hürriyet**, 20 Ocak 1949.

⁴²¹ **Hürriyet**, 17 Nisan 1949, 18 Nisan 1949, 22 Nisan 1949.

⁴²² **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1950.

⁴²³ **Hürriyet**, 12 Şubat 1952.

⁴²⁴ **Hürriyet**, 16 Şubat 1953.

⁴²⁵ **Hürriyet**, 28 Nisan 1954.

⁴²⁶ **Hürriyet**, 26 Ocak 1955.

⁴²⁷ **Cumhuriyet**, 24 Ocak 1958.

⁴²⁸ **Cumhuriyet**, 12 Mart 1958.

⁴²⁹ **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1946.

uygulamasını kaldırılarak ekmek tamamen serbest satılmaya başlanmış⁴³⁰, Belediye böylece 150 bin liralık tasarruf sağlamıştır.⁴³¹ 1947 yılı sonunda ekmek tek tip olarak satılmaya başlanmış, tek tip ekmeğin siyah olmasından dolayı halkın şikâyetleri artmıştır.⁴³² Bu yıllarda Toprak Mahsulleri Ofisi, satışlara müdahale etmek suretiyle ekmek sıkıntısını gidermeye çalışmıştır. Ofis, 1949 yılında yaptığı bir açıklamada müdahalelerin olmaması halinde ekmek fiyatlarının 1.5-2 liraya kadar çıkabileceğini ifade etmiştir.⁴³³ Aynı yıl İstanbul'da ekmeğin şekli değiştirilmiş ve ekmeğin 1020 gr. olması kararlaştırılarak ekmek fiyatları düşürülmüştür.⁴³⁴ 1950 yılı başında 22 kuruşa kadar düşürülen ekmek fiyatlarının daha da indirilmesi amaçlanmıştır.⁴³⁵ Öte yandan ekmek fiyatlarında yaşanan düşüş nedeniyle yılsonunda fırıncılar zam istemiştir.⁴³⁶ 1951 yılında ekmek fiyatlarını düşürmek ve ekmek sıkıntısını sona erdirmek üzere Belediye tarafından gereksiz değirmenlere el konulması kararı alınmıştır.⁴³⁷ Temmuz ayında ekmeğe taban fiyatı uygulamasına geçilerek francala imalatı da yasaklanmıştır.⁴³⁸

1953 yılında ekmek sıkıntısıyla mücadele için İstanbul'da fırıncılar birleşerek bir fabrika kurma kararı almışlardır⁴³⁹. Tüm çabalara rağmen 1954 yılı yazında ekmek sıkıntısı ciddi boyutlara ulaşmış ve halk geç vakitlere kadar ekmeksiz kalmıştır.⁴⁴⁰ Belediye ve özel sektörün girişimlerine rağmen ekmek sıkıntısı 1946-1960 yılları arasında İstanbul halkının temel sorunlarından biri olmayı sürdürmüştür.

Bu yıllarda temel gıda maddelerinin yanı sıra kömür üretiminde de sıkıntılar yaşanmıştır. Elektrik idaresinin kömürünün bitmesi nedeniyle 1947 yılında şehir

⁴³⁰ *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1946.

⁴³¹ *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1946.

⁴³² *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1947, 24 Aralık 1947.

⁴³³ *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1949.

⁴³⁴ *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1949, 16 Ağustos 1949.

⁴³⁵ *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1950.

⁴³⁶ *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1950.

⁴³⁷ *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1951.

⁴³⁸ *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1951.

⁴³⁹ *Akşam*, 7 Ekim 1953.

⁴⁴⁰ *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1954.

elektriksiz kalma tehlikesiyle yüz yüze gelmiştir.⁴⁴¹ Kömür sıkıntısından etkilenen kesimlerin başında İstanbullu sanayiciler gelmiştir.⁴⁴²

Bu dönemde artan konut ihtiyacına paralel olarak İstanbul halkının başlıca sıkıntılarından biri de kiralarının yükselmesi olmuştur. 1947 Şubat'ında kiralara zam tasarısının Meclis'te kabul edilmesinden⁴⁴³ sonra kiracı ve mal sahipleri arasındaki anlaşmazlıklar artmış, İstanbul Beyoğlu'nda tahliye davaları yüzde 300 artmıştır.⁴⁴⁴

2.3.3.2. Su Sıkıntısı

İstanbul'un ezeli meselelerinden biri olan su sıkıntısı, yağmurların az yağması ve su kaynaklarının yetersiz olması nedeniyle 1946 yılında şehri susuzluk tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır.⁴⁴⁵ Terkos ve Elmalı sularının şehrin yüksek yerlerine yeterli miktarda sevk edilememesi nedeniyle artan su ihtiyacı üzerine şehir Meclisi çeşitli semtlere su vereceğini açıklamış ve liste gazetelerde yayımlanmıştır.⁴⁴⁶ Kuraklığın Temmuz ayına kadar sürmesi üzerine Belediye 8 Temmuzdan itibaren Boğaz'ın Anadolu yakasına münavebe ile su verilmesini kararlaştırmıştır.⁴⁴⁷ Ağustos ayında şehirde sular kesilmiş ve susuzluktan bahçeler ve ağaçlar kurumaya başlamıştır.⁴⁴⁸ Bu yıllarda susuzluk nedeniyle şehirde salgın hastalıkların ortaya çıkması tehlikesi artmıştır.⁴⁴⁹ 1947 yılında İstanbul sularının ıslahı ve artırılması amacıyla Bakırköy artezyen kuyularından 10 bin ton fazla su akıtılmış ve kuyulardan Edirne ve Topkapı terfi kuyularına verilen su İstanbul şebekesine eklenmiştir.⁴⁵⁰

İstanbul'un su sıkıntısını ortadan kaldırmak üzere bu yıllarda başvurulacak çarelerden biri de çeşme yapımı olmuştur. 1947 yılı Temmuzunda Topkapı ve Edirnekapı'da 18 çeşme yapılmış ve bu çeşmelerden parasız olarak halkın su ihtiyacını karşılaması sağlanmıştır.⁴⁵¹ Ağustos ayında da Vali Lütfi Kırdar tarafından Çırpıcı

⁴⁴¹ *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1947.

⁴⁴² *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1947.

⁴⁴³ *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1947.

⁴⁴⁴ *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1947.

⁴⁴⁵ *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1946.

⁴⁴⁶ *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1946.

⁴⁴⁷ *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1946.

⁴⁴⁸ *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1946, 4 Ağustos 1946.

⁴⁴⁹ *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1946.

⁴⁵⁰ *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1947.

⁴⁵¹ *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1947.

Çayırı Su Tesisleri kullanıma açılmıştır.⁴⁵² 1947 yılı başında Belediye Meclisinde İstanbul'da bir sular idaresi kurulması görüşülmüş, ayrıca İstanbul'un içme suyu tesislerinin ıslahı ve sayılarının artırılması için nakil vasıtası biletlerinden elde edilen gelirin bu işe ayrılması kararı verilmiştir.⁴⁵³ Düşünülen tüm önlemlere rağmen 1950 yılında da İstanbul susuzluk çekmiştir.⁴⁵⁴ 1951'de yeni tesisatın tamamlanmasıyla birlikte İstanbul'un su derdinin tümüyle ortadan kaldırılması planlanmış⁴⁵⁵, nitekim 1951 yılı Haziran'ında Terkos'ta açılan yeni tesislerle şehre verilen su miktarı büyük oranda artırılmıştır.⁴⁵⁶ 1953 yılı Ağustosunda da Maltepe su tesisleri hizmete açılmıştır.⁴⁵⁷ 1953 yılı sonunda İstanbul'un tüm semtlerine verilen su miktarı artırılmış⁴⁵⁸, Pendik içme suyuna kavuşmuştur.⁴⁵⁹

İstanbul'un susuzluğuna çare olmak üzere 1954 yılında Anadolu yakasında kuyu kazma inşaatına izin verilmesi kararı alınmıştır.⁴⁶⁰ Aynı yıl Sapanca ve Çekmece göllerinden su nakli yoluyla da şehre verilen su miktarının artırılması planlanmıştır.⁴⁶¹

Belediye söz konusu yıllarda İstanbul'un susuzluk derdini çözmek üzere pek çok tedbir alarak çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Sular İdaresi bütçesinin 1948-1953 yılları arasındaki giderleri toplamı 1948'de 16.420.002, 1949'da 15.525.002, 1950'de 16.250.002, 1951'de 15.900.001, 1952'de 15.800.001 ve 1953'te 19.970.001 rakamlarına ulaşmıştır.⁴⁶²

2.3.3.3. Yangınlar

İstanbul şehri, tarihi boyunca çeşitli nedenlerle pek çok yangına tanık olmuş, kısa sürede yayılan bu yangınlardan sonra şehir pek çok yapısını kısmen ya da tamamen kaybetmiştir. İstanbul yangınlarının bu denli yıkıcı sonuçlara yol açmasının ana sebebi kargir yapılar olmuştur. Bir diğer neden ise bu kargir yapıların neredeyse birbirine

⁴⁵² Cumhuriyet, 12 Ağustos 1947.

⁴⁵³ Belediye Meclis Tutanakları, Dönem 8, c.4, 1947.

⁴⁵⁴ Cumhuriyet, 30 Mayıs 1950.

⁴⁵⁵ Cumhuriyet, 9 Temmuz 1950.

⁴⁵⁶ Cumhuriyet, 24 Haziran 1951.

⁴⁵⁷ Cumhuriyet, 13 Ağustos 1953.

⁴⁵⁸ Cumhuriyet, 16 Eylül 1953.

⁴⁵⁹ Cumhuriyet, 17 Eylül 1953.

⁴⁶⁰ Cumhuriyet, 4 Temmuz 1954.

⁴⁶¹ Cumhuriyet, 10 Temmuz 1954.

⁴⁶² CA, 030.01.116.734.5.

değecek kadar yakın inşa edilmiş olmasıdır. Tarihin her döneminde İstanbul yangınlarını önlemek ve yayılmasını engellemek amacıyla çeşitli önlemler alınmış, ancak buna rağmen her büyük yangından sonra İstanbul büyük oranda harap olmuştur. İstanbul şehrinin fetihten sonra Milli Mücadele dönemine kadar yaşadığı belli başlı yangınlar 1539 Zindankapı yangını, 1540 Eski Saray yangını, 1554 yangını, 18 Şubat 1560 Galata yangını, 19 Eylül 1569 yangını, 1574 Nisan/Mayıs yangını, 1558 ve 1590 Topkapı Sarayı yangını, 1591 ve 1592 yangınları, 1606 yangını, 1633 yangını, 1640 yangını, 1645 yangını, 1652 ve 1653 yangınları, 1660 Büyük İstanbul ve Galata yangınları, 25 Temmuz 1665 Topkapı sarayı yangını, 1690 Eyüp yangını, 1691 Mısır çarşısı yangını, 1693 Cibali yangını, 1719 Gedikpaşa yangını, 1729 Büyük Balat yangını, 1740 Bâb-ı Âli yangını, 1750 Küçükpazar yangını, 1755 Hocapaşa yangını, 1756 Büyük Cibali yangını, 1823 Firuzağa yangını, 1826 Hocapaşa yangını, 1833 Cibali yangını, 1839 Bâb-ı Âli yangını, 1865 Hocapaşa yangını, 1870 Beyoğlu yangını, 1878 Bâb-ı Âli yangını, 1890 Pendik yangını, 1910 Çırağan Sarayı yangını, 1911 Bâb-ı Âli yangını, 1911 Uzunçarşı yangını ve 1918 Sultan Selim yangınıdır.

İstanbul 1946-1960 yılları arasında da küçük büyük pek çok yangına sahne olmuştur. 1949 yılı Temmuz'unda Çorum Vapuru'nda⁴⁶³, 1951 yılı Ocak'ında Valide Han'daki İramlılar Camii'nde⁴⁶⁴, aynı yılın 7 Ekim günü Yeşilköy Havaalanı'nda⁴⁶⁵, 1952 yılının 29 Mart'ında Küçük Ayasofya Camii'nde⁴⁶⁶, 1953 yılı Nisan'ında Kumkapı'da⁴⁶⁷, Temmuz'unda Kasımpaşa'da⁴⁶⁸, Ağustos'unda Bahçekapı'da⁴⁶⁹, Eylül'ünde Çemberlitaş Öğrenci Yurdu'nda⁴⁷⁰, 1954 yılının 15 Temmuz günü Emirgan Köşkü'nde⁴⁷¹, 30 Temmuz günü Tarabya Rum Mektebi'nde⁴⁷², 26 Kasım günü Kapalıçarşı'da⁴⁷³ ve Paşabahçe Fabrikası'nda⁴⁷⁴, 12 Ekim 1955'te Et ve Balık kombinalarında⁴⁷⁵, 27 Mart 1956'da İnşirah yolcu vapurunda⁴⁷⁶, 7 Ağustos 1957'de

⁴⁶³ **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1949; **İstanbul Yangınları 1923-1965**, Hazırlayan: Tarık Özavcı, İstanbul, 1965, s.78.

⁴⁶⁴ **Cumhuriyet**, 12 Ocak 1951.

⁴⁶⁵ **Cumhuriyet**, 8 Ekim 1951.

⁴⁶⁶ **Hürriyet**, 30 Mart 1952.

⁴⁶⁷ **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1953.

⁴⁶⁸ **Cumhuriyet**, 22 Temmuz 1953.

⁴⁶⁹ **Cumhuriyet**, 2 Ağustos 1953.

⁴⁷⁰ **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1953.

⁴⁷¹ **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1954; **İstanbul Yangınları 1923-1965**, s. 116.

⁴⁷² **Cumhuriyet**, 31 Temmuz 1954

⁴⁷³ **Cumhuriyet**, 27 Kasım 1954; **İstanbul Yangınları 1923-1965**, s. 117.

⁴⁷⁴ **Cumhuriyet**, 29 Kasım 1954.

⁴⁷⁵ **İstanbul Yangınları 1923-1965**, s. 127.

Galata Un Fabrikası'nda⁴⁷⁷, 21 Eylül 1958'de Kades Vapuru'nda⁴⁷⁸, 20 Temmuz 1959'da Nasköy Film Deposu'nda⁴⁷⁹ ve 2 Eylül 1960'ta Trabzon Vapuru'nda⁴⁸⁰ çıkan yangınlar dönemin büyük yangınları arasında yer almaktadır. Bunlardan başka 1946-1955 yılları arasında İstanbul'da çıkan bazı yangınların mevkii ve çıkış tarihleri şöyledir:

Tablo 29
İstanbul'da Meydana Gelen Bazı Yangınlar (1946-1955)

Yangın Çıkış Tarihi	Mesken	İş Yeri
1946	*Büyükkada'da 7 ev ⁴⁸¹ *Ortaköy'de iki ev ⁴⁸² *Davutpaşa'da 4 ev ⁴⁸³	*Kuledibi'ndeki iki imalathane ⁴⁸⁴ *Beşiktaş'ta iki fabrika ⁴⁸⁵ *Davutpaşa'da bir fabrika ⁴⁸⁶
1947	*Küçükpazar'da 4 ev ⁴⁸⁷ *Galata'da 27 ev ⁴⁸⁸	*Küçükpazar'da 6 dükkân ⁴⁸⁹ *Beyoğlu Haçopulo Han ⁴⁹⁰ *Galata'da bir dükkân ⁴⁹¹
1949	*Sarıyer'de iki katlı ahşap bir ev ⁴⁹² *Kadıköy Söğütluçeşme'de bir müstemilat ve hamam ⁴⁹³ *Unkapanı'nda bir ev tamamen, iki kısmen ⁴⁹⁴ *Rumeli Kaleiçi'nde bir ev ⁴⁹⁵	*Babıali Caddesi İzzettin Hanı'nda beş yazıhane ⁴⁹⁶ *Sütlüce General Nuri Killigil'e ait silah ve mühimmat fabrikası ⁴⁹⁷ *Unkapanı'nda dört dükkân ⁴⁹⁸ *Tahtakale Uzunçarşısı'da Bulgar Bahçesi ardiye ve deposu ⁴⁹⁹ *Büyükkada Balıkçılar Çarşısı'nda iki dükkân bir kahvehane ⁵⁰⁰

⁴⁷⁶ İstanbul Yangınları 1923-1965, s. 134.

⁴⁷⁷ İstanbul Yangınları 1923-1965, s. 143.

⁴⁷⁸ İstanbul Yangınları 1923-1965, s. 154.

⁴⁷⁹ İstanbul Yangınları 1923-1965, s. 176.

⁴⁸⁰ İstanbul Yangınları 1923-1965, s. 185.

⁴⁸¹ Cumhuriyet, 25 Mayıs 1946.

⁴⁸² Cumhuriyet, 8 Temmuz 1946.

⁴⁸³ Cumhuriyet, 30 Ocak 1947.

⁴⁸⁴ Cumhuriyet, 23 Mart 1946.

⁴⁸⁵ Cumhuriyet, 3 Temmuz 1946.

⁴⁸⁶ Cumhuriyet, 30 Ocak 1947.

⁴⁸⁷ Cumhuriyet, 31 Ocak 1947.

⁴⁸⁸ Cumhuriyet, 21 Kasım 1947.

⁴⁸⁹ Cumhuriyet, 31 Ocak 1947.

⁴⁹⁰ Cumhuriyet, 12 Kasım 1947.

⁴⁹¹ Cumhuriyet, 21 Kasım 1947.

⁴⁹² Cumhuriyet, 6 Ocak 1949.

⁴⁹³ Hürriyet, 13 Şubat 1949.

⁴⁹⁴ Hürriyet, 18 Mart 1949.

⁴⁹⁵ Hürriyet, 30 Mart 1949.

⁴⁹⁶ Hürriyet, 20 Şubat 1949.

⁴⁹⁷ Hürriyet, 3 Mart 1949.

⁴⁹⁸ Hürriyet, 18 Mart 1949.

⁴⁹⁹ Hürriyet, 2 Haziran 1949.

⁵⁰⁰ Cumhuriyet, 5 Kasım 1949.

Tablo 29'un devamı

Yangın Çıkış Tarihi	Mesken	İş Yeri
1950	*Haydarpaşa'da iki ev tamamen bir ev kısmen ⁵⁰¹ *Kuledibi'nde bir ev ⁵⁰²	*Sahaflar Çarşısı ⁵⁰³ *Yeşildirek'te büyük bir han ⁵⁰⁴ *Tarabya Tokatlıyan Otel'i ⁵⁰⁵ *Bir kereste deposu, üç dükkân, bir kahvehane, bir sabun imalathanesi ⁵⁰⁶ *Kuledibi'nde bir fabrika ⁵⁰⁷
1952	*Tophane'de bir ev ⁵⁰⁸	*Tahtakale Balkapanı Hanı ⁵⁰⁹
1953	*Tahtakale'de iki katlı ahşap bina ⁵¹⁰ *Üsküdar'da altı ev bir cami tamamen üç ev kısmen ⁵¹¹ *Tahtakale'de iki ev ⁵¹²	*Tahtakale'de bir han ⁵¹³ *Nebioğlu Matbaası ⁵¹⁴
1954	*Kuruçeşme'de bir gecekondü, *Selamiçeşme'de bir köşk ⁵¹⁵ *Galata'da bir ev ⁵¹⁶ *Divanyolu'nda üç katlı bir bina ⁵¹⁷	
1955	*Moda'da dört katlı bir köşk ⁵¹⁸ *Yeşildere'de üç katlı ahşap ev ⁵¹⁹	*Yeşildere'de bir konfeksiyon ⁵²⁰

1949- 1955 yılları arasında İstanbul'da çıkan yangın sayısı ile kısmen ya da tamamen yanan bina sayılarının dökümü aşağıdaki gibidir:

⁵⁰¹ Cumhuriyet, 25 Ocak 1950.

⁵⁰² Cumhuriyet, 20 Mart 1951.

⁵⁰³ Cumhuriyet, 7 Ocak 1950.

⁵⁰⁴ Cumhuriyet, 14 Şubat 1950.

⁵⁰⁵ Cumhuriyet, 18 Nisan 1950.

⁵⁰⁶ Cumhuriyet, 1 Eylül 1950.

⁵⁰⁷ Cumhuriyet, 20 Mart 1951.

⁵⁰⁸ Cumhuriyet, 11 Ağustos 1952.

⁵⁰⁹ Cumhuriyet, 24 Temmuz 1952.

⁵¹⁰ Cumhuriyet, Ocak 1953.

⁵¹¹ Cumhuriyet, 3 Haziran 1953.

⁵¹² Cumhuriyet, 21 Temmuz 1953.

⁵¹³ Cumhuriyet, 21 Temmuz 1953.

⁵¹⁴ Cumhuriyet, 18 Kasım 1953.

⁵¹⁵ Cumhuriyet, 15 Mart 1954.

⁵¹⁶ Cumhuriyet, 12 Haziran 1954.

⁵¹⁷ Cumhuriyet, 31 Ağustos 1954.

⁵¹⁸ Cumhuriyet, 15 Şubat 1955.

⁵¹⁹ Cumhuriyet, 8 Mart 1955.

⁵²⁰ Cumhuriyet, 2 Mart 1955.

Tablo 30
Yangın Sayısı ile Kısmen ya da Tamamen Yanan Bina Sayısı

Yıllar	Yangın adedi	Başlangıçta söndürülen	Kısmen yanan bina	Tamamen yanan bina
1949	613	500	98	39
1950	711	495	151	93
1951	712	500	169	43
1952	913	634	191	58
1953	1074	878	189	49
1954	1180	840	1435	111
1955	1227	900	126	23

Kaynak: 7 Yıl İçinde Vilâyet ve Belediyece Yapılan İşler 1949-1955, s.175.

1946-1960 yılları arasında çıkan yangınların ağırlığını meskenlerden ziyade iş yerleri ve sanayi tesisleri oluşturmaktadır. Bu durumun başlıca nedenleri arasında eski mahalle nizamının değişmiş olması gelmektedir. Bu yıllarda dar mahallelere bitişik nizam şeklinde yapılan mesken inşa tarzından vazgeçilmesi yangın tehlikesini azaltan bir unsur olmuştur. Bundan başka sanayi tesislerinin bu yıllarda artış göstermesi nedeniyle şehirdeki yangın riski bu yapılar üzerinde yoğunlaşmıştır.⁵²¹

2.3.3.4. Asayiş

1946-1960 yılları arasında İstanbul'un gündelik yaşamında önem arz eden konulardan biri de şehrin asayiş meselesi olmuştur. İstanbul'da 1950'li yıllardan itibaren suç oranları artmış ve suçlar çeşitlenmiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde İstanbul'daki suç oranlarının artması ile 1950'li yıllarla birlikte İstanbul'a göçün artışı arasında sıkı bir ilişki olduğu düşünülmektedir. İnsanların içinde yaşadıkları coğrafi ve sosyo-kültürel çevreden ayrılarak, başka bir coğrafi ve sosyo-kültürel çevreye girmesine neden olan göç neticesinde insanların hem kendileri hem de içine girdikleri sosyo-ekonomik çevre değişime uğramaktadır.⁵²² 1950'li yıllardan itibaren İstanbul'a şehir ekonomisinin talep ettiği daha fazla nüfusun göç etmesiyle işsizlik, gecekondü, alt yapı eksiklikleri, çevre kirliliği, arsa ve arazi spekülasyonu gibi sorunların yanı sıra, yeni bir kültürle karşılaşmanın yarattığı sarsıntılar, iç çatışmalar, bunalımlar ve bağımlılıklar gibi birey ve toplulukları derinden etkileyen sorunlar da ortaya çıkarmıştır.

⁵²¹ İstanbul Yangınları 1923-1965, s. 7.

⁵²² Durugönül, "Sosyal Değişme, Göç ve Sosyal Hareketler". II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç, Ankara 1997, s.95.

Bu sorunlar şehre göç edenleri, özellikle de gençleri içlerine kapanmaya veya tam tersine radikal örgütlenmelere, bağımlılığa, yasadışı işlere ve suça yöneltmiştir.⁵²³

Kırdan kente yoğun ve düzensiz göçler sonucunda geldikleri şehirde umduklarını bulamayan ve çeşitli sıkıntılarla karşı karşıya kalma durumu, şiddet ve suç eylemlerine eğilimi artırmıştır.⁵²⁴ Şehirde belirginleşen toplumsal eşitsizlikler suça eğilimin artmasına neden olmuştur. Toplumsal eşitsizliğin yaygın olarak görüldüğü yerler ise gecekondu olmuştur. Araştırmalar şehirlerdeki tüm suç ve şiddet olaylarının kökeninde işsizlik, yoksulluk, evsizlik gibi bir dizi yoksunlukların olduğunu göstermiştir.⁵²⁵

1950 yılından itibaren göç olgusuyla birlikte İstanbul şehrinin gündelik yaşamında ortaya çıkan ya da artan sıkıntılar ve yoksunluklar şehirdeki asayiş olaylarının artmasına yol açmıştır. Kuşkusuz 1950 yılı öncesinde de şehirde pek çok asayiş olayı meydana gelmekteydi. 1946 yılında İstanbul'da caddeyi işgalden 18.797, temizliğe riayet etmemekten 10.223 ve tramvaya asılmaktan 28.416 kişi cezalandırılmıştı.⁵²⁶ 1947 yılı sonunda şehir polisi artan asayiş olaylarına karşı sıkı tedbirler alınması kararına varmış, şehir yaşayışını bozanlar ve sarkıntılık edenlerin derhal adliyeye sevk edilmesi kararlaştırılmıştı.⁵²⁷

1949 yılında Emniyet teşkilatında yaşanan gelişmelerden biri de sarhoşlukla mücadelenin artırılması olmuştur.⁵²⁸ Sarhoşlukla mücadele 1952 yılında öyle bir safhaya gelmişti ki, "sarhoşları kusturma" yoluna dahi başvurulmuştu. Bu uygulama başta hukukçular olmak üzere pek çok çevre tarafından tepkiyle karşılandı.⁵²⁹ İstanbul asayiş ve emniyet işlerinin görüşülmesi amacıyla Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay başkanlığında yapılan toplantıda sarhoşluk ve sarkıntılığın önüne geçilmesi için daha sıkı tedbirlerin alınması kararlaştırılırken gecekondu mahallelerindeki denetimin

⁵²³ Demir, "Göç Nedenleri ve Göçenlerin Beklentilerindeki Gerçekleşme Durumu: Bolu İli Kıbrısçık İlçesi Örneği", **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç**, Ankara 1997, s.85.

⁵²⁴ Vehbi Bayhan, "Türkiye'de Göçler ve Anomik Kentleşme", **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç**, Ankara 1997, s. 183.

⁵²⁵ Tark Şengül, **Kentsel Çelişki ve Siyaset**, İstanbul, 2001, s.76-79.

⁵²⁶ **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1947.

⁵²⁷ **Cumhuriyet**, 6 Kasım 1947.

⁵²⁸ **Hürriyet**, 14 Nisan 1949.

⁵²⁹ **Cumhuriyet**, 13 Ekim 1952, 15 Ekim 1952, 18 Ekim 1952.

artırılmasına karar verildi.⁵³⁰ 1949 yılında İstanbul'da işsizliğin de artığının tespit edilmesi⁵³¹ işsizlik ile suç olaylarının ilişkisini gösteren somut olgulardan biri olmuştur.

1950 yılında alınan tüm önlemlere rağmen şehirde sarkıntılık olaylarının devam ettiği görülmektedir. Kadınlara laf atanların, sarkıntılık yapanların mağdur şikâyetçi olmasa dahi yakalanarak savcılığa verilmesi, İstanbul'un asayiş meselesine bu yıllarda verilen önemi göstermektedir.⁵³² Gerçekten de 1950 yılına gelindiğinde İstanbul'da hükümlü sayısında gözle görülür bir azalma yaşanmış, ancak sarkıntılık ve zabıtaya muhalefet suçları artmıştı.⁵³³ Bu yılda artan suçların önlenebilmesi için ortaya atılan çözüm çarelerinden biri de ceza muhakemeleri usulü kanunlarında değişiklik yapılması olmuştur.⁵³⁴

1953 yılında İstanbul'un en yoğun asayiş konularından olan sarkıntılık ve sarhoşluğa bir de otomobil hırsızlığı eklenmiştir. 1953 yılının ilk dört ayında şehirde 100'e yakın arabanın çalındığı, 1952 yılında ise 250 otomobil hırsızlığı kayıtlara geçmiştir.⁵³⁵ 1953 yılında katl ve yaralama vakalarında da artış gözlenmiştir. Adam öldürme 1951 yılında 4 iken 1952'de 14'e ve 1953 yılının ilk üç ayında 10'a yükselmiştir. Yankesicilik 1951'de 237, 1952'de 119 ve 1953'ün ilk üç ayında 83 sayılarına ulaşmıştır.⁵³⁶ 1953 yılında Vali ve Emniyet şube müdürlerinin katılımıyla düzenlenen toplantıda şehrin asayiş için yeni tedbirler alınmış, polis ekiplerinin gece gündüz tüm şehirde devriye gezmesi ve yeni araç gereç ve arabanın temin edilmesi kararı alınmıştır.⁵³⁷ Ancak 1954 yılında İstanbul'da otomobil hırsızlığı vakaları artmış, 1953 yılında 260 olan çalınan araba sayısı, 1954 yılının ilk beş ayında 768'e çıkmıştır.⁵³⁸

İstanbul'daki asayiş olaylarının artışı ile şehirdeki kimsesiz çocuk sayısının artışı arasında bir ilişki olduğu görülmüştür. 1947 yılında İstanbul'da bulunan aylak çocuk sayısı 10 bin, serseri ve sabıkalıların sayısı ise 20 bine ulaşmıştır. Sokakta yatıp kalkan ve "yankesici, kaldırma, muslukçu, dızdızcı, panto, flacı, papelci, dövüşçü,

⁵³⁰ **Cumhuriyet**, 26 Ekim 1944.

⁵³¹ **Cumhuriyet**, 7 Aralık 1949.

⁵³² **Cumhuriyet**, 4 Şubat 1950.

⁵³³ **Cumhuriyet**, 1 Ekim 1950.

⁵³⁴ **Cumhuriyet**, 2 Ekim 1950.

⁵³⁵ **Cumhuriyet**, 20 Nisan 1953.

⁵³⁶ **Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1953.

⁵³⁷ **Cumhuriyet**, 15 Aralık 1953.

⁵³⁸ **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1954.

manitacı, kapkaççı" olarak adlandırılan bu çocukların istismar ve suça teşvik edildiği bulgusundan hareketle bu çocukların تنها ve yeni bir muhitte iskan ettirilmeleri dönemin çarelerinden biri olarak öne sürülmüştür.⁵³⁹ Öte yandan kimsesiz çocukların civar okullarda okutulması, psikolojik sorunları olanların Balta Limanı'nda yeni pavyonlar yapılarak ziraatçılık, balıkçılık gibi sanatlar öğretilerek zanaat sahibi yapılmaları şehirde çocuk suçlarının önüne geçilmesi amacıyla düşünülen tedbirler olmuştur.⁵⁴⁰

1951- 1960 yılları arasında suçun işlendiği yere ve suç türlerine göre çocuk ıslah evlerine giren hükümlü çocuk sayısı aşağıdaki gibidir⁵⁴¹:

Tablo 31
Çocuk İslahevine Giren Hükümlü Çocuk Sayıları

Yıllar		Toplam	Adam öldürme	Hırsızlık	Irza geçme	Diğer
1951	TÜR	93	45	3	43	4
	İST	1	-	-	1	-
1952	TÜR	194	45	71	52	26
	İST	1	-	1	-	-
1953	TÜR	209	58	58	66	27
	İST	-	-	-	-	-
1954	TÜR	399	142	70	126	61
	İST	8	2	2	1	3
1955	TÜR	182	90	7	73	12
	İST	4	3	-	1	-
1956	TÜR	166	74	8	78	6
	İST	5	2	-	2	1
1957	TÜR	158	68	11	45	34
	İST	4	-	-	3	1
1958	TÜR	225	90	33	70	32
	İST	-	-	-	-	-
1959	TÜR	217	87	21	84	25
	İST	6	1	3	1	1
1960	TÜR	154	48	-	105	1
	İST	1	-	-	1	-

Kaynak: İ.K. Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Adalet 1932-1995 II, İstanbul, 1998, s. 956.

⁵³⁹ Cumhuriyet, 16 Ekim 1947.

⁵⁴⁰ Cumhuriyet, 6 Kasım 1951.

⁵⁴¹ İ.K. Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Adalet 1932-1995 II, İstanbul, 1998, s. 956.

1952- 1960 yılları arasında İstanbul'da suç türlerine göre çocuk ıslahevine giren çocuk sayılarının yıllık artış oranları ise şöyledir:

Tablo 32
İstanbul'da İslahevine Giren Çocuk Sayısının Yıllık Artış Oranları (%)

Yıllar	Adam öldürme	Hırsızlık	Irza geçme	Diğer
1952	-	-	-	-
1953	-	-	-	-
1954	-	-	-	-
1955	-	-	0,00	-
1956	-	-	100,00	-
1957	-	-	50,00	0,00
1958	-	-	-	-
1959	-	-	-	-
1960	-	-	0,00	-

Kaynak: Bu tablo, **İ.K. Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Adalet 1932-1995 II**, İstanbul, 1998, s. 970'deki verilere göre düzenlenmiştir.

Görüldüğü gibi 1951 yılında ıslah evine giren çocuk hükümlü sayısı ülke genelinde 93 iken bu sayı İstanbul'da 1'dir. Çocuk hükümlüler 1951 yılında ülke genelinde yüzde 46.24'ü adam öldürmeden, yüzde 46.24'ü ise irza geçme suçundan ıslah evine girmiştir.⁵⁴²

2.3.4. Eğitim

2.3.4.1. İstanbul'da Okuryazarlık Oranı

İstanbul, birçok alanda olduğu gibi her dönemde eğitim alanında da Türkiye'nin önde gelen şehri olmuştur. Bu alana yapılan kamu yatırımları da İstanbul'un eğitim hayatına verilen önemin göstergesi olmuştur. 1946-1960 yılları arasında Türkiye ve İstanbul'daki okuryazarlık oranı aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

⁵⁴² **İ.K. Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Adalet 1932-1995 I**, İstanbul, 1998, s. 145.

Tablo 33
Okuryazarlık ve Cinsiyete Göre Nüfusun Dağılımı (%)

Yıllar			Toplam İçindeki Oranı (%)				Cinsiyet Oranı (%)	
			Toplam	Bilmeyen	Bilen	Belli Olmayan	Bilmeyen	Bilen
1945	TÜR	T	100,00	69,78	30,22	-	100,00	100,00
		E	100,00	56,33	43,67	-	40,27	72,08
		K	100,00	83,16	16,84	-	59,73	27,92
	İST	T	100,00	31,96	68,04	-	100,00	100,00
		E	100,00	24,98	75,02	-	43,42	61,25
		K	100,00	40,68	59,32	-	56,58	38,75
1950	TÜR	T	100,00	67,18	32,37	0,45	100,00	100,00
		E	100,00	54,26	45,34	0,40	40,45	70,16
		K	100,00	80,15	19,35	0,49	59,55	29,84
	İST	T	100,00	29,44	70,45	0,11	100,00	100,00
		E	100,00	22,53	77,38	0,09	40,46	58,08
		K	100,00	37,20	62,67	0,14	59,54	41,92
1955	TÜR	T	100,00	58,83	40,87	0,30	100,00	100,00
		E	100,00	43,94	55,79	0,27	37,87	69,22
		K	100,00	74,14	25,52	0,34	62,13	30,78
	İST	T	100,00	25,89	73,89	0,22	100,00	100,00
		E	100,00	19,30	80,51	0,20	41,97	61,35
		K	100,00	34,39	65,36	0,25	58,03	38,65
1960	TÜR	T	100,00	60,44	39,49	0,07	100,00	100,00
		E	100,00	46,33	53,59	0,08	39,08	69,18
		K	100,00	75,11	24,82	0,06	60,92	~
	İST	T	100,00	26,65	72,90	0,45	39,55	60,73
		E	100,00	19,14	80,39	0,47	39,55	60,73
		K	100,00	36,46	63,23	0,31	-	-

Kaynak: DİE, Genel Nüfus Sayımı, s.195.

İstanbul'un okuryazarlık oranı 1945 yılında yüzde 68'dir. Kadınların yüzde 59.3'ü okuryazarken, erkeklerde bu oran yüzde 75'dir. 1950 yılında okuryazarlık kadınlarda yüzde 62.7, erkeklerde yüzde 77.4 toplam nüfusta yüzde 70.4'dür. 1955 yılında artış devam etmiş kadınlarda yüzde 65.4 erkeklerde yüzde 80.5 toplamda yüzde 73.9 olmuştur. 1960 yılı oranlar kadınlarda yüzde 63.7 erkeklerde yüzde 80.4 toplamda yüzde 72.9'a düşmüştür. 1960 yılına kadar eski yazı bilenler okuryazar sayılmıştır.

Özellikle 1950- 1960 yılları arasında İstanbul'a Anadolu'nun kırsal bölgelerinden gelen çoğu okuryazar olmayan kişilerin yoğun göçü ile okuryazarlık oranı düşmüştür. Artan nüfusa paralel okul ve öğretmen ihtiyacı da arttığında devlet olanaklar dahilinde okullar açmaya, kadrolar oluşturmaya çalışmıştır. Özellikle ilköğretim

okullarının açıldığı 1949 yılından itibaren⁵⁴³ liseler ve meslek liseleri belli sayıda kalmış, üniversitede bölümler oluşturulmaya çalışılmıştır.

2.3.4.2. Örgün Eğitim

2.3.4.2.1. Okul Öncesi Eğitim Kurumları

Anasınıfları ve anaokullarından oluşan okul öncesi eğitim kurumları 1939-1940 yıllarında Türkiye genelinde 54 iken bu kurumların 41'i İstanbul'da bulunmakta idi. Ne var ki zaman içinde İstanbul'un okul öncesi eğitim kurumlarının ülke genelindeki payı her geçen gün azalmış, 1939-1940 yılları arasında İstanbul'un ülke genelindeki payı yüzde 76 iken 1995-1996 döneminde bu pay yüzde 10'lara düşmüştür.⁵⁴⁴ 1943-44 yılları arasında İstanbul'da bulunan okul öncesi kurumun sayısı 49 iken 1963-1964 yılları arasında bu sayının 146'ya çıktığı görülmüştür.⁵⁴⁵ Cumhuriyetin ilanından sonra anaokulu ve anasınıflarının yerel yönetimlere bırakılmasının ardından 1925 ve 1930'da Maarif Vekâleti'nin iki ayrı genelgesi ile okulöncesi eğitim kurumlarına ödenek ayrılmamıştır. Anaokullarının istisnai olarak sadece çalışan annelerin çocukları için iş yerlerinde ve fabrikalarda açılması öngörülmüştür. Kapatılan anaokullarının yerine İstanbul Belediyesi'nin girişimi ile çocuk yuvaları açılmıştır. Bundan sonra Türkiye genelinde olduğu gibi İstanbul'da da bağımsız özel ilkokullara bağlı anaokulları ve anasınıflarının önem kazanması ve yaygınlaşması ise 5- 14 Şubat 1953 tarihleri arasında toplanan V. Milli Eğitim şurasında mümkün olmuştur. Bu tarihten sonra İstanbul'daki kız enstitülerinin bünyesinde anaokulları resmi ve özel ilkokullarda da anasınıfları açılmaya başlanmıştır.⁵⁴⁶

⁵⁴³ **Hürriyet**, 5 Mart 1949, 16 Haziran: 1949; **Tan**, 21 Eylül 1949, 23 Eylül 1949; **Hürriyet**, 8 Ocak 1953; **Cumhuriyet**, 24 Eylül 1953.

⁵⁴⁴ **İ.K. Cumhuriyet dönemi İstanbul İstatistikleri, Eğitim İlk-Orta-Lise 1928-1996 I**, İstanbul, 1998, s. IX.

⁵⁴⁵ **Sayılarla İstanbul**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Araştırma Müdürlüğü, s.25.

⁵⁴⁶ Necdet Sakaoğlu, "Anaokulları", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c.I, s.263-264.

Tablo 34
Okul Öncesi Öğrenci ve Öğretmen Sayısı

Yıllar		Okul Sayısı	Öğrenci Toplam Erkek Kız			Öğretmen Toplam Erkek Bayan		
1945-46	TÜR	46	1 601	845	756	52	---	52
	İST	---	1 274	710	564	38	---	38
1946-47	TÜR	46	1 561	908	653	58	---	58
	İST	---	1 116	630	486	39	---	39
1947-48	TÜR	48	1 594	895	699	67	---	67
	İST	---	1 147	623	524	44	---	44
1948-49	TÜR	48	1 461	839	622	64	---	64
	İST	---	1 156	649	507	45	---	45
1949-50	TÜR	47	1 583	872	711	55	---	55
	İST	35	1 245	673	572	43	---	43
1950-51	TÜR	52	1 760	941	819	71	---	71
	İST	---	1 296	696	600	50	---	50
1951-52	TÜR	53	1 989	1 111	878	74	---	74
	İST	---	1 492	833	659	25	---	25
1952-53	TÜR	53	2 183	1 224	959	74	---	74
	İST	---	1 797	1 011	786	56	---	56
1953-54	TÜR	52	2 177	1 197	980	77	---	77
	İST	39	1 775	971	804	32	---	32
1954-55	TÜR	53	2 427	1 355	1 072	79	---	79
	İST	40	1 892	1 055	837	57	---	57
1955-56	TÜR	56	2 573	1 482	1 091	82	---	82
	İST	---	2 142	1 228	914	37	---	37
1956-57	TÜR	64	2 758	1 553	1 205	85	---	85
	İST	---	2 128	1 169	959	39	---	39
1957-58	TÜR	59	2 796	1 523	1 273	95	---	95
	İST	---	2 127	1 137	900	40	---	40
1958-59	TÜR	63	2 886	1 598	1 288	111	---	111
	İST	---	2 537	1 223	1 314	43	---	43
1959-60	TÜR	66	2 847	1 612	1 235	111	---	111
	İST	47	2 188	1 216	972	73	---	73

Kaynak: İ.K. Cumhuriyet dönemi İstanbul İstatistikleri, Eğitim İlk-Orta-Lise 1928-1996 I, İstanbul, 1998, s. 115-116

2.3.4.2.2. İlkokul, Ortaokul ve Liseler

1938- 1953 tarihleri arası dönemde kent nüfusunun artışına bağlı olarak ilkokulların sayılarında ve öğrenci mevcutlarında da artışlar görülmüştür. 1953- 54 öğretim yılında İstanbul'da ve ilçelerinde 479 ilkokul, 2301 öğretmen ve 80.516 öğrenci bulunuyordu. Öğrenci sayısı o yılki İstanbul kent genel nüfusunun yüzde 8.3'ünü teşkil etmekteydi. Okullaşma açısından en çok okul Çatalca ilçesinde bulunmaktaydı. Oysa

Çatalca'nın toplam 565 ilkokul öğrencisi bulunmaktaydı. Buna karşılık 56 ilkokulun bulunduğu Fatih ilçesinde 22.715 ilkokul öğrencisi vardı. Bu dönemde en yoğun nüfusa sahip semtlerin başında gelen Fatih'i 32 ilkokul ve 13.097 öğrencisiyle Beyoğlu ve Şişli semtleri izlemekteydi.

İstanbul'un diğer illerden farklı bir yönü de özellikle Galata-Beyoğlu semtlerinde "azınlık", "yabancı" ve "özel" ilkokulların bulunmasıydı. Birçoğu Osmanlı döneminde kurulan ve Cumhuriyet döneminde kanunlarını Milli Eğitim mevzuatına uyarlayan bu ilkokulların 1945-1955 yılları arasında sayılarında herhangi bir değişiklik olmadı. Özel Aydın İlkokulu, Özel Kalamış İlkokulu, Özel Yeni Nesil İlkokulu ile kolejlerin ilkokul bölümleri bu dönemin başlıca ilkokullarıydı. Yabancı okullar arasında İran Okulu ile Şişli ve Pangaltı'daki Dame de Lourdes ve Sainte Espride en ünlü okullar arasında bulunmaktaydı. Bu dönemde Ermeni cemaatinin 23, Musevilerin 4, Rum cemaatinin de 32 okulu bulunuyordu.⁵⁴⁷

İstanbul'da 1949- 1950 yılları arasında 95 özel ilkokul (Türk, azınlık, yabancı) varken, 1954-1955'te bu sayı 103'e ulaşmıştır. Özel ilkokullarda okuyan öğrencilerin sayısı, 1949-1950 yılında 10.000 iken 1959-1960'da 15.500'e çıkmıştır.⁵⁴⁸ 1949 yılında İstanbul'da 91 bin ilkokul öğrencisi vardır. Şehir içinde resmi ilkokullarda 56.080 köylerde 23.661, azınlık okullarında 10.820 yabancı okullarında da 534 öğrenci bulunmaktadır.⁵⁴⁹

1953'teki Beşinci Milli Eğitim Şurasında ilköğretim ve okul öncesi eğitimin önemi üzerinde durulmasından sonra 1953-1954 yıllarında İstanbul'da pek çok Deneme İlkokulları açılmıştır. 1946-1960 yılları arasında İstanbul'da açılan ilköğretim okulları şunlardır:

⁵⁴⁷ İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü İstatistikleri, Komisyon Özel Okullar Rehberi, İstanbul , 1964,s.158.

⁵⁴⁸ Yurt Ansiklopedisi, s.4040.

⁵⁴⁹ Hürriyet, 16 Ocak 1949.

Tablo 35
İstanbul'da Açılan İlköğretim Okulları (1946-1960)

Yıllar	Anadolu Yakası	Avrupa Yakası
1946		Çatalca Baklalı İlköğretim Okulu Bakırköy Halil Vedat Fıratlı Beslenme Etüt İlköğretim Okulu Çatalca Gümüşpınar İlköğretim Okulu
1947	Kadıköy Özdemiroğlu İlköğretim Okulu	
1948	Kadıköy Bahariye İlköğretim Okulu	Fatih Fethiye İlköğretim Okulu Küçükçekmece M. Eravutmuş İlköğretim Okulu
1949		Büyükcçekmece Çakmaklı İlköğretim Okulu Beşiktaş B.Esma Sultan İlköğretim Okulu Çatalca Kalfa İlköğretim Okulu
1951	Ümraniye Osman Gazi İlköğretim Okulu	Eyüp Aşağı Ağaçlı İlköğretim Okulu Fatih 29 Mayıs İlköğretim Okulu
1952	Beykoz Ögümce İlköğretim Okulu Büyükbakkal İlköğretim Okulu Maltepe Ahmet Rasim İlköğretim Okulu	Bayrampaşa Ahmet Haşim İlköğretim Okulu Bakırköy Behramaga İlköğretim Okulu Bakırköy İbni Sina İlköğretim Okulu Beşiktaş Lütfü Banar İlköğretim Okulu Çatalca Yazlık İlköğretim Okulu Eminönü Atatürk İlköğretim Okulu Fatih Hobyarlı Ahmet Paşa İlköğretim Okulu Fatih Uzunyusuf İlköğretim Okulu GOP Yıldıztabya İlköğretim Okulu Sarıyer Sair Nigar İlköğretim Okulu
1953	Beykoz Feride Alpauti İlköğretim Okulu Kadıköy Kozyatağı İlköğretim Okulu Kadıköy Reşat Nuri Güntekin İlköğretim Okulu	Eyüp Tantavi İlköğretim Okulu Eyüp Akpınar İlköğretim Okulu Eyüp İslambey İlköğretim Okulu Fatih Hacı Süleymanbey İlköğretim Okulu Fatih Oruçgazi İlköğretim Okulu Fatih Mimar Sinan İşitme Engelileri İlköğretim Okulu
1954	Şile Yeniköy İlköğretim Okulu	Beyoğlu İstiklal İlköğretim Okulu Sarıyer Fatih İlköğretim Okulu Zeytinburnu Ziya Gökalp İlköğretim Okulu
1955	Beykoz Fatin Hoca İlköğretim Okulu Beykoz Polonez İlköğretim Okulu Beykoz Göllü İlköğretim Okulu Kadıköy Öğretmen Harun Reşit İlköğretim Okulu	Bakırköy Yeşilköy Ermeni İlköğretim Okulu GOP Mithatpaşa İlköğretim Okulu Sarıyer Zekeriya Köyü İlköğretim Okulu Şişli 19 Mayıs İlköğretim Okulu Zeytinburnu Sümer İlköğretim Okulu Esenler Habibler İlköğretim Okulu

Tablo 35'in devamı

Yıllar	Anadolu Yakası	Avrupa Yakası
1956	Üsküdar Hatat İsmail Hakkı İlköğretim Okulu Pendik Süreyyapaşa İlköğretim Okulu Sultanbeyli Merkez İlköğretim Okulu	Eyüp İhsaniye İlköğretim Okulu Fatih İskenderpaşa İlköğretim Okulu GOP Dobruca İlköğretim Okulu Şişli Anadolu İlköğretim Okulu Şişli Halil Rıfat Paşa İlköğretim Okulu
1957	Kartal Ülkü Bora İlköğretim Okulu	BeşyüzEvler Şirinevler İlköğretim Okulu Beyoğlu Piri Reis İlköğretim Okulu Kağıthane Namıkkemal İlköğretim Okulu Şişli İstanbul İlköğretim Okulu Eyüp Ebussuut İlköğretim Okulu GOP Hacımaşlı İlköğretim Okulu GOP Ertuğrulgazi İlköğretim Okulu Zeytinburnu Faruk Timurtaş İlköğretim Okulu
1958	Çatalca Dağyenice İlköğretim Okulu Çatalca İnceğiz İlköğretim Okulu Üsküdar Altunizade İlköğretim Okulu	Sarıyer Bala Hatun İlköğretim Okulu Şişli Harbiye İlköğretim Okulu Zeytinburnu Nuri Paşa İlköğretim Okulu
1959	Kartal Öğretmen Zekeriya Güçer İlköğretim Okulu Maltepe Küçükyalı Merkez İlköğretim Okulu Beykoz Selahattin Karakaşlı İlköğretim Okulu	Eyüp Esentepe İlköğretim Okulu Fatih Hattat Rakım İlköğretim Okulu K.Çekmece Altınşehir İlköğretim Okulu Kağıthane Gültepe İlköğretim Okulu Beyoğlu Tarhan İlköğretim Okulu
1960	Üsküdar İcadiye İlköğretim Okulu Beykoz Tokatköy İlköğretim Okulu	Bakırköy Osmaniye İlköğretim Okulu Bakırköy Özel Kültür İlköğretim Okulu Çatalca Bahşayış İlköğretim Okulu Eminönü Tevfikbey İlköğretim Okulu Eyüp Pirinççi İlköğretim Okulu GOP C.S.Çiftliği İlköğretim Okulu K. Çekmece Kanarya İlköğretim Okulu

1930-1963 yılları arasında İstanbul'daki tüm ilkokullar, öğrenci ve öğretmen sayılarının Türkiye içindeki oranları aşağıdaki gibidir:

Tablo 36
Tüm İlk Okullar Okul Öğrenci ve Öğretmen Sayıları

Yıllar		Okul Sayısı	Öğrenci Toplam Erkek Kız			Öğretmen Toplam Erkek Bayan		
1945-46	TÜR	14 010	1 357 740	865860	491 880	27 317	19 736	7 581
	İST	514	87 074	-	-	2 664	-	-
1946-47	TÜR	15 131	1 413 983	899206	514 777	30 206	22 208	7 998
	İST	524	88 057	-	-	2 711	-	-
1947-48	TÜR	15 925	1 448 093	926440	521 653	32 081	23 743	8 338
	İST	554	88 322	-	-	2 741	-	-
1948-49	TÜR	16 119	1 468 382	938534	529 848	33 185	24 502	8 638
	İST	575	86 661	-	-	2 693	-	-
1949-50	TÜR	17 106	1 591 039	1003542	587 587	35 039	26 139	8 900
	İST	569	90 371	-	-	2 636	-	-
1950-51	TÜR	17 428	1 616 626	1016915	599 711	35 871	26 714	9157
	İST	568	93 847	-	-	2 782	-	-
1951-52	TÜR	17 417	1 643 034	1035328	607 706	36 510	27 022	9 488
	İST	574	97 987	-	-	2 872	-	-
1952-53	TÜR	17 763	1 692 135	1066739	625 396	37 561	27 612	9 949
	İST	573	106 000	-	-	3 057	-	-
1953-54	TÜR	17 948	1 762 551	1104677	657 874	37 932	27 542	10 390
	İST	592	113 288	59387	53 901	3 167	937	2 230
1954-55	TÜR	18 392	1 866 666	1164616	702 050	40 252	29 447	10 805
	İST	597	122 665	64352	58 313	3 383	982	2 401
1955-56	TÜR	18 724	1 983 668	1238327	745 341	42 169	31 011	11 158
	İST	579	132 269	69458	62811	3 808	1 093	2 715
1956-57	TÜR	19 390	2 140 347	1335704	804 643	44 700	33 124	11 576
	İST	578	141 749	75012	66 737	4 168	1 215	2 953
1957-58	TÜR	20 030	2 260 541	1412228	848 223	47 322	35 017	12 035
	İST	595	151 384	79612	71 722	4 446	1 377	3 069
1958-59	TÜR	20 656	2 402 855	1507248	895 607	49 757	37 081	12 676
	İST	609	161 901	85419	76 482	4 761	1 533	3 228
1959-60	TÜR	21 429	2 514 592	1582798	931 794	54 049	40 570	13 479
	İST	632	171 435	90778	80 656	4 993	1 639	3 354

Kaynak: **İ.K. Cumhuriyet dönemi İstanbul İstatistikleri, Eğitim İlk-Orta-Lise 1928-1996 I**, İstanbul, 1998, s.128-129.

İstanbul'da 1946-1960 yılları arasında bulunan tüm resmi ve özel ilkokullardaki öğrenci ve öğretmen sayısı ise aşağıdaki gibidir:

Tablo 37
Resmi ve Özel Okullar; Okul, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları

Yıllar		Tüm İlkokullar			Resmi İlkokullar			Özel İlkokullar		
		Okul Sayısı	Öğrenci Toplamı	Öğretmen Toplamı	Okul sayısı	Öğrenci Toplamı	Öğretmen Toplamı	Okul Sayısı	Öğrenci Toplamı	Öğretmen Toplamı
1945-46	TÜR	14010	1357740	27 317	13 890	1342892	26 428	120	14 848	889
	İST	514	87 014	2 664	420	76 195	1 911	94	10 879	753
1946-47	TÜR	15131	1 413 983	30 206	15 009	1389860	29 290	122	15 123	916
	İST	524	88 057	2 711	429	77 061	1 933	95	10 996	778
1947-48	TÜR	15 925	1 448 093	32 081	15 804	1432719	31 137	121	15 374	944
	İST	554	88 322	2 741	459	76 972	1 942	95	11 350	799
1948-49	TÜR	16 119	1 468 382	33 185	15 999	1454327	32 210	120	14 055	975
	İST	575	86 661	2 693	481	76 293	1 974	94	10 368	719
1949-50	TÜR	17 106	1 591 039	35 039	16 986	1577002	34 061	120	14 037	978
	İST	569	90 371	2 636	474	80 032	1 792	95	10 339	844
1950-51	TÜR	17 428	1 616 626	35 871	17 305	1602198	34 853	123	14 428	1 018
	İST	568	93 847	2 782	471	83 323	1 917	97	10 524	865
1951-52	TÜR	17 417	1 643 034	36 510	17 298	1627947	35 503	119	15 087	1 007
	İST	574	97 987	2 872	477	86 504	2 001	97	11 483	871
1952-53	TÜR	17 763	1 692 135	37 561	17 636	1674418	36 509	127	17 717	1 052
	İST	573	106 000	3057	482	93 902	2 180	91	12 098	877
1953-54	TÜR	17 948	1 762 551	37 932	17 819	1744347	36 867	129	18 204	1 065
	İST	592	113 288	3 167	492	100 399	2 301	100	12 889	866
1954-55	TÜR	18 393	1 866 666	40 252	18 263	1847156	39 160	130	19 510	1 092
	İST	597	122 665	3 383	494	108 728	2 502	103	13 937	881

Tablo 37'nin devamı

Yıllar		Tüm İlkokullar			Resmi İlkokullar			Özel İlkokullar		
		Okul Sayısı	Öğrenci Toplamı	Öğretmen Toplamı	Okul sayısı	Öğrenci Toplamı	Öğretmen Toplamı	Okul Sayısı	Öğrenci Toplamı	Öğretmen Toplamı
1955-56	TÜR	18 724	1 983 668	42 169	18 593	1962996	41 063	131	20 672	1 106
	İST	579	132 269	3 808	476	117 476	2 927	103	14 793	881
1956-57	TÜR	19 390	2 140 347	44 700	19 260	2188704	43 518	130	21 643	1 182
	İST	578	141 749	4 168	479	127 654	3 234	99	14 095	934
1957-58	TÜR	20 030	2 260 451	47 322	19 892	2237754	46 164	138	22 697	1 158
	İST	595	151 384	4 446	490	135 970	3 559	105	15 414	887
1958-59	TÜR	20 656	2 402 855	49 757	20 510	2378787	48 535	146	24 068	1 222
	İST	609	161 901	4 761	500	145 964	3 852	109	15 937	909
1959-60	TÜR	21 429	2 514 592	54 049	21 278	2489809	52 766	151	24 783	1 283
	İST	632	171 434	4 993	520	155 652	4 060	112	15 783	933

Kaynak: İ.K. Cumhuriyet dönemi İstanbul İstatistikleri, Eğitim İlk-Orta-Lise 1928-1996 I, İstanbul, 1998, s.141-142.

Tablo 38
Özel Türk İlkokullar; Okul Öğrenci ve Öğretmen Sayıları

Yıllar		Toplam			Türk		
		Okul	Öğrenci	Öğretmen	Okul	Öğrenci	Öğretmen
1945-46	TÜR	120	14 848	889	22	3 274	122
	İST	94	10 987	753	7	1 042	53
1946-47	TÜR	122	15 123	916	22	3 446	130
	İST	95	10 996	778	7	1 046	65
1947-48	TÜR	121	15 374	944	21	3 560	132
	İST	95	11 350	799	7	1 141	51
1948-49	TÜR	120	14 055	975	21	3 788	138
	İST	94	10 368	719	7	1 143	52
1949-50	TÜR	120	14 037	978	21	3 863	139
	İST	95	10 339	844	6	1 131	53
1950-51	TÜR	123	14 428	1018	22	4 133	153
	İST	97	10 524	865	7	1 189	57
1951-52	TÜR	119	15 087	1 007	19	4 376	148
	İST	97	11 483	871	7	1 444	67
1952-53	TÜR	127	17 717	1 052	22	5 774	179
	İST	91	12 098	877	8	1 659	71
1953-54	TÜR	129	18 204	1 065	24	5 484	199
	İST	100	12 889	866	8	1 659	69
1954-55	TÜR	130	19 510	1 092	26	5 882	210
	İST	103	13 937	881	12	1 915	86
1955-56	TÜR	131	20 762	1 106	27	6 487	229

Kaynak: İ.K. Cumhuriyet dönemi İstanbul İstatistikleri, Eğitim İlk-Orta-Lise 1928-1996 I, İstanbul, 1998, s.180-181.

Tablo 39
Özel Azınlık İlkokulları; Okul Öğrenci ve Öğretmen Sayıları

Yıllar		Toplam			Azınlık		
		Okul	Öğrenci	Öğretmen	Okul	Öğrenci	Öğretmen
1945-46	TÜR	120	14 848	889	84	10 863	665
	İST	94	10 987	753	76	9 275	618
1946-47	TÜR	122	15 123	916	85	11 027	682
	İST	95	10 996	778	77	9 483	634
1947-48	TÜR	121	15 374	944	84	11 135	710
	İST	95	11 350	799	76	9 666	665
1948-49	TÜR	120	14 055	975	83	9 615	727
	İST	94	10 368	719	75	8 712	577
1949-50	TÜR	120	14 037	978	83	9 512	726
	İST	95	10 339	844	77	8 690	692
1950-51	TÜR	123	14 428	1018	85	9 614	753
	İST	97	10 524	865	78	8 798	717
1951-52	TÜR	119	15 087	1 007	84	10 032	748
	İST	97	11 483	871	78	9 494	716
1952-53	TÜR	127	17 717	1 052	89	11 186	761
	İST	91	12 098	877	71	9 897	715
1953-54	TÜR	129	18 204	1 065	88	11 982	759
	İST	100	12 889	866	79	10 652	711
1954-55	TÜR	130	19 510	1 092	87	12 885	765
	İST	103	13 937	881	78	11 444	715
1955-56	TÜR	131	20 762	1 106	88	13 503	761
	İST	103	14 793	881	79	12 111	711
1956-57	TÜR	130	21 643	1 182	86	13 783	752
	İST	99	14 095	934	77	11 413	693
1957-58	TÜR	138	22 697	1 158	88	13 908	740
	İST	105	15 414	887	79	12 579	688
1958-59	TÜR	149	24 068	1 222	88	13 890	731

Kaynak: İ.K. Cumhuriyet dönemi İstanbul İstatistikleri, Eğitim İlk-Orta-Lise 1928-1996 I, İstanbul, 1998, s.180-181

Tablo 40
Özel Yabancı İlkokullar; Okul Öğrenci ve Öğretmen Sayıları

Yıllar		Toplam			Azınlık		
		Okul	Öğrenci	Öğretmen	Okul	Öğrenci	Öğretmen
1945-46	TÜR	120	14 848	889	84	10 863	665
	İST	94	10 987	753	76	9 275	618
1946-47	TÜR	122	15 123	916	85	11 027	682
	İST	95	10 996	778	77	9 483	634
1947-48	TÜR	121	15 374	944	84	11 135	710
	İST	95	11 350	799	76	9 666	665
1948-49	TÜR	120	14 055	975	83	9 615	727
	İST	94	10 368	719	75	8 712	577
1949-50	TÜR	120	14 037	978	83	9 512	726
	İST	95	10 339	844	77	8 690	692
1950-51	TÜR	123	14 428	1018	85	9 614	753
	İST	97	10 524	865	78	8 798	717
1951-52	TÜR	119	15 087	1 007	84	10 032	748
	İST	97	11 483	871	78	9 494	716
1952-53	TÜR	127	17 717	1 052	89	11 186	761
	İST	91	12 098	877	71	9 897	715
1953-54	TÜR	129	18 204	1 065	88	11 982	759
	İST	100	12 889	866	79	10 652	711
1954-55	TÜR	130	19 510	1 092	87	12 885	765
	İST	103	13 937	881	78	11 444	715
1955-56	TÜR	131	20 762	1 106	88	13 503	761
	İST	103	14 793	881	79	12 111	711
1956-57	TÜR	130	21 643	1 182	86	13 783	752
	İST	99	14 095	934	77	11 413	693
1957-58	TÜR	138	22 697	1 158	88	13 908	740
	İST	105	15 414	887	79	12 579	688
1958-59	TÜR	149	24 068	1 222	88	13 890	731
	İST	109	15 937	909	79	12 591	684
1959-60	TÜR	151	24 783	1 283	88	13 701	744
	İST	112	15 783	933	79	12 423	693

Kaynak: İ.K. Cumhuriyet dönemi İstanbul İstatistikleri, Eğitim İlk-Orta-Lise 1928-1996 I, İstanbul, 1998, s.180-181.

1954-1955'te İstanbul'daki bağımsız resmi okullar Bakırköy, Beşiktaş, Beyoğlu, Beykoz, Cıbalı kız Çatalca, Davutpaşa, Eyüp, Fındıklı, Fatih kız, Fıstıkağacı, Gelenbevi, Gaziosmanpaşa, Heybeliada, Karagümrük, Kadıköy, Kasımpaşa, Kartal, Gedikpaşa, Emirgan, Mahmutpaşa, Nişantaşı, Pendik, Şile, Sarıyer, Silivri, Şişli, Üsküdar, Yeldeğirmeni, Yalova Ortaokulları ile Çapa Uygulama ortaokulu idi. Ayrıca 12 lisenin bünyesinde de ortaokul bulunuyordu. Yabancı liselerin orta devreleri bulundu gibi Sainte Pulchen'e Fransız kız okulu, İtalyan kız ortaokulu, İngiliz ortaokulu, Saint Benoît kız ortaokulu, Bulgar ortaokulu, Sankt George Avusturya kız ortaokulu ile Ermeni ortaokulu, Bezciyan ortaokulu Çöplüçeşme Anarat Hıgutyun ortaokulu ve Merkez Rum kız ortaokulu da faaliyetlerini sürdürmekteydi.⁵⁵⁰ Ancak 1955 yılında İstanbul'da ortaokul sıkıntısı baş göstermiştir.⁵⁵¹

İstanbul'daki resmi ve özel tüm ortaokulların öğrenci ve öğretmen sayılarının Türkiye içindeki oranları aşağıdaki gibidir:

⁵⁵⁰ Necdet Sakaoğlu, "Orta Okullar", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. VI, s.146.

⁵⁵¹ **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1955.

Tablo 41
Tüm Ortaokullar; Okul, Yeni Kayıt, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları

Yıllar		Okul Sayısı	Yeni Kayıt			Öğrenci	Öğretmen
			Toplam	Erkek	Kız	Toplam	Toplam
1945-46	TÜR	252	16 289	11 923	4 366	65 608	3 848
	İST	46	4 065	2 669	1 396	12 844	872
1946-47	TÜR	257	15 260	11 097	4 163	60 980	3 856
	İST	46	3 653	2 317	1 336	11 767	868
1947-48	TÜR	267	15 098	11 330	3 768	59 093	3 976
	İST	48	3 782	2 408	1 374	11 484	855
1948-49	TÜR	321	16 903	12 984	3 919	61 114	4 085
	İST	49	3 883	2 578	1 305	11 535	867
1949-50	TÜR	381	24 265	18 181	6 084	65 168	4 340
	İST	42	3 215	1 949	1 266	10 054	670
1950-51	TÜR	406	25 686	19 172	6 514	68 178	4 528
	İST	72	5 742	3 602	2 140	16 833	1 217
1951-52	TÜR	440	31 211	23 440	7 771	74 765	4 729
	İST	72	4 600	3 020	1 580	18 244	1 240
1952-53	TÜR	474	34 726	26 067	8 659	82 465	5 015
	İST	72	6 824	4 194	2 630	18 561	1 219
1953-54	TÜR	507	40 091	29 345	10 746	92 339	5 264
	İST	87	7 188	4 362	2 826	19 894	1 217
1954-55	TÜR	539	53 127	38 627	14 500	111 896	5 634
	İST	88	9 354	5 622	3 732	22 699	1 213
1955-56	TÜR	573	60 962	44 092	16 870	133 217	6 320
	İST	89	10 100	5 963	4 137	25 404	1 454
1956-57	TÜR	601	74 113	54 876	19 237	160 179	7 219
	İST	91	11 234	6 913	4 321	28 714	1 411
1957-58	TÜR	643	88 925	66 198	22 727	193 733	8 428
	İST	96	13 276	8 196	5 080	33 156	1 609
1958-59	TÜR	685	92 878	68 683	24 195	222 625	9 757
	İST	102	13 025	8 183	4 842	35 269	1 835
1959-60	TÜR	715	104 376	78 509	25 867	253 916	10 892
	İST	107	14 415	8 701	5 714	39 675	1 854

Kaynak: İ.K. Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Eğitim İlk-Orta-Lise 1928-1996 I, İstanbul, 1998, s.196193-194.

Cumhuriyet döneminde Millet Mekteplerine gösterilen aşırı ilgi sebebiyle kent yaşamının gereği akşam okulları açılmıştır. Millet Mektepleri'ni akşam erkek sanat okulları izlemiş ve bu okullarda türlü iş kollarına dönük kurslar düzenlenerek kalifiye eleman yetiştirmek amaçlanmıştır. Sonraki yıllarda semtlerin gereksinimleri dikkate alınarak Nişantaşı, Kadıköy Kız Sanat Okulları'nda akşam bölümleri açılmıştır. Bu okullar okul çağı dışındaki kızlara ve ev kadınlarına moda, biçki-dikiş bölümleri ile hizmet vermektedir. Bu gelişmelere paralel İstanbul'daki lise, ortaokul ve ticaret okullarında akşam bölümleri açılmaya başlandı. Kent nüfusunun giderek artması, İstanbul'un bir sanayi merkezi haline gelmesi 1950'li yıllardan başlayarak akşam okullarına olan ilgiyi artırdı ve çok sayıda, farklı düzeylerde akşam okulları açıldı.⁵⁵²

İstanbul'un liselerinin 1946- 60 döneminde de başarı bakımından özel bir yeri vardı. Taşrada okuma olanağı bulamayanlar veya kendi yörelerindeki liseleri yetersiz bulanlar yatılı ya da gündüz lise öğrenimi için İstanbul'a gelmekteydi.⁵⁵³

1946-1960 yılları arasında İstanbul'da açılan Meslek Lisesi ve Meslek Okulları şunlardır:

Tablo 42
İstanbul'da Açılan Meslek Lise ve Okulları

Yıl	İlçe	Okul Adı
1946	Eminönü Bakırköy	Matbaa Meslek Lisesi Bakırköy Anadolu Lisesi
1949	Fatih Sarıyer	Sultan Selim Kız Meslek Lisesi Sarıyer Kız Meslek Lisesi
1951	Fatih	İstanbul İmam Hatip Lisesi
1954	Fatih	Mihrimah Sultan Meslek Okulu
1955	Beyoğlu	Beyoğlu Ticaret Meslek Lisesi
1957	Şişli	İstanbul Anadolu Sek. Meslek L.
1959	Üsküdar	Haydarpaşa End. Meslek Lisesi
1960	Kadıköy	Erenköy Pratik Kız Sanat Okulu

Kaynak: Cumhuriyet'in 75. Yılında İstanbul Eğitim Belgeseli, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1998, s.114.

⁵⁵² Necdet Sakaoğlu, "Akşam Okulları", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c.I, s.168.

⁵⁵³ Erdoğan Kutluay, "Liseler", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c.V, s.230.

1946-1960 yılları arasında İstanbul'da açılan liseler ise şunlardır:

Tablo 43
İstanbul'da Açılan Liseler (1949-1960)

Yıl	İlçe	Okul Adı
1949	Fatih	Fatih Kız Lisesi
1950	Fatih	Şehremini Lisesi
1955	Kadıköy	Kadıköy Anadolu Lisesi
1957	Kadıköy	Kadıköy Kız Lisesi
1958	Üsküdar	Cumhuriyet Lisesi
1959	Bakırköy Beyoğlu Pendik	Bakırköy Lisesi Tarhan Lisesi Pendik Lisesi
1960	Şişli	Mecidiyeköy Lisesi

Kaynak: Cumhuriyet'in 75. Yılında İstanbul Eğitim Belgeseli, s.114.

1946- 1960 yılları arasında İstanbul'da bulunan tüm liselerin öğrenci ve öğretmen sayıları aşağıdaki gibidir:

Tablo 44
Tüm Liseler; Okul, Yeni Kayıt, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları

Yıllar		Okul	Yeni Kayıt			Öğrenci	Öğretmen
		Sayısı	Toplam	Erkek	Kız	Toplam	Toplam
1945-46	TÜR	83	6 392	5 065	1 327	25 515	1 817
	İST	26	3 036	2 217	817	11 294	862
1946-47	TÜR	82	6 520	5 160	1360	24 355	1 871
	İST	21	2 865	2 093	772	10 444	914
1947-48	TÜR	88	6 319	5 012	1 307	23 245	1 829
	İST	25	2 747	2 047	700	9 620	863
1948-49	TÜR	88	6 262	4 967	1 295	22 100	1 868
	İST	26	2 632	1 908	724	9 798	943
1949-50	TÜR	88	6 120	4 749	1 371	21 440	1 931
	İST	24	2 346	1 764	582	9 027	848
1950-51	TÜR	88	6 383	5 081	1 302	22 169	1 954
	İST	25	2 473	1 788	685	9 129	855
1951-52	TÜR	93	7 542	5 958	1 584	22 529	2 045
	İST	28	2 632	1 978	654	9 082	895
1952-53	TÜR	95	8 322	6 650	1 672	29 053	2 161
	İST	27	2 491	1 800	691	10 525	947
1953-54	TÜR	100	8 072	6 434	1 638	31 420	2 234
	İST	27	2 802	2 105	697	11 032	942
1954-55	TÜR	112	10415	8 217	2 198	35 369	2 602
	İST	27	2 783	2 043	740	11 445	1 037
1955-56	TÜR	123	12 065	9 063	3 002	33 412	2 476
	İST	27	3 223	2 142	1 081	10 293	966
1956-57	TÜR	128	13 782	10 230	3 552	37 407	2 523
	İST	27	3 535	2 271	1 264	10 832	1 002
1957-58	TÜR	141	16 630	12 673	3 957	43 482	2 886
	İST	30	4 295	2 943	1 352	12 130	1 064
1958-59	TÜR	162	18 264	13 711	4 553	51 165	3 427
	İST	31	4 163	2 693	1 470	13 884	1 237
1959-60	TÜR	190	23 550	17 548	6 002	61 827	3 860
	İST	34	5 202	3 354	1 848	15 281	1 282

Kaynak: İ.K. Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Eğitim İlk-Orta-Lise 1928-1996 I, İstanbul, 1998, s.258-259.

1953-1954 öğretim yılında orta dereceli okullarda program geliştirme kapsamında en başarılı lise olarak İstanbul Atatürk Kız Lisesi seçildi. İstanbul Atatürk Kız Lisesi'nde uygulanan programda orta kısım için haftada 8 saat özel dersler 27 saat ana dersler ile toplam 35 saat çalışma vardı. Ana dersler kapsamında Türkçe Sosyal Bilgiler, Fen Bilgisi, Matematik, Beden Eğitimi, Din Dersi, Rehberlik, serbest çalışma; özel dersler kapsamında ise Almanca, İngilizce, Fransızca, Resim- İş, Bıçkı- Dikiş, Müzik, Yemek Pişirme, Ev İdaresi, Çocuk Bakımı, İlk Yardım ve Daktilo idi.

1951-1954 yıllarında genel liselerde öğretim süresi 4 yıla çıkarıldı, olgunluk sınavları kaldırıldı. 1954-1955 yıllarında liselerde öğretim yeniden 3 yıla döndürüldü ise de olgunluk sınavı konulmadı. 1956 yılında çıkarılan 660 sayılı "Güzel Sanatlarda Fevkalade İstidat Gösteren Çocuklarımız Devlet Tarafından Yetiştirilmesi Kanunu" ile yetenekli çocuklarımız yurt dışına gönderildi. 1958 yılına gelindiğinde İstanbul Belediyesi her mahalleye bir okul kampanyası başlatarak, okul inşasına hız vermiştir.⁵⁵⁴

2.3.4.2.3. Yüksek Öğrenim Kurumları

13 Haziran 1946'da çıkarılan 4936 sayılı kanunla tüm üniversiteler gibi İstanbul teknik Üniversitesi (İTÜ)'ne de tüzel kişilik verilmiştir. 1949'da Maden Fakültesi, 1952'de Hidrojeoloji ve Sismoloji Enstitüleri, 1952'de Sivil Havacılık Enstitüsü, 1951'de Mimarlık, 1952'de İnşaat Fakültesi açılmıştır. 1952'de ülkedeki bayındırlık ve sanayi yatırımlarının artması ile İTÜ'ye bağlı mühendis yetiştirecek teknik okulların açılması kararlaştırılmış ve 22 Nisan 1954'te 147 öğrenci ile Maçka Kışlası'nda teknik okul açılmıştır.

1946- 1960 yılları arasında geçen 15 yıllık dönemde 30 Haziran 1948'de bağlanan Orman Fakültesi ile birlikte İstanbul Üniversitesi'nin fakülte sayısı 6'ya çıkmıştır. Bu dönemde İstanbul Üniversitesi, fakültelerinde yetişen 38 ordinaryüs profesör, 105 profesör, 234 doçent ve dönemin sonunda 23.052 öğrenci ile İstanbul'un ve Türkiye'nin en büyük yüksek öğretim kurumu özelliğini taşıyordu. Yine bu yıllar boyunca İstanbul Üniversitesi aydın ve duyarlı gençliğin hem kaynağı, hem merkezi konumundaydı. Öğrencilerle öğretim üyeleri arasında ulusal ve siyasal bakış açıları

⁵⁵⁴ Cumhuriyet, 13 Ocak 1958.

bakımından karşıtlıklar söz konusuydu. Aralık 1954'te üniversite senatosunun görüşü alınmak koşuluyla, Milli Eğitim Bakanı'na öğretim üyelerini görevden alma yetkisi tanınınca, üniversite ortamında tedirginlik doğdu. 29 Mayıs 1960 ihtilalini hazırlayan öğrenci olaylarının başlangıcında bu gelişmelerin de payı olduğu düşünülmektedir.⁵⁵⁵

Marmara Üniversitesi'nin çekirdeği olan İktisadi ve Ticari İlimler Fakültesi, 1959 yılında Sultanahmet'teki binasında eğitim vermeye başladı. İstanbul Eğitim Enstitüsü ise 1946'da açıldı.

2.3.4.2.4. Mesleki-Teknik Eğitim Kurumları

1940- 1950 döneminde mesleki ve teknik öğretime savaş sonrası sanayileşme ihtiyacına bağlı olarak özel bir önem verilmiştir. İstanbul'daki mesleki teknik okullarının ülke genelindeki payı 1960 yılına kadar yüzde 10'ların üzerinde olmuştur.

Türkiye'de imar işlerinin ve teknik hizmetlerin gitgide artması ile fen memurları ve mühendisler yetiştirmek üzere açılan Yıldız Teknik Okulları lise mezunlarını pratik ve teorik sınav kazanmaları neticesinde bu kuruma öğrenci olarak alıyordu. 2 yıllık fen memurluğu ve 4 yıllık mühendislik mimarlık dökümleri bulunan okulda 1949'da harita ve kadastro mühendisliği bölümü kuruldu. 1958-1960 ders yılında okulda Akşam Teknik Okulu açıldı. 5 yıllık bu okulda makine ve elektrik bölümleri vardı. 1959-1960 ders yılında Yıldız Teknik okulu içinde bir ihtisas bölümü açılarak bir yıllık öğrenim sonunda yüksek mühendis ve yüksek mimar unvanları verilmeye başlandı.⁵⁵⁶

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlı kamu veya özel kuruluşlar tarafından açılmış orta dereceli mesleki eğitim kurumları olarak bu dönemde açılan sağlık okulları ise 6 Nisan 1946'da Sağlık Bakanlığı Hemşire Laborant Okulu ve aynı yıl Şişli Çocuk Hastanesi bünyesinde hemşire yetiştiren bir okul açıldı. 1957-1958 öğretim yılından itibaren 2 yıllık eğitim veren hemşire okulları 4 yıla çıkarıldı, öğrenciler hemşire-ebe olarak mezun edilmeye başlandı.⁵⁵⁷

⁵⁵⁵ "İstanbul Teknik Üniversitesi- İstanbul Üniversitesi ", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c.V, s.236.

⁵⁵⁶ Emre Dölen, " Yıldız Teknik Okulları", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c.VII, s.528.

⁵⁵⁷ Erdoğan Kutluay, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, s.404-405.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin Batı dünyasında yer alması ve çok partili demokratik hayata geçiş gündeme gelince, özerk üniversite ve din eğitiminin okul programlarına girmesi gibi iki farklı gelişme görülmüştür. Bu gelişme üzerine 13 Haziran 1946 tarihli 4936 sayılı yasa ile İstanbul üniversitesi özerklik kazanmıştır. 1948- 1949 öğretim yılında ilkokullarda 4. ve 5. sınıflarda veli isteğine bağlı olarak din dersi konulmuş, sonraki yıllarda bu uygulama ortaokul ve liselerde yaygınlaşmıştır. 1948'de Milli Eğitim Bakanlığınca açılan 10 aylık İmam Hatip Yetiştirme Kurslarının yetersizliği gerekçesiyle de – 19 yıllık aradan sonra – 1951'de İmam Hatip Okulları açılmıştır. Bundan sonra mevcut İmam Hatip Kursları ilkokula dayalı 4 yıllık birer meslek okulu haline gelmiştir.

1956-1957 öğretim yılında ortaokul ve dengi okullara seçmeli din dersleri konulmuştur. 1951'de açılan İmam Hatip Okulları iki devreli idi ve –ortaokul- lise- meslek okulu konumundaki bu okulların birinci devreleri 4, ikinci devreleri 3 yıldır. 1959'da gerek bu okullara meslek dersi, gerekse ortaokullara din dersleri öğretmeni yetiştirmek için İstanbul'da ilk Yüksek İslam Enstitüsü açıldı. Buradan mezun olanlar Diyanet İşleri Başkanlığı'nda vaizlik ve müftülük hizmetlerine atandılar.

Orta öğretimde fırsat eşitliği dengesi 1955'den sonra ülkenin batı bölgelerinin lehine bozuldu. Bu durum politik yaklaşımlardan ziyade ailelerin sosyo-ekonomik yapılarına ve bölgesel kalkınma imkanlarına bağlıydı. 1960'dan sonra özel okul ve Anadolu liselerine yönelik hızlandı. 1940 -1950 arası mesleki ve teknik orta öğretime önem verilirken 1950'den sonra klasik ortaokul mezunları hızla arttı. 1959'da İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi açıldı. Ancak İstanbul Üniversitesi'ne 1946'da tanınan özerklik İstanbul Üniversitesi'nin tutumundan rahatsızlık duyan Demokrat Parti iktidarınca bu yeni kurulan Akademiye özerklik tanınmadı. İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Milli Eğitim Bakanlığından görüş almak şartı ile öğretim üyelerini görevden alma yetkisi vardı.

1946-1960 döneminde III. Milli Eğitim Şurası 2 Aralık 1946'da mesleki ve teknik okul programları, yönetmelikleri, IV. Eğitim Şurası 22 Ağustos 1949'da ilk ve orta okul programları liselerin 4 yıla çıkarılması konuları görüşüldü. 5-14 Şubat 1953 tarihleri arasında V. Milli Eğitim Şurası toplandı. Okul öncesi eğitim ve öğretim,

ilkokullarda sağlık konusunda alınması gereken önlemler, özel eğitime muhtaç çocukların eğitimi görüşüldü. 8-23 Mart 1957'deki VI. Milli Eğitim şurasında Mesleki ve Teknik Öğretimle, Halk Eğitimi tartışıldı.

1930'lu yıllarda giderek gelişen ve yıldızı parlayan Yüksek Öğretmen Okulu, 12 Haziran 1946 tarihinde çıkarılan üniversiteler yasası gereğince öğretim üyelerinin dışarıda görev almasının yasaklanması üzerine gerileme yaşamaya başlamış, bu gelişme, Yüksek Öğretmen Okulu için bir dönem noktası olmuştur. Bu yasa ile okulda eğitimin niteliğinin artmasında önemli rolü bulunan müzakereci akademik kadronun okulla ilişkisi kesilmektedir. Bu nedenle bu gelişmenin ardından Yüksek Öğretmen Okulu bir öğrenci yurduna dönüşme sürecine girmiştir. Peş peşe yaşanan olumsuzluklar, 1949-1950 yılı başında okulun kapatılmasına kadar varmıştır. 2 yıl sonra, 1 Mart 1951'de, Yüksek Öğretmen Okulu tarihi geçmiş i olan görkemli Çapa'daki binasında eğitime yeniden başlamıştır.⁵⁵⁸

Yüksek Öğretmen Okulu, kapalı kaldığı iki yıl içinde, önemli ölçüde prestij kaybetmiştir. 1940'lı yıllarda lise mezunlarının, öğrencisi olmaya can attığı okul 1950'li yıllarda eski çekiciliğini yitirmiş, her yıl verebildiğı 3-5 mezunla öğretmen ihtiyacını gidermede yetersiz bir duruma gelmiştir.

⁵⁵⁸ Cumhuriyet, 24 Ekim 1950.

İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu'nun 50'li yıllardaki mezun sayısı aşağıdaki gibidir:

Tablo 45
İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu'nun 50'li Yıllardaki Mezun Sayısı

Yıl	Mezun Sayısı
1950-1951	0
1951-1952	4
1952-1953	0
1953-1954	3
1954-1955	7
1955-1956	4
1956-1957	5
1957-1958	7
1959 -1960	24

Lise öğretmeni yetiştiren tek kurum durumundaki Yüksek Öğretmen Okulu'nun verdiği mezun sayısındaki gerilemenin tersine, 1950'li yıllarda, sanayileşmenin hız kazanmasıyla köyden kente göçün başlaması nedeniyle lise ve lise öğrenci sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. Öte yandan Türkiye'de bu yıllarda mühendislik dallarının gözde meslek olmaya başlaması Yüksek Öğretmen Okulu'nun çekiciliğini olumsuz etkilemiş, ancak okul nitelikli öğrenci bulmada eski gücünü yakalayamamıştır.⁵⁵⁹

2.3.4.3. Yaygın Eğitim

İstanbul gerek Osmanlı gerek Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin en büyük ticaret ve sanayi kenti olmuş, şehrin bu özelliği yaygın eğitim alanlarının yönünü belirlemede etkili olmuştur. Gelişen sanayi ve ticaretle birlikte gereksinim duyulan nitelikli işgücünü sağlayacak eğitim kurumları da yaygınlaşmıştır. Sanayi ve ticarete erkeklerin yanında, kadın işgücünden de yararlanılması, özellikle kadınlara yönelik meslek kurslarının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Geçerli bir meslek edinmek ve iş bulabilmek amacıyla yaygın eğitim kurumlarına ilgi duyuldu, bu alanda çok sayıda kurs, yurt vb açılmıştır.⁵⁶⁰

⁵⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. İsa Eşmen, **Yüksek Öğretmen Okulları**, Bilgi Başarı Yayınevi, İstanbul, 2001.

⁵⁶⁰ **Yurt Ansiklopedisi**, s.4046.

1951 yılında Milli Eğitim Bakanlığınca Halk Eğitimi'ne yeni bir yön verilmek istenmiş ve halk eğitimi üzerine çalışanlardan raporlar alınıp anketler düzenlenmiştir. Bu yıllarda Amerika'dan halk eğitimi uzmanları da yurda davet edilmiştir. Bu uzmanlardan biri olan Prof. Watson Dickermen yurdumuzda incelemeler yaparak bakanlıklar arası bir semineri yönetmiştir. Prof. Watson Dickermen tarafından hazırlanan rapor doğrultusunda 1952 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nda "Halk Eğitim Bürosu" kurulmuştur. 1953 yılında köy ve kasabalarda halk okuma odaları, 1956 yılında da ilçelerde "Halk Eğitim Merkezleri" açılmaya başlanmıştır. 29 Ağustos 1960 tarihinde Halk Eğitimi Hizmetlerini daha da yaygınlaştırmak amacıyla Milli Eğitim Bakanlığına "Halk Eğitim Genel Müdürlüğü" kurulmuştur.

1955 yılında tarım alanında da halkın yaygın olarak eğitim görmesi amacıyla Vilayet Teknik Ziraat Müdürlüğü tarafından köylüye makine bilgisi verecek kursların açılmasına karar verilmiştir.⁵⁶¹

2.3.5. Sağlık

2.3.5.1. Sağlık Kurumları

İstanbul, 1946-1960 yılları arasında Türkiye'nin ekonomik ve sosyal açıdan en gelişmiş ili durumundaydı. İstanbul'daki ekonomik gelişmeye bağlı olarak tedavi edici sağlık hizmetlerinin düzeyi de nicel ve nitel olarak artmaktaydı. Eğitim düzeyinin ülke ortalamasının çok üstünde oluşu İstanbul'da yaşayan halkın sağlık sorunları konusunda daha duyarlı ve bilgili olmasını sağlamaktaydı. Bu nedenle, İstanbul'daki tedavi edici sağlık kurumlarından, metropoliten alanda yaşayan halk kadar, çevre illerden ve hatta ülkenin her yanından gelen hastalar da yararlanmaktaydı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren İstanbul'un sağlık kurumlarında gözle görülür bir kalkınma yaşanmıştır. Bu gelişme İstanbul il ve belediye bütçelerinde sağlık alanına ayrılan bütçenin artırılmasıyla yakından ilişkilidir. 1945 yılında il sağlık bütçesi 43.273 TL, Belediye sağlık bütçesi 1.127.771 TL, 1946 yılında il sağlık bütçesi 74.447 TL, Belediye sağlık bütçesi 2.082.515 TL, 1947 yılında il sağlık bütçesi 93.491 TL, Belediye sağlık bütçesi 2.232.535 TL, 1948 yılında il sağlık bütçesi 157.047 TL,

⁵⁶¹ Cumhuriyet, 7 Nisan 1955.

Belediye sağlık bütçesi 4.117.687 TL, 1949 yılında il sağlık bütçesi 162.919 TL, Belediye sağlık bütçesi 4.159.567 TL, 1950 yılında il sağlık bütçesi 164.818 TL, Belediye sağlık bütçesi 4.176.956 TL, 1951 yılında il sağlık bütçesi 197.078 TL, Belediye sağlık bütçesi 4.629.327 TL ve 1952 yılında il sağlık bütçesi 228.102 TL, Belediye sağlık bütçesi 5.538.308 TL olarak belirlenmiştir.⁵⁶²

1946-1960 yılları arasında İstanbul'da sağlık kurumlarının ve bu kurumlarda çalışan sağlık personelinin sayısında artış gözlenmiştir. Bu yıllar arasında İstanbul'daki kamu ve özel hastane sayısı aşağıdaki gibidir:

Tablo 46
1946-1960 Yılları Arası Türkiye'de ve İstanbul'da Kamu ve Özel Hastane Sayıları

Yıllar	Hastane Sayısı			Hastane Sayısı		
	Toplam	Kamu	Özel	Toplam	Kamu	Özel
1946	153	113	40	42	16	26
1947	189	146	43	42	16	26
1948	193	148	45	45	17	28
1949	198	151	47	51	21	30
1950	201	154	47	54	23	31
1951	264	212	52	53	22	31
1952	328	274	54	57	24	33
1953	372	313	59	61	27	34
1954	386	328	58	63	27	36
1955	417	359	58	64	27	37
1956	452	393	59	63	26	37
1957	478	414	64	66	28	38
1958	511	440	71	69	-	-
1959	542	464	78	76	-	-
1960	566	496	70	76	-	-

Kaynak: İ.K. Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Sağlık 1927-1996 II, İstanbul, 1998, s.108.

1946-1960 yılları arasında İstanbul'da bulunan doktor sayısı Türkiye'deki toplam doktor sayısının yüzde 20-30'unu oluşturmaktaydı. İstanbul'daki doktor sayısı ülke genelindeki doktor sayısının 1945'te yüzde 22, 1946'da yüzde 22, 1947'de yüzde 24, 1948'de yüzde 26, 1949'da yüzde 33, 1950'de yüzde 20, 1951'de yüzde 34, 1952'de yüzde 34, 1953'te yüzde 42, 1954'te yüzde 33, 1955'te yüzde 33, 1956'da yüzde 36,

⁵⁶² Bedi Şehsuvaroğlu, İstanbul'da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız, İstanbul, 1953, s.119.

1957'de yüzde 34, 1958'de yüzde 36, 1959'da yüzde 34 ve 1960'da yüzde 40'ını oluşturmaktaydı.⁵⁶³

Tablo 47
1946-1960 Yılları Arası Türkiye'de ve İstanbul'da Doktorların (mütehassıs, pratisyen ve asistan doktorlar) Dağılımı

Yıllar	Türkiye	İstanbul	Nüfus / Doktor		Yıllık Artış (%)	
			İst./Tür.(%) Türkiye	İstanbul	Türkiye	İstanbul
1946	2181	485	22	8746	2247	12,13
1947	2514	594	24	7754	1864	15,27
1948	2617	680	26	7612	1653	4,1
1949	2617	862	33	7780	1325	0
1950	3020	595	20	6890	1950	15,4
1951	6570	2262	34	3250	535	117,55
1952	6232	2123	34	3523	602	-5,14
1953	7179	3047	42	3169	443	15,2
1954	6913	2258	33	3357	632	-3,71
1955	7077	2337	33	3371	645	2,37
1956	7603	2726	36	3215	579	7,43
1957	7396	2540	34	3414	647	-2,72
1958	7702	2735	36	3374	626	4,14
1959	7879	2718	34	3393	656	2,3
1960	9826	3945	40	2800	471	24,71

Kaynak: İ.K. Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Sağlık 1927-1996 II, İstanbul, 1998, s.112.

⁵⁶³ İ.K. Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Sağlık 1927-1996 II, İstanbul, 1998, s.112.

Tablo 48
Hemşire Dağılımı

Yıllar	Türkiye	İstanbul	Nüfus / Doktor			Yıllık Artış (%)	
			İst./Tür.(%) Türkiye		İstanbul	Türkiye	İstanbul
1946	473	209	44,19	40326	5215	15,65	14,84
1947	519	150	28,9	37559	7380	9,73	-28,23
1948	643	235	36,55	30981	4783	23,89	56,67
1949	643	280	43,55	31663	4079	0	19,15
1950	721	183	25,38	28861	6339	12,13	-34,64
1951	687	179	26,06	31080	6765	-4,72	-2,19
1952	1368	204	14,91	16048	6270	99,13	13,97
1953	1496	244	16,31	15208	1984	9,36	19,61
1954	1137	244	21,46	20410	3150	-24	0
1955	1525	317	20,79	15645	2246	34,12	29,92
1956	1492	403	27,01	16382	2767	-2,16	27,13
1957**	1608	409	25,44	15704	2720	7,77	1,49
1958	1804	659	36,53	14403	2598	12,19	61,12
1959	1889	547	2896	14153	3260	4,71	-17
1960	2420	848	35,04	11367	2191	28,11	55,03

Kaynak: İ.K. Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Sağlık 1927-1996 II, İstanbul, 1998, s.114.

Tablo 49
1946-1960 Yılları Arası Türkiye'de ve İstanbul'da Kamu ve Özel Hastanelerde
Yatak Sayıları

Yıllar	Yatak Sayısı			Yatak Sayısı		
	Toplam	Kamu	Özel	Toplam	Kamu	Özel
1946	13823	11283	2540	7458	5369	2089
1947	14387	11854	2533	7753	5627	2126
1948	14930	12361	2569	8513	6299	2214
1949	17871	15075	2796	9348	7109	2239
1950	18837	15919	2918	9875	7681	2194
1951	22286	19574	2712	10099	7901	2198
1952	27366	24591	2775	11594	9263	2331
1953	29706	26945	2761	11879	9517	2362
1954	33365	30415	2950	12336	9780	2556
1955	34526	31696	2830	12731	10317	2414
1956	37007	34070	2937	12802	10271	2531
1957	38623	35518	3105	14705	12029	2676
1958	41962	38659	3303	13710	-	-
1959	44048	40471	3577	14434	-	-
1960	45807	42557	3250	15144	-	-

Kaynak: İ.K. Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Sağlık 1927-1996 II, İstanbul, 1998, s.108.

İstanbul'da hastalar için hastaneler açmanın yanında açılan hastanelerin denetimi de önemliydi. "Veremli hastaların acı şikâyeti" başlığı ile 3 Haziran 1952'de Hürriyet gazetesinde yer alan haberde; Cerrahpaşa hastanesinde yatan hastalar kendilerine bozuk, kokmuş, çürümüş gıda maddeleri verildiğini söylüyor, pijamaları ile Hürriyet gazetesi matbaasına gelen veremli hastaların ellerindeki tabakları gazetecilere gösterirken fotoğrafları yayınlanıyordu. Ertesi günün gazetelerinde ise veremli hastaların şikâyetlerinin haklı görüldüğü ve Cerrahpaşa Hastanesine giden bir heyetçe yemeklerin bozukluğunun tespit edildiği yer almaktaydı.⁵⁶⁴

⁵⁶⁴ Hürriyet, 3-4 Haziran 1952.

1947'de Heybeliada Sanatoryumu'nda 13 pavyon açıldı; yatak sayısı 510'dan 1952'de 520'ye çıkarıldı. Beyoğlu İlk Yardım Hastanesi 1950'de, Yedikule Göğüs Hastalıkları Hastanesi 1953'te hizmete girdi.⁵⁶⁵

2.3.5.2. Sık Görülen Hastalıklar ve Salgınlarla Mücadele

İstanbul'da görülen hastalıkların tür ve ağırlıklarını ortaya çıkarabilmek amacıyla, 1955-1963 yılları arasında Haseki Hastanesi II. Dahiliye Kliniği'ne yatırılan 5.642 hasta incelenmiş ve bu inceleme sonunda hastaneye yatırılan hastaların yüzde 29.1'inin kalp damar hastalığı, yüzde 12.8'inin sindirim sistemi hastalığı, yüzde 11.7'sinin karaciğer, safra kesesi, pankreas ve dalak hastalığı, yüzde 8.1'inin solunum sistemi hastalığı, yüzde 5.9'unun böbrek ve ürogenital sistem hastalığı, yüzde 4.6'sının enfeksiyon hastalıkları olduğu tespit edilmiştir. Dahiliye Kliniğinde yatan hastalar arasında kanserli hasta oranı 1960 yılında yüzde 2 iken ileriki yıllarda bu oranın yükseldiği gözlenmiştir.⁵⁶⁶

İstanbul'da bu dönemde en önemli sorunlardan biri bulaşıcı hastalıklardır. Doğrudan sanayinin yol açtığı iş kazaları ve iş sağlığı sorunlarının yanı sıra, sanayinin neden olduğu çevre kirliliği ve insan sağlığını tehdit eden sağlık koşulları, özellikle, sanayi kuruluşlarının çevresinde oluşan gecekondu mahallelerinde sağlık sorunlarını ağırlaştırmaktaydı. İstanbul'un tüm Türkiye'den aldığı yoğun göçlerle nüfusu hızla artan gecekondu mahalleleri bulaşıcı hastalıkların en yaygın olduğu yerleri oluşturmaktaydı. Tüberkülozdan ölüm sıklığı 1945'te yüz binde 314 olması nedeniyle İstanbul'da tüberkülozla savaş çalışmaları yoğunluk kazandı. İstanbul'da Eyüp Verem Dispanseri ve Erenköy Sanatoryumuna ek olarak İstanbul Verem Mücadelesi Derneğince* 1951 yılında Taksim'de Verem Savaş Dispanseri açıldı. Mevcut hastaneler ve doktorlar devamlı artan veremli hasta sayısına cevap vermekte zorlanınca bütün sokak çocuklarının röntgen meyanesinden geçirilmesi gibi sağlık önlemleri tartışılmaya başlanmıştır.⁵⁶⁷ Okullarda verem muayenesi için 20.000 lira Belediye bütçesinden

⁵⁶⁵ Şehsuvaroğlu, a.g.e., s.66; 7 Yıl İçinde Vilayet ve Belediyece Yapılan İşler 1949-1955, s.23.

⁵⁶⁶ Yurt Ansiklopedisi, c.6, "İstanbul Maddesi", s.4047.

* İstanbul Verem Mücadelesi Derneği 1954 yılında yaptığı tüzük değişikliği ile adını İstanbul Verem Savaş Derneği olarak değiştirdi.

⁵⁶⁷ Cumhuriyet, 7 Haziran 1947.

tahsisat konularak, seyyar röntgen makineleri ile okullar dolaşarak hasta çocukların tespiti için çalışmalar başlamıştır.⁵⁶⁸

İstanbul'daki veremli ve fakir çocuklar için İstanbul Verem Savaş Derneği Başkanı Ord. Prof .Dr. Tefik Sağlam Erenköy sanatoryumunun civarında Çamlık arazide 25-30 çocuk kapasiteli, birer buçuk ay devreli olacak olan kampı 20 Haziran'da açmayı planlayarak bu çocukların açık havada tıbbi nezaret altında beslenerek eğlenceli vakit geçireceği ortamlar oluştuyordu.⁵⁶⁹ Erenköy sanatoryumunda her bakımdan mükemmel çocuk pavyonu 14 Haziran 1947 tarihinde açıldı.⁵⁷⁰

Verem hastalarının sayısının gün geçtikçe artması nedeniyle acil önlemler almak gerekti.⁵⁷¹ 1946 Mart ayında İstanbul Verem Savaş Derneği'nin hazırladığı raporda hastalığa tutulmadan koruma önlemleri almak için "İstanbul'da yeni 20 verem savaş dispanserine ihtiyaç vardır" denilmekteydi. Buna rağmen 1946'da açılan 3 dispanser ile İstanbul'daki dispanser sayısı bununla beraber 8 oldu. Kumkapı verem dispanseri törenle açıldı. Veremle Savaş Derneği başkanı General Tefik Sağlam İstanbul için 20 dispansere ihtiyaç olduğunu söyledi.⁵⁷²

Cerrahpaşa'da 2 milyona lira harcanarak 200 yataklı verem hastanesi 19 Kasım 1947 tarihinde açılarak hasta kabulüne başladı.⁵⁷³ 1 Kasım 1948 tarihinde 11.verem dispanseri Koca Mustafa Paşa'da açıldı. Verem Savaş Derneği Başkanı Prof. Tefik Sağlam İstanbul'da daha 9 dispansere ihtiyaç olduğunu söyledi.⁵⁷⁴ 1949 yılında sırada bekleyen 4 bin veremli hastaya karşılık 600 veremlinin hastaneye yatırabilmesi için çeşitli tedbirler alınmış⁵⁷⁵, İstanbul hastanelerine öncelikle bu şehrin hastalarının yatırılması kararlaştırılmıştır.⁵⁷⁶ Süreyya İlmen'in bağışıyla 31 Aralık 1951'de 100 yataklı verem işçi hastanesi açıldı. İşçi sigortaları kanununca Maltepe Süreyya Paşa'da

⁵⁶⁸ **Cumhuriyet**, 17 Kasım 1947.

⁵⁶⁹ **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1953.

⁵⁷⁰ **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1947.

⁵⁷¹ Verem'in artmasında bazı gıda maddelerine verem mikrobunun yerleşmiş olması de etkiliydi. Bkz. **Cumhuriyet**, 22 Nisan 1955.

⁵⁷² **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1946.

⁵⁷³ **Cumhuriyet**, 18 Kasım 1947.

⁵⁷⁴ **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1948.

⁵⁷⁵ **Hürriyet**, 26 Nisan 1949.

⁵⁷⁶ **Hürriyet**, 11 Ocak 1950.

inşa edilen hastaneye açılışa 22 hasta derhal yatırıldı.⁵⁷⁷ Çatalca Dispanseri ise 24 Nisan 1952'de açıldı.⁵⁷⁸

Tüberküloz, bulaşıcı ve toplumsal koşullara çok bağlı bir hastalıktı. Hastalığın, beslenme durumu, yaşam, konut ve iş koşulları, kalabalık yerlerde yaşama ile çok yakından ilintisi vardır. Toplumu bilinçlendirme ve hastalara hizmet sunmak için toplumun her kesimi bu dönemde yoğun çalışmalar içindeydi. 1950'de İstanbul'da verem kursu açmak amacıyla Amerika'dan gerekli malzemeler getirtilmiş ve faaliyetlere başlanmıştır.⁵⁷⁹ 1 Kasım 1952'de Beyoğlu Olgunlaşma Enstitüsü'nde açılan Verem Sergisi ile halkın bu hastalık konusunda bilinçlendirilmesine yönelik çalışma yapılmıştır. Anadolu'dan gelen veremliler için hastanelerde yatak sayısı artırılmıştır.⁵⁸⁰

İstanbul'da, özellikle yaşam düzeyi daha düşük olan gecekondu semtlerinde tifo, paratifo, bulaşıcı sarılık gibi, sularla bulaşan hastalıklar zaman zaman salgın şeklinde ortaya çıkmaktaydı. Bunun başlıca nedeni, İstanbul'da kanalizasyon şebekesinin yeterli olmayışı, temiz içme ve kullanma suyu bulmada karşılaşılan güçlükler, gıdaların sağlık koşullarına uygun olmayışı, çöplerin gerektiği gibi ortadan kaldırılmayışı ve insanların bunların yol açabileceği sağlık sorunları konusundaki bilgisiz oluşlarıydı. İstanbul'da kanalizasyon şebekesinin yetersizliği yalnızca içme ve kullanma sularının kirlenmesine yol açmakla kalmıyor, kanalizasyon şebekesinin denize açılması ve atıkların İstanbul'u çevreleyen denizlere atılması sonucunda da deniz suyunda tifo, paratifo, dizanteri gibi bakterili bulaşıcı hastalık etkenleri ve daha önemlisi bulaşıcı sarılık etkeni gibi virüslerle kirlenerek, salgın hastalıklara neden olmaktaydı.

Günlük gazete haberlerine de yansıdığı gibi yaz aylarında şehrin halk sağlığı ile ilgili problemlerinin arttığı tespit edilmiştir. Bu problemlerden birini de sıtma oluşturmaktadır. Belediye Başkanı ve Vali Lütfi Kırdar'ın başkanlığında yürütülen sıtma ile mücadelede önemli başarılar elde edilmiştir. 1946 yılı Ağustos'unda şehirde

⁵⁷⁷ **Cumhuriyet**, 31 Aralık 1951.

⁵⁷⁸ **Hürriyet**, 25 Nisan 1952.

⁵⁷⁹ **Cumhuriyet**, 19 Şubat 1950.

⁵⁸⁰ **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1950.

muayene edilen 14.215 kişiden yalnız 1.345'inde sıtma görülmüştür.⁵⁸¹ 15 Haziran 1947 tarihinde Büyükçekmece Gölü'nü çevreleyen bataklıklar uçaklarla hava yoluyla ilaçlanmış, böylelikle şehrin sıtma yuvaları imha edilmiştir.⁵⁸² Öte yandan Sağlık Müdürlüğü'nün lağım suları arasında denize girenleri ikaz etmesine rağmen İstanbul'da şehir lağımının aktığı yerlerden denize girenler tifoya yakalanmaktan kurtulamamıştır.⁵⁸³ İstanbul Sağlık Müdürü'nün bizzat muhtelif plajlarda kontrollere katılması⁵⁸⁴, kontroller sonunda Yeni kapı, Kumkapı, Haliç, Bakırköy, Beşiktaş, Kabataş sahillerinin denize girilmesi tehlikeli yerler olarak tespit edilerek halkın buralarda denize girmesine engel olunmasından sonra bulaşıcı hastalıklarda azalma görülmüştür. Nitekim deniz mevsimi başladığından itibaren dizanteri, tüberküloz ve tifo vakaları görülmesine denize dökülen açık lağımın neden olmaktadır.⁵⁸⁵ Dönemin Sağlık Müdürü Dr. Faik Yargıcı Çekmece'deki ada plajında yaptığı bir incelemede bu plaja Çekmece deresinin karıştığını ve bu dere üzerinde bir mezbaşa bulunduğu için derenin mezarı değiştirilmezse plajın kapatılacağını ifade etmişti. 1951 Haziran ayında plajların sıhhi kontrolünde Sıhhat Müdürü lağım sularının karıştığı plajları tespit etmiş, bu inceleme neticesinde Reşit Menteş ve Çiftelhavuzlar plajına lağım karıştığı tespit edilirken Florya, Halayf, Fenerbahçe, Suadiye, Moda plajlarının sularının temiz olduğu belirtilmiştir.

1947 yaz aylarında İstanbul'da sivrisinekle mücadele iyi neticeler vermiştir. İstanbul'da sivrisinekle mücadele muhtelif sayfiye yerlerinde yapılmış ve bu mücadele sonunda sivrisinek tehlikesi kalmamıştır. Hatta pire ve tahtakurusu da azalmıştır. Mücadele için 191 köyde, 11 doktor 300 ile 150 arasında amele ve memur çalışmıştır. Senede 400 ton haşere öldürücü ilaç kullanılmıştır. Haşere ile mücadele için ithal edilen 10 milyon liradan DDT adlı ilacın satılmayıp dükkânlarda kaldığından bazı ticarethaneler zarar etmiştir.⁵⁸⁶ 1949 yazında karasineklerle mücadele Sağlık Bakanlığı'nın üzerinde durduğu mücadele alanlarından biri olmuştur.

⁵⁸¹ **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1946.

⁵⁸² **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1947.

⁵⁸³ **Cumhuriyet**, 7 Temmuz 1947.

⁵⁸⁴ **Cumhuriyet**, 29 Haziran 1947; 16 Eylül 1950.

⁵⁸⁵ **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1947.

⁵⁸⁶ **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1947.

Bulaşıcı hastalıkları önlemek amacıyla Sağlık Müdürü ekmek fırınlarını da incelemeye almış, fırınlarda yapılan teftişte pis olan ve ekmeğe kepek katan fırınlar cezalandırılmıştır.⁵⁸⁷ Bu uygulamanın ardından şehirde olası bir kolera salgınına karşı halkla temas eden gıda maddeleri satan bütün esnafın aşılınması kararı alınmıştır.⁵⁸⁸ Devlet eliyle yürütülen salgın hastalıklarla mücadele çalışmasında Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürü Dr. Faik Yargıcı İstanbul'da sağlık kontrolleri yaparak pis ve bakımsız yerlerin iyileştirilme çalışmalarına hız vermiştir.⁵⁸⁹

Haseki Hastanesi'nde yapılan bir çalışmada da, İstanbul'da sifiliz (frengi) hastalığı incelenerek 1945'te yüz binde 113 olan frengi oranı 1962'de yüz binde 4.2'ye dek indirilebilmiştir. Ancak, bu oran sonraki yıllarda yeniden artacaktır.

Bu dönemde İstanbul'un içme ve kullanma suyu yetersizdi. Bunun yanı sıra, çeşitli sanayi tesislerinden ve konutlardan gelen pis suların İstanbul'un kent suyuna karışmasına engel olunacak tedbirler yetersizdi. Oysa bu sularda sağlığa zararlı kimyasal ve organik maddeler, mikroplar bulunmaktaydı. Özellikle Haliç çevresindeki sanayi tesisleri çevre sağlığını tehdit eden ve salgın hastalıklara yol açan boyutlara ulaşmıştı. Çalışma heyeti Haliç'teki fabrikaları gayri sıhhi bulmuş ve Sağlık Müdürlüğü balıkhaneye getirilen balıkların Haliç'in pis suları ile yıkanmamasını sağlamak için, Haliç sahillerini mazotlu asidfinikle ilaçlamıştı. İstanbul'da su gereksinimi, DSİ'ce yapılan kent suyu şebekesinin yanı sıra, pek çok kaynak suyu çeşmesinden, şebekenin dışında kalan kesimlerde ise, kuyulardan ve tankerlerle yapılan dağıtımdan karşılanmaktadır. Bunlardan, özellikle şebeke dışı sular, içme ve kullanma amacına uygun nitelikte değildir. Kentlerde kişi başına su gereksinimi hesaplanırken, 20-25 litreden daha fazlası temel alınır, ayrıca, bu miktar, yaşam düzeyi ve sanayi tesislerinin sayısının yükselmesine koşut olarak artarken 1954 yılında dönemin Valisi sadece Hamidiye sularının mikropsuz olduğunu ve içilebileceğini söylüyordu.⁵⁹⁰

Hava kirliliği, atmosferde toz, gaz, duman, koku, su buharı şeklinde bulunabilecek olan kirleticilerin insan ve öteki canlılar ile eşyaya zarar verici

⁵⁸⁷ **Cumhuriyet**, 15 Ağustos 1947.

⁵⁸⁸ **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1947.

⁵⁸⁹ **Cumhuriyet**, 13 Ekim 1947.

⁵⁹⁰ **Cumhuriyet**, 8 Kasım 1954.

miktarlarda yükselmesi olarak tanımlanabilir. İstanbul'da hava kirliliğinin iki ana nedeni, su ve toprak kirliliklerinde olduğu gibi, hızlı ve düzensiz kentleşme ile sanayileşmedir. Kirlilik, büyük ölçüde ısınma sistemlerinden, yakma tekniğinden ve kullanılan yakıtların niteliğinden kaynaklanmaktadır. İstanbul'da ısınmak amacıyla kullanılan linyit ve fueloil'in niteliksizliği, kirliliğin en önemli etkenleri arasındadır. Kirliliğin öteki nedenleri ise, yoğun kent içi trafik nedeniyle artan taşıt araçlarından çıkan egzoz gazları, Haliç yöresinde olduğu gibi, sanayi ve konut alanlarının hava kirliliğinin çok güç dağılabildiği çukur bölgelerde iç içe yer alması, biriken çöplerden yayılan gazlar ve yeşil alan azlığıdır.

2.3.5.3. Koruyucu ve Tedavi Edici Sağlık Hizmetleri

Bu dönemde, Sağlık Bakanı olan Behçet Uz tarafından koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetlerinin birleştirilmesi düşünülmüş ve bu amaçla sağlık merkezleri oluşturulmuştur. 1950-1960 döneminde özel idare hastaneleri devletleştirilerek hastane hizmetleri bir merkezi devlet hizmeti olarak nitelendirilmiştir. Hastaneler aracılığıyla sağlık hizmeti sunulması anlayışı ağırlık kazanmış, koruyucu sağlık hizmetleri ikinci planda kalmıştır.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlı belli başlı yataklı sağlık kuruluşlarının adları, bağlı kuruluşlarda yatırılarak tedavi edilen tüm hastalara oranı ile poliklinik muayenesi yapılan hastalara oranının bazıları şöyleydi:

	Kuruluş Yılı	Yatak	Yatırılan Hasta % (1980)	Poliklinik Muayenesi (%) (1980)
Beykoz Çocuk Göğüs Hastanesi	1953	130	0,6	-
Taksim Hastanesi	1950	309	12,7	16,0
Koşuyolu Astım Hastanesi	1952	125	2,1	0,9
Haydarpaşa İstanbul Göğüs Cerrahi Merkezi	1952	169	3,5	15,6
Yedikule Göğüs Hastalıkları Hastanesi	1950	347	2,9	0,9

1947 yılı 20 Kasım'ında Cerrahpaşa'da bir verem hastanesi açılmış ve 2 milyon liraya mal olan hastane 200 yataklı kapasitesiyle hizmete girmiştir.⁵⁹¹ 1949 yılında da İstanbul Hıfzısıhha binasının temeli vali Dr. Lütfi Kırdar tarafından Atatürk bulvarında atıldı. Kurumun şehrin sıhhi emniyet kaidelerini sağlayacak tam teşekküllü ve her türlü fenni araçlarla donatılmış sıhhat abidesi olması düşünülmekteydi.⁵⁹²

Koruyucu sağlık hizmeti olarak bu dönemde özellikle kimsesiz çocuklarla ilgilenilmekteydi. Ortalarda yatan, düzensizlik yapan çocuklara yatacak yer sağlama, iş bulma, hariçten gelenleri memleketine gönderme düşünüldü. Bu çocuklar Süleymaniye toplama kampında toplanarak sağlık kontrolünden geçirilecek, 15 yaşına kadar olanlar Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Mısır Çarşısı arkasındaki keresteciler sokağında açtığı Barındırma Yurdu'na gönderilecekti. Burada Milli Eğitim Müdürlüğüne gönderilen bir öğretmen tarafından çocuklara gece dersleri verilmesi planlandı. Hasta ve ahlaken zayıf olanların Süleymaniye yurduna kalmaları uygun görüldü.⁵⁹³

İstanbul'da 1948 yılında çiçek hastalığıyla mücadeleye özel bir önem verilmiştir. 1948 yılında şehirde çiçek salgını ile mücadele için⁵⁹⁴ aşılana nların sayısı 300.000'i bulmuştur.⁵⁹⁵

1949 yılında İstanbul'da grip hastalığının çoğaldığı ve okullarda devamsızlık oranının grip nedeniyle yüzde 15-20 oranında arttığı gözlenmiştir.⁵⁹⁶ Belediye ve devlet eliyle şehirde gribe karşı tedbirler alınmış, fakir hastalara ilaç ve doktor gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Griple mücadele kapsamında sağlık ekiplerinin şehrin kalabalık yerlerini kontrol etmesi⁵⁹⁷ ve okulların süreli olarak tatil edilmesi de alınan önlemler arasındadır.⁵⁹⁸

İstanbul'da havalar ısınınca artış gösteren sağlık sorunlarından biri de kuduz vakaları idi. Şehirde 1949 yılı Haziran ayı sonlarında kuduz vakaları artmaya başlamıştır. Bu günlerde hayvanların vatandaşları ısırma ları üzerine pazar günleri de

⁵⁹¹ **Cumhuriyet**, 18 Kasım 1947.

⁵⁹² **Tan**, 27 Eylül 1949.

⁵⁹³ **Cumhuriyet**, 22 Ocak 1946.

⁵⁹⁴ **Cumhuriyet**, 10 Kasım 1948

⁵⁹⁵ **Cumhuriyet**, 25 Kasım 1948. Museviler ve Kıptiler kanlarının bozulmasından korkup aşı olmak istememişlerdir.

⁵⁹⁶ **Hürriyet**, 3 Şubat 1949.

⁵⁹⁷ **Hürriyet**, 22 Şubat 1949.

⁵⁹⁸ **Hürriyet**, 26 Şubat 1949.

mesire yerleri ve gazinoların denetlenmesi ve denetleme teşkilatının takviye edilmesi kararı alınmıştır.⁵⁹⁹ Öte yandan aynı günlerde doktorlar, kuduz vakaları çoğalırken İstanbul Belediyesinin ve hükümetin alakasının yetersiz olduğundan şikayet etmektedirler. Gerçekten de kuduz tedavisi müessesesi müdürü Dr. Zekai Muammer Tunçman geçen yıla oranla kuduz vakalarında 350 artış olduğunu açıklamıştır.⁶⁰⁰ 1953 yılında Sağlık bakanlığı'nın tamiminde İstanbul'da bir yılda 3500 kuduz olayı tespit edilmiş ve kuduzun sadece köpeklerden değil kedilerden de meydana geldiği bildirilerek şiddetle mücadele edilmesi öngörülmüştür.⁶⁰¹ Sokaklardaki başıboş köpeklerin İstanbul için teşkil ettikleri tehlike üzerine 14 Aralık 1954'de 41 köpek öldürülmüş ve 18 köpek de canlı olarak yakalanmıştır.⁶⁰²

2.3.6. Kültür ve Spor

2.3.6.1. Kültürel ve Sanatsal Gelişmeler

2.3.6.1.1. Müzecilik ve Kütüphaneler

Ülkemizde İkinci Dünya Savaşı'nın yaşanmasından sonra 1950 yılında çok partili döneme geçişle birlikte yalnızca siyasi ve ekonomik alanda değil kültürel alanda da büyük değişimler ve dönüşümler yaşanmıştır. Devletçilik politikası yerine özel sektöre ağırlık veren kapitalist sisteme geçilmiş olması ve Batılı ülkelerle özellikle de Amerika ile yaşanan yakınlaşma, toplumun bazı değer yargılarını da değişime uğratmıştır. Öte yandan ekonomik değişme ve sanayileşmedeki gelişmelerden geleneksel yapı etkilenecek kültürel yaşamda yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönemde Batı ülkeleriyle yeniden başlayan kültürel ilişkiler ülkenin kültür ve sanat alanında da yepyeni bir döneme girilmesine yol açmıştır.

1950 yılı aynı zamanda Cumhuriyet'in ilanından bu yana oluşturulmaya çalışılan kültürün de değişime uğratılmaya başlandığı yıl olmuştur. Demokrat Parti iktidarıyla birlikte devletin ekonomik, sosyal ve kültürel politikasında meydana gelen değişiklikler neticesinde öncelikle Cumhuriyet döneminin aksine Osmanlı kültürü ile

⁵⁹⁹ **Hürriyet**, 28 Haziran 1949.

⁶⁰⁰ **Cumhuriyet**, 27 Temmuz 1950.

⁶⁰¹ **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1953.

⁶⁰² **Cumhuriyet**, 15 Aralık 1954.

barış ilan edilmiş ve bunun temel göstergelerinden biri olarak İstanbul'un 500. fetih yıldönümü 1953'te törenlerle kutlanmıştır.⁶⁰³

İstanbul, taşıdığı tarihsel mirasın sonucu olarak ülkemizin en kıymetli müzelerine sahip şehrimiz olmuştur. İstanbul'da ve Türkiye'de ilk müzelik çalışmaları Harbiye Nazırı ve Tophane Müşiri Fethi Ahmed Paşa'nın İstanbul'un fethinden o güne değin yapılmış ve ganimet olarak alınmış silahlar ile kazılardan gelen tarihi yapıtları Aya İrini Kilisesi'nde 1845–46'da toplatmasıyla başlamıştır. Eserlerin Aya İrini'ye sığmaması üzerine 1873'te Çinili Köşk'e taşınmış ve 1876'da Müze-i Hümayun (İmparatorluk Müzesi) adıyla ilk müze halka açılmıştır. Bir süre sonra Çinili Köşk'ün de dar gelmesi nedeniyle yeni bir müze binasının yapımına başlanmış ve 1892'de müze halka açılmıştır. Yeni müze Eski Şark Eserleri Müzesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Aya İrini Kilisesi ise askeri müze yapılarak yeniden düzenlenmiştir. 1914'e kadar Çinili Köşk'te korunup sergilenen Türk ve İslam yapıtları İslam Eserleri Müzesi olarak Süleymaniye Külliyesi'nin imaretinde yeniden düzenlenmiştir.⁶⁰⁴

Ülkemizde ve İstanbul'da müzecilik hareketi esas itibariyle Cumhuriyet döneminde gelişmiştir. Topkapı Sarayı, 1 Nisan 1924'te eşyasıyla birlikte müzeleştirilmiş ve 1927'de halka açılmıştır. İslam Eserleri Müzesi aynı yıl "Türk ve İslam Eserleri Müzesi" adıyla yeniden düzenlenmiştir. Ayasofya, 24 Kasım 1934'te müzeleştirilmiştir. İstanbul'da 20 Eylül 1937'de Resim ve Heykel Müzesi açılmıştır. Dolmabahçe ise 12 Eylül 1950 tarihi itibariyle haftanın bir günü halka açılmıştır.⁶⁰⁵ Atatürk'ün Şişli'deki evi Atatürk İnkılâp Müzesi adıyla 15 Haziran 1942'de ziyarete açılmıştır. 1951 yılında Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun kurulması ve 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun kabul edilmesi kültür-sanat alanı için önemli bir gelişme iken 1975 yılına gelindiğinde İstanbul'daki müze sayısı ancak beşe ulaşabilmiştir.

İstanbul'da tarihin her döneminde 900 yıllık kütüphane geleneğinin en belirgin izlerini bulmak mümkün olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde

⁶⁰³ Mübahat Türker Küyel, "Osmanlıda Modernleşme", *Yeni Türkiye 33-Osmanlı III-Düşünce ve Bilim*, Mayıs-Haziran 2000, s.328.

⁶⁰⁴ "Müzeler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.6, İstanbul, 1994, s.23-24.

⁶⁰⁵ *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1950.

kütüphaneler cami, türbe, medrese ve imarethane gibi kurumlar içinde yer almış, ayrı bir kuruluş olarak ilk kütüphane, 1678 yılında Köprülü Fazıl Ahmet Paşa tarafından İstanbul'da kurulmuştur. İlk kütüphanemiz Köprülü Kütüphanesi adıyla anılmıştır. 1884 yılında İstanbul'da kurulan ve bugün de "Beyazıt Devlet Kütüphanesi" adıyla hizmet veren "Kütüphane-i Osmaniye" ise Osmanlı döneminde devlet eliyle kurulmuş ilk kütüphanedir. Bunlardan başka İstanbul tarihi süreç içinde pek çok kütüphaneye sahip olmuştur. Bu kütüphanelerin önemlileri 1736'da yaptırılan Ayasofya Sultan I. Mahmut Kütüphanesi, 1719'da kurulan Sultan III. Ahmet Kütüphanesi, 1907'de açılan İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi, 1741 tarihli Atıf Efendi Kütüphanesi, 1762 tarihli Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi, Nuru Osmaniye Kütüphanesi, 1929 tarihli Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi.⁶⁰⁶

İstanbul'da 1946-1960 yılları arasında mevcut olan kütüphane ve kitap sayıları aşağıdaki gibidir:

Tablo 50
Halk Kütüphaneleri ve Kitap Sayıları

Yıllar	Kütüphane Sayısı		Kitap Sayısı		İstanbul/Türkiye (%)	
	Türkiye	İstanbul	Türkiye	İstanbul	Kütüphane	Kitap
1946	62	14	747 094	230 590	22,58	30,86
1947	62	14	786 702	237 175	22,58	30,15
1948	65	13	802 021	244 614	20,00	30,50
1949	67	13	873 803	238 688	19,40	27,32
1950	78	13	876 701	229 556	16,67	26,18
1951	79	12	880 497	229 463	15,19	26,06
1952	88	12	987 207	241 442	13,64	24,46
1953	105	12	1 038 819	239 465	11,43	23,05
1954	118	13	1 139 951	268 562	11,02	23,56
1955	129	13	1 205 468	264 862	10,08	21,97
1956	135	11	1 272 826	258 891	8,15	20,34
1957	145	11	1 358 715	271 895	7,59	20,01
1958	142	-	1 453 172	-	-	-
1959	142	12	1 278 372	278 727	8,45	21,80
1960	152	12	1 369 760	284 437	7,89	20,77

Kaynak: İ.K. Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Kültür ve Spor 1930-1995, İstanbul, 1998, s.160.

⁶⁰⁶ "Kütüphaneler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.5, İstanbul, 1994, s.174.

Milli, çocuk, okul ve özel kütüphanelerin dışında kalan ve herkesin yararlandığı kütüphaneler olan Halk Kütüphaneleri'ni 1946-1960 yılları arasında ziyaret edenlerin sayıları şöyledir:

Tablo 51
Halk Kütüphanelerinden Yararlananlar

Yıllar	Türkiye			İstanbul		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
1946	814 323	-	-	84 910	72 738	12 172
1947	872 812	-	-	98 613	85 825	12 788
1948	840 308	-	-	127 890	107 427	20 463
1949	845 204	-	-	125 957	104 891	21 066
1950	808 087	-	-	142 447	111 753	30 694
1951	891 355	-	-	147 710	112 507	35 203
1952	929 978	-	-	146 447	112 995	33 452
1953	966 695	-	-	125 940	98 669	27 271
1954	994 684	-	-	109 029	91 027	18 002
1955	1 039 872	-	-	69 554	58 633	10 921
1956	1 091 367	-	-	94 839	78 469	16 370
1957	1 162 525	-	-	134 888	112 403	22 485
1958	1 228 497	-	-	-	-	-
1959	1 207 838	-	-	123 255	-	-
1960	1 334 525	-	-	126 940	-	-

Kaynak: İ.K. Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Kültür ve Spor 1930-1995, İstanbul, 1998, s.161.

1950'li yıllarda İstanbul'daki kütüphaneciler arasında dernekleşme çabalarının başlamış olduğu görülmektedir. Bu yıllarda kurulan İstanbul Kütüphanecileri Derneği günümüze ulaşamamış ancak 1960'yı yıllarda oluşmaya başlayan Türk Kütüphaneciler Derneği'nin İstanbul şubesi yıllarca etkinliğini sürdürmüştür. Kütüphanecilikte kataloglama kuralları Celal Esad Arseven, Fehmi Ethem Karatay ve Adnan Ötüken'in önderliğinde 1950'de uygulanmaya başlamış, aynı yıl ilk mikrofilm ve fotokopi servisi Süleymaniye Kütüphanesi'nde hizmete girmiştir.⁶⁰⁷

⁶⁰⁷ "Kütüphaneler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.5, İstanbul, 1994, s.174-175.

2.3.6.1.2. Sinema ve Sahne Sanatları

İstanbul Belediyesinin 1949-1955 yılları arasında kültürel ve sanatsal çalışmaları arasında çeşitli okullarda resim kursları açmak ve resim yarışmaları düzenlemek bulunmaktadır. Bu yarışmalarda dereceye giren resimler Milletlerarası Çocuk Resimleri Sergisi'ne gönderilmiştir. Belediye'nin okullarda yürüttüğü kültürel çalışmalar içinde müzik ve yazı kursları açmak da vardır.⁶⁰⁸

Türk sinema tarihinde 1939 yılı Tiyatrocular Dönemi'nin sonu olarak değerlendirilirken 1952 yılı ise Sinemacılar Dönemi'nin başlangıcı olarak ifade edilmektedir. 1939-1952 yılı arası dönem ise sinema tarihimizin geçiş dönemini oluşturmuştur. 1950-60'lı yıllarda İstanbul sinemanın başkenti durumundadır. Türk sinemasının kalbi olan Yeşilçam ve Beyoğlu'nda yılda 100-150 film çekilmektedir. Avrupa ve Amerika'da gösterildikten 2 yıl sonra ülkemize getiriliyor olsa da İstanbul, ülkemizde gösterilen yabancı filmlerin de merkezidir. 1946 yılında sadece İstiklal Caddesi'nde 11 sinema bulunmaktadır.⁶⁰⁹ Aynı yıl Üsküdar'da yapılması planlanan bir sinemanın da temelleri atılmıştır.⁶¹⁰ 1950'li yılların sonunda Beyoğlu'ndan sonra ilk büyük sinema salonu olan Konak Nişantaşı'nda açılmıştır. Bu dönemin öne çıkan isimleri arasında Muhsin Ertuğrul, Faruk Genç, Baha Gelenbevi, Şadan Kamil, Tuğrul Demirağ, Şakir Sırmalı ve Aydın Arakon yer almıştır.⁶¹¹ 1952 yılı Sinemacılar Dönemi'nin önemli isimleri arasında ise Ömer Lütfi Akad, Metin Erksan, Atıf Yılmaz Batıbeki, Osman Fahir Seden, Memduh Ün ve Nevzat Pesen yer almaktadır.⁶¹²

Tiyatro'nun İstanbul'un eğlence yaşamına girmesi, ondokuzuncu yüzyılda gerçekleşmiş ve ilk mekanlar Beyoğlu'nda inşa edilmiştir. 1831'den önce bugünkü Elhamra Sineması'nın yerine inşa edilmiş olan Palais de Cristal İstanbul'un ilk tiyatro yapısı olarak kabul edilmektedir. Şehrin ikinci tiyatro yapısı 1840'da kurulan, 1847 yangınından somnra yenilenip 1870'te yaşanan büyük Beyoğlu yangınına kadar varlığını koruyan Naum Tiyatrosu'dur. Ardından yine Beyoğlu'nda Fransız tiyatrosu Concordia

⁶⁰⁸ 7 Yıl İçinde Vilayet ve Belediyece Yapılan İşler 1949-1955, s.29.

⁶⁰⁹ Cumhuriyet, 7 Ocak 1946.

⁶¹⁰ Cumhuriyet, 12 Mart 1946.

⁶¹¹ Alim Şerif Onaran, **Türk Sineması**, c.1, Ankara, 1994, s.35-43.

⁶¹² Alim Şerif Onaran, **a.g.e.**, s.51-75.

Tiyatrosu inşa edilmiştir. 1859'da Gedikpaşa tiyatrosu inşa edilerek İstanbul tiyatrosu adıyla faaliyete başlamıştır.⁶¹³

Devlet şehir tiyatroları 30 Mart 1931'de Belediye'nin resmi tiyatrosu haline gelmiştir. Şehir tiyatrolarında 1949-1955 yılları arasında sahnelenen oyun sayısı aşağıdaki gibidir:

Tablo 52
Devlet Şehir Tiyatrolarında Sahnelenen Oyun Sayısı (1949-1955)

Yıllar	Sahnelenen Oyun Sayısı
1949-50	480
1950-51	474
1951-52	540
1952-53	641
1953-54	620
1954-55	641
Toplam	3.396

Kaynak: 7 Yıl İçinde Vilayet ve Belediyece Yapılan İşler 1949-1955, s.248.

1946'da bazı ilçelerde yeni tiyatro binalarının yapımı faaliyetleri başlamıştır. Mart 1946'da Üsküdar'da⁶¹⁴ bir tiyatronun temelleri atılmış, Nisan ayında ise Maçka'da yapılacak açık hava tiyatrosu için beş proje seçilmiştir.⁶¹⁵ 4000 kişilik açık hava tiyatrosu Ağustos 1947'de açılmıştır.⁶¹⁶ Devlet Tiyatroları 1949'da kurulmuş, 1950-1960 döneminde Eminönü Bölümü ve Yeni Tiyatro adlarıyla iki salon açılmıştır. Özel tiyatro topluluklarında ilk hareketlenme de bu yıllar arasında görülmüştür. Küçük Sahne, Oda Tiyatrosu, İstanbul Tiyatrosu, Karaca Tiyatrosu, Beşinci Tiyatro, Tevhit Bilge Topluluğu, Kent Oyuncuları Topluluğu ve Senses Opereti İstanbul'da kurulan ilk özel tiyatrolardan bazılarıdır.⁶¹⁷ İstanbul Belediyesi 21 Haziran 1957'de Şehir Tiyatroları ve özel tiyatrolardan Muammer Karaca Tiyatrosu'nun UNESCO'ya bağlı Milletlerarası Tiyatro Enstitüsü (İTİ) Türkiye Milli Merkezi yararına dram ve komedi kısımlarında birer temsil verilmesi kararı almıştır.⁶¹⁸

⁶¹³ Necdet Sakaoğlu, Nuri Akbayar, **Binbir Gün Binbir Gece, Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı**, İstanbul, 2008, s.204-205.

⁶¹⁴ **Cumhuriyet**, 12 Mart 1946.

⁶¹⁵ **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1946.

⁶¹⁶ **Cumhuriyet**, 10 Ağustos 1947.

⁶¹⁷ Necdet Sakaoğlu, Nuri Akbayar, **a.g.e.**, s.208.

⁶¹⁸ **İBBA**, Karar No: 149. Ek-19.

1937 yılında kurulan İstanbul Devlet Operası İstanbul'da ilk temsilini 12 Ekim 1947'de vermiştir.⁶¹⁹ Yeşilköy pansiyonlu ilkokulda kurulan Bale Akademisi, 1947 yılının Ekim ayında çalışmalarına başlamıştır.⁶²⁰ Resmi ve akademik niteliğe sahip ilk bale okulu ise 6 Ocak 1948'de İstanbul'da kurulmuş⁶²¹ ancak okul 1950'de Ankara'ya taşınarak Devlet Konservatuari'na bağlanmıştır.⁶²² Yeşilköy'de okulun 32 öğrencisi varken bu öğrencilerden yalnızca 20'si Ankara'ya gidebilmiştir. Ankara Devlet Konservatuari Bale Bölümü Ankara'da ilk gösterisini Celal Bayar'ın huzurunda 1950 yılında yapmıştır.⁶²³ Yeşilköy Bale Akademisi, Ankara'ya taşınmadan önce 1950 yılının Haziran ayında kapsamlı bir resital sunma imkânı bulabilmiştir.⁶²⁴

1960'ta ise İstanbul Şehir Operası açılmıştır. Opera binasının inşaatına Belediye tarafından başlanmış, 26 Ekim 1951 tarihinde binanın hükümet yardımıyla tamamlanılması kararı alınmıştır.⁶²⁵ Darülelhan'ın 1923 yılında İstanbul Konservatuari'na dönüştürülmesinden sonra kurum 1956'da özel idareden çıkarılarak Belediye bütçesine dahil edilmiştir. 1951 yılında Konservatuarda ıslahat yapılması gündeme gelmiş, Belediye Meclisi 29 Haziran 1951 tarihli kararıyla konservatuvarın ıslahının mümkün olmadığı kararına varmıştır.⁶²⁶ Konservatuar 1952-1953 yıllarında büyük bir ilerleme göstermiş ve konservatuara karşı halkın ilgisi artmıştır.⁶²⁷

2.3.6.1.3. İstanbul'da Eğlence ve Dinlenme Mekânları

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkenin genel siyasi ve ekonomi politikalarında yaşanan değişimler en çok İstanbul'da hissedilmiştir. 1945'de Amerika'dan alınan Marshall Yardımı ve diğer ekonomik paket uygulamalarından ve İstanbul'a göçün artmasından sonra şehirde yeni bir zenginler sınıfı ortaya çıkmıştır. Öte yandan ülkenin yaşadığı kültürel değişime koşut olarak yeni bir eğlence kültürü doğmuştur. Bu kültür dahilinde İstanbul'da yeni mekânlar önem kazanmıştır. Anadolu yakasında Kalamış

⁶¹⁹ *Cumhuriyet*, 14 Ekim 1947.

⁶²⁰ *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1947.

⁶²¹ *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1948.

⁶²² Yeşilköy Bale Okulu, 1960'da kurulan Devlet Tiyatrosu Bale Bölümü'nün temel taşı niteliği taşımıştır. Bkz. Jak Deleon, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk Balesi*, İstanbul, 1988, s.28.

⁶²³ Jak Deleon, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk Balesi*, İstanbul, 1988, s.31.

⁶²⁴ Jak Deleon, *a.g.e.*, s.39.

⁶²⁵ İBBA, Karar No: 458. Ek-20.

⁶²⁶ İBBA, Karar No: 429. Ek-21.

⁶²⁷ 7 Yıl İçinde Vilayet ve Belediyece Yapılan İşler 1949-1955, s.237-238.

Belvi Otel ve Gazinosu, Avrupa yakasında ise Arnavutköy ve Ahırkapı Gazinoları bu mekânların en ünlüleri olmuştur. 1945 yılından sonra 1960'a alt gruba mensuplar için ise lokanta, meyhane, gazino, sinema ve tiyatrolar başlıca eğlence mekânları olmuştur. Özellikle sinema ve tiyatro en ucuz eğlence yeri olduğundan bu dönemde halk tarafından büyük bir rağbet görmüştür.⁶²⁸ Dönemin en çok rağbet gören eğlencelerinden biri de konserler olmuştur. 1946-1947 yılları arasında konser veren sanatçıların başında Münir Nurettin Selçuk, Müzeyyen Senar, Zehra Bilir, Necati Tokyay, Hamiyet Yüceses ve Safiye Ayla gelmektedir.

Bu dönemde üst gelir grubu mensupları yazlık-kışlık ikametgâhlara da sahipti. Otomobil sayısının artmasıyla birlikte İstanbul'a yakın dinlenme alanları, Şile ve Erdek gibi deniz kenarı yerleşmeleri bu dönemde popüler olmuştur. Osmanlı döneminin önemli eğlence mekânlarından biri olan hamamlar yerini plajlara bırakmıştır. Florya, Moda, Yeşilköy, Büyükçekmece ve Çardak Plajları dönemin en popüler plajlarıdır.

Bu dönemde gece hayatında da canlılık artmıştır. 1950'lerin başında Gondola, Tabu, Melodi, Anjelic, 1950'lerin sonunda ise Hilton ve Divan Otelleri ile Barları en popüler gece eğlence mekânları durumuna gelmiştir. Eminönü - Bahçekapı, Galata ve Karaköy ile Beyoğlu'ndaki lokantalar; Taksim Kristal, Tepebaşı, Cumhuriyet, Taksim Belediye, Maksim, Yenikapı, Bebek Belediye, Maçka Küçükçiftlik Parkı Gazinoları da yine dönemin önemli eğlence mekânları olmuştur. Moda, Florya, Menekşe, Yeşilköy Çınar ve Büyükçekmece Çardak ise dönemin en ünlü plaj gazinoları idi.⁶²⁹

1946 yılından itibaren Beyoğlu'nda Yeşil Noroz, Normandiya, Gondola, Tebu, melodik, Anjelic gibi yeni barlar açılmaya başlamıştır. Aynı yıl Belediye'nin barlara ilişkin bazı uygulamaları nedeniyle İstanbul barları faaliyetlerini tatil etmişlerdir.⁶³⁰ 1950'li yıllarda İstanbul'da bar kavramı genişlemiş bazıları müzikli danslı programlar koyarak niteliğine göre pavyon ve gece kulübü gibi adlar almıştır. Dönemin yeni açılan barları arasında Arjantin, Baron, Brodvey, Cumhuriyet, Çatı, Çin Bar, Diba, Florida, Kapri, İstanbul, Kan Kan, Kervansaray, Kibar, Kitkat, Kulüp 12, Manhattan ve Meksiko

⁶²⁸ **Cumhuriyet**, 7 Ocak 1946.

⁶²⁹ Necdet Sakaoğlu, Nuri Akbayar, **a.g.e.**, s.259.

⁶³⁰ **Cumhuriyet**, 15 Şubat 1946.

gibi barlar bulunmaktaydı. 1955 yılında Hilton Otel'i'nin açılışıyla barlar daha lüks bir biçimde otel bünyesine katılmıştır.⁶³¹

Dönemin açık hava dinlenme mekânları ise Kısıklı Rıza Paşa Korusu, İhlamur Parkı, Dolmabahçe Parkı ve Kadırga Meydanı olmuştur.⁶³² Belediye Meclisi'nin 30 Haziran 1948 tarihli kararıyla yazlık sinema, tiyatro, plaj, deniz hamamı gibi eğlence yerlerinin açılış ve kapanış saatlerinin belirlenmesi halk sağlığı açısından zaruri görülmüş ve bu karara göre bu tür mekânların Mayıs başından Ekim sonuna kadar işletilebileceği belirlenmiştir.⁶³³

2.3.6.2. Spor

Ülkemizde spor etkinlikleri her dönem büyük ilgi görmüştür. Osmanlı Devleti zamanında en yaygın sporlar güreş, avcılık, okçuluk, binicilik ve cirit olmuştur.⁶³⁴ Türkiye'de çağdaş sporlara geçiş jimnastik spor dalıyla gerçekleşmiş ve Türk sporu esas itibariyle Cumhuriyet döneminde gelişim göstermiştir.⁶³⁵ 1936'da Türk Spor Kurumu ve 1938'de Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü kurulmuştur. 1936'dan 1959'a kadar basketbol, Spor Oyunları Federasyonu adı altında kurulan bir federasyonun içinde voleybol ve hentbol ile birlikte yürütülmüştür. 10 Ocak 1946'da İstanbul Yüzme İhtisas Kulübü tarafından bir yüzme yarışması düzenlenmiş⁶³⁶, Temmuz ayında ise Marmara Kupası tenis maçları oynanmıştır.⁶³⁷ 7 Haziran 1947'de de İstanbul'da atletizm bayramı yapılmıştır.⁶³⁸

Ülkemizde futbol ilk olarak 19. yüzyılın son çeyreğinde oynanmaya başlanmıştır. İstanbul'un ilk kulübü İngilizlerin ve Rumların kurdukları Kadıköy Futbol Kulübü'dür. 1903 yılında da İstanbul Futbol Ligi kurulmuştur. 1947'de Fenerbahçe ve Galatasaray kulüplerinin oluşturduğu ragbi takımları ilk kez 18 Mayıs günü Fenerbahçe Stadı'nda 18 bin seyirci önünde karşı karşıya gelmiş, Fenerbahçe Galatasaray'ı 12-0 yenmiştir. Yine 1947 yılında Türk Spor Mecmuası ve Stad Mecmuası yayın hayatına

⁶³¹ Necdet Sakaoğlu, Nuri Akbayar, *a.g.e.*, 271-272.

⁶³² *Yurt Ansiklopedisi*, s.4024.

⁶³³ *İBBA*, Karar No: 172. Ek-22.

⁶³⁴ *Yurt Ansiklopedisi*, s.4173.

⁶³⁵ Doğan Yıldız, *Çağlarboyu Türklerde Spor*, İstanbul, 2002, s.169.

⁶³⁶ *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1946.

⁶³⁷ *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1946.

⁶³⁸ *Cumhuriyet*, 8 Haziran 1947.

başlamıştır. 1947'de İnönü Stadı tamamlanmış, 23 Kasım günü yapılan açılışta Beşiktaş ile İsveç'in A.İ.K. takımı karşı karşıya gelmiştir. Bu maçta Beşiktaş 3-2 yenilmiştir. Fenerbahçe Stadı bu yıl 15 bin kişilik ek tribün ile yeniden hizmete açılmıştır.⁶³⁹ Türk futbolu 1952 yılında yeni bir döneme başlamış, ilk profesyonel lig 5 Ocak 1952'de başlamıştır.

1948'de Londra Olimpiyat Oyunlarına Türkiye 19 futbolcu, 16 güreşçi, 13 atlet, 4 bisikletçi, 6 eskrimci ve 9 biniciden oluşan 67 sporcu ile katılmıştır. Türk sporunun önemli galibiyetler elde ettiği 1948 Olimpiyatında 6 güreşçimiz altın madalya almıştır. Sporcularımızın olimpiyatlarda gösterdiği başarı üzerine Haziran 1949'da İstanbul modern bir spor sarayına kavuşmuş, İstanbul Spor ve Sarayı hizmete açılmıştır.⁶⁴⁰ 1952 yılında yapılan Helsinki Olimpiyat Oyunlarına özel izinle katılan Türkiye 13 atlet, 18 güreşçi, 17 futbolcu ve 12 basketbolcu ile oyunlarda yarışmıştır. Aynı yıl Oslo'da yapılan Kış Olimpiyatlarına ise ülkemiz katılmamıştır.⁶⁴¹

1954 yılında ülkemizin ilk günlük spor gazetesi olan Türkiye Spor yayın hayatına başlamıştır. 1954 yılında ise Milliyet gazetesi tarafından Yılın Sporcusu anketi düzenlenmiştir. Türkiye 1955 yılında Barselona'da yapılan Akdeniz Oyunlarına, 1956'da İtalya'da yapılan Kış Olimpiyatlarına ve aynı yıl Stockholm'de yapılan Atlı Olimpiyatlara ve Melburn Olimpiyatlarına katılmıştır. 1957 yılında ilk Türk voleybol takımı sahaya çıkmış ve 25 Mayıs 1957'de Türkiye Yelken Federasyonu kurulmuştur. 1 Mart 1959'da da Türkiye Basketbol Federasyonu resmen kurulmuştur.⁶⁴² 1959 yılında ülkemizin ikinci spor gazetesi olan Spor Gazetesi yayın hayatına girmiştir. 1960 yılında futbol bahsi üzerine kurulu olan Spor-Toto da toplum yaşamına iştirake başlamıştır.⁶⁴³

Ülkemizde özellikle 1980'den itibaren çeşitli spor dallarıyla ilgili salonlar ve açık ya da kapalı spor alanları oluşturulmuştur.⁶⁴⁴ İstanbul'da 1940-47 yılları arasında 2, 1950-1959 yılları arasında ise 1 stadyum inşa edilmiştir. (Tablo 53) 1940-59 yılları

⁶³⁹ Yıldız, **a.g.e.**, s.188.

⁶⁴⁰ Yıldız, **a.g.e.**, s.189.

⁶⁴¹ Yıldız, **a.g.e.**, s.188.

⁶⁴² Yıldız, **a.g.e.**, s.190-191.

⁶⁴³ Yıldız, **a.g.e.**, s.192.

⁶⁴⁴ **Cumhuriyet**, 31 Ocak 1948.

arasında Türkiye'de 4 spor alanı hizmete girerken, aynı yıllar arasında İstanbul'da 1 spor alanı açılmıştır. (Tablo 54)

Tablo 53
Yerleşim Yerleri ve Hizmete Girdiği Yıla Göre Stadyumlar

Hizmete Girdiği Yıl	Türkiye	İstanbul	Yıllık Artış (%)		İst/Tür (%)
			Türkiye	İstanbul	
1940-49	18	2	350,00	-	11,11
1950-59	34	1	88,89	-50	2,94

Kaynak: İ.K. Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Kültür ve Spor 1930-1995, İstanbul, 1998, s.404.

Tablo 54
Yerleşim Yerleri ve Hizmete Girdiği Yıla Göre Spor Alanları

Hizmete Girdiği Yıl	Türkiye	İstanbul	Yıllık Artış (%)		İst/Tür (%)
			Türkiye	İstanbul	
1940-49	4	1	-	-	25,00
1950-59	4	-	-	-	-

Kaynak: İ.K. Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Kültür ve Spor 1930-1995, İstanbul, 1998, s.404.

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de köklü değişimler yaşanmıştır. Ülkemizde yaşanan değişimlere ortam hazırlayan gelişme Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuad Köprülü ve Adnan Menderes'in 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kurmaları olmuştur. Bir başka anlayışa göre ise İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan değişim/dönüşüm Demokrat Parti'nin kurulması için gerekli olan ortamı sağlamıştır. Söz konusu olgu ister neden ister sonuç olsun dönemin gerçeği şudur ki, Türkiye nihayet çok partili siyasal yaşama bu tarihte geçebilmiştir. 14 Mayıs 1950'de Türkiye'nin yeni iktidar partisi olan DP'nin ülkeye getirdiği temel yenilik ise her alanda liberalizmin benimsenmesi olmuştur.

1946-1960 yılları arasında Türkiye'de yaşanan bu değişimlerden en çok etkilenen şehrimiz İstanbul olmuştur. Bu yıllarda Türkiye ile birlikte İstanbul da siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanda yepyeni bir döneme girmektedir. Türkiye tarihi için bir dönüm noktası teşkil eden 1946-1960 yılları arasında, ülkenin kalbi durumunda olan İstanbul'da yaşanan değişimleri araştırmak ve ulaşılan bilgi ve bulguları ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışma sırasında şehrin iktisadi ve sosyal yapısına ilişkin çeşitli görüntüler ortaya çıkarılmıştır.

Ülkemizde 1946'dan 1953'e kadar kapalı korumacı dış dengeye dayalı içe dönük iktisat politikaları terk edilmeye başlanmış, buna paralel olarak ithalat serbestleştirilerek büyük ölçüde artırılmış ve dış açıkların kronikleşmeye başladığı, dolayısıyla dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımları ile ayakta duran bir ekonomik yapı kurulmaya çalışılmıştır. 1954'ten 1960'a kadar da, 1946-1953 arası uygulanan ekonomik model tıkanınca, liberal dış ticaret politikaları terk edilerek sınırlı ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikası izlenmiştir. Devlet altyapı yatırımlarında özel sektöre yer açarak yabancı sermaye girişini özendirici önemler almıştır. Bu dönemde devlet girişimciliğinin yeri, özel kesime altyapı kurma ve gereksinim duyulan alanlarda koruma sağlama şeklinde belirmiştir. Ayrıca ekonomik gelişmeyi hızlandırmak için yabancı sermayeyi Türkiye'ye çekecek önlem ve kararların alınması istenmiştir. Bu dönemde devlet daha çok yol, baraj, liman gibi altyapı yatırımlarına

ağırlık verirken, teknoloji transferi ağırlıklı yatırımların özel sektörün üstlenmesi şeklinde bir teşvik politikası uygulamaya konulmuştur. Sonuçta, dış ve iç sermaye kesimlerinin çakışan görüşleri uygulama alanına sokulmuş ve İstanbul, 1950'lerde uluslararası kapitalizmin belirlediği çerçeve içinde gelişen ülke sanayinin ağırlık merkezi olmuştur. İstanbul, Türkiye'nin değişik yörelerinde, belli bir sermaye birikimine ulaşmış sermaye gruplarının, sanayi yatırımları yapmak üzere toplandıkları yer haline gelmiştir.

İstanbul, her dönem Türkiye'de sanayinin en gelişmiş olduğu şehir konumunu korumuştur. Özel sektörün ağırlıkta bulunduğu İstanbul sanayinde 1960 sonrasına kadar gıda, dokuma gibi dayanıksız tüketim mallarının üretiminde gelişme yaşanmıştır. İstanbul'da sanayinin ve özel sermaye birikiminin gelişimini etkileyen pek çok faktör içinde özellikle 1950'li yıllarda yaşanan göç olgusu ilk sırayı almıştır. Alt yapı olanaklarının gelişmesi, ulaşım imkânlarının artması, özel bankaların kurulması ve yabancı sermaye girişi gibi faktörler nedeniyle bu dönem İstanbul'da hızlı bir sanayileşme yaşanmış, şehirde en çok imalat sanayisinin geliştiği gözlenmiştir. Bu gelişmeye rağmen 1950'ye kadar İstanbul'un temel iktisadi faaliyet alanı sanayi değil ticaret olmuştur. İç ve dış ticarete sahip olduğu pay ile İstanbul, Türkiye'nin en aktif ticaret merkezi olma özelliğini korumuştur.

İstanbul ekonomisi içerisinde tarım hiçbir dönemde önemli bir sektör olmamıştır. Ülkenin tarım gelirleri içindeki en düşük paya ve üretime sahip ilimiz her dönem İstanbul olmuştur. İstanbul tarım dışı faaliyetlerde uzmanlaşmış, buna karşın, büyük bir nüfus barındırması nedeniyle, başka yörelerdeki tarımsal faaliyetin gelişimine olumlu etkilerde bulunmuştur. 1950'lerde İstanbul'da tarım yapılan ya da yapılabilecek nitelikteki topraklar, hızla gelişen kentleşmenin yoğun baskısı altında kalmıştır. İstanbul'a göç ve plansız sanayileşmenin ortaya çıkardığı sağlıklı kentleşme, tarımsal faaliyetlere bu dönem önemli darbeler indirmiştir.

Türkiye'nin en büyük tüketim merkezi olan İstanbul şehrinin beslenme sorunu, yüzyıllardan beri İstanbul ve çevresinde hayvancılığı özendiren başlıca etken olmuştur. Bu büyük pazarı tam anlamıyla beslemekte oldukça sınırlı imkânlarla sahip olan yakın çevresi hiçbir zaman yeterli olamamıştır. Anadolu'dan İstanbul'a sürekli canlı hayvan ve

hayvan ürünleri getirilmesi olgusu bu dönemde de sürmüştür. 1950'den itibaren İstanbul hayvancılığında besiciliğe yönelinmiş ve bu alanda önemli gelişmeler sağlanmıştır. Şehirde kurulan modern tavuk çiftlikleri yoluyla da et ve yumurta tavukçuluğu alanlarında ilerlemeler kaydedilmiştir. Türkiye balık üretiminin yarısından fazlasını 1950'lere kadar İstanbul sağlarken, 1950'lerde üretimde ilk sıra Doğu Karadeniz Bölgesi'ne geçmiştir. Bununla birlikte balıkçılık üretim, teknolojik düzey, pazarlama, ihracat yanlarıyla bir bütün olarak ele alındığında, İstanbul'un Türkiye'nin balıkçılık merkezi olma özelliği bu dönemde de sürmüştür.

1946-1960 yılları arasında İstanbul'un genel görüntüsünü belirlemiş olan göç olgusu, şehrin özellikle 1950'den itibaren yüz yüze kaldığı sorunlara yol açan temel etmen olmuştur. 1950'lilerde göçlerle birlikte ülke nüfusunun yüzde 5'ini barındırır hale gelmiştir. Hayat pahalılığı, susuzluk, yangınlar ve asayiş sorunları dönemin İstanbullularının temel sorunları olarak karşımıza çıkmaktadır. Halkın sorunlarına çare olmak üzere İstanbul Belediyesi pek çok girişimde bulunmuş ancak dönem içerisinde söz konusu sorunlara kesin bir çare bulunamamıştır.

İstanbul'un yeniden imarı meselesi, söz konusu dönemin başlıca olgularından biri olmuştur. Şehir bu dönemde Prof. Henri Post nazım planı ve uygulama planları (1936-1950), "Revizyon Komitesi" çalışmaları (1951), Müşavirler Heyeti'nin yürüttüğü plan faaliyetleri (1953-1956), Prof. Hans Högg'ün nazım planı ve detay çalışmaları (1950-1960) ve Prof.Luigi Piccinato'nun İller Bankası, İstanbul İmar ve Planlama Müdürlüğü'nde yaptığı ayrıntı çalışmaları ve İstanbul çevresini de içeren nazım plan önerisi (1958-1961) olmak üzere beş imar faaliyetine tanık olmuştur. Bu imar çalışmalarının en önemli alanını yeni yolların yapımı ve eski yolların genişletilmesi çalışmaları oluştururken, bu çalışmalar sırasında şehrin kültürel dokusuna büyük zararlar veren uygulamalar hayata geçirilmiştir. Dönemin bir diğer faaliyeti gecekondulaşmaya karşı ucuz evlerin yapılması çalışması olmuştur. Bu faaliyet de ucuz evlerde kullanılan kalitesiz malzeme ve plansızlık nedeniyle umulan başarıyı gösterememiştir.

Bu dönemde İstanbul Belediye'sinin eğitim ve sağlık alanında yoğun bir çalışma içine girmiş olduğu görülmektedir. Okul sayısı bu dönem hızla artarken sağlık

hizmetlerinde de gözle görülür bir gelişme yaşanmıştır. İstanbul'un okuryazarlık oranı 1945 yılında yüzde 68'e ulaşmıştır. Kadınların yüzde 59.3'ü okuryazarken, erkeklerde bu oran yüzde 75'dir. 1950 yılında okuryazarlık kadınlarda yüzde 62.7, erkeklerde yüzde 77.4 toplam nüfusta yüzde 70.4'e yükselmiştir. 1955 yılında artış devam etmiş okuryazarlık kadınlarda yüzde 65.4, erkeklerde yüzde 80.5 toplamda yüzde 73.9 oranına ulaşmıştır. 1960 yılı oranları ise kadınlarda yüzde 63.7 erkeklerde yüzde 80.4 toplamda yüzde 72.9'a düşmüştür. 1950-1957 yılları arasında Belediye bütçesinde Savunma, Ekonomik Kalkınma ve Genel İdare giderlerinin ardından dördüncü sırada Eğitim işleri, beşinci sırada ise Sağlık işleri yer almıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen yoğun göçlerle birlikte artan şehir ihtiyaçlarını eğitim ve sağlık alanlarında da tam anlamıyla karşılamak mümkün olamamıştır.

1946-1960 yılları içinde İstanbul'un çehresinin değişmiş olduğuna ilişkin somut verilerin elde edilebildiği bir başka alan ise gündelik yaşam ve eğlence kültürüne yönelik yaşanan dönüşümler olmuştur. Devletçilik politikası yerine özel sektöre ağırlık veren liberal sisteme geçilmiş olması ve Batılı ülkelerle, özellikle de Amerika ile yaşanan yakınlaşma, toplumun bazı değer yargılarını da değişime uğratmıştır. Öte yandan ekonomik değişme ve sanayileşmedeki gelişmelerden geleneksel yapı etkilenecek kültürel yaşamda yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönemde Batı ülkeleriyle yeniden başlayan kültürel ilişkiler ülkenin kültür ve sanat alanında da yepyeni bir döneme girmesine yol açmıştır.

1945'te Amerika'dan alınan Marshall Yardımı ve diğer ekonomik paket uygulamalarından ve İstanbul'a göçün artmasından sonra şehirde yeni bir zenginler sınıfı ortaya çıkmıştır. Öte yandan ülkenin yaşadığı kültürel değişime koşut olarak yeni bir eğlence kültürü doğmuştur. Bu kültür dahilinde İstanbul'da yeni mekânlar önem kazanmıştır. 1945 yılından sonra 1960'a kadar alt gruba mensuplar için lokanta, meyhane, gazino, sinema ve tiyatrolar başlıca eğlence mekânları olmuştur. Özellikle sinema ve tiyatro en ucuz eğlence yeri olduğundan bu dönemde halk tarafından büyük bir rağbet görmüştür.

Görüldüğü gibi 1946-1960 yılları arasında Türkiye'nin içine girmiş olduğu değişim/dönüşüm sürecinin en somut görüntülerini İstanbul'da izlemek mümkündür.

İstanbul, tarih boyunca ÷lke için taşıdığı merkezi önemi bu dönemde de korumuş ve ÷lkenin yeni ekonomik ve sosyal yapısının en önce şekillenmeye başladığı şehir olmuştur.

EKLER

EK-1 İSTANBUL KRONOLOJİSİ⁶⁴⁵

1946	Amerikan Missouri zırhlısının ziyareti.
1946	İstanbul İşçi Sendikaları Birliği kuruldu.
1946	İnönü Stadyumu inşa edildi.
1946	Gazeteciler Cemiyeti kuruldu.
1946	Kazlıçeşme-Zeytinburnu'nda ilk gecekondu inşaatı başladı.
1947	Açık hava Tiyatrosu açıldı.
1947	Levent projesinin temeli atıldı.
1948	Hürriyet Gazetesi yayın hayatına girdi.
1948	Türkiye İktisat Kongresi toplandı.
1949	Spor ve Sergi Sarayı açıldı.
1949	Şişli Camii yapıldı.
1950	Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kuruldu.
1950	İstanbul Fetih Cemiyeti kuruldu.
1950	Maya Sanat Galerisi açıldı.
1950	İ.Ü. İktisat Fakültesine bağlı Gazetecilik Enstitüsü eğitim-öğretim hayatına başladı.
1950	Milliyet Gazetesi yayın hayatına girdi.
1950	İstanbul'un nüfusu 1.167.477 olarak belirlendi.
1950	Beyoğlu İlk Yardım hastanesi hizmete girdi.
1950	Yedikule Göğüs Hastalıkları-Hastanesi hizmete girdi.
1951	Hava Harp Okulu açıldı.
1952	İstanbul Yelken Kulübü kuruldu.
1952	Eczacıbaşı İlaç Fabrikası A.Ş. kuruldu.
1952	Tanzimat Müzesi İhlamur Kasrı'nda açıldı.
1952	İTÜ'de ilk TV yayını gerçekleştirildi.
1952	İstanbul Sanayi Odası kuruldu.

⁶⁴⁵ Cumhuriyetin Devraldığı İstanbul'dan Bugüne, Editör Çelik Gülersoy, İstanbul, 1999, s. 14-15.

- 1952 Koşuyolu Göğüs Hastalıkları Hastanesi hizmete girdi.
- 1953 Haydarpaşa Limanı genişletme çalışmalarına başlandı.
- 1953 Beykoz Çocuk Tüberkülozu Hastanesi hizmete girdi.
- 1953 Belediye Sarayı Yapıldı.
- 1953 Zeytinburnu 50.000 nüfusu ile bucak oldu.
- 1954 İstanbul'da Migros kuruldu.
- 1954 Haydarpaşa ve Salıpazarı liman tesislerinin temeller atıldı.
- 1954 Anadolu yakasındaki Üsküdar Halk Tramvayları Şirketi fesih kararı aldı, tesisler belediyeye devredildi.
- 1954 İstanbul Mimarlar Odası kuruldu.
- 1954 Kadın Haklarını Koruma Derneği kuruldu.
- 1954 Karadeniz üzerinden gelen buzlar İstanbul Boğazı'nda
- 1954 Kapalıçarşı'da yangın, 1364 dükkan yandı.
- 1954 Çırağan sarayı Emekli Sandığına devredildi.
- 1955 İkinci Elmalı Barajı faaliyete geçti.
- 1955 Kadıköy Maarif Koleji açıldı.
- 1955 6-7 Eylül Olayları yaşandı.
- 1955 Karaca Tiyatrosu perdelerini açtı.
- 1955 İstanbul'un nüfusu 1.533.822 olarak belirlendi.
- 1955 Hilton Oteli açıldı.
- 1955 1956'da sona eren sıkı yönetim ilan edildi.
- 1955 AKM inşaatı başladı. 1969'da bitirildi.
- 1956 Divan Oteli açıldı.
- 1956 Gülhane Parkı Hayvanat Bahçesi açıldı.
- 1956 Prof. Högg imar planları için danışman olarak getirildi.
- 1957 Dormen Tiyatrosu perdelerini açtı.
- 1957 Şehzadebaşı'nda yangın, 44 bina yandı.
- 1957 Mimarlar Odası Menderes'in imar operasyonuna tepki gösterdi.
- 1957 İstanbul Bakırköy'de 12.000 konutluk yeni yerleşim biriminin temeli atıldı, bu birime Ataköy adı verildi.
- 1958 Haydarpaşa liman tesislerinin birinci bölümü ile 34.000 tonluk silo hizmete girdi.

- 1958 İmar Planlama Müdürlüğü kuruldu.
- 1958 Barbaros Bulvarı trafiğe açıldı.
- 1959 İstanbul Tiyatrosu kuruldu.
- 1959 İFSAK kuruldu.
- 1959 İMÇ açıldı.
- 1959 Çınar Oteli açıldı.
- 1959 Kent Oyuncuları perdelerini açtı.
- 1959 Sirkeci'de yangın, 1 han, 1 matbaa ve 2 otel yandı.
- 1960 Samatya'da SSK Hastanesi açıldı.
- 1960 İstanbul iç göçün yüzde 11'ini aldı.
- 1960 28 Nisan olayları.
- 1955 İstanbul'un nüfusu 1.533.822 olarak belirlendi.
- 1960 İstanbul'un nüfusu 1.882.092 olarak belirlendi.
- 1960 1961'de sona eren sıkıyönetim ilan edildi.

145

145

KARAR		İSTANBUL BELEDİYE ENCÜMENİ
No.	Tarih	
		958/274 Belediye Meclisi kararı M E V Z U : İstanbul şehrinin imarı için lazumlu bölge nazım ve tafsilat planlarının yapılabilmesi için İller Bankası tarafından kurulacak teşkilatın teknik idari personeli ile buna müteallik bilumum masraflarının ve her türlü malzemenin Belediyemiz namı hesabına demirbaş kaydedilmek üzere 700.000 liranın mezkur maksat için tahsisi H. MAZBATA VE KARAR : İstanbul Şehrinin imarı için lazumlu bölge nazım ve tafsilat planlarının yapılması için İller Bankası tarafından kurulacak teşkilatın teknik ve idari personeline ve buna müteallik bilumum masrafların Bankaca Belediyemiz lehine açılacak krediden ödenmesi hususunda İller Bankası Genel Müdürlüğüne vaki talep üzerine keyfiyet 8/4/1958 tarihli ve 16 sayılı Kavanin ve İmar Encümenlerinin müşterek mazbatasında mütalea edilerek , Meclise takdim edilmiş ve Meclisin 11/4/1958 tarihli kararı ile keyfiyetin bir kerre de Bütçe encümeni tarafından tetkik edilmesine karar verilmiş olmakla vaziyet incelenerek ; Şehrimizin bölge nazım ve tafsilat planlarının hazırlanması hususunda kurulmuş olan planlama bürosunun henüz bir hazırlık devresinde bulunmuş olduğu ve kendi çalışmaları ile imar Müdürlüğünün fonksiyonlarının tam ve kat'i olarak bu büro karşısında durumu henüz tavazzuh etmediğinden bu husustaki talepleri hakkında ileride daha kesin bir kanaata varılıp ona göre gereği ifa ./.

KARAR		24
No.	Tarih	
		İSTANBUL BELEDİYE ENCÜMENİ
		959/227
		Belediye Meclisi kararı
		<u>M E V Z U :</u>
		Florance Nightingale Hemşire mektepleri ve hastahaneleri tesisleri için, Şişli Abidei Hürriyet tepesi karşısında 1199 ada, 2 ve 13 parsel sayılı 36075 M2 sahanın 6785 sayılı imar ka.nun 59 uncu maddesine tenvifikan hibe edilmesinin kabulü ile dermayan olunan şartlarla, intifaının 99 yıl müddetle mezkur teşekkile tahsisi H.
		<u>MAZBATA VE KARAR :</u>
		Florance Nightingale Hemşire mektepleri ve hastahaneleri tesisi adına, Kızılay Genel Başkanlığı tarafından verilen 16/2/1959 tarihli ilişik dilekçede; Bütün Kızılay ve Kızıllaçların banilerinden olarak kabul edilen Florance Nightingale'nin modern hemşireliği İstanbulda tahakkuk ettirilişinin 100 üncü yılı hatırası olarak, bir anıt vücuda getirmiş olmak gayesiyle ; (İ C A) Milletlerarası İktisadi İş birliği teşkilatından temin olunan yardımlarla, Türkiyede Modern hemşirelik meselesinin seviye ve itibarını arttıracak bir Üniversite hemşire okulu ile buna bağlı tıbbın yeni telakkilerine uygun 500 yataklı bir hastahane inşa etmek maksadile, Şişli Abidei Hürriyet tepesi karşısında kain ve 1199 ada, 2-13 parsel sayılı bağıli haritada kırmızı renkli kalemle tahdit olunan, takriyen 35693 M2 lik sahanın bedeli tesis tarafından verilmek şartile Belediyece istimlakile ve buna mukabil bu arazinin üzerine masrafları tesis tarafından verilerek yaptırılacak olan, okul hastahane ve müstemilatı binalarının intifaının 99 sene müddetle Florance Nightingale Hemşire mektepleri ve hastahaneleri

KARAR		İSTANBUL UMUMİ MECLİSİ D. KOMİSYONU	9536
No.	Tarih		
1		Genel Meclis Kararı Istanbul Sular İdaresinin 1945 yılı faaliyet raporu ve bütçesinin tutkiki ve gehrin su derdinin bir an evvel halli bakımından yapılan incelemeler sonunda, gehre verilen su miktarını mahsusu bir şekilde ve şir'atle arttıracak olan erteziyen tesisatının bir an evvel ikmali ve bu ginkli su miktarını iki misline çıkarmak 1.200.000 Liralık tesisatın ikmali işinin ehemmiyetle takibini ve normal zaman gelinmez gehre re bel su tedariki için yeni galeri tesisatına geçilmesi hususunda icap eden plan ve projelerin gindiden hazırlanması lazımlı görüldüğüne ve Bütçe'deki rakamların defter kayıtlarına uygun bulunması itibarile de bütçe bakımından kayda değer bir eihet görülmemiş bulunduğundan bütçe'nin tastiki uygun görüldüğüne dair hesapları inceleme komisyonu tutanağı okundu; Üyeden Burhan Felek, Sait Koclar, Meliha evni sözen, Ali Sami - Yen, Vahdet Pekel, Hüseyin Köktürk, Cahit Oral, Cemil Topuzlu, Feridun Dirimtekin, Mehmet Sipahioğlu, Hamdi Sanal, Nemzi Özdeğen, Murat Cankat, tarafından su işinin halli İstanbul gehrinin susuzluktan kurtulması için serdolunan mutalea ve temenniler dinlenmiş ve tartışmalar sonunda Halil Hilmi Uyguner'in teklifi ve ghile sular idaresinin bugünkü tartışmalardan ilham alarak dermiyan edilen isteklerin bir an evvel yerine getirilmesi ve su tevziinin daha esaslı bir programa bağlanması dileği ile tutanağın kabulü ile idarenin 1945 yılı hesaplarından dolayı itbrasına ve bu konuya dair Üyeden Burhan Felek tarafından verilen teklirle birlikte makama tevdiine karar verilmiştir. <i>M. S. Koclar</i> <i>M. S. Koclar</i>	

EK-5

DEVLET ARŞİVİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

İstanbul Şehrine Senede verilen Su miktarı :

	Rumeli m ³	Anadolu m ³	Y e k ü n m ³
1950	30.650.000	4.376.000	35.026.000
1951	36.439.000	4.571.000	41.010.000
1952	40.186.000	4.501.000	44.687.000
1953	44.153.000	5.010.000	49.163.000
1954	51.674.000	4.754.000	56.428.000

Abone Adedi :

	Terkos	Elmalı	Y e k ü n
1950	41.729	13.371	55.100
1951	44.852	14.120	58.972
1952	48.726	15.329	64.055
1953	52.820	16.657	69.477
1954	56.614	17.601	74.215

Açılan çeşme adedi :

	Terkos	Elmalı	Y e k ü n
(1949 sonuna kadar	278	52	330
1950	31	5	36
1951	57	11	68
1952	93	22	115
1953	61	7	68
1954	92	2	94
Y e k ü n	612	99	711

Şehre günde verilen azami su miktarı :

1950	66.000	m ³
1951	120.000	"
1952	128.000	"
1953	133.000	"
1954	156.000	"

Programın ilk merhalesi bittiği takdirde günde 200.000 Terkosdan
38.000 Elmalıdan
12.000 Çirpiçiden
250.000 metre mülkiyet

su vermek mümkün olur.

Bu merhale, Döviz temin edildiği takdirde iki senede ikmal edilebilir.

Programın ikinci merhalesinin tatbikine imkân bulunursa şehre günde 375.000 m³ su vermek kabil olacaktır.

- 9 Mart 1955

C/D

030	01			116	734	3
-----	----	--	--	-----	-----	---

EK-6

T. C.
İSTANBUL BELEDİYESİ
SULAR İDARESİ MÜDÜRLÜĞÜ

Sayı :

Terfi Merkezlerinden gahre verilen su

<u>S e n e l e r</u>	<u>M3</u>
1948	33.444.682
1949	35.208.348
1950	35.029.756
1951	40.992.887
1952	44.687.555
1953	49.162.892
1954	56.428.629
1955	58.153.089
1956	60.304.569

11

030	01			116	734	3
-----	----	--	--	-----	-----	---

K A R A R		İSTANBUL UMUMİ MECLİSİ D. KOMİSYONU
No.	Tarih	
163	7/4/948	Genel Meclis Kararı Anadolu Fenerindeki çeşme ile Beykoz'un yegane içme suyu olan Yalıköy çeşmesinin tamir ve islahı ile Cumhuriyet köyünde hayvanlar ile insanların aynı çukurdan ve menbadan içtikleri suyun takriben 80 metre boru ile daha aşağı seviyede bir yere indirilmesi hakkında Beş üye tarafından verilen bağlı önerge Genel meclisin 26/2/948 tarihli toplantısında okunarak tetkikat icrası için başkanlık makamına tevdi edilmiştir. F.T.

KARAR		İSTANBUL BELEDİYE MECLİSİ
No.	Tarih	
		959/4-71
		Belediye Meclisi kararı <u>MEVZU :</u> Eyüp, Emniyetstepe, Güneştepe ve Araphanı mevkilerinde umumî çeşme tesisi H. <u>DİLEKÇE VE KARAR :</u> (Bizler 3500 hane ve 15000 adedi aşan nüfusumuzla Eyüp kazası nın Emniyetstepe, Güneştepe, Araphanı mevkilerinde ikamet etmekteyiz. Sentimizde fırsat buldukça beledi ihtiyaçlarımız muhterem Belediyemiz tarafından temin edilmekte ise de , su ihtiyacımız henüz hal edilmediğinden bizleri pek perişan durumda bırakmaktadır. Aile hayatımızın çok luzumlu bir ihtiyacı bulunan suyunuzu muhitimizdeki kuyulardan temin etmemiz maddeten imkan bulunmadığından uzak sentlerden su getirmek de bizleri ziyadesile mutazarrır etmekte ve müşkül duruma düşürmektedir. Mıntıkamızdan şehrin su isale hattı da geçmekte olduğundan yukarda isimlerini arz ettiğimiz mahallata yetecek miktarda umumî çeşme tesisine karar ittihazını yüksek meclisindaima müsbet kararlar veren vicdanından niyaz ederiz) şeklinde kaleme alınan ve o sent sakinlerinden 178 kişi tarafından imzalı mazbata Belediye Meclisinin 31/12/1959 tarihli fevkalade toplantısında okunarak, Eyüp kazası Meclis azası Osman Özer tarafından verilen izahat neticesinde; mazbatanın kabulü ile bu hemşehrilerin suya kavuşması için çeşmeler tesisi kararlaştırıldı.

M/S

KARAR		İSTANBUL BELEDİYE ENCÜMENİ
No.	Tarih	
		958/164
		Belediye Meclisi kararı <u>MEVZU :</u> Eminönünde bir çeşmeye su verilmesi H. <u>TAKRİR VE KARAR :</u> Eminönü, İshak Paşa Kılıçkayasofya ,Binbirdirek ,Eminsınan ve Kadırga mahallesinin istifade ettiği 150 senelik Cami çeşmesinin suyu Sular idaresince kesilmiş olup,büyük sıkıntı içinde kıvranan halkın Meclisten yardım beklediği; Sular idaresinin ise bu kararı talik etmekte olduğundan için Belediye meclisince halline mütedair azadan Ali Esad Birol tarafından verilen bağılı taktir Belediye Meclisinin 17/6/1958 tarihli toplantısında okunarak ; cereyan eden müzakeresinde ; Sular idaresi Müdürü Cahit Yeçen; mezkur çeşmenin yerini mahalli Belediye Şube Müdürlüğünden aldıkları yazı üzerine değiştirdiklerini bu yer müsasip görülmeyişi takdirde yine Belediye Şube Müdürlüğü tarafından nakli talebedilip yer gösterildiği takdirde butaya götürebileceklerini izah etmiş ve cevabı yeter görülmüştür. 24 Haziran 1958

KARAR		İSTANBUL GENEL MECLİSİ DAİMİ ENCÜMENİ 11/3/95+
No.	Tarih	
		95+/10+ Genel Meclis Kararı Bayındırlık Müdürlüğünce hazırlanmış olan 3 yıllık yol ça- lışma ve bakım programı tetkik edilerek; 1954, 1955, 1956 senelerine ait Vilâyet yolları inşa ve tamiri için hazırlanmış bulunan bağı programın kabul ve tasdiki muvafık bulunduğu dair Bayındırlık Komisyonu tutanağı Genel Meclisin 2/3/95+ Tarihli toplantısında okunarak aynen kabul edilmiştir. <i>[Signature]</i> <i>F. İ. Ö.</i>

KARAR		İSTANBUL UMUMİ MECLİSİ
No.	Tarih	
9		D. ENCÜMENİ Genel Meclis Kararı 1945 yılı bütçeleri ve Bütçe Encümeninin bu husustaki mezbetesi genel meclisin 15 ve 16/Şubat/1945 tarihli toplantılarında okunarak Birinci genel kısım ilt gelirleri 478.592, İkinci genel kısım belediye gelirleri 10.628.849, genel gelirler tutarı 15.414.831 lira ve gider kısmın da birinci genel kısımda adı il giderleri 3.377.769, Olağanüstü il giderleri 577.231, ikinci genel kısım belediye adı giderleri 7.292.472, Olağan üstü belediye giderleri 2.570.648, üçüncü ortaklaşa kısım 1.596.711, genel gider tutarı 15.414.831 lira olarak ve 17 maddeden ibaret adı bütçe kararnamesi ile 7 maddeyi ihtiva eden fevkalâde bütçe kararnamesi yazıldı-ğı gibi kabul ve Karaağaç Müessesesinin gelir ve gider yekûnları 2042876 Darülacezenin gelir ve giderleri tutarı 352.709 , Şehir Tiyatrosunun ge- lir ve giderleri tutarı 186.168, Konservatuvarın gelir ve giderleri yekû- nu 232.130 lira olarak tasvip edilmiştir . <i>M. R. K.</i> <i>R. Yavuz</i>

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

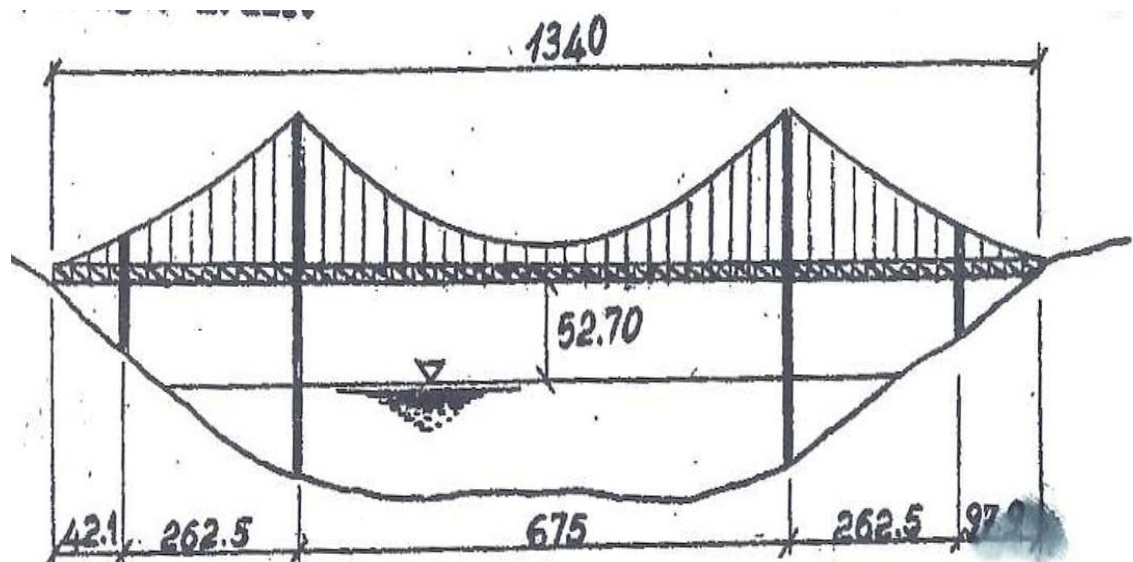
1937 - 1957 Bütçeleriyle inşaat ve istinlak işlerine ayrılan
tahsisatı gösterir cetvel

Sene	inşaat işleri	istinlak işleri	
1937	856.000	95.000	
1938	3.046.000	"	1938 mali yılı bütçesinde inşaat ve istinlak masrafları fesli mahsus adı altında bir tertipte gösterilmiştir.
1939	3.612.000	"	1939 " " " "
1940	762.000	211.000	
1941	715.000	553.000	
1942	600.000	367.000	
1943	1.559.000	1.150.000	
1944	2.500.000	1.208.000	
1945	1.401.000	520.000	
1946	1.048.000	1.044.000	
1947	642.000	985.000	
1948	657.000	896.000	
1949	1.071.000	1.250.000	
1950	893.000	700.000	
1951	475.000	983.000	
1952	2.495.000	2.350.000	
1953	2.110.000	5.412.000	
1954	1.490.000	2.902.000	
1955	1.800.000	9.473.000	
1956	2.000.000	91.500.000	39.500.000 tahvilattan 50.000.000 ek tahsisat ol- rak.
1957	13.000.000	15.000.000	

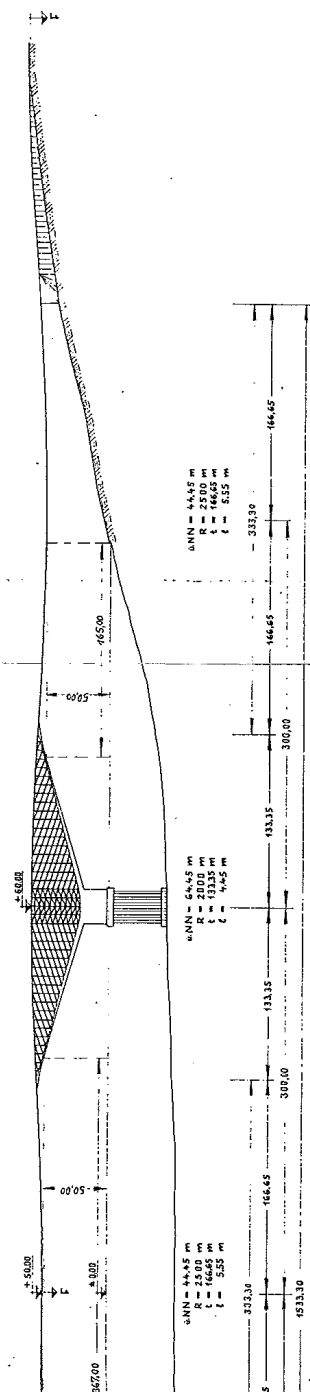
030 01 116 734 19

KARAR		İSTANBUL UMUMİ MECLİSİ D. KOMİSYONU
No.	Tarih	
949/189		5/11/949
Genel Meclis Kararı		
Boğaziçi Anadolu yakası sahil yolunu teşkil eden 1/500 mikyaslı Üsküdar - Beykoz güzergâhı imar plânı tetkik edilerek : 1- Yol güzergâhının Paşalimanında mevcut küçük dalga kıranı muhafaza edecek şekilde geçirilmesi bu küçük meydancığın üzerindeki çeşme ile mevcut ağaçlar ve kahvenin Boğaziçinin hususiyetlerini haiz bir köşe teşkil etmesi, 2- Kuzguncuk methalinde bulunan, sivil mimarînin nadir örneklerinden madud olan ve sahillerin tarafeyninden itina ile muhafaza edilmekte bulunan Fethi Paşa yalısının bütünlüğüne hâlel vermemek için yolun mezkûr yalının bahçe duvarları sabit kalmak suretile karşısındaki, koru cihetinden tevsi edilmesi, 3- Büyük cadde üzerinde bulunan Beylerbeyi Sarayı tüneli plânda muhafaza ve yanında ikinci bir tünel açılmak suretile tevsi düşünlüğü olduğu anlaşıldığından, çok pahalı olan bu suretihal yerine mevcut tünelin yıktırılarak üzerinin açılması ve yanında daha yüksekten geçmek üzere ikinci bir gidiş yolunun tesisi ile yolun bu kısmına turistik bir kıymet kazandırılması ve daha ucuz olması, 4- Mezkûr plânda yolun Beylerbeyi içinden geçen kısmı için: 1. Beylerbeyi içinde ana yolun ikiye ayrılarak, gidiş-gelişi ayrı ayrı temin edecek şekilde tanzimi, 2. İskele meydanı ve civarındaki iskân adalarının arkasından geçmek üzere 20 metrelik bir caddenin küşadı şeklinde iki sureti hal		

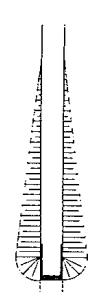
EK-15

⑦

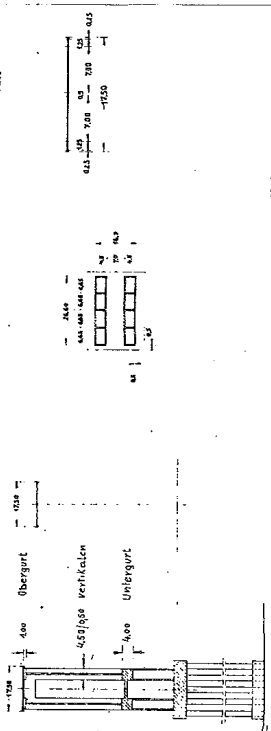

SCHNITT F-F M 1:1000

OTWIDAG
Spannbohlen

HNIT C-C M 1:1000 SCHNITT D-D M 1:1000 SCHNITT E-E M 1:1000 FALIRBALQUERSCHNITT M 1:1000

PUNKT-RHOFF & WIDMANN	
Geometrische Plan- und Querschnitts- Entwürfe	9107/01/21
Heckhöf 1000	1000
Projekt: S. Schulte	

KARAR		İSTANBUL UMUMİ MECLİSİ DAİMİ ENCÜMENİ
No.	Tarih	
		955/251
		Umumi Meclis kararı
		<u>MEVZU :</u> Migros'un teşekkürü Hk. <u>YAZI VE KARAR :</u> 1/10/955 tarihinden itibaren satışlar bağlamak suretile fiilen İstanbul Hemşehrilerinin hizmetine girmiş bulunan ve bilgi ve ticari ahlâka dayanan modern bir çalışma sistemi içinde müstahsil ve müstehlik vatandaşlarımızla birlikte memleket ekonomisine faydeli olmak idealine bağlı kalarak çalışacak olan Türk Migros'unun , kuruluşundan faaliyete geçmesine kadar gerek Vali ve Belediye Reisi Vekillinden ve gerekse Umumi Meclis ve Belediye teşkilâtından gördüğü büyük yardım ve alakaya teşekkür ettiklerine dair Migros Türk Ticaret Anonim Şirketi İdare Reisliğinin bağlı yazısı Umumi Meclisin 4/10/955 tarihli toplantısında okunarak itilâ kıl edilmiştir. 8. Ekim 1955
		NOT: Mühür ve imzasız çıkıntılar muteber değildir.

K A R A R		İSTANBUL UMUMİ MECLİSİ D. KOMİSYONU 1/7/948
No.	Tarih	
	116	
Genel Meclis Kararı		
Yiyecek, içecek ve sair ihtiyaç maddelerine narh ve azamî fiat vaz'ı, müstahsil ile müstehlik arasındaki mutavassıtların durumları ile bu maddelerin nakliye ücretlerinin tesbiti, satışlarda müstehlike kâfî derecede malûmat bahşedecek izahatı havi etiket vaz'ı ve sair hususların temini için İktisat Müdürlüğü emrinde bir kontrol hey'eti vücade getirilmesine mütedair üyeden Moiz Tekinalp tarafından verilen tahrir , biltümle Belediye mevzuatından başka umumî ve hususî diğer hükümlerle de alâkalı bulunması itibarile makamın yapacağı tetkikat ve tahrir ile temini istenen hususat hakkında şimdiye kadar yapılan mevzuata müstenit tatbikatın şekil ve hudutları ile İktisat Müdürlüğü'nün mütalâasını bilmeye lüzum ve ihtiyaç görüldüğünden bu mevzu hakkında yapılacak tetkikat ve tesis edilecek mütalâanın raprı için dosyanın makama tevdiî lüzumuna dair Kavanin ve İktisat Komisyonları'nın tasdikli örneği bağı tutanağı Genel Meclisin 25/6/948 tarihli toplantısında okunarak aynen kabul edilmiştir.		
<i>Meriç T. Bayrak</i> <i>Y. Z. Zet</i> <i>Sahir Z. Zet</i>		
B.E.		

KARAR		İSTANBUL BELEDİYE ENCÜMENİ
No.	Tarih	
		957/149 Belediye Meclisi kararı MEVZU : Unescoya bağlı Milletler arası Tiyatro Enstitüsü "İTİ" Türkiye Milli Merkezi yararına , Dram ve Komedi kısımlarında birer temsil verilmesi H. M A Z B A T A V E K A R A R : Unescoya bağlı, Milletler arası Tiyatro Enstitüsü İTİ Türkiye Milli Merkezinin ittihaaz ettiği bir karar üzerine Türkiye Milli Merkezi icra komitesinden alınan bağlı yazıda Devlet Tiyatrosu ve Hususi Tiyatrolardan özellikle Muammer Karaca Tiyatrosundan Milli Merkez yararına birer veya ikiser temsil verecekleri hakkında vaad alınmış bulunmakla Şehir Tiyatroları Dram ve Komedi Tiyatrolarının da 957-958 Tiyatro sezonu içinde Milletler arası Tiyatro Enstitüsü İTİ Türkiye Milli merkezi menfaatine birer temsil vermesi hakkındaki Şehir Tiyatroları Müdürlüğü'nün 7/6/1957 gün ve 348 sayılı teklifi tetkik edilerek ; Mevzuat bakımından bir mahzur görülmemekle İTİ Türkiye Milli Merkezi yararına Şehir Dram ve Komedi Tiyatrolarının birer temsil vermesi muvafık bulunduğu dair Kavanin Encümeninin tasdikli Urneği bağlı mezbataşı Belediye Meclisinin 11/6/1957 tarihli toplantısında okunarak aynen kabulü kararlaştırıldı. 21 Haziran/1957 9. 6. 57

M/S.12/6

KARAR		İSTANBUL GENEL MECLİSİ D. KOMİSYONU
No.	Tarih	
		952/458
		K. 951-551 İlgili Genel Meclis Kararı Belediye tarafından inşasına bağlanmış olduğu halde ikmali inşaatı kabil olmayan Taksim'deki Opera binasının bir şirket ve Hükümet yardımıyla tamamlattırılmasının temini için Genel Meclisin 26/10/951 Tarihli ve 951/551 sayılı kararı ile Makama yetki verilmesi üzerine yapılan temaslara neticesinde mezkûr binanın inşaatının bazı şartlarla hükümetçe tamamlanacağına dair teklifin tetkiki sonunda bu için; (Madde 1 - İstanbul Belediyesi; Gümüşsuyu mahallesi-nin 750 Ci adasında Belediye Mülkiyetinde bulunan 80 parsel sayılı arsadan Opera binası sahası olarak tefrik edilip ilişik krokide mevkii gösterilen 5775 Metre murabbai yerin mülkiyetine hazinenin iştirakini, bu saha dahilinde natamam bir halde bulunan Opera binasının maksadı inşasına uygun bir şekilde tamamlamak şartıyla kabul eder. Madde 2 - Bina tamamlanıp hazinece yapılan masraflar belli olduktan sonra iştirak nisbeti taraflarca tesbit olunur. Madde 3 - Hisseler arsa kıymeti, Belediyenin Opera binası için şimdiye kadar yaptığı inşaat ve istimlak ve bilmum masrafları ile hazinenin binanın tamamlanması ve kullanılır bir hale gelmesi için yaptığı masrafları nisbetine göre tesbit edilerek tapuya tescil olunur. Arsa kıymeti mukavelenin tanzimi tarihindeki mahalli raice göre hesaplanır. Madde 4 - Binanın idare ve nezareti Milli Eğitim Bakanlığı ve İstanbul Belediyesi ile müştereken temin olunur. Madde 5 - Maliyet hesaplarının ve arsa kıymetinin takdirinde ve hisse nisbetinin ve diğer hususatin da teahhüd edecek ihtilâfların hal mercii İçişleri Bakanlığı ve Maliye Bakanlıklarınca tayin edilecek komisyondur.) Suretinde bir mukavele ve Protokol dairesinde halli uygun bulunduguna dair Kavanin Komisyonunun tasdikli örneği bağlı tu-

KARAR		95I/429 İSTANBUL UMUMİ MECLİSİ D. KOMİSYONU Genel Meclis Kararı
No.	Tarih	
		6/7/95I 122
Konservatuvarın durumunu tetkik ve islâh komisyonunun hazırladığı talimatnamede mevcut geçici 2.inci maddenin kabul edilmemesi yüzünden Konservatuvarda islâhat yapılması mümkün olmayacağından komisyonun mevcudiyetine de lüzum kalmıyacağı kanaatine varılarak bu şartlar altında vazifesine devam imkân göremeyen komisyonun bağlı istifası Genel Meclisin 29/6/95I tarihli toplantısında okunmuş, kabul edilmiştir. <i>nead 29/6/95</i> <i>K. K. K.</i> <i>E. K.</i> P.G.		

Genel Meclis Kararı

Yazlık sinema, tiyatro, plâj, deniz hamamı ve saire gibi eğlen-
ce yerlerinin açılış ve kapanış tarihlerini tesbit etmek, halk sağ-
lığının korunması bakımından faydalı görülmekle, Belediye Zabıta
talimatnamesinin kır kahveleri ve gazinolara müteallik 18+’ıncı mad-
desine 7’inci fıkra olarak :

(Bu yerler Mayıs başından Ekim sonuna kadar işletilebilir.)
Plâzlar hakkındaki 226’ıncı maddesine 11’inci fıkra olarak (Plâj-
lar Mayıs başından Ekim sonuna kadar işletilebilir.)

Deniz hamamları hakkındaki 227’inci maddesine 7’inci fıkra halinde

(Deniz hamamları Mayıs başından Ekim sonuna kadar açık bulun-
durulabilir.) fıkrasının ilâvesi,

(Sinemalar, tiyatrolar, kukla, hokkabaz, Karagöz, nişan atma ve
benzeri yerler açık veya kapalı dans yerleri, sirk, lûnapark, çalgı-
lı kahvehaneler ve benzerleri, bayram yerleri) hakkındaki 246’ıncı
maddeye de (Bu fasılda ismi geçen açık hava eğlence mahalleri Ma-
yıs başından Ekim sonuna kadar işletilebilir.

Bu fasılda adı geçen açık ve kapalı eğlence yerlerinin mevsim
icaplarına göre belirtilen mebd ve münteha tarihlerinden evvel açıl-
ıp kapatılması Sağlık Müdürlüğünün mütalâası ile Daimî Komisyon
tarafından kararlaştırılır.) cümlesinin ilâvesi uygun görüldüğüne
dair Mülkiye ve Sağlık Komisyonlarının tasdikli örneği bağlı tutana-
ğı Genel Meclisin 15/6/948 tarihli toplantısında okunarak, tutanağın

./.

EK-23 1946 -1960 YILLARI ARASINDA İSTANBUL'UN BELEDİYE BAŞKANLARI

1. Lütfi Kırdar (8 Aralık 1938- 16 Ekim 1949)

8 Aralık 1938- 16 Ekim 1949 tarihleri arasında görev yapan Lütfi Kırdar, Cumhuriyet döneminin dördüncü İstanbul valisi ve belediye başkanı olmuştur. 1889 yılında Kerkük'te doğan Lütfi Kırdar, ilk ve orta öğrenimini Kerkük'te, lise öğrenimini Bağdat'ta tamamladı. Kırdar, 1908'de İstanbul'a gelerek Tıp Fakültesi'ne girdi. Balkan Harbi çıkınca gönüllü olarak savaşa katılan Kırdar, savaştan sonra Tıp Fakültesi'nden (1913) mezun oldu. Meslek hayatına Necef Belediyesi tabibi olarak başlayan Lütfi Kırdar, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla orduya katıldı. Savaştan sonra Aşiretler ve Muhacirler Genel Sağlık Hizmetleri Müdürlüğü yapan Kırdar, Erzurum Kongresi'nin toplandığı günlerde Kızılay Sağlık Heyeti Reisi olarak Atatürk'ün emrinde Erzurum'da görev aldı. Milli Mücadele'nin her safhasına katıldı ve İstiklal madalyası aldı. Lütfi Kırdar, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra 1923'te Viyana ve Münih'te göz hastalıkları ihtisası yaptı. 1924'te Türkiye'ye döndü ve İzmir Sıhhat Müdürlüğü'ne tayin edildi. Kendi isteğiyle 1933'te İzmir Memleket Hastanesi göz kliniğine atandı.⁶⁴⁶

1935'te Kütahya'dan milletvekili oldu. 1936'da Manisa, 1938'de İstanbul valiliğine ve belediye başkanlığına atanan Kırdar, bu görevi 12 yıl sürdürdü. 1949'da İstanbul valiliği ve belediye başkanlığından alınıp, elçiliğe tayin edilmek istenen Kırdar, bu teklifi kabul etmedi. O sırada yapılan seçimlerde Manisa milletvekili seçildi. Ancak 14 Mayıs 1950'deki milletvekili seçimlerini kaybetti. 1954 seçimlerinde DP'den İstanbul bağımsız milletvekili oldu. 1957'de yeniden milletvekili olan Kırdar, kabinede Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olarak görev aldı. 27 Mayıs 1960 askeri ihtilaline kadar bu görevde kalan Kırdar, ihtilalden sonra Yassıada'da idamla yargılandı. 17 Şubat 1961'de Yassıada'da öldü.

Lütfi Kırdar döneminde yeni açılan ya da yeniden düzenlenen meydan sayısı 25 idi. Yeni açılan, genişletilen ya da onarılan bulvar, cadde ve yolların sayısı 5540'ı

⁶⁴⁶ Rakım Ziyaoğlu, *İstanbul Kadıları, Şehreminleri, Belediye Reisleri ve Partiler Tarihi*, İstanbul, 1971, s.332-334.

aşmıştır. Bu dönemde 21 park, koru ve çocuk bahçesi yapılmış, 20 tarihi eser restorasyon geçirmiştir⁶⁴⁷.

2. Fahrettin Kerim Gökay (24 Ekim 1949- 26 Ekim 1957)

1900'de Eskişehir'de doğan Gökay, yüksek öğrenimini İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nde tamamladı. 1922-1924 yılları arasında Münih, Hamburg ve Viyana üniversitelerinde uzmanlık eğitimi gördü. Öğrencilik yıllarında *Milliyetçi* ve *Ahrar* gazetelerini çıkardı. 1926'da Tıp Fakültesi Seririyat-ı Akliye'de (Asabiye Kliniği) doçent, 1933 Üniversite Reformu'nda profesör, 1942'de ordinaryus profesör oldu. Sağlık ve maarif şûraları üyeliklerinde, Türkiye Kızılay ve Yeşilay dernekleri başkanlıklarında bulundu.

1949'da CHP iktidarınca İstanbul valiliği ve belediye başkanlığına getirilen Gökay bu görevi 1957'ye kadar DP iktidarı döneminde de sürdürdü. Bern Büyükelçiliği (1957-1960), YTP İstanbul milletvekilliği (1961-1965), sağlık ve sosyal yardım bakanlığı (1963) görevlerinde bulundu. Türkiye Sosyal Psikiyatri Derneği'nin kurucusu ve başkanı olan Gökay, "Yeşilaycılık" konusundaki etkili çalışmalarının yanı sıra, İstanbul valiliği ve belediye başkanlığı sırasında esnafı sık sık denetleyerek fiyatları indirmesi, sarhoşları kent dışına çıkarması gibi ilginç uygulamalarıyla da gündemde kaldı.

DP'nin iktidara geldiği 14 Mayıs 1950 seçimi öncesinde, İstanbul Taksim Meydanı'nda son seçim konuşmasını yapan İsmet İnönü'ye "İşte İstanbul paşam" demesi ve İstanbul'da uyguladığı istimlak programını eleştirmesi nedeniyle "Hoca, sen biraz dinlen" diyen Menderes'e, "Asıl sen biraz dinlen" yanıtını vermesi, siyasal literatürümüze giren cümleler olmuştur. Tıp ve siyaset dünyasının renkli siması Ord.Prof.Dr. Fahrettin Kerim Gökay, İstanbul'da ölmüştür.

3. Kemal Hadımlı (12 Temmuz 1957- 5 Ekim 1957)

Siyasal Bilgiler Okulu'nu bitiren Hadımlı, Hafik Kaymakamlığı, Dahiliye Hukuk Müşavirliği Muhakemat Müdürlüğü, Mülkiye Müfettişliği, 1946-1949 yılları arasında Bolu, 1949-1950 yılları arasında Diyarbakır valilikleri görevinde bulunmuş, İçişleri Tetkik Kurulu Başkanlığı Müşavirliği'nin yanı sıra 1950-1951 yılları arasında

⁶⁴⁷ Dr. Üner Kırdar'ın "Bir Yassıda Mahkemesi Şehidinin Oğlunun Gözüyle 27 Mayıs 1960 Darbesi ve Ötesi" başlıklı yayımlanmamış notlarından, s.3-4.

Konya Valiliği, Dahiliye Vekaleti Müsteşarlığı, 1954-1960 yılları arasında İzmir Valiliği, 1957'de 3 ay gibi kısa bir süre vekaleten İstanbul Belediye Başkanlığı ve Denizcilik Bankası Genel Müdür Müşavirliği görevleri yapmıştır.

Kemal Hadımlı 1960 İhitali'nde tutuklanarak DP milletvekilleri ile birlikte Yassıada'ya gönderilmiş ve orada yargılanarak mahkûm olmuştur.

4. Mümtaz Tarhan (29 Kasım 1957- 11 Mayıs 1958)

1908'de İstanbul'da doğan Tarhan, 1930 yılında Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Maliye Bakanlığı Kanunlar Müdürlüğü, İzmir Defterdarlığı, İstanbul İrat ve Servet Vergileri Müdürlüğü, Maliye Gelirleri Genel Müdürlüğü, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü ve Sayıştay Başkanlığı görevlerinde bulundu. X. Dönem Ankara Milletvekilliği ve Çalışma Bakanlığı yaptı.

29 Kasım 1957'de başlayan İstanbul Valiliği görevi 11 Mayıs 1958 tarihine kadar devam etti. Valiliği sırasında özellikle İstanbul'un temizliğini sağlama yönünden kente büyük yararı oldu. Bütün ailelerin şikâyetçi olduğu "Çocuk Kumarhaneleri" ve her türlü oyun salonlarını kapatmış, şehrin temizliği için de "Tükürük Yasağı" olmak üzere sıkı tedbirler almıştır.

Tarhan, 7 Ekim 1959'da bünyesinde Özel Tarhan Koleji de bulunan Tarhan Eğitim Kurumları'nı kurmuştur. Yayımlanmış pek çok eseri bulunan Mümtaz Tarhan 18 Ocak 1970'de İstanbul'da ölmüştür.

5. Ethem Yetkiner (14 Mayıs 1958- 24 Aralık 1958)

1912 yılında doğan Yetkiner Kabataş Lisesi ve Hukuk Fakültesi mezunudur. Kaymakamlık, İstanbul Bölgesi Müfettişliği, Kütahya, Aydın, Çankırı, Kocaeli, Konya, Hatay Valilikleri, İstanbul Emniyet Müdürlüğü yaptı. 14 Mayıs 1958- 24 Aralık 1958 yılları arasında yaptığı İçişleri Müsteşarlığı görevinden sonra İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığı'na atandı. İstanbul Özel İdaresi'yle Belediye'nin ayrılması üzerine 24 Aralık 1958'de Belediye Başkanlığı'ndan ayrıldı. Ethem Yetkiner, 14 Mayıs 1958- 24 Aralık 1958 tarihleri arasında İstanbul Valisi olarak görev yapmıştır.

6. Kemal Aygün (25 Aralık 1958- 27 Mayıs 1960)

Kemal Aygün 1914 yılında Divriği'de doğmuştur. 1933'te Konya Lisesi'ni bitirmiş ve 1936'da Mülkiye'den mezun olmuştur. Eylül 1936'da P.T.T. Umum

Müdürlüğü Müfettiş Muavinliğine tayin edilen Aygün devlet hizmetine girmiştir. 29 Kasım 1940'da Bozkır Kaymakamlığı, 12 Eylül 1955- 9 Ekim 1957 tarihleri arasında ise Emniyet Genel Müdürlüğü görevlerini ifa etmiştir. Kemal Aygün 9 Ekim 1957- 12 Temmuz 1958 tarihleri arasında Ankara Valiliği, daha sonra da İstanbul Belediye Başkanlığı görevlerini yürütmüştür.

Kemal Aygün 17 Temmuz 1958'de İstanbul Belediye Reisliği'ne ve Demokrat Parti İstanbul İl Başkanlığı'na getirilmiştir. 1960 İhtilali sırasında İstanbul Belediye Başkanı olan Aygün Demokrat Parti mensupları ile beraber Yassıada'da yargılanmış ve Kayseri'de bir süre hapis yatmıştır. Ekim 1962'den sonra bir süre İstanbul'da bir sigorta şirketinin Yönetim Kurulu Üyeliği'ni yapmıştır.

Demokrat Parti kurucularından olan Refik Koraltan'ın dayısının kızı Sevinç Hanım ile evlenen Kemal Aygün'ün bu evlilikten iki kızı olmuştur. Kızlarından biri pek çok yabancı şarkıyı Türkçe'ye kazandırmış olan Baysan Aygün Bayar'dır. Kemal Aygün 5 Mayıs 1979'da hayatını kaybetmiştir.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

- A. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (CA)
- B. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Arşivi (İBBA)

II. TUTANAKLAR

- A. İstanbul Belediyesi Meclis Tutanakları
- B. TBMM Tutanakları

III. KÜLLİYATLAR

İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri 1 Nüfus ve Demografi (1927 - 1990), İstanbul, 1997.

İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri 18 Eğitim (1927 - 1990), İstanbul, 1997.

İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri Seçim 5 (1950 - 1995), İstanbul, 1997.

İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Adalet 1932-1995 I, İstanbul, 1998.

İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Adalet 1932-1995 II, İstanbul, 1998.

İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet dönemi İstanbul İstatistikleri, Eğitim İlk-Orta-Lise 1928-1996 I, İstanbul, 1998.

İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Eğitim Mesleki Teknik Eğitim 1927-1996 II, İstanbul, 1998.

İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Kültür ve Spor 1930-1995, İstanbul, 1998.

İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Nüfus ve Demografi (1930-1995), 1997.

İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Sağlık 1927-1996 II, İstanbul, 1998.

İstanbul Külliyyatı, Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Tarım (1928-1996), c.I, İstanbul, 1998.

İstanbul Külliyyatı, Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Tarım (1928-1996), c.II, İstanbul, 1998.

İstanbul Külliyyatı/Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri 13. Sanayi I (1932-1982), İstanbul, 1998.

IV. ANSİKLOPEDİLER

- A. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
- B. Yurt Ansiklopedisi
- C. İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi

V. SÜRELİ YAYINLAR

A. Gazeteler

Cumhuriyet

Akşam

Hürriyet

Tan

B. Dergiler

İktisadi Yürüyüş

İstanbul Ticaret Odası Mecmuası

Türk Ekonomisi

Türkiye İktisat Mecmuası

TBMM Tutanak Dergisi

VI. ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

A. Makaleler

Akad, M. Tanju, "II Dünya Savaşında İstanbul" Maddesi, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 4, İstanbul, 1993, s.147.

Bayhan, Vehbi, "Türkiye'de Göçler ve Anomik Kentleşme", **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç**, Ankara 1997, s. 183.

Cesur, Mustafa, "19. yy. da Beyoğlu Neden ve Nasıl Gelişti", **XI. Türk Tarih Kongresi Ankara 5-9 Eylül 1990 Kongreye Sunulan Bildiriler**, c.VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

Çadircı, Musa, "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim 1826-1839", **Belleten**, Sayı: 201 s.1238.

Çadircı, Musa, "II. Mahmut Döneminde (1808-1839) Avrupa ve Hayriye Tüccarları", **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Editörler: Osman Okyar, Halil İnalcık, Ankara, 1980.

Demir, "Göç Nedenleri ve Göçenlerin Beklentilerindeki Gerçekleşme Durumu: Bolu İli Kırırsıcık İlçesi Örneği", **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç**, Ankara 1997, s.85.

Durugönül, "*Sosyal Değişme, Göç ve Sosyal Hareketler*". **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç**, Ankara 1997, s.95.

Dölen, Emre, "Yıldız Teknik Okulları", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c.VII, s.528.

Kip, Ergün, "Türkiye'de Taban Fiyatları, Destekleme Alımları ve İç Ticaret Hedefleri", **Türkiye'de Tarımsal Yapılar**, Ankara, 1998, s.135.

Kodaman, Bayram, "Tanzimattan II. Meşrutiyete Kadar Sanayi Mektepleri", **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Editörler: Osman Okyar, Halil İnalcık, Ankara, 1980.

Koraltürk, Murat, "İstanbul'da Sınai Örgütlenmenin Kısa Tarihi Ve Sanayi Odası'nın Kuruluşu" **İstanbul Armağanı 3 Gündelik Yaşamın Renkleri**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1997, s.331-345.

Koraltürk, Murat, "İstanbul Ticaret Odası Tarihçesi", **Kıtaların, Denizlerin, Yolların, Tacirlerin Buluştuğu Kent İstanbul**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 1997, s.265-319.

Koraltürk, Murat, "İmparatorluktan Cumhuriyet'e Türkiye'de Sanayi Sermayesinin Örgütlenmesi", **75 Yılda Çarkları Döndürenler**, Ed. Oya Baydar-Gülay Dinçer, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.291-298.

Koraltürk, Murat, "İstanbul Milli Sanayi Birliği", **Toplumsal Tarih**, c.12, Sayı 68, (1999) s.18-23.

Koraltürk, Murat, "Türkiye'de Gemi İnşa Sanayinin Tarihsel Gelişimi", **Türk Denizcilik Tarihi**, Editör: Zeki Arıkan- Lütfü Sencer, Deniz Kuvvetleri Katalog Yayınları, İstanbul, 2009, s.259.

Kuban, Doğan, "Menderes ve İstanbul", **İstanbul Ansiklopedisi**, c.5, İstanbul, 1994, s.392.

Kutluay Erdoğan, "Liseler", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c.V, s.230.

Küyel, Mübahat Türker, "Osmanlıda Modernleşme", **Yeni Türkiye 33-Osmanlı III-Düşünce ve Bilim**, Mayıs-Haziran 2000, s.328.

Sakaoğlu, Necdet, "Akşam Okulları", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c.I, s.168.

Sakaoğlu, Necdet, "Anaokulları", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c.I, s.263-264.

Sakaoğlu, Necdet, "Orta Okullar", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. VI, s.146.

Toprak, Zafer, "Birinci Dünya Savaşında İstanbul" Maddesi, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c.4, **Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını**, İstanbul 1993.

Tunçay, Mete, "Siyasal Tarih 1950-1960", **Türkiye Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul 1989.

B. Kitaplar

7 Yıl İçinde Vilayet ve Belediyece Yapılan İşler 1949-1955, İstanbul Belediyesi Neşriyat ve İstatistik Müdürlüğü, İstanbul, 1956.

Acar, Yalçın, **Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisat Politikaları**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1991.

Ahmad, Feroz, **Demokratikleşme Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, İstanbul, 1996.

Ahmad, Feroz, **Türkiye'de Çok partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1947**, Bilgi Yayınları, Ankara 1976.

Akın, Nur, **19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera**, İstanbul, 1998.

Amicis, Edmondo de, **İstanbul (1874)**, Çeviren: Prof. Dr. Beynur Akyavaş, Ankara, 1993.

Armaoğlu, Fahir, **Siyasi Tarih**, c.I, Ankara, 1992.

Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni**, İstanbul, 1969.

Aynural, Salih, **Selim III Döneminde İstanbul'da İktisadi Hayat (1789-1807)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1989.

Bali, Rıfat, **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Aliya, Bir toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**.

Baydar, Oya, Dinçel, Gülay, **75. Yılda Çarkları Döndürenler**, İş Bankası Yayınları,

Baydar, Oya, ed., **75. Yılda Çarklardan Çiplere**, İş Bankası Yayınları, İstanbul 1999.

Bayrak, M. Orhan, **İstanbul Tarihi**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996.

Belge, Murat, **İstanbul'u Gezerken**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.

Beydilli, Kemal, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü", **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılâp Tarihi**, Editör: Cemil Öztürk, Ankara, 2007, s.92-93.

- Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, Ankara, 2005.
- Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi (1908 -1985)**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1998.
- Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi(1908-2002)**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2005.
- Boratav, Korkut, **Türkiye Tarihi**, Cem Yayınları, İstanbul, 1995.
- Boratav, Korkut, **Türkiye'de Devletçilik**, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.
- Cansever, Turgut, **Kent Zirvesi 1, 2010 Yılı'nın İstanbul'una Doğru**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul, 1998.
- Cumhuriyet Dönemi İstanbul Planlama Raporları 1934-1995**, Derleyen: Şener Özler, İstanbul, 2007.
- Cumhuriyet'in 75. Yılında İstanbul Eğitim Belgeseli**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Cumhuriyetin Devraldığı İstanbul'dan Bugüne**, Editör Çelik Gülersoy, İstanbul, 1999.
- Çavdar, Tevfik, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c.5.
- Çeçener, Besim, **İstanbul'un Kültür ve İmar Sorunları**, İstanbul, 1995.
- Çelik, Zeynep, **19.Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
- Çetiner, Selahattin, **Çöküş Yılları II. Abdülhamit, Jön Türkler, İttihat ve Terakki**, İstanbul, 2008.
- Deleon, Jak, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk Balesi**, İstanbul, 1988.
- Demirer, Mehmet Akif, **Demokrat Parti**, DP Yayınları NO:1 İstanbul.

- Erdoğan, Engin, **Serbest Bölgeler ve Türkiye'de Bir Model Denemesi**, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 1985.
- Erdöl, Neşe, **Mondros'tan Samsun'a İstanbul'un Ekonomik, Sosyal, Kültürel Durumu ve Mustafa Kemal Paşa**, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2003.
- Ergin, Osman Nuri, **Cumhuriyet ve İstanbul Mahalli İdaresi**, İstanbul, 1933.
- Ergin, Osman Nuri, **Türk Belediyecilik ve Şehircilik Tarihi Üzerine Seçmeler**, İstanbul, 1987.
- Eşmen, İsa, **Yüksek Öğretmen Okulları**, Bilgi Başarı Yayınevi, İstanbul, 2001.
- Eyice, Semavi, **İstanbul**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993.
- Eyice, Semavi, **Tarih Boyunca İstanbul**, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Gedik, Orhan, **İkinci Dünya Savaşı Döneminde İstanbul'un Sosyo Ekonomik Yapısı**, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001.
- Genç, Mehmet, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, 2000.
- Giritli, İsmet, **Kamu Yönetimi Teşkilatı ve Personeli**, İstanbul, 1983.
- Gökçağı, M. Ali, **Dünyada ve Türkiye'de Belediyecilik**, İstanbul, 1996.
- Güven, Dilek, **6-7 Eylül Olayları**, İstanbul 2005.
- Hacımirzaoglu, Ayşe Berktaş, **75. Yılda Kadınlar ve Erkekler**, İş Bankası Yayınları; İstanbul 1988.
- Hatipoğlu, M. Tahir, **Türkiye Üniversite Tarihi (1945-1997)**, Ankara, 1998.
- Hiç, Süreyya, **Türkiye Ekonomisi**, Menteş Kitabevi, İstanbul, 1990.
- Işın, Ekrem, **İstanbul'da Gündelik Hayat**, İstanbul, 1995.

İlter, Yalçın, **Tarih Aynasında İmparatorluklar Başkenti İstanbul ve Cumhuriyet**, İstanbul, 1998.

İndere, Abdulhaluk, **Milli Korunma Kanunu'nun Şehri**, İstanbul, 1944.

İnuğur, M.Nuri, **Basın Ve Yayın Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1982.

İstanbul Belediyesi , Cumhuriyet Devrinde İstanbul, İstanbul Belediyesi Neşriyat Ve İstatistik Müdürlüğü, İstanbul 1949.

İstanbul Belediyesi Neşriyat ve İstatistik Müdürlüğü, İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı, 1946-1953, İstanbul, 1954.

İstanbul Belediyesi, İstanbul Kadıları, Belediye Reisleri Ve Partiler Tarihi İdari Siyasi, İstanbul Hak Kitabevi, İstanbul, 1971.

İstanbul Belediyesi, Aksaray Meydanı Köprü Viyadükler, Yeraltı Çarşı Ve Garajı İnşaatı, İstanbul Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1972.

İstanbul Belediyesi, Güzelleşen İstanbul, 1943-1949.

İstanbul Belediyesi, Yenileşen İstanbul, 1939 Başından 1947 Sonuna Kadar İstanbul'a Neler Yapıldı?, İstanbul Belediye Matbaası, İstanbul, 1947.

İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü İstatistikleri, Komisyon Özel Okullar Rehberi, İstanbul, 1964.

İstanbul Trafik Etüdü, Bayındırlık Bakanlığı Karayolları Müdürlüğü Planlama Fen Heyeti Raporu, İstanbul, 1958.

İstanbul Valisi ve Belediye Reisi Dr. Lütfi Kırdar'ın Özel İdare ve Belediyenin Mali Durumu Hakkında İçişleri Bakanlığına Yazdığı Rapor, İstanbul, 1947.

İstanbul Yangınları 1923-1965, Hazırlayan: Tarık Özavcı, İstanbul, 1965.

Kabacalı, Alpay, **Geçmişten Günümüze İstanbul**, Creative Yayıncılık, İstanbul, 2003.

- Kafaoğlu, Arslan Başer, **Varlık Vergisi Gerçeği**, İstanbul, 2002.
- Karadayı, Eyüp, **İstanbul'un Sanayi Potansiyeli**, İstanbul, 1964.
- Karal, Enver Ziya, **Selim III'ün Hat-tı Hümayunları –Nizam-ı Cedit-**, Ankara, 1988.
- Kazgan, Haydar, **Galata Bankerleri**, İstanbul, 1991.
- Kepenek, Yakup, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997.
- Kılıçbay, Ahmet, **Türkiye Ekonomisi (Modeller, Politikalar, Stratejiler)**, Ankara 1991.
- Kıray, Emine, **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, İstanbul, 1995.
- Kırdar, Dr. Üner "Bir Yassıda Mahkemesi Şehidinin Oğlunun Gözüyle 27 Mayıs 1960 Darbesi ve Ötesi", yayımlanmamış notlar.
- Kili, Suna, A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, İstanbul, 2006.
- Koçak, Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- Kongar, Emre, **İstanbul Halkının Yaşam Biçimi Ve Sorunları**, İTO Yayınları, İstanbul 1999.
- Koraltürk, Murat, **Haliç'te Ulaşım ve Haliç Vapurları Şirketi (1909-1941)**, İstanbul, 2005.
- Koraltürk, Murat, Haydar Kazgan, **Osmanlıdan Günümüze Türk Finans Tarihi**, c.1, Creative Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- Koraltürk, Murat, **İstanbul'da Deniz Ulaşımı**, İstanbul, 2008.
- Koraltürk, Murat, **Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1952)**, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2002.
- Koraltürk, Murat, **Türkiyede Sermaye Birikimi Sorununa Tarihsel Perspektiften Bir Bakış ve Ahmet Hamdi Başar'dan Seçmeler**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara, 1997.

Kuban, Doğan, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, Çev: Zeynep Rona, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1996.

Küçük, Yalçın, **Planlama, Kalkınma, ve Türkiye**, İstanbul, 1971.

Mantran, Robert, **İstanbul Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Minkari, Ali Esen, **1950 -1960 Yılları Arasında İktisadi Kalkınma ve Gelişme**, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 1992

Oktar, Tiğınçe, **Osmanlı Devletinde Reji Şirketi**, İstanbul, 1992.

Onaran, Alim Şerif, **Türk Sineması**, c.1, Ankara, 1994.

Ortaylı, İlber, **İstanbul'dan Sayfalar**, İstanbul, 2001.

Ortaylı, İlber, **Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler**, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1974.

Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu, Tarihi İstatistikler Dizisi, c. 2, Hazırlayan: Prof. Dr. Cem Behar, Ankara, 1996.

Osmanlı Sanayi İstatistikleri 1913-1915, Hazırlayan Gündüz Ökçün, Hil Yayınları, İstanbul, 1984.

Özer, İlbeyi, **Avrupa Yolunda Batılılaşma ya da Batılılaşma İstanbul'da Sosyal Değişimler**, İstanbul, 2005.

Öztürk, Ali İhsan, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul Mahalli Kamu Hizmeti İmtiyazları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2003.

Öztürk, Kazım, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, Ak Yayınevi, İstanbul, 1969.

Pamuk, Şevket-Zafer Toprak, **Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)**, Ankara, 1988.

Pamuk, Şevket-Zafer Toprak, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İstanbul, 2009.

Proje Bosphorusbrücke, Dyckerhoff&Widmann Kommanitgesellschaft, 1957.

Sakaoğlu, Necdet, Nuri Akbayer, **Binbir Gün Binbir Gece, Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı**, İstanbul, 2008

Satan, Ali, **İngiliz Yıllık Raporları'nda Türkiye (1920)**, İstanbul, 2010.

Sayılarla İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Araştırma Müdürlüğü.

Sedat, Murat, **Dünden Bugüne İstanbul'un Nüfus ve Demografik Yapısı**, İstanbul 2006.

Sönmez, Mustafa, **75. Yılda Paranın Serüveni**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998.

Suher, Hande, **Şehirleşme ve Sanayileşme Sürecinde İstanbul'un Yeri ve Geleceği**.

Şahin, Hüseyin, **Türkiye Ekonomisi**, Bursa, 1997.

Şehsuvaroğlu, Bedi N., **İstanbul'da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız**, İstanbul, 1953.

Şengül, Tarık, **Kentsel Çelişki ve Siyaset**, İstanbul, 2001.

Tabakoğlu, Ahmet, **İstanbul'un İktisadi ve İçtimai Tarihi, Yayınlanmamış Ders Notları**.

Tabakoğlu, Ahmet, **Türk İktisat Tarihi**, Derğah Yayınları, İstanbul, 1994.

Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, 2006.

Tarihi, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1971.

Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, **Cumhuriyetin Harcı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları İstanbul, 2004.

- Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, **İstanbul ve Ankara için Kent içi Ulaşım Tarihi Yazıları**, İstanbul, 2009.
- Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, **Köktenci Modernitenin Doğuşu**.
- Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, **Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi**.
- Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, **Modernitenin Altyapısı Oluşurken**.
- Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, **Savaş Sonrası Ortamda 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974.
- Temel, Mehmet, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
- Temel, Mehmet, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- Tezel, Y. Sezai, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.
- Tokgöz, Erdoğdu, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi(1914 -1999)**, İmaj Yayınevi, Ankara, 1999.
- Toprak, Zafer, Türkiye'de **Ekonomi Ve Toplum (1908-1950)**, İttihat – Terakki Ve Devletçilik, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995
- Töre, Fatma, **İstanbul'un Dört Çağı- İstanbul Panelleri**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, c.1, İstanbul, 2007.
- Turgut, Serdar, **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi**, Adalet Matbaacılık, Ankara, 1991.
- Tümerterkin, Erol, **İstanbul İnsan ve Mekan**, İstanbul, 1977.

Türkdoğan, Orhan, **İstanbul Gecekondu Kimliği**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih**, İstanbul, 1995.

Uludağ, İlhan, **İzlenen Ekonomik Politikalar Işığında Türkiye Ekonomisi**, Marmara Üniversitesi Bankacılık Ve Sigortacılık Yüksek Okulu Yayını, İstanbul 1990

Uykucu, Ekrem, **Cumhuriyetin 50. Yılında İlçeleri İle Birlikte İstanbul**, Kahraman Yayınları, İstanbul 1973.

Yenal, Oktay, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003.

Yerasimos, Stefanos, **Az gelişmiş Sürecinde Türkiye**, İstanbul, 2001.

Yıldız, Doğan, **Çağlarboyu Türklerde Spor**, İstanbul, 2002.

Yıldız, Yılmaz, **Osmanlı Döneminde İstanbul'un Yerleşim Bölgelerine Sosyo-Ekonomik Bir Bakış (1700-1923)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1998

Yücekök, A.N., Turcan, İ, Alkan, M.Ö., **Tanzimattan Günümüze İstanbul'da STK'lar**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990.

Ziyaoğlu, Rakım, **İstanbul Kadıları, Şehreminleri, Belediye Reisleri ve Partiler**.